ĐURO KLADARIN

BITKA NA SUTJESCI

VOJNO DELO

IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA SEDAMNAESTA

REDOVNA IZDANJA

KNJIGA ŠESNAESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA »VOJNO DELO«

ĐURO KLADARIN

BITKA NA SUTJESCI

(OPERACIJA »SCHWARZ« — PETA OKUPATORSKO-KVISLINŠKA OFANZIVA)

BEOGRAD 1959

Štampa Vojno štamparsko preduzeće — Beograd

PRVI DIO

PERIOD DO POČETKA OFANZIVE

I

SITUACIJA U PROLJEĆE 1943 I OKUPATORSKO-KVISLINŠKE PRIPREME ZA OFANZIVU

1. SITUACIJA NJEMAČKIH I TALIJANSKIH SNAGA

Zimska kampanja 1942/43 godine donijela je suprotne rezultate od onih koje je očekivala njemačka Vrhovna komanda oružanih snaga. U rukovodećim vojnim krugovima vladalo je uvjerenje da će armija u toku zimske kampanje ne samo odbraniti ugrožene pozicije na Istočnom frontu, u Sjevernoj Africi i na Balkanu, već ih ojačati i pripremiti kao solidne operativne baze za ponovna velika nastupanja u proljeće i ljeto 1943 godine. Međutim, ni na jednom važnom frontu nije zabilježena pobjeda. Jedan iza drugog ređali su se porazi, na kopnu, moru i u vazduhu. Suprotno očekivanju, 6 armija nije prezimila pod Staljingradom. Razbijena i desetkovana, završila je u sovjetskom zarobljeničkom logoru. Ostale snage koje su se izvlačile sa Kavkaza i Kubana na zapad izbjegle su njenu sudbinu u posljednjem momentu, ali po cijenu velikih gubitaka. Protivofanziva Crvene armije zaustavljena je krajnjim naporima u oblasti Harkova i zapadno od Kurska, ali su oblasti Kavkaza, Kubana i Staljingrada ostale za Njemce zauvijek izgubljene.

Sudbinu Staljingrada čekale su u aprilu 1943 i njemačko-talijanske snage u Tunisu. Fašistički saveznici su već potpuno izgubili bitku na Sredozemnom Moru. Poražena, talijanska mornarica je sišla sa glavne scene Drugog svjetskog rata. Početkom maja 1943 njena uloga je svedena samo na neposrednu odbranu talijanskog nacionalnog teritorija. Da ne bi doživio sudbinu feldmaršala Paulusa pod Staljingradom, njemačka Vrhovna komanda povlači u martu feldmaršala Romela sa grupom oficira sa afričkog fronta u Evropu. 12 maja 1943 njemačko-talijanske snage u Sjevernoj Africi su kapitulirale. Time je i rat na afričkom kontinentu bio završen.

Slom njemačko-talijanskog fronta u Sjevernoj Africi i potpuna premoć saveznika na moru i u vazduhu u oblasti Sredozemlja imali su široke reperkusije kako na sam položaj njemačko-talijanskih snaga u Evropi, tako i na njihove međusobne odnose i poglede na dalje vođenje rata. »Evropska tvrđava« nije ostala sada otkrivena samo na jugoistoku, u oblasti Dodekaneza, Krita i Peloponeza, nego i duž cijele svoje južne strane, sve do Španjolske. Uz Balkan, neuralgična točka u sistemu fašističke odbrane postala je i sama Italija, posebno otoci Sicilija i Sardinija.

Suočeno sa takvim razvojem događaja, političko i vojno rukovodstvo fašističke Italije smatralo je da, ukoliko se odmah ne poduzmu radikalne vojne i diplomatske mjere, rat je izgubljen. Musolini je predložio Hitleru da se odmah poduzme akcija neutraliziranja Sovjetskog Saveza, bilo da se s njim sklopi separatan mir, bilo da se na Istočnom frontu organizira jedna neprobojna linija, koju Crvena armija ne bi mogla savladati, a da se jake njemačke snage koncentrišu na jugu Evrope i u Sjevernoj Africi, radi obračuna sa Anglo-Amerikancima. Ali separatan mir i neprobojne linije Drugi svjetski rat više nije poznavao.

U toku zimske kampanje 1942/43 godine fašistički saveznici su izgubili još jednu značajnu bitku — bitku na unutrašnjem evropskom frontu protiv Narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji. Ciklus zimskih ofanzivnih

operacija protiv Narodnooslobodilačke vojske, i partizanskih odreda Jugoslavije — operacije »Weiss I«, »Weiss II« i »Weiss-Mostar«, u nas poznate pod jednim imenom Četvrta okupatorsko-kvislinška ofanziva — završio se također bez rezultata. Umjesto očekivanog poraza partizana i mira, u Jugoslaviji su se događaji razvijali u znaku permanentnih i sve većih napada jedinica Narodnooslobodilačkog pokreta na saobraćaj i utvrđene garnizone okupatora i kvislinga. Umjesto mira i reda — pred Njemcima, Talijanima i njihovim slugama pružao se na Balkanu beskrajan ocean mržnje i oružanog gibanja masa u koji su sistematski i nepovratno tonuli, jedan po jedan, okupatorsko-kvislinški garnizoni i ofanzive.

Međutim, iako su paralelno ili u kratkim vremenskim razmacima izgubljene tri velike bitke, jedan fašistički partner, Njemačka, smatrao je da još uvijek ima dovoljno snage za dalje vođenje rata i da izgubljene bitke u toku zimske kampanje 1942/1943 godine ne znače i izgubljeni rat. Ponovo se prišlo izradi novih operativnih planova: na Istočnom frontu — ofanziva u pravcu Kurska i dalje na istok; u Jugoslaviji — ofanziva protiv udarne grupe Vrhovnog štaba NOV na teritoriji Crne Gore i Hercegovine; u Grčkoj, također, ofanziva protiv partizana i dalje utvrđivanje grčke obale i otoka; znatno pojačanje njemačko-talijanskih trupa u Grčkoj, Italiji (Sicilija i Sardinija), Francuskoj i Norveškoj za slučaj savezničke invazije.

Drugi partner, fašistička Italija, gledao je na rat bezperspektivno i demoralizirano. Jedne vojne i političke snage su tražile mogućnosti za »časno« izlaženje iz rata, a druge, iz straha za svoju vlastitu kožu, držale su se Hitlera i saveza s Njemcima, prepuštajući se sudbini i razvoju događaja, ne igrajući više nikakvu samostalnu ulogu u njima. I što je situacija na frontovima bivala sve teža, odnosi među fašističkim saveznicima su bivali sve gori, dok se na koncu u ljeto 1943 godine i Italija nije pretvorila u suviše teško breme za hitlerovsku Njemačku. Njemačke oružane snage su bile primorane da Musolinijevu Italiju brane u samoj Italiji.

2. SITUACIJA U JUGOSLAVIJI PO ZAVRŠETKU ČETVRTE OKUPATORSKO-KVISLINŠKE OFANZIVE

Poslije teških borbi, u toku januara, februara i marta 1943, glavne snage Narodnooslobodilačke vojske — Udarna grupa Vrhovnog štaba, 1-vi bosanski i 1-vi hrvatski korpus — prešle su u protivofanzivu, dejstvujući vrlo uspješno na teritoriju Crne Gore, Hercegovine, Bosne i Hrvatske. U nizu ofanzivnih operacija i bojeva tokom marta i aprila partizani su zabilježili velike uspjehe koji su zaliječili rane, dobijene u toku Četvrte ofanzive i omogućili ponovan i još širi razvoj Narodnooslobodilačkog pokreta i njegove vojske.

U Hrvatskoj, Crnoj Gori i Hercegovini tučene su jake snage okupatora i kvislinga. Razbijen je ili razoružan niz talijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih garnizona, a zajedno s njima razbijena je na velikom prostranstvu i okupatorsko-kvislinška administracija. Okupatorsko-kvislinške trupe su odstupale na svim pravcima, posebno Talijani, koji su se povukli duboko u južni dio Crne Gore i Hercegovine, a zatim u zapadni i jugozapadni dio Hrvatske — bliže k Jadranskom Moru. Probojem jake grupacije partizana sa Vrhovnim štabom NOV i POJ u Hercegovinu, Sandžak i Crnu Goru i stvaranjem velikog slobodnog teritorija; zatim zauzimanjem skoro cijele Like i Gorskog Kotara od strane 1-vog hrvatskog korpusa, dobijene su u aprilu 1943 godine dvije velike bitke, koje su imale veliki odraz na daljnji razvoj oružane borbe protiv okupatorskih trupa i domaćih izdajnika.

Četničke vojne formacije tučene su tamo gdje su bile najjače, najbolje organizirane i pod neposrednom komandom Draže Mihailovića. To je bila pobjeda od općejugoslavenskog značaja. Uz veliku vojnu i političku pomoć talijanskih okupacionih snaga, četnici su dotle nesmetano vršili prisilnu mobilizaciju i teror nad stanovništvom Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, stvarajući po selima i gradovima razgranatu i jaku mrežu svojih vojnih i političkih organizacija.

Tako su jedinice Udarne grupe Vrhovnog štaba za relativno kratko vrijeme stvorile veliki slobodni teritorij u

Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini. Političke organizacije Narodnooslobodilačkog fronta i Komunističke partije i jedinice radile su intenzivno na političkoj, društvenoj i ekonomskoj organizaciji slobodnog teritorija. U mnogim selima vodila se koncem aprila, ili je već bila u završetku, kampanja za izbor narodnih predstavnika u nove organe vlasti, seoske i općinske narodnooslobodilačke odbore. Poslije teških dana talijanske okupacije i talijansko-četničkog terora u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori, ponovo je nastupilo snažno političko buđenje narodnih masa i spremnost ljudi da ponovno stupe u oružanu borbu protiv okupatora i izdajnika. Patriotske i političke organizacije ponovo su počele sa legalnim političkim životom i radom.[1]

Paralelno sa stvaranjem nove narodne demokratske vlasti, stvarali su se i učvršćivali i organi vojno-pozadinskih vlasti, komande područja i komande mjesta. U Hercegovini su formirane komande područja za Nevesinje i Kalinovik, sa komandama mjesta u Nevesinju, Gackom, Ulogu, Bjelemiću i Kalinoviku. U Crnoj Gori je formirana Komanda durmitorskog područja sa komandama mjesta u Žabljaku, Boanu, Šavniku, Negobuđi, Pivskoj Župi i Pivskoj Planini. U Sandžaku su formirane komande mje-

---

[1] Izvještaj političkog komesara Druge proleterske divizije Mitra Bakića Centralnom komitetu KPJ od 24 IV 1943 dobro ilustruje politički rad u tim danima:

»Danas smo održali jedan veliki zbor u Žabljaku, koji je u svakom pogledu uspio. Narod se je na zboru izjasnio za opštu mobilizaciju. Mi smo ovakav sistem mobilizacije uzeli kao najpogodniji, tj. prethodno vršimo političku pripremu, a poslije toga prilazimo mobilizaciji, određujući za to specijalne regrutne komisije.

Sada vršimo mobilizaciju u opštini planino-pivskoj i durmitorskoj, jer te dvije opštine od ostalih osam opština su politički najzrelije za mobilizaciju. Uporedo sa mobilizacijom ovih opština politički se radi i u drugim opštinama i prema njihovoj zrelosti vršit ćemo mobilizaciju.

Uslovi za mobilizaciju su vrlo povoljni i mi se nadamo, da ćemo mobilisati iz Sreza šavničkog i jednog dijela Morače oko 2000 boraca. II i IV brigadu popunićemo sa po 400 boraca najmanje, jer te su brigade uslijed učestalih akcija i osjetnih gubitaka ponovo svedene samo na partijski aktiv...«

(Arhiv Vojnog istoriskog instituta JNA — cit. AVII)

sta u Čajniču, Ustikolini, Miljevini i Čelebiću. Sve su one intenzivno radile na prikupljanju hrane za vojsku, a naročito za centralnu bolnicu koja je imala oko 4.500 ranjenika i bolesnika, zatim na izgradnji skladišta i radionica i na mobilizaciji novih boraca. Tim velikim i kompliciranim političkim i organizacionim radom na sređivanju pozadine i mobilizacije naroda za rat posebno se bavio Upravno-administrativni odsjek Vrhovnog štaba na čelu sa Mošom Pijade.

Za vrlo kratko vrijeme rada organizacija i rukovodstava Komunističke partije, organizacija Narodnooslobodilačkog fronta, Administrativno-upravnog odsjeka Vrhovnog štaba i njegovih podređenih organa i naročito intenzivnim patriotskim, političkim i prosvjetnim radom boraca-partizana, jedinica i štabova, od najnižih do najviših, postignuti su vrlo ozbiljni rezultati na organizaciji novooslobođenih krajeva. U jedinice 1, 2 i 3 divizije upućeno je početkom maja oko 600 novih boraca, a na terenu Crne Gore stvoreni su novi partizanski odredi — Kučki, Lovćenski, Nikšićki i Zetski.

Međutim, situacija Udarne grupe Vrhovnog štaba na teritoriju Hercegovine, Crne Gore i Sandžaka bila je tih dana vrlo teška, naročito zbog njene opterećenosti velikom bolnicom. Oko novog slobodnog teritorija nalazile su se veoma jake snage Njemaca, Talijana i kvislinga (vidi skicu 1 i 2). Na liniji Široki Brijeg — Mostar — Konjic — Sarajevo — Prača — Višegrad Njemci su raspolagali sa dvije divizije — 7 SS i 118 lovačkom i 369 pukovskom grupom 369 divizije. U okupacionim zonama tih divizija nalazilo se preko šest pješadijskih pukova domobransko-ustaških trupa. U Hercegovini se nalazio 6 talijanski armijski korpus sa četiri divizije (»Marche«, »Messina«, »Murge«, »Emilia« i dvije legije »crnih košulja« (73 i 49 legijom), a u Crnoj Gori i Sandžaku 14 armijski korpus jačine preko četiri pješadijske divizije (»Taurinense«, »Venezia«, »Ferrara« i »Perugia«), zatim dva samostalna puka, 86 legija »crnih košulja« i nekoliko samostalnih bataljona »crnih košulja«.

Poslije sporazuma o predaji II okupacione zone Njemcima, dolaskom 2-og bataljona 369 puka 369 divizije u

Goražde, 19 aprila 1943, njemačke trupe su počele postepeno preuzimati okupaciju Sandžaka i zajedno s Talijanima pripremati se za deblokadu Foče.

Oko 25 aprila Udarna grupa Vrhovnog štaba se nalazila u sljedećem rasporedu (vidi skicu 1): 1 proleterska divizija sa 1-vom proleterskom, 6 istočno-bosanskom i Majevičkom brigadom na prostoru južno od Goražda u dolini Drine i na Jahorini, 3 krajiškom brigadom oko Pljevalja i 3 sandžačkom oko sela Maoče-Kovren. Blokada Foče je povjerena 2 dalmatinskoj brigadi. Druga proleterska divizija se nalazila sa tri bataljona 2 proleterske brigade, 4 crnogorskom, 7 krajiškom i 5 crnogorskom brigadom u zoni Boan — Šavnik — Gornja i Donja Brezna; 3 udarna divizija — 10 hercegovačkom brigadom zapadno i južno od Nevesinja prema Blagaju i Stocu, a 1 dalmatinskom južno od Gackog. Sedma banijska divizija — 16 banijskom brigadom južno od Trnova, 7 banijskom brigadom na prostoru Ulog — Zaborani i 8 banijskom brigadom na prostoru s. Odžaci — s. Obalj. Bolnica je bila u pokretu putem Kalinovik — Miljevina — Brod na Drini — Čelebić i oko Šćepan-Polja.

Poslije prelaska preko Drine i Pive u Sandžak i Crnu Goru, Udarna grupa se našla jako udaljena od ostalih snaga Narodnooslobodilačke vojske, u situaciji da se stalno i isključivo oslanja na vlastite snage, pa i u slučaju najteže situacije. Ona je bila dovoljno snažna da rješava i najteže zadatke, ali na novom, politički vrlo osjetljivom teritoriju, pred nju je iskrsao niz problema, heterogenih i po svojoj vojnoj prirodi. Pored potrebe za stalnim obezbjeđenjem i prebacivanjem ogromne bolnice, ona je morala braniti i slobodni teritorij, jer na njemu još nije bilo, kao na starom slobodnom teritoriju Hrvatske i Bosne, jakih partizanskih odreda, teritorijalnih samostalnih bataljona ili četa, ili partizanskih straža, jedinica iskusnih i vještih, spremnih i na vrlo uporne borbe sa neprijateljem. Svega toga nije bilo, odnosno sve je to bilo u procesu organizacije. Obaveze stalnog obezbjeđivanja bolnice, stalne odbrane na svim važnijim pravcima oko slobodnog teritorija, patroliranje i u pozadini jer su sa oslobođenih

teritorija pred kratko vrijeme protjerani četnici — razvlačilo je jedinice udarne grupe, na niz pravaca ne dozvoljavajući joj brže koncentracije jedinica, za ofanzivne pothvate.

Jedinice najbliže udarnoj grupi, partizanski odredi u istočnoj Bosni — Majevički, Birčanski (formiran u s. Šekoviću pa se negdje spominje i kao Šekovački) i Sremski — bili su suviše na sjeveru, na prostoru Sava — Drina — Vlasenica, i sa malo snage, da bi mogli dejstvima sa sjevera prema željezničkoj pruzi i cesti Sarajevo — Višegrad jače ugroziti neprijatelja i vezati ga više za sebe.

Prvi bosanski korpus (4, 5 i 10 krajiška divizija) nalazio se oko 20 aprila glavninom snaga na prostoriji zapadno od rijeke Vrbasa u Bosanskoj Krajini, a manjim dijelovima u srednjoj Bosni.

Poslije četvrte okupatorsko-kvislinške ofanzive korpus se u potpunosti orijentirao na čišćenje slobodnog teritorija Bosanske Krajine. Međutim, naišao je na vrlo jake njemačko-ustaške snage koje su se uporno branile, posebno na komunikacijama Bosanska Krupa — Petrovac — Ključ — Mrkonjić Grad — Jajce i Mrkonjić Grad — Glamoč — Livno. Korpus je uspio osloboditi Drvar i Bosansko Grahovo, ali njemačko-kvislinška obezbjeđenja na cestama nije razbio. Njemačka 114 lovačka divizija, ojačana 661 lovačkim pukom i drugim manjim posadnim, rezervnim, pozadinskim i policiskim jedinicama i vrlo jakim kvislinškim snagama — 2 i 10 lovačkom brigadom, 2 i 3 gorskim zdrugom, 5 ustaškim zdrugom, dijelovima 3 i 5 žandarmerijskog puka i nizom drugih domobransko-ustaških bataljona za obezbjeđenje željezničke pruge i pratnju vlakova — branila se vrlo uspješno sve do konca maja 1943 kada se taj sistem obezbjeđenja, pod stalnim udarom krajiških brigada, počeo postepeno raspadati.

Veliki uspjeh postigle su koncem marta i prvom polovinom aprila 1943 na Kninskom sektoru kombinirane hrvatsko-bosanske partizanske snage u borbi protiv talijanske divizije »Sassari« i četnika Draže Mihailovića. Koordiniranim ofanzivnim dejstvima, razbijeno je i zauzeto do 15 aprila niz talijansko-četničkih garnizona sje-

verno od Knina, a željeznička pruga Gračac — Knin porušena je u takvim razmjerama da je okupator više nije mogao opraviti sve do konca rata. Željeznička i cestovna veza sa Dalmacijom preko Like bila je potpuno prekinuta. Za vezu između 6 i 18 armijskog korpusa 2 talijanskoj armiji ostala je na raspolaganju još samo jedna i to vrlo slaba cesta, ispod planine Velebita duž Jadranskog Mora.

Poslije 18 aprila štab 1 bosanskog korpusa postepeno napušta rastresit raspored svojih jedinica i po direktivi Vrhovnog štaba orijentira se na ofanzivna dejstva jačim jedinicama u pravcu centralne i istočne Bosne, kako bi se približio više k jedinicama udarne grupe.

Uslijed nepovoljnog razvoja događaja u Cazinskoj Krajini, gdje su Njemci i ustaše razvili vrlo jaku propagandu među muslimanima za stvaranje tzv. muslimanskih milicijskih jedinica pod komandom Huske Miljkovića, za borbu protiv partizana, po odluci Glavnog štaba Hrvatske i štaba 1 bosanskog korpusa stvorena je 23 aprila od 8 krajiške brigade i jačih dijelova Banijskog i Kordunaškog odreda — Unska operativna grupa sa zadatkom da se politički i vojnički suprotstavi takvoj neprijateljskoj akciji.

Treća grupacija Narodnooslobodilačke vojske — 1 hrvatski korpus — zabilježila je tokom marta a naročito u aprilu 1943 velike uspjehe. Držeći jedinice na okupu i saznavši na vrijeme za smjenu talijansko-ustaških jedinica u Lici i Gorskom Kotaru, korpus je izvojevao velike pobjede. U svojoj poznatoj ofanzivnoj operaciji u dolini rijeke Gacke koja je trajala od 30 marta do 12 aprila, kada je oslobođen i Otočac, korpus je — već u prvoj fazi operacije — razoružao ili razbio sve kvislinške jedinice ustaša, domobrana i četnika u zoni Vrhovine — Otočac — Plaški, koje su imale zadatak da smjene talijansku diviziju »Re«, i snažnim napadima na njene garnizone primorao je da napušta garnizon po garnizon bez smjene. Do 15 aprila 1 hrvatski korpus je oslobodio Gračac, Vrhovine, Otočac, Plaški i Brinje i izolirao ustaški garnizon u Gospiću, sa sjevera, istoka i juga. Garnizonu je ostala veza sa Talijanima jedino na zapadu preko Karlobaga.

Padom talijanskih garnizona u Gračacu, Vrhovinama, Otočcu i Plaškom spojeni su slobodni teritoriji Like, Gorskog Kotara i Korduna u jedan veliki teritorij, koji je za dalje vođenje oslobodilačkog rata bio od izvanredno velikog značaja. Novooslobođeni teritoriji su bili novi izvori hrane za vojsku, koja je poslije četvrte ofanzive bila kritična u Lici, i izvor novih boraca za ličke i primorsko-goranske jedinice.

Na jugu su jedinice 1 hrvatskog korpusa stajale neposredno pred Kninom i Obrovcem, na zapadu pred Senjom i Novim i na sjeveru pred željezničkom prugom Karlovac — Ogulin — Rijeka. Na zapadu kontrolirale su skoro cijeli masiv Velebita, sve do jadranske obale. U Lici i Hrvatskom primorju Talijani i ustaše su se održali još duž ceste Gospić — Karlobag — Senj — Novi.

Sa dva četnička žarišta — u Plaškom i Otočcu — koje su Talijani svim sredstvima podržavali, porazom ovih otišli su zauvijek i četnici. U Gackoj operaciji su pretrpjeli i oni, kao i njihovi gospodari, teške gubitke, tako da se koncem aprila prikupilo u talijanskim utvrđenim garnizonima u Josipdolu i Gomirju svega oko 500 četnika.

Po završetku Gacke operacije i nakon kratkog odmora, Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske za Hrvatsku i štab 1 hrvatskog korpusa planirali su nove operacije za dalje proširenje i čišćenje slobodnog teritorija kako bi potpuno likvidirali okupatorsko-kvislinšku vlast u Lici. Šesta i osma divizija su dobile zadatak da očiste dolinu rijeke Like i likvidiraju utvrđeni ustaški garnizon u Gospiću. Trinaesta divizija i 2 primorsko-goranski partizanski odred dijelom snaga obezbjeđivali su slobodan teritorij na sjeverozapadu na senjskom i novskom pravcu od eventualnih napada Talijana i ustaša, a dijelom snaga vršili su snažan pritisak na željezničku prugu Ogulin — Rijeka. Prvi primorsko-goranski partizanski odred je upućen preko Kupe na sjever u Žumberak za pojačanje 13 proleterske brigade. Unska operativna grupa, sastava tri bataljona Kordunaškog partizanskog odreda, dva bataljona Banijskog partizanskog odreda i 8 krajiška brigada, primala je zadatak da napada ustaško-domobranske po-

sade i saobraćaj na cesti Topusko — Velika Kladuša — Slunj.

Međutim, jedno od najvažnijih partizanskih područja — Dalmacija — bilo je pritisnuto vrlo velikim okupatorsko-kvislinškim snagama. Odlaskom 9 dalmatinske divizije, na teritoriju Dalmacije su ostale male snage, ukupno četiri odreda — Splitski, Cetinski, Sjevernodalmatinski i Biokovski — sa ukupno oko 1.500 boraca. Prema njima se nalazio 18 armijski korpus sa četiri divizije. Na otocima su ostale samo grupe naoružanih političkih radnika i partizanski punktovi za vezu. Akcije odreda su uglavnom bile usmjerene na tučenje neprijateljskog saobraćaja i manjih garnizona.

Dakle, poslije 20 aprila sve tri velike grupacije Narodnooslobodilačke vojske — udarna grupa Vrhovnog štaba, 1 bosanski i 1 hrvatski korpus, našle su se pred novim velikim zadacima i u duhu planiranih operacija počele su sa odgovarajućim pokretima i koncentracijama trupa.

U proljeće 1943 godine polet Narodnooslobodilačkog pokreta osjećao se i u svim drugim pokrajinama i oblastima Jugoslavije. Okupator je računao da će njegove zimske operacije protiv glavnine NOV u zapadnoj Bosni, Baniji, Kordunu i Lici negativno utjecati na razvoj oružane borbe u ostalim krajevima zemlje. Međutim, dogodilo se obrnuto. Koncentracijom glavnih okupatorskih i kvislinških snaga protiv glavnine NOV stvoreni su povoljni uslovi za ofanzivna dejstva snaga NOV i PO u drugim pokrajinama. Naredba Vrhovnog komandanta u početku Četvrte ofanzive za jačanje ofanzivnih dejstava svih snaga u zemlji i pobjede glavnine NOV u borbama te ofanzive dovele su do poleta ustanka u Srbiji, Makedoniji, Sloveniji i nekim oblastima Hrvatske i Bosne.

Narodnooslobodilački pokret u Sloveniji se, poslije velike jesenje talijansko-kvislinške ofanzive, konsolidirao i ojačao, tako da su slovenačke brigade i odredi, čija je glavnina dejstvovala u Dolenjskom i Notranjskom, vodili uspješne borbe protiv talijanskih snaga i Bele garde, koja je uz pomoć okupatora bila znatno ojačala u toku protekle

ofanzive. U proljeće 1943 godine osjetio se snažan polet ustanka u Koruškoj i na Gorenjskom, a napori Glavnog štaba Slovenije bili su usmjereni na razvijanje borbe u Štajerskoj, Slovenačkom primorju i Beneškoj Sloveniji, gdje su u toku aprila otpočele zamašnije akcije. Poziv na mobilizaciju Slovenaca od strane njemačke civilne uprave u dijelu Slovenije anektiranom od Njemačke potpuno je propao. Slovenci su se odazivali na mobilizaciju koju je kao protumjeru proglasila Osvobodilna fronta. Njemci su tada raspustili kvislinšku vojnu organizaciju (»pokrajinske straže«), jer su u nju izgubili povjerenje.

Pored snaga 1 hrvatskog korpusa, u proljeće 1943 godine, mnogobrojne brigade i odredi u Hrvatskoj vodili su borbe i u svim drugim oblastima Hrvatske, naročito u Slavoniji, Moslavini i Zagorju. Velika ustaška ofanziva u martu i početkom aprila na slavonske snage i slobodan teritorij Slavonije završila se potpunim neuspjehom. Pritisak slavonskih partizana na glavnu magistralu Beograd — Zagreb nije prestajao.

U cijeloj Srbiji je u proljeće 1943 godine također došlo do poleta ustanka. U južnoj Srbiji se poslije obrazovanja krupnih partizanskih odreda u toku marta razvilo jedno od najsnažnijih uporišta Narodnooslobodilačkog pokreta. Kroz neprekidne borbe sa daleko nadmoćnijim neprijateljskim snagama, jačao je i narastao Šumadijski odred. Bio je obnovljen i Valjevski partizanski odred. U Vojvodini su također ojačali postojeći odredi. Poslije odlaska glavnine sremskih partizana u istočnu Bosnu u zimu 1942/1943 godine, bataljon koji je ostao u Sremu, u aprilu je ponovo izrastao u krupnu oružanu snagu od preko 600 boraca.

U proljeće 1943 godine, poslije vojnih i političkih mjera koje je sproveo delegat CK KPJ i Vrhovnog štaba Svetozar Vukmanović, uslijedila je prekretnica u pogledu uslova za razvijanje oružane borbe u Makedoniji. Obrazovan je CK KP Makedonije, reorganiziran Glavni štab, formirana viša partiska rukovodstva i štabovi operativnih zona i na taj način je stvorena solidna osnova za pokretanje makedonskog naroda u ustanak. Tako su već u aprilu formirani novi i ojačali postojeći odredi.

Prelomne pobjede Saveznika na Staljingradu i u Africi, zajedno sa razbijanjem četvrte ofanzive i pobjedama koje je izvojevala Udarna grupa Vrhovnog štaba svojim prodorom u Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak, imale su veoma krupan utjecaj na razvoj oružanog ustanka širom čitave zemlje, a osobito u Srbiji i Makedoniji.

3. MEĐUSOBNI ODNOSI NJEMAČKE I ITALIJE I NJIHOVA OCJENA SITUACIJE U JUGOSLAVIJI

Uslijed nepredviđenog lošeg razvoja zimskih ofanzivnih operacija protiv partizana u Hrvatskoj i Bosni, njemačko komandovanje je bilo primorano da 20 marta 1943 privremeno obustavi dalje izvođenje operacija. Raspored trupa, stanje posadnih divizija, politički odnosi između dva okupatora, Njemaca i Talijana, i stanje u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, nisu dozvoljavali brzo izvođenje operacija protiv partizana na prostoriji istočno od linije Sarajevo — Neretva — Mostar. Glavnina njemačkih trupa — 7 SS, 369 legionarska, 117 i 118 lovačka divizija — nije smjela napustiti teritorij Hrvatske i Bosne i otići preko Neretve za Udarnom grupom, jer bi se okupatorsko-kvislinške trupe u Bosni našle ponovno u istoj onoj situaciji u kojoj su bile uoči zimskih operacija, početkom januara 1943 godine.

Pred novom vojnom i političkom situacijom, stvorenom poslije krvavih borbi na Neretvi, Rami i kod Gornjeg Vakufa, Njemci nisu bili raspoloženi da odmah uđu u nove operacije bez opsežne vojne i političke pripreme. Utoliko više što bi izvođenje operacija istočno od linije Sarajevo — Neretva — Mostar imalo velike reperkusije na političku i vojnu situaciju u Bosni i Hrvatskoj, koje su bile od prvorazrednog interesa za Njemce. Poslije Neretve, najvažnija zadaća njemačkih jedinica je bila dalje saniranje situacije u NDH, jer unutarnja kriza i raspadanje okupatorsko-ustaškog sistema u toj kvislinškoj tvorevini nisu bili ni zaustavljeni a kamoli prevaziđeni.

U martu i aprilu 1943 Njemci su rješavali važne privredne, političke i vojne probleme u NDH kao što su: posjedanje za rat važnih rudokopa (rudnika boksita oko Mostara, rudnika željeza oko Ljubije, Vareša i Breze); obezbjeđenje željezničkog saobraćaja Zagreb — Sunja — Bosanski Novi — Banjaluka i Bosanski Novi — Bihać; Brod — Sarajevo — Mostar; — čuvanje i kontrola cesta koje su zauzete tokom zimskih operacija na slobodnom teritoriju, jer su bile najbolje veze kroz centralni dio Jugoslavije i omogućavale brz izlazak na Jadransko More; pojačanje jedinica SS policije i žandarmerije kako bi se stvorili najbolji uslovi — specijalnom njemačkom izaslaniku na terenu Kamerhoferu, koji je imao velika vojna i politička ovlaštenja za »pacifizaciju« slobodnog teritorija u periodu Četvrte ofanzive i poslije nje; reorganizacija ustaško-domobranskih trupa i mobilizacija ljudstva od 18 do 40 godina kako bi se snage NDH koncem jeseni 1943 godine popele na ukupnu cifru od 264.000 naoružanih ljudi;[2] pojačanje SS policije i žandarmerije, kako putem mobilizacije sa teritorija NDH tako i upućivanjem specijalnih policijskih odreda iz Njemačke; reorganizacija njemačkih posadnih divizija — 704, 714, 717 i 718-te i rješavanje niza problema koji su iskrsli između Njemaca i Talijana (problemi boksita u Jugoslaviji, četnika Draže Mihailovića u Crnoj Gori i Hercegovini; usklađivanje političkih i vojnih pogleda na situaciju u NDH i odnos prema Pavelićevom ustaškom režimu); izvođenje daljih zajedničkih operacija protiv partizana itd.

Kako se gledalo na vojnu situaciju u Jugoslaviji, na probleme i zadatke koji stoje pred njemačkim komandama i trupama neposredno po završetku zimskih operacija, ilustrirat ćemo citatima iz nekoliko vrlo značajnih dokumenata iz toga vremena. U komentaru Vrhovne komande na Löhr-ov Memorandum o političkoj i vojnoj situaciji u NDH, o stanju zimskih operacija i o neposrednim vojnim zadaćama njemačkih oružanih snaga u Jugoslaviji, Vrhovna komanda piše sljedeće:

---

[2] U to vrijeme, oko 20 marta 1943, oružane snage NDH prelazile su cifru od 200.000 naoružanih vojnika.

Operacije koje su od januara ove godine izvršene protiv komunista na više otsjeka, *privremeno su završene posjedanjem područja boksita oko Mostara i dolaskom do Neretve. Jačim neprijateljskim snagama je uspjelo da se spase od uništenja, blagovremenim povlačenjem prema jugu na područje posednuto od Italijana, a u prvom redu preko Neretve u pravcu jugoistoka. Vojne operacije protiv ovih neprijateljskih snaga su u pripremi.*[3]

U istom dokumentu OKW obavještava Ministarstvo vanjskih poslova o najvažnijim zadaćama na kojima se momentano radi, pa nabraja:

1) Reorganizacija hrvatskih oružanih snaga.
2) Osiguranje za rat važnih boksitskih polja kod Mostara od strane njemačkih snaga.
3) Proširenje njemačke okupacije na područja koja će napustiti Talijani u II zoni.
4) Pripreme za razoružanje od Talijana naoružanih četničkih jedinica.

Iz navedenog dokumenta kao i nekih drugih može se zaključiti da je odluku za novu ofanzivnu operaciju protiv partizana na teritoriju Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine kao nastavak ciklusa zimskih operacija, OKW (Oberkommando der Wehrmacht) donijela negdje između 10 i 15 aprila 1943 s tim da se u predstojećoj operaciji razoružaju i četnici Draže Mihailovića.

Međutim, kako se nova ofanzivna operacija protiv partizana izvodila na teritoriju Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, dakle u Talijanskoj okupacionoj zoni, i kako se radilo o jednom delikatnom problemu njemačko-talijanskih odnosa, razoružanju najvjernijih talijanskih sluga — četnika Draže Mihailovića, to su Njemci odmah otpočeli pregovore s Talijanima za preuzimanje II okupacione zone, kako bi im se trupe našle u zapadnoj Hercegovini i Sandžaku bliže i partizanima i četnicima.

Prva njemačka ličnost u NDH i njen stvarni upravljač, čije su se ocjene situacije i prijedlozi za poduzimanja političkih mjera najviše usvajali, njemački poslanik u Zagrebu Siegfried Kasche, u izvještaju Ministarstvu vanj-

---

[3] Fotokopija pisma njemačke Vrhovne komande oružanih snaga upućenog 20 aprila 1943 godine Ministarstvu vanjskih poslova. (Podvukao Đ. K.) (Arhiv VII JNA, kutija London, N 12).

skih poslova od 31 marta 1943, piše o rezultatima zimskih operacija i političkoj situaciji u NDH, nakon prekida operacija, sljedeće:

Uslijed velikog snijega i nepreglednog, dosta pošumljenog i ispresjecanog planinskog zemljišta, kao i zadocnelog stupanja Talijana u akciju, nije uspjelo da se glavnina partizana okruži i njima je uspjelo da se većim dijelom povuku prema jugoistoku, a manjim dijelom prema zapadu.

...

Partizanske snage koje su se povukle prema jugoistoku, probile su se kod Jablanice kroz četničke položaje i privremeno zadržale na prostoru Kalinovik — Foča — Nevesinje, nastupajući jakim snagama dalje u Sandžak. One se sad nalaze u uspješnim borbama protiv hercegovačkih i crnogorskih četnika, koje su Italijani organizovali u takozvanu protivkomunističku miliciju. Na pročišćenim područjima ostale su lokalne bande djelomično dosta jake, protiv kojih se vode borbe na isti način kao i protiv banda na ostalim ustaničkim područjima. U toku su veće akcije čišćenja u srednjeslavonskom gorju.

Kasche, isto kao i vojnici — generali Lüters i Löhr — krivnju za neuspjeh zimskih operacija svaljuje isključivo na Talijane i četnike Draže Mihailovića, zato što su u prvoj fazi operacija Talijani zakasnili, a u završnoj što su dozvolili da se jaka partizanska formacija — udarna grupa Vrhovnog štaba — probije kroz njihov front na Neretvi. Takvim argumentima Njemci su često i ucjenjivali Talijane, kao u slučaju okupacije mostarskog boksitskog područja.

U pogledu mjera koje treba dalje poduzeti protiv partizana kao i odnosa prema četnicima Draže Mihailovića, Kasche u istom izvještaju kaže:

Uslijed prodora velikog dijela partizana u pravcu Sandžaka (Njemci i Talijani su bili frapirani uspjesima Operativne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ kroz mjesec mart, pa su ocjenjivali da je većina partizana iz Bosne i Hrvatske prešla preko Neretve u Hercegovinu i Sandžak što nije odgovaralo istini, jer je većina partizanskih jedinica ostala na svojim teritorijima u Bosni i Hrvatskoj — primjedba Đ. K.) i njihovog krvavog razračunavanja sa četnicima u istočnoj Hercegovini, nastala je za nas nova situacija. Pod ovakvim okolnostima nije cjelishodno da mi sada preduzmemo razoružanje tamošnjih četnika. Dok se oni bore protiv partizana sa obostranim velikim gubicima, nama je korisnije da, sa frontom prema jugu, zauzmemo očekujući stav i iskoristimo ovo pogodno vrijeme da raščistimo pitanje onih pra-

voslavnih dobrovoljaca (ranije četnika) u Zapadnoj a naročito u Istočnoj Bosni, koji su zaključili ugovor sa državom Hrvatskom, a koji su se pokazali nepouzdani...

Uostalom, nesumnjivo je da četnici, angažovani od strane Italijana, koji stoje pod uplivom Draže Mihailovića, imaju prema nama neprijateljsko držanje. Ovo sada priznaju i ovdašnji italijanski krugovi...«[4]

Rezultat zimske kampanje protiv partizana Kasche je realno ocjenjivao, bez obzira što i on, kao i ostali njemački rukovodeći vojnici i političari, preuveličava značenje prelaska njemačko-kvislinške vojske preko slobodnog teritorija, zavaravajući se da je time i »slomljena Titova država«. Kasche se ipak najmanje krije iza fraza koje treba da pokriju neuspjeh njemačkog oružja protiv partizana. Zato on, po dolasku njemačkih trupa na liniju Mostar — Neretva — Sarajevo, predlaže da se trupe postave frontom prema jugoistoku i jugu, u stavu iščekivanja, kako bi se mogao dobiti jasniji vojni i politički uvid u hercegovačko-crnogorsku situaciju, odnosno da se vidi kako će još proći udarna grupa u borbi protiv četnika i Talijana. Po njegovom mišljenju, treba intervenirati prema raspletu događaja u Hercegovini i Sandžaku, a u najpovoljnijoj situaciji za Njemce, trupe treba da stupe u akciju, unište partizane i razoružaju četnike.

Kasche-ov prijedlog da se u intervalu do predstojeće operacije razoružaju i kazne četnici istočno od rijeke Bosne na prostoru planine Ozren i u istočnoj Bosni t. zv. neposlušni četnici, kako se pojedine četničke jedinice i četnički komandanti ne bi zavaravali iluzijama o nekoj samostalnoj politici i akciji[5] — izvršen je u potpunosti u vremenu od 10 aprila do 10 maja 1943. Niz četničkih jedinica istočno od rijeke Bosne pa do Drine bio je razoružan. Princip da se na teritoriju NDH, tamo gdje je mir

---

[4] Izvještaj njemačkog poslanika Siegfrieda Kasche-a Ministarstvu vanjskih poslova od 31 marta 1943. — Arhiv VII JNA, kutija London, N 12.

[5] Početkom aprila, kada je 370 pješadijski puk 369 divizije bio prebačen u dolinu rijeke Bosne, jedna njegova patrola uhvaćena je u jednom selu istočno od Maglaja od strane neke četničke jedinice sa Ozrena i ubijena. To je jako uzbudilo Njemce, pa su sredinom aprila 1943 poduzeli mjere na Ozrenu kako bi pronašli i kaznili te četnike.

— četnici razoružavaju ili svedu na »razumnu« mjeru, a tamo gdje su partizani, da se četnici organiziraju i naoružavaju, bio je rukovodeći princip Njemaca.

Da li su i vojnici — generali Löhr i Lüters — predlagali ovakav vojni i politički plan protiv partizana, u raspoloživoj dokumentaciji se nije moglo naći. Ostaje činjenica da se njemačko komandovanje poslije 25 marta 1943 držalo u potpunosti točno istog operativnog plana i politike.

U prvoj polovini aprila, kada su vidjeli da su četnici i Talijani izgubili bitku protiv Udarne grupe na terenu Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, Njemci su joj odmah pošli u susret da joj ne dozvole eventuelan prodor preko Lima u Srbiju ili na sjever prema istočnoj Bosni.

Poslije događaja na Neretvi Njemci su sistematski pratili i bilježili dejstva udarne grupe Vrhovnog štaba, političke proglase i akcije partizana na teritoriju Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, jer su ponovni razvoj narodnog ustanka i oružane borbe na pragu Srbije, Makedonije i Albanije, u situaciji njemačko-talijanskog debakla u Sjevernoj Africi — predstavljali Udarnu grupu Vrhovnog štaba opasnijom nego što je ona po svojoj vojnoj snazi bila. Pratili su budno razvoj odnosa između partizana i četnika, četnika i Talijana, zatim odnos četničke Vrhovne komande i Vrhovne komande savezničkih trupa na Bliskom Istoku, kao i odnos partizana i Saveznika.

Teritorij i komunikacije koje su zauzeli u toku zimskih operacija, Njemci su nastojali da održe pod svaku cijenu, iako su svakog dana bili izloženi žestokim napadima jedinica 1 hrvatskog i 1 bosanskog korpusa naročito na cesti Karlovac — Bihać — Petrovac — Ključ. Sve svoje transporte cestom od Karlovca do Bihaća i od Bihaća i Banjaluke preko Ključa, Mrkonjić-Grada i Glamoča za Livno pratili su vrlo jakim snagama. Zbog velikog interesa za željezničke pruge Mostar — Sarajevo — Brod i Sarajevo — Višegrad preuzeli su i njih na čuvanje. Međutim, uslijed stalnih napada jedinica 1 bosanskog i 1 hrvatskog korpusa naročito u vrijeme Pete

DIV. „LOMBARDIJA" TRUPE SEKTORA KARLOVAC (UST. DOM.)
11. i 12. DOM. PUK i 5. GOR. ZDRUG
661. NJEM. PUK i 3. GOR. ZDRUG
721. NJEM. LOV. PUK i 2. LOV. BR.
DIV. „LOMBARDIA" I „MACERATA"
Rijeka
Kupa
Karlovac
Vrbovsko
Skakovac
KORD. P.O.
KORDUNAŠKI P.O.
Sisak
Sunja
Topusko
Glina
BANIJSKI P.O.
Žirovac
Ogulin
Jasenak
11. PRIM. GOR. ODR.
Drežnica
15. KORD. BRIG.
V. Kladuša
Slunj
Bužin
Cazin
Kostajnica
Bos. Dubica
Unna
SAVA
S. Brod
Krk
DIV. „RE"
Senj
Brinje
13. PRIM. GORAN. DIV.
Cres
Rab
Sv. Juraj
Otočac
Dreznik
Bihać
Bos. Novi
Bos. Krupa
DJELO 4. KR. DIV.
6. KRAJ. BRIG.
5. KRAJIŠKA BR.
Prijedor
Vrbas
Bosna
721. PUK i BANJALUČKI ZDRUG
Banja Luka
Bos. Petrovac
Sanski Most
741. Nj. LOV. 10. DOM. PUK i 2. LOV. BR.
2. GORSKI ZDRUG
370. PJEŠ. PUK
369. DIV. - 8 i 15 DOM. PUK
Doboj
Teslić
SREMSKI MAJEV. P.O.
Brčko
Bijeljina
Srem. Mitrovica
6. DOMOB. PUK
Šabac
Jablanac
1699
1624
8. KOR. DIV.
Titova Korenica
Perušić
6. LIČ. DIV.
1616
Udbina
15. TAL. OBALNA BRIGADA I TRUPE SEKTORA GOSPIĆ (UST. DOM.)
Karlovbag
Gospić
Raduč
Ključ
5. KRAJ. DIV.
Unac
Drvar
D. Srb
5. Ribnik KRAJ. DIV.
1706
Prekaja
4. KRAJIŠKI BR. i IV. KRAJ. P.O.
Mrkonjić Grad
Jajce
TRAVNIČKI P.O.
Maglaj
N. Šeher
Spreča
Tuzla
Živinice
Loznica
TUZLANSKA BRIGADA
MAJEVIČKI ŠEKOVIČKI P.O.
Drinjača
Zvornik
Gračac
LIČKI P.O.
Obrovac
Zadar
„ZARA"
Benkovac
Bos. Grahovo
Šipovo
9. KRAJ. BR.
D. Vakuf
Travnik
Zenica
Vareš
3/370 PUK
Kladanj
Bratunac
9. DOMOB. PUK
Srebrnica
Olovo
9. DOM. PUK
ROMANIJSKI ODR.
Breza
Busovača
7. PJEŠ. PUK
118. LOVAČ. DIV.
Dugi otok
Krka
LIČKI P.O.
10. KRAJ. BR. i SL. DALM.
Knin
GLAMOČ. P.O.
Glamoč
11. KRAJ. BR.
13. PJEŠ. PUK
Kupres
Bugojno
G. Vakuf
RAMSKI P.O.
SARAJEVO
1720
Vrlika
Drniš
„SASSARI"
„CERERE"
Šibenik
SPLITSKI P.O.
Livno
Prozor
Bitovnja pl.
Jablanica
369. PUK
369. DIV.
Rogatica
Goražde
Višegrad
Mokra Gora
Titovo Užice
Sinj
Cetina
Ravno
1707
Duvno
Vran pl.
Konjic
3/9 DOM. PUK
Trnovo
1. PROLET. DIV.
„TAURINENSE"
Split
CETINSKI P.O.
1. DOMOB. PUK
7. SS DIVIZIJA
Čvrsnica
Prenj
2155
Kalinovik
Foča
Čajnice
Priboj
Uvac
Nova Varoš
Prijepolje
Metaljka
Pljevlja
Kovren
Sjenica
„BERGAMO"
Brač
Imotski
Široki Brijeg
„MARCHE"
Mostar
Zimlje
Zelengora
Maglić
Čelebić
Šćepan Polje
2386
Žabljak
Tara
Makarska
BIOKOVSKI P.O.
Ljubuški
Nevesinje
Kifino Selo
Gacko
Avtovac
Durmitor
3. SANDŽ. BR.
Hvar
Čapljina
Dabrica
10. HERCEG. BR.
Stolac
DALM. BR.
Piva
Sinjajevina
2. PROL. DIVIZ.
Šahovići
Bijelo Polje
Ploča
Metković
„MESSINA"
Pelješac
Ljubinje
Plana
Bileće
„MURGE"
ČETNICI MIHAJLOVIĆ
Nikšić
„FERRARA"
ČETNICI MIHAJLOVIĆ
Kolašin
„VENEZIA"
Ivangrad
Mateševo
Andrijevica
Korčula
Dubrovnik
Trebinje
Vilusi
Grabovo
„EMILIA"
Kotor
Cetinje
Budva
TITOGRAD
TRUPE SEKTORA PODGORICE
Skadarsko
Bar
Skadar
ALBANIJA
JADRANSKO MORE
LEGENDA:
Narodnooslobodilačka vojska
Okupatorsko kvislinska vojska
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 km

ofanzive, kad im je glavnina snaga otišla u Hercegovinu i Crnu Goru, oni su uspjeli zadržati samo garnizone u Bihaću, Livnu i Glamoču, a sve ostalo su izgubili.

Zbog razgranatih političkih i obavještajnih veza između engleske Vrhovne komande na Bliskom Istoku i jugoslavenske kraljevske izbjegličke vlade u Londonu i njenog ministra narodne odbrane Draže Mihailovića, zatim dvolične politike talijanskih komandanata na terenu, koji su znali za mnoge savezničke oficire koji su se nalazili u komandi Draže Mihailovića i pri višim četničkim komandama u istočnoj Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji — njemačka Vrhovna komanda oružanih snaga izdala je naređenje glavnom komandantu Jugoistoka, general-pukovniku von Löhr-u, da se u predstojećoj operaciji »Schwarz« četnici razoružaju i odvedu u zarobljeništvo i na prisilan rad.

Četničku vojnu i političku organizaciju na teritoriju Jugoslavije, njemačka obavještajna služba je pedantno proučila, pobilježila sve četničke brigade i bataljone po imenima i pokrajinama, sistem komandovanja, pripremljene planove za mobilizaciju i razvijanje jedinica u slučaju invazije Saveznika na Balkan. Znala je za mnoge i najtajnije političke i vojne veze četnika sa drugim izdajnicima u zemlji i sa njihovim vojnim formacijama, kao što su veze sa Nedićem, Ljotićem, njihovom administracijom i vojskom, sa ljudima iz Hrvatske seljačke stranke, sa Bijelom i Plavom gardom u Sloveniji, zatim poimence kurire koji su održavali veze sa Bugarskom, Grčkom, Albanijom i Turskom i naposljetku organizaciju Dražine Vrhovne komande i Nacionalnog komiteta, poimence svakog čovjeka i zašto je bio zadužen u vojnom, obavještajnom ili političkom poslu; znali su i sve veze četnika s Talijanima, također sa posebnim popisom najistaknutijih ljudi koji su održavali veze s Talijanima. Prvog februara 1943 obavještajna uprava OKW uputila je opširan elaborat o vojnoj i političkoj organizaciji četnika Draže Mihailovića svim diviziskim komandama u Jugoslaviji na znanje i instruktažu nižeg starješinskog sastava.

U teškom ratu s Narodnooslobodilačkom vojskom i partizanskim odredima, u situaciji kad su propale dugo i

sa velikom brigom i odgovornošću spremane zimske operacije, nezadovoljna talijanskom politikom i držanjem talijanske vojske, iz bojazni da će ih u slučaju iskrcavanja anglo-američkih trupa na Balkanu, sigurno prevariti i Draža Mihailović, a najvjerojatnije i Nedićeva vlada jer je dobar dio te administracije, oficira i podoficira iz srpske straže bio usko povezan i sarađivao s četnicima Mihailovića — Njemce je zabrinjavao i njihov najvjerniji sluga — Pavelićeve ustaše i ustaški režim.

Od zimskih operacija Njemci su očekivali da će uspješno srediti vojnu i političku situaciju u NDH koja će im omogućiti brzo sprovođenje velikih privrednih i vojnomobilizacionih planova na teritoriju NDH. Putem prisilne mobilizacije hrvatske omladine Njemci su formirali do aprila 1943 dvije divizije — 369 i 373 legionarsku, ukupne jačine preko 25.000 vojnika. U Stokerau u Austriji nalazila se na obuci jedna brigada jačine oko 9.000 ljudi, koja je bila osnovica za treću legionarsku diviziju. Ugledajući se na politiku bivše austrougarske države, Njemci su tokom februara, marta, aprila i maja 1943 vodili veliku propagandu za mobilizaciju muslimanskog stanovništva u Bosni, Hercegovini i Sandžaku u SS-muslimansku diviziju — 13 SS diviziju jačine 26.000 vojnika. Na Kosovu i Metohiji vršili su opsežne pripreme za formiranje jedne SS — šiptarske divizije. Tih dana Njemci su ugovorom tražili od Pavelićeve vlade da od brigade u Stokerau bezuvjetno osigura formiranje treće legionarske divizije, i da se njemačka SS policija i SS žandarmerija u Hrvatskoj i Bosni pojača od 9.500 ljudi na 20.000 ljudi. Također su vršili opsežnu reorganizaciju domobranskoustaških jedinica, stvarajući od njih četiri brdske brigade, koje bi imale ukupno 36.000 ljudi, zatim četiri lovačke brigade itd.

Međutim, zimske operacije nisu osigurale mir i red u NDH. Mir je ostao samo daleka želja i nada. Pokušaj da se na slobodnom teritoriju uvede okupatorsko-kvislinška administracija propao je odmah u početku. Pritisnut takvom situacijom, komandant njemačkih trupa na Jugoistoku, general-pukovnik Löhr, predložio je tih dana

Vrhovnoj komandi i Hitleru smjenjivanje Pavelićevog ustaškog režima, jer on ne pruža nikakvu garanciju da će njemačke trupe uz njegovu podršku i autoritet moći stabilizirati situaciju u NDH. Protiv ustaškog režima su, kaže Löhr, i pravoslavno, i muslimansko i katoličko stanovništvo. Ustašku vladu bi, po Löhr-ovom mišljenju, trebalo zamijeniti činovničkom vladom, koja će odmah promjeniti politiku prema Srbima i seljacima uopće. Evo šta general-pukovnik Löhr piše:

Izvršenje operacija može imati trajan uspjeh samo ako se odmah u produženju poduzmu ozbiljne političke, upravne i privredne reforme.

Politička situacija Hrvatske (vidi priloženu oleatu) pokazuje kao najvažniju činjenicu da Hrvatska zasad nije sposobna da upravlja sama sobom.

Vlada i uprava, uslijed rđavog gazdovanja i ustaškog kursa, ne samo da su izgubile pristalice kod pravoslavaca i muslimana, već i kod svoga hrvatskog stanovništva.

Vojska kao državni instrument ne dolazi u obzir pošto država nije uspjela ni približno obezbjediti oficire, podoficire i ljudstvo novcem, ishranom i opremom.

Policija — oko 5.000 policajaca i 10.000 žandarma, potisnuta je sa svog stvarnog rada uslijed miješanja ustaške nadzorne službe i ustaške milicije. Ona je prisiljena da bude posmatrač ustaških zločina protiv pravoslavnog stanovništva, od kojeg je prema ustaškim podacima ubijeno oko 400.000.

Zastrašena, slabo plaćena i politički nepouzdana, policija se danas više ne može smatrati kao pouzdan instrument države.

Željezničari (oko 40.000), uslijed vješte agitacije komunista, a naročito loše situacije vlade u pogledu snabdjevanja, u većini nisu joj naklonjeni, a dijelom stoje čak i u vezi sa banditima u izvršenju sabotaža.

Radnici ratne privrede i rudarstva, i pored vrlo lošeg snabdjevanja, ustvari nisu učestvovali u sabotažama, ali uslijed uspješne komunističke propagande, ipak se mora računati da će se uskoro povećati razaranja, sabotaže i napuštanje posla.

Seljaci (vidi oleatu) — oko 80% cjelokupnog stanovništva — glavne su žrtve stanja koje je prouzrokovalo ustaško gazdinstvo. Stoga su oni izgubili svako povjerenje u sadašnju vladu.

. . .

Prilazak seljaka komunistima, iako oni nisu skloni komunizmu, prouzrokovan je vještim nastupanjem i vrlo umješnom propagandom Titovih partizana, koji ne suzbijaju crkvu, već nastoje da ujedine sve veroispovjesti i sve stanovništvo u borbi protiv vlade i Osovine i u selima pljačkaju samo općinske blagajne i bogate seljake, dok sve ostalo plaćaju u gotovom.

U Hrvatskoj ne postoji više pravilan privredni život.

II

Na osnovu prikazane situacije pouzdano je da će se, bez načelnih reformi, stanje tako razvijati da će u cjelokupnom državnom aparatu nastati još veći darmar, što će dati mogućnosti neprijateljskoj propagandi da još više rastroji vojsku, policiju, željezničare i radništvo, a takođe neće se moći sprovesti smirivanje ni u ravnicama.

...

Situacija će se u dogledno vrijeme toliko pogoršati da će se za smirivanje opet morati angažovati jake njemačke snage.

III

Cilj reforma treba da je:

1) Vlada kojom će se upravljati iz Njemačke, koja će znati da razumnim mjerama uspostavi povjerenje, mir i red, i uredi privredni život.

2) Vojska i policija, koje će kod dobre plate, ishrane i opreme i na osnovu intenzivne obuke i moralnog uzdizanja, pretstavljati jak instrument države, a koji će prije svega znati za koju se ideju bore.

3) *Željezničari* koji pouzdano vrše svoju službu, i koji prema tome treba da ispune iste uslove kao pod 1).

4) *Radnici* u fabrikama za opremu i rudnicima koji rade za naše interese, a koje treba naročito na polju ishrane tako snabdjevati da će sopstvenom propagandom odbaciti ideju komunizma i uzdržati se od sabotažnih akcija.

5) *Seljaštvo,* koje će opet steći povjerenje prema državi i koje će se tada vratiti iz šuma u sela i potpomoći borbu protiv bandi.

IV

Kao pozitivni momenti za reforme mogu se uzeti:

1) *Vera u njemačku vojnu silu i njemačke organizatorske sposobnosti,* koja još postoji i koja je sada pojačana uslijed vojnih akcija.

2) *Posle uklanjanja ustaškog režima,* koji je omražen kod svih narodnih slojeva, a naročito kod seljaka, *obrazovanje nove vlade, spremne za novu državnu ideju* (vlada stručnjaka, obnova zemlje, umirenje naroda i borba protiv komunizma koji uništava sve vjeroispovesti i seljake).

...

Otežavajući momenti za reforme jesu:

Nesposobnost hrvatske države da vlastitim sredstvima ogarantuje snabdjevanje državnih organa: vojske, policije i željezničara.

Skidanje sa položaja ustaša koji su sami po sebi čvrsto vezani sa državom i njihovo dodjeljivanje na ona mjesta koja su politički bezopasna.

...

Suviše velika zaraza komunizmom.

Dijelom potrebna suradnja sa Talijanima prilikom shvatanja u pogledu tretiranja hrvatskog pitanja[6].

Löhr-ovim ocjenama i prijedlozima pridružio se i njemački vojni ataše u Hrvatskoj general-major Gleise Horstenau. Evo njegovog izvještaja:

Hrvatska je prije svega političko pitanje, koje se vrlo teško može rješiti ako se ne raščisti pitanje »kondominijuma« sa Italijom. Poslanik Casertano razvio je od prije nekoliko nedelja uočljivu delatnost. Posle Dučeove posete, talijansko poslanstvo intenzivno rasprostire vijesti da će se Italija sada moći mnogo više baviti Hrvatskom...

Sažeto: sve zavisi od suzdržljivosti Italije da li ćemo mi uspjeti da Hrvatska da prema svojim mogućnostima odgovarajući doprinos za opće vođenje rata. Režim Poglavnika je na vrlo slabim nogama. On i njegova država žive jedino od milosti Njemačke.

...

Poglavniku treba načelno jasno objasniti, da je uslijed teških grešaka njegovog režima u prošlosti i približavanja kraja ratu, hrvatski suverenitet više menica budućnosti nego sadašnjeg činjeničnog stanja. Ovo važi u prvom redu na vojnom polju za organizaciju, obuku, upotrebu i vođenje hrvatskog vojnika, pored toga za održavanje mira i reda (SS-policija). Ustaški pokret je, uslijed činjenih grešaka, zločina i korupcije, toliko kompromitovan da se državna izvršna vlast (vojska, policija) mora od njega odvojiti i odreći svake spoljne veze. (Naročito lošeg uticaja prvih emigrantskih prijatelja Poglavnika — Tomića, Luburića, Moškova i Lisaka, koji stoje iza kulisa.)

Pošto se danas više ne može ni zamisliti istrebljenje 1 1/2 miliona Srba (pravoslavaca), kao ni na njihovo iseljenje, našto još uvijek misle pojedine ustaše, Poglavnik se mora odlučiti da pravoslavnom stanovništvu, koje je 50% oterao u šumu *njegov* režim, ogarantuje ravnopravnost pred zakonom, sigurnost života, privatne imovine i skroman udio u javnim službama.

...

Ako se na ovaj način ne može doći do korisnih rezultata, onda bi se moralo kao prelazno rješenje, za neodređeno vrijeme, uzeti u obzir obrazovanje vrhovne vlasti u najmanju ruku za područje posjednuto od Njemaca, a po mogućstvu i za cijelo područje koje nije anektirano od Talijana, pri čemu bi, obzirom na načelno vojno stanovište i predanje Hrvata i Bosanaca, došao u pitanje samo vojno-upravni komandant (slično kao u Srbiji). Ovaj bi morao, naravno, da se što više oslanja na domaće elemente, ali za potpomaganje njegovog režima on bi trebao da ima odgovarajući broj pomoćnih snaga.

Po pitanju njemačkog angažovanja u Hrvatskoj može se uopće reći da, ako se računa sa dolaskom neprijateljskih trupa na Balkan, uslijed ratne zamorenosti hrvatskog naroda i svakim

[6] AVII JNA, kutija London, N 12.

danom sve jačeg dejstva neprijateljske propagande, ne možemo se ni u kom slučaju odreći minimalnog prisustva njemačkih, pa ni legionarskih divizija, jer bi inače bili izloženi svim mogućim iznenađenjima.[7]

Löhr-ov prijedlog postao je predmet pažljivog razmatranja u Vrhovnoj komandi i Ministarstvu vanjskih poslova.

Kako su konačno riječ, u tako krupnom pitanju, imali vrhovi nacističke partije, usvojeno je mišljenje njemačkog poslanika u Zagrebu Kasche-a, pa je ustaški režim ostao i dalje na »vlasti«. Kasche piše:

...Ustaštvo je pokret koji drži vladu. To je snaga sa kojom se mora računati. Vrlo je lako njemu pripisati svu krivicu, ali to ne odgovara činjenicama. Tvrdnja da su ustaše pobile 400.000 pravoslavaca ne može se dokazati. Ona je netočna. Prema najnovijem temeljitom proračunu, u toku borbi do leta 1942 godine izgubilo je ovdje živote 250.000 ljudi...

Neopravdana je tvrdnja da su nedostaci vojske i policije posljedica nedovoljnog materijalnog snabdjevanja. Mala država u svojoj početnoj fazi razvitka ne može sebi dozvoliti takve troškove kao što je to moguće Njemačkoj obzirom na njen moćan položaj. Samo loše materijalno snabdjevanje ne može biti dokaz slabosti, već i iz tog razloga što narod u bandama i bez materijalnog snabdjevanja pokazuje dobre borbene sposobnosti. Policija je protiv komunista vrlo dobro dejstvovala. Zagrebačka policija za javni poredak je bez prigovora...

Stanje na željeznicama također je pogrešno prikazano. Broj komunista i sabotera vrlo je mali...

Raspoloženje naroda prema vladi posljedica je ratnih uslova. Skrećem pažnju na raspoloženje naroda prema njemačkim vojnoupravnim komandantima i komesarima Rajha u Srbiji, Grčkoj, Holandiji i Norveškoj. Na raspoloženje mogu uticati samo ratni događaji, a ne promene vlade.

Pod II Autoritet i rad hrvatske vlade zavisi od toga da li ćemo je mi poštovati i potpomagati. Uradimo li to, ne treba da se bojimo daljeg razvoja. Držimo li stranu kritičarima i opozicionim grupama, ne treba da nas začudi ako se državna cjelina olabavi, a raspadanje uzme maha.

...

Pod IV.

2) Politička igranja sa rekonstrukcijama vlada i samovoljnim promjenama političkih pokreta nisu dobra. Ustaše su činjenica, državne ideje ne razvijaju se od strane stručnjaka već od revolucionarnih snaga. Revolucionarne snage izazivaju previranja koja traju sve dok se stanje ne raščisti. Proces previranja

[7] Isto

pokušati da se zaustavi, znači teškoće prebaciti na drugo polje, bez da se otklone.

...

Ne slažem se sa izlaganjem njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, prema aktu Vrhovne komande oružanih snaga Br. 00203/43 povjerljivo, Operativni štab Qu (Y) od 26. IV. 43, o situaciji u državi i vladi. Imam osjećaj da se u odbijanju otišlo suviše daleko. General Gleise je iz čovječnih i drugih razloga neprijatelj ustaša. Držao sam i držim kao pogrešno da se Seljačka stranka smatra sposobnom da služi kao temelj nove hrvatske države...

Odnos Italije prema Hrvatskoj je najveća teškoća za vladu i ujedno najveća prepreka za konstruktivni razvitak.

Procjena ovdašnje situacije sa stanovišta humanosti nije politički celishodna. Stvari se moraju promatrati vrlo trezveno i sa mnogo poznavanja, i tek onda ocjeniti. U prvom redu je politički štetan svaki osjećajan stav, a pre svega onaj protiv takozvanih ustaških zločina...

Da bih podvukao doprinos Hrvatske za opće ratovodstvo, napominjem sljedeće:

1)... do sada je poslato na rad u Njemačku više od 130.000 radnika.

2) U sastavu njemačke vojske i policije iz Hrvatske je angažirano:

U Staljingradu kao legija uništeno — — — —	6.000
2 legionarske divizije — — — — — — —	24.000
Dopunska brigada u Stokerau — — — — —	12.000
u zrakoplovstvu — — — — — — — — —	3.000
u mornarici — — — — — — — — — —	700
	45.000
Ovome treba dodati:	
Hrvatska SS-divizija — — — — — — — —	25.000
u policiji Kamerhofera — — — — — — —	20.000
	90.700

Sem toga, više od 17.000 folksdojčera nalaze se u njemačkoj vojsci, SS-formacijama i policiji.

3) Hrvatska je prema trgovačkom ugovoru za 1941/42 liferovala Rajhu 200.000 tona boksita. U istom periodu ona je premašila ugovorenu kvotu duvana sa 190%. Isto tako premašene su liferacije voća i povrća. I uprkos svih unutarnjih teškoća, ostale liferacije odvijaju se zadovoljavajuće i ove su u porastu. Od liferacija koje obuhvataju vanjsku trgovinu iz zemlje je posljednjih meseci izvezeno preko ratnoprivrednog oficira samo za našu vojsku, tekućih liferacija u vrijednosti od 12,000.000. rajhsmaraka. Ove činjenice obesnažuju tvrdnju da u Hrvatskoj vlada potpuna anarhija.

...

Stoga molim da se odbiju predlozi general-pukovnika Löhr-a i njemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj, dostavljeni preko Vrhovne komande oružanih snaga, kao nepodesni za našu politiku.[8]

U procjenjivanju opće situacije opsega i značaja partizanskog rata u Jugoslaviji, vojnih mjera koje treba poduzimati protiv Narodnooslobodilačke vojske i, naposljetku, kakav sistem i metod dejstava sprovoditi ubuduće protiv partizana, među Njemcima i Talijanima postojale su razlike u gledanjima već u samom početku zimskih operacija.

U borbi protiv partizana i slobodnog teritorija Njemci su uvijek bili pristalice radikalnih mjera, pa ma kakva situacija bila. Ostali su i dalje na stanovištu da protiv partizana treba koncentrirati što jače trupe i izvoditi što veće operacije, jer će im se samo tim putem dati i jači udarci. Međutim, talijanski generali su bili mnogo oprezniji i nisu tražili svagdje radikalna rješenja. Njihovo pravilo je bilo tih dana — opreznost, postupnost i ne zaletati se velikim brojem trupa na partizane, jer je praksa zimskih operacija pokazala da velike snage i velika ofanziva ne donose više zadovoljavajuća rješenja.

Kako su fašistički saveznici bili pritisnuti težinom opće situacije i neuspjesima na glavnim, strategijskim frontovima Drugog svjetskog rata, to su se sve više razlikovali u pogledima i na dalje vođenje rata uopće i posebno protiv Narodnooslobodilačkog pokreta i partizana u Jugoslaviji. Talijani su imali svoje gledanje i na rat protiv Narodnooslobodilačke vojske, i na četnike Draže Mihailovića i na Pavelićevu NDH.

Talijanska Vrhovna komanda oružanih snaga i rukovodeći vojnici u okupiranoj Jugoslaviji bili su svim srcem za rat protiv Narodnooslobodilačke vojske — intimno su i oni željeli radikalni obračun sa partizanima — ali su vidjeli da su želje jedno, a praksa drugo i da partizani ne prihvataju njemačka »radikalna rješenja« i ne ulaze u planirane bitke njemačkih generala. Talijanski

[8] Izvještaj njemačkog poslanstva od 19 V 1943 Ministarstvu vanjskih poslova, AVII JNA, kutija London, N 12.

generali i političari su smatrali, isto kao i Njemci, da prisustvo Udarne grupe u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori otvara put partizanima u Albaniju, Makedoniju i Srbiju i da Narodnooslobodilačka vojska već samim svojim postojanjem privlači invazione trupe na Balkan, ali da kraj svega toga radikalna rješenja ne treba tražiti u Jugoslaviji, naročito ne sad poslije neuspjeha velikih zimskih operacija. Sudbina Italije i Njemačke se ne rješava na jugoslavenskom ratištu, nego na Istočnom frontu i na frontu u Sjevernoj Africi. Ako se izvojuje pobjeda u Africi i Sovjetskom Savezu, njemačko-talijanska vojska će lakše i brže pobjediti Narodnooslobodilačku vojsku u Jugoslaviji. Tako su mislili talijanski generali.

Ovakva koncepcija uloge jugoslovenskog ratišta i vođenja rata protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ogleda se potpuno i u novom rasporedu 2 talijanske okupacione armije, u t. zv. »Rasporedu 15 januara«, koji se počeo sprovoditi koncem marta i u toku aprila 1943. Prvog maja zauzimaju novi raspored i talijanske trupe u Crnoj Gori i Truppe di Montenegro (14 armijski korpus) po kome su Talijani napustili t. zv. II zonu predajući je Njemcima.

Prema novom rasporedu, talijanske okupacione trupe u Jugoslaviji povukle su se, u vremenu od 1 aprila do 10 maja 1943 bliže k Jadranskom Moru, grupišući se u četiri utvrđene zone: zonu Karlovac — Rijeka — Senj (5 armijski korpus); — zonu Knin — Sinj — Zadar — Split i otoci (18 armijski korpus); — zonu Korčula — Makarska — Metković — Dubrovnik — Trebinje (6 armijski korpus) i zonu Boka Kotorska — Nikšić — Berane — Podgorica (14 armijski korpus). Ispred tih utvrđenih zona, prema Narodnooslobodilačkoj vojsci i partizanskim odredima, komandanti talijanskih armijskih korpusa isturaju u prvu borbenu liniju domobransko-ustaške trupe i naročito četnike Draže Mihailovića, kao manevarsku snagu, koja će prva prihvatiti udarce partizana.

Talijanske trupe u Jugoslaviji prešle su ustvari početkom aprila 1943 u odbranu, grupirajući se po sistemu dobro utvrđenih i gustih garnizona u jednoj odre-

đenoj zoni, gdje će se, po mišljenju talijanskih generala, moći uspješno braniti kako od partizana, tako i od invazionih trupa u slučaju napada na jadransku obalu.

Ali ovakav raspored okupacionih trupa u Jugoslaviji imao je i drugu svrhu — ako se situacija Italije još više komplicira, trupe će se moći brzo evakuirati iz Jugoslavije!

Ovakva politika i strategija talijanskih vojnika u Jugoslaviji može na prvi pogled izgledati elastičnija i pametnija od operativno-strategijskih i političkih koncepcija njemačkih generala. Međutim, ma kako su politički bili elastičniji i perfidniji, u operacijama oprezniji, Roatta i Pirzio-Birolli bili su van svake sumnje lošiji vojnici i od Löhr-a i od Lüters-a. Zbog svojih slabosti i slabosti armije koja je u borbi s partizanima stalno gubila, oni su predlagali opreznost i neupuštanje u velike operacije protiv partizana.

Njemačko-talijanska razmimoilaženja su rasla svakim danom sve više. U prvim danima Pete ofanzive zaoštrila su se dotle, da su Talijani nekoliko dana demonstrativno odbijali učestvovanje svojih trupa u njemačkoj ofanzivi protiv partizana, jer im Njemci nisu ništa rekli o pripremama za tu ofanzivu, iako se ona izvodila na talijanskom okupacionom teritoriju. Takav postupak i politiku Njemaca talijanski komandanti su nazvali — »nelojalnim« i »stavljanjem Talijana pred gotove činjenice«.

4. OKUPATORSKO-KVISLINŠKE PRIPREME ZA OPERACIJU »SCHWARZ« — PETU OFANZIVU

Kada su jedinice Udarne grupe prešle i Drinu, tukući Talijane i četnike u svim bojevima, Njemci su vidjeli da su sve njihove prognoze o razvoju događaja kod partizana pale u vodu i da je neophodno brzo poduzeti ofanzivu protiv partizana u Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku, jer događaji na tom terenu prijete velikim porazima okupatorske politike u Jugoslaviji i posebno balkanskog fronta u slučaju savezničke invazije.

U vremenu od 10 do 15 aprila 1943 Njemci su donijeli odluku da sami i u najvećoj tajnosti pripreme operaciju protiv Udarne grupe Vrhovnog štaba i da je izvedu što jačim snagama. Operacija bi počela odmah po stizanju 373 legionarske divizije iz Austrije, 92 motorizovanog puka i drugih manjih posadnih i policijskih jedinica u Bosnu i završene reorganizacije 1 brdske, 104, 114, 117 i 118 lovačke divizije.

Pokreti raznih njemačkih jedinica u pravcu Udarne grupe i novog slobodnog teritorija u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku počeli su već poslije 13 aprila 1943. Prva faza tih pokreta odvijala se u znaku okupacije II zone i smjenjivanja talijanskih jedinica u Sandžaku, zatim traženja od Talijana da uspostave svoje garnizone na Kosmetu, naročito u Peći i Rožaju.

Drugi okupator — Talijani, nije imao nekih velikih ofanzivnih planova protiv Narodnooslobodilačke vojske, odnosno protiv Udarne grupe Vrhovnog štaba u Hercegovini i Crnoj Gori. Generali Robotti i Piazzone, komandanti 2 armije i 6 armijskog korpusa, smatraju tih dana da je prvi zadatak talijanskih trupa da se »... iziđe iz krize, izazvane napadima neprijatelja, kojemu treba što je moguće brže oduzeti inicijativu u operacijama« (Robotti) i »... što je moguće brže započeti sa radovima na odbranbenom uređenju kotline Mostar i fronta Trebišnjice«.

U krizi, koju su izazvali partizani tokom marta i prvom polovinom aprila 1943, Talijani su smatrali da je najvažnije sačuvati južnu Hercegovinu i obalni pojas do visine rijeke Trebišnjice. Preko te linije ne dozvoliti partizanima prodor na jug i izlazak na Jadransko More.

Kada su u vremenu od 5 do 13 aprila Talijani doživjeli još dva teška poraza, jedan u dolini Drine i Sandžaku, a drugi u dolini Gacka i Otočcu u Hrvatskoj, situacijom se zabrinula i talijanska Vrhovna komanda oružanih snaga, tražeći od svojih saveznika Njemaca i od svojih podređenih komandi u Jugoslaviji, da se što prije priđe novim ofanzivnim operacijama protiv partizana u Lici i posebno u Sandžaku.

Zbog situacije u Sandžaku, posebno fočanskog garnizona koji je bio opkoljen i nalazio se u teškoj situaciji, talijanska Vrhovna komanda obratila se 13 aprila 1943 njemačkoj Vrhovnoj komandi tražeći pomoć u trupama za deblokadu Foče i posebno »... za dejstvo većih razmjera u Sandžaku protiv glavnine partizana koja je tamo naišla«. Sa talijanske strane učestvovale bi trupe 14 armijskog korpusa iz Crne Gore i 6 armijskog korpusa iz Hercegovine.[9] Od Njemaca je stigao pozitivan odgovor

---

[9] »21817 Uslijed situacije stvorene u Sandžaku prelaskom partizana preko Drine, trupe divizije »Taurinense« povlače se ka Pljevljima, a garnizon Foča, sastavljen od bataljona »Aosta« i jedne baterije, opkoljen je. Ova Vrhovna komanda je zatražila od OKW da nam pomogne u oslobođenju ovog garnizona. Oslobođenje bi trebalo da se izvrši pomoću njemačke akcije iz Goražda ka Foči i po mogućstvu akcijom VI. armijskog korpusa, pojačanog njemačkim trupama sa pravca Kalinovik — Foča. Posebna pomoć je tražena od OKW za dejstvo većih razmjera u Sandžaku protiv glavnine partizana koja je tamo naišla. Generalštab vojske neka ispita mogućnost dejstva VI. armijskog korpusa na pravcu Kalinovik — Foča i neka se postara da bude ostvareno što jače sadejstvo sa zračnim snagama Vrhovne komande oružanih snaga »Slovenija — Dalmacija« [Supersloda] u cilju snabdijevanja i odbrane garnizona Foče, stupivši u dodir sa Guvernatoratom Crne Gore.

General Ambrosio«

Neka ta Komanda ispita mogućnost izvršenja traženog sadejstva, naročito sa akcijom iz zraka i eventuelno sa četničkim formacijama.

Molim da naredite potrebno.

Molim za izvještaj o donijetim odlukama.

General Rosi

Br. 21841/Op. od 15 aprila

Generalštabu kraljevske vojske, Guvernatoratu Crne Gore i radi znanja Višoj komandi Albanije, generalu Re-u i pukovniku Ricci-u.

U vezi sa 21817 od 13 aprila koji nije (ponavljam nije) upućen talijanskoj misiji i pukovniku Ricci-u.

OKW, koju je sa ovim upoznala ova Vrhovna komanda, saopštila je da je naređeno da se garnizonu Foča pruži pomoć hitnom upotrebom glavnine zračnih snaga i što je brže moguće jednom borbenom motoriziranom grupom za koju se predviđa da će biti na raspoloženju 18 ili 19 aprila.

Ova grupa će se upotrebiti sporazumno sa talijanskim komandama.

već 15 aprila, u kome se Talijani ujedno obavještavaju da su odgovarajućim njemačkim jedinicama već izdata i naređenja da se prikupe oko Goražda u cilju deblokade Foče.

Odgovor njemačke Vrhovne komande da pristaje na akciju za deblokadu Foče — u tako rekordnom roku, bio je posljedica već donijete odluke za novu veliku ofanzivu protiv partizana ne samo u dolini Drine, već na cijeloj teritoriji Sandžaka, Hercegovine i Crne Gore. Talijanski poziv za jednu veću akciju u Sandžaku, Njemci su kasnije iskoristili kod talijanskih komandanata na terenu, kao »dokument« da ih je talijanska Vrhovna komanda tražila i za Crnu Goru, Hercegovinu i Kosmet.

Njemački odgovor Talijani su primili sa zadovoljstvom i nisu dublje ulazili u njemačke planove utoliko više, što su se vrhovne komande međusobno sporazumjele da će njemačke trupe smijeniti talijanske u II okupacionoj zoni, i što se zna da talijanske trupe u Hercegovini i Crnoj Gori, odmah po deblokadi Foče, zauzimaju novi raspored po planu pod šifrom »Raspored 15 januar«.

Odmah po obavijesti da će učestvovati u deblokadi Foče, njemačka avijacija je stupila u dejstvo ne samo pružajući veliku pomoć opkoljenom talijanskom garnizonu u Foči, već i sistematskim izviđanjem pokreta i položaja jedinica Udarne grupe.

Dok su se Njemci pod firmom deblokade Foče i smjene talijanskih trupa u II okupacionoj zoni sistematski spremali za novu ofanzivu protiv partizana, talijanske komande i generali se međusobno dogovaraju i nad-

---

Neophodno je da naše trupe dejstvuju iz Sandžaka i Hercegovine kako bi onemogućile partizanima da spriječe deblokiranje Foče grupisanjem svih snaga na jednom jedinom pravcu.

Molim stoga da se pobrinete: da Guvernatorat Crne Gore naredi akciju na pravcu Pljevlja — Foča a Gl. generalštab kraljevske vojske iz zone Mostar ka Foči.

Za koordinaciju akcije sporazumjeti se sa njemačkom komandom u Hrvatskoj.

General Ambrosio

Završava. Molim Superslodu da me obavijesti o preduzetim mjerama i konkretnim sporazumima sa njemačkom komandom u Hrvatskoj i sa Guvernatoratom Crne Gore. General Rosi« (Arhiv VII JNA).

mudruju: kako treba organizirati predstojeće operacije od strane 6 armijskog korpusa koji treba da pođe iz južne Hercegovine preko Gackog i Kalinovika za Foču i od strane trupa Crne Gore koje treba da pođu od Pljevalja i Prijepolja prema Goraždu i Foči; kako će se uskladiti dejstva jedinica 6 i 14 armijskog korpusa, jer svaki korpus pripada drugoj armiji; kako će se uskladiti dejstva talijanskih i njemačkih jedinica koje dolaze sa sjevera; tko će komandovati operacijama itd. Bijeda jedne trule i nesposobne oficirske klike, birokratiziranih komandi, koje se stalno jedna s drugom dogovaraju, pišu i predlažu velike planove i operacije, ali uvijek tako da ih izvede netko drugi a ne onaj tko predlaže — pokazala se u punom svjetlu.

14 aprila general Robotti, komandant 2 armije, predlaže komandantu 6 armijskog korpusa da, u cilju predstojeće akcije za deblokadu Foče, prikupi sve hercegovačke četnike i uputi ih pravcem Gacko — Kalinovik ili Gacko — Čemerno — Sutjeska — Foča, iako sam zna da je to nemogućno. Komandant 6 armijskog korpusa opet traži od Robotti-a da ga obavijesti sa kakvim će trupama učestvovati u deblokadi Foče Guvernatorat Crne Gore, jer on mora biti vrlo oprezan da mu se ne bi dogodilo ono što se 6 armijskom korpusu već dogodilo na Neretvi, t. j. da Njemci i Guvernatorat Crne Gore slučajno ne isteraju partizane iz svoje okupacione zone u Crnoj Gori i Sandžaku, pa svi partizani pređu ponovo u njegovu okupacionu zonu u Hercegovini i tako doživi ono što je već doživio pred mjesec dana na Neretvi i u sjevernoj Hercegovini.

18 aprila talijanska Vrhovna komanda traži od Superslode i Guvernatorata Crne Gore da je obavijeste o konkretnoj operativnoj ideji za predstojeća dejstva protiv partizana, u kojoj bi od strane Guvernatorata učestvovala divizija »Taurinense« i dijelovi divizije »Venezia«, a od Superslode jači dijelovi 6 korpusa, i da li su se dogovorili s njemačkom komandom u Sarajevu za dejstva prema Foči.

Međutim, u toku tih pregovora Vrhovna komanda njemačkih snaga na Jugoistoku obavještava preko vojnog

atašea generala Horstenau, šefa talijanske vojne misije u Zagrebu, da će operacijama za deblokadu Foče komandovati Njemci, a ne Talijani, da će se u fočanskom garnizonu svi četnici odmah razoružati i sprovesti u zatvor i da ubuduće talijanski zahtjevi za avijacijom moraju ići preko komande njemačke avijacije u Hrvatskoj.[10]

---

[10] »Za Guvernatorat Crne Gore u vezi sa njegovim telegramom Br. 2542/op. od 15 t.m.

Njemački general u Zagrebu dostavio je radi znanja ovoj Misiji sljedeća naređenja Njemačke komande za Jugoistok. Počinje:

1) — Prema naređenju Vrhovne komande, Guvernatorat Crne Gore i Supersloda primili su uputstva da izvrše deblokadu Foče akcijom iz Sandžaka i Hercegovine; obe spomenute komande stupiće u vezu sa komandantom njemačkih trupa u Hrvatskoj radi sporazuma o zajedničkoj akciji.

2) — Njemačka borbena grupa biće sastavljena od Drugog bataljona 369 pješ. puka, koji je već pripremljen u Rogatici, od jednog drugog njemačkog bataljona, pojačanog jednom baterijom i inžinjercima, koji mora što prije da dođe u Rogaticu, i od jednog bataljona 117 divizije kao rezerve na raspoloženju Komandi Jugoistok.

3) — Potrebno je da akcija italijanskih trupa dovoljne jačine iz Crne Gore i Hercegovine bude jednovremena po vremenu i prostoru sa akcijom borbene grupe Rogatica.

4) — Nezavisno od zajedničke akcije, pomenuti 2 bataljon 369 puka od ovog momenta mora biti isturen iz Rogatice po mogućstvu do Goražda.

5) — Nije predviđena potčinjenost njemačkih trupa italijanskim komandama.

6) — U slučaju da Foču deblokira njemačka borbena grupa, četnici koji su onde opkoljeni biće razoružani i uklonjeni. (Ispod ove rečenice general Robotti dopisao je plavim mastilom primjedbu: »Dakle Piazzoni neće da dovede četnike u dodir sa Njemcima. Za crnogorske četnike neka se pobrine eks. Pirzio«. — Primjedba Đ. K.)

7) — Zahtjevi za dejstvo njemačke avijacije radi deblokiranja Foče moraće se uputiti komandantu njemačke avijacije u Hrvatskoj.

8) — Komanda Jugoistog ne može da ustupi Superslodi upotrebu SS bataljona iz zone Mostar, jer su već preopterećeni svojim zadacima. Završava se izvještaj Komande Jugoistok.

Njemačka komanda u Hrvatskoj ukazuje na hitnu potrebu da se iz Crne Gore uputi u Rogaticu jedan italijanski oficir snabdjeven radioaparatom, radi neposredne veze sa njemačkom grupom iz tačke 1.) Ova misija ostaje u očekivanju eventualnih vijesti za Komandu njemačkih trupa u Hrvatskoj, koje bi se odnosile na sporazume koji treba da budu postignuti prema tački 1.)

General Re«

Ovaj važan dokument, komandant Jugoistoka general Löhr nije uputio direktno komandi 2 armije ili Guvernatoratu Crne Gore iako su pri svim tim komandama postojali specijalni oficiri za vezu, nego diplomatskim putem preko vojnih misija u Zagrebu, vjerojatno da se Talijani stave pred gotov čin, jer dok sve zainteresirane talijanske komande prime tu obavijest, ispitaju tko je za što nadležan i kako, Njemci će već biti u akciji, kao što se to praktično i dogodilo.

Operacija za deblokadu Foče pala je na koncu na leđa Njemaca jer je Guvernatorat Crne Gore obavijestio 26 aprila svoju Vrhovnu komandu da je zbog teške situacije u Crnoj Gori nemogućno izvršiti prikupljanje jedinica divizija »Taurinense« i »Venezia« i probiti se iz Pljevalja prema Foči i Čajniču. Guvernatorat Crne Gore jedino može prebaciti kamionima naokolo preko Prijepolja i Priboja u Goražde snage jačine jedne pukovske grupe ojačane četom tenkova, što je već u toku. I tako onaj koji je trebao najviše učiniti, jer se radilo o spasavanju njegovog garnizona, ustvari nije ništa učinio.

6 armijski korpus će najzad pripremiti dio svojih snaga za ofanzivna dejstva u sjevernoj Hercegovini, sa ciljem da se dijelovi Udarne grupe Vrhovnog štaba odbace iz ove oblasti na sjever. Time i deblokadom Foče, koju su Njemci preuzeli na sebe, iscrpiće se sve ofanzivne namjere Talijana u Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori.

* *
*

II

OBOSTRANA DEJSTVA KRAJEM APRILA I U PRVOJ POLOVINI MAJA

1. DEJSTVA UDARNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA NOV i POJ PREMA NIKŠIĆU, MOJKOVCU I BIJELOM POLJU

Vrhovni štab je, u duhu općeg plana dejstava Udarne grupe prema Kosmetu i Srbiji, još 19 aprila donio odluku da većim dijelom Udarne grupe očisti teritorij Vasojevića i izbije na Lim, s tim da se najprije očisti prostorija sjeverno i istočno od Nikšića, a zatim da se zauzmu Mojkovac i Kolašin i očisti dolina Lima (vidi skicu 2). Za čišćenje prostorije sjeverno i istočno od Nikšića određena je 2 proleterska divizija, koja je već bila na tom pravcu. Ona je imala zadatak da razbije sve isturene jedinice divizije »Ferrara« sjeverno od Nikšića i onemogući eventuelnu talijansku akciju iz Nikšića na sjever i istok prema Šavniku i Nikšićkoj Župi. Dok se završe ofanzivna dejstva 2 proleterske divizije oko Nikšića, raščistiće se vjerojatno i situacija kod Goražda, koja je pažljivo praćena. Ako za vrijeme borbi oko Nikšića situacija kod Goražda bude povoljna, 1 proleterska divizija sa 1 proleterskom i 3 krajiškom brigadom krenut će odmah na jugoistok prema liniji Mojkovac — Bijelo Polje. Dok 1 proleterska divizija očisti prostor do linije Mojkovac — Bijelo Polje — Brodarevo, stići će u zonu zapadno od Kolašina i 2 proleterska divizija, kada osnovni zadatak za obje divizije postaju Mojkovac i Kolašin, a

zatim dolina Lima. Ako bi 1 i 2 proleterska divizija uspjele zauzeti Šahoviće, Mojkovac i Kolašin, jake snage Udarne grupe bi izbile širokim frontom na Lim i pred jugoslavensko-albansku granicu. Vrata prema Srbiji i Kosmetu bila bi otvorena. Također bi se stvorili vrlo povoljni operativno-taktički uslovi za uspješno razbijanje talijanskog sistema odbrane u zoni Bijelo Polje — Brodarevo — Priiepolje. Ako planirane operacije uspiju, Centralna bolnica bi se prebacila na prostoriju Sandžaka i Crne Gore, u dolinu Tare, u teško pristupačan kraj, gdje bi se ranjenici i bolesnici u miru i većoj bezbjednosti odmorili, prehranili i normalnije liječili.

Oko 25 aprila i jedna i druga zaraćena strana počele su sa pokretima trupa u odgovarajuće zone koncentracija i priprema za predstojeća ofanzivna dejstva. U Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori nastala je vrlo interesantna i originalna situacija. Njemci i ustaše, Talijani i četnici Draže Mihailovića, prikupljaju trupe za predstojeća ofanzivna dejstva, ali opseg i pravi smisao svog operativnog plana svako od njih čuva samo za sebe.

Udarna grupa Vrhovnog štaba također se priprema za prebacivanje 1 proleterske divizije na jugoistok Crne Gore, u cilju ofanzivnih dejstava. Pokreti njemačkih trupa u zoni Sarajevo — Goražde — Višegrad — Priboj u vremenu od 18 do 25 maja privukli su pažnju 1 proleterske divizije i Vrhovnog štaba na sebe, ali kada se kroz nekoliko idućih dana saznalo da su pokreti njemačkih trupa u vezi sa smjenjivanjem talijanskih trupa u II. okupacionoj zoni, i da su neke talijanske jedinice već otišle na jug, ta je pažnja popustila.[11] Sve se zatim orijentiralo

[11] »Iz Goražda javljaju da tamo dolazi Vražja divizija (misli se na 369 diviziju »Teufel« — primj. Đ. K.) iz Rudog — da su se tamo koncentrirali četnici i Talijani. U Pljevljima spremaju ofanzivu na nas. Ovde ne možemo ostati sa svega jednom brigadom« (Radiogram 1 divizije od 19 IV 1943 za Vrhovni štab).

»Prema dobivenim podacima od straže na Drini u Goražde su sinoć do 18 sati pa preko cele noći dolazili Nemci. Devojka koju smo slali na onu stranu kaže da su sinoć obezbedili večeru i spavanje za 50 oficira. Njoj su zabranili prelaz više na onu stranu, mada su je dosad stalno puštali da ide na ovu i onu stranu. U 18 č. juče došla je jedna grupa nemačkih motociklista

na predstojeća ofanzivna dejstva 1 i 2 proleterske divizije oko Nikšića, Bijelog Polja, Kolašina i u dolini rijeke Lima.

Kako su koncentracijski pokreti njemačkih trupa vršeni postepeno i jedinice stizale jedna iza druge i iz velike udaljenosti, sa teritorija Bosne i Srbije, ti pokreti se nisu mogli odmah procijeniti kao koncentracijski za novu, veliku ofanzivu ni kod Narodnooslobodilačke vojske, a ni kod njemačkih saveznika — Talijana. Njemci su iznenadili sve — i svojim namjerama i dimenzijama predstojeće ofanzive. Talijani su bili uvjereni da su pokreti njemačkih trupa usmjereni isključivo za deblokadu Foče i smjenu talijanskih jedinica u II. okupacionoj zoni, i da u njoj ostaju samo privremeno.

Koncentracija talijanskih trupa u Hercegovini bila je sračunata isključivo kao pomoć i koordinacija sa njemačko-talijanskim trupama u zoni Goražda, u deblokiranju Foče. Većih planova i ambicija u Hercegovini talijanski 6 armijski korpus nije imao, iako je njegov komandant, general Piazzone, u stvaranju raznih operativnih kombinacija na papiru, bio vrlo smion i agresivan.

Neki veći interes za italijanske planove u Crnoj Gori i Hercegovini njemački generali Löhr i Lüters nisu pokazivali.

Pokrete i koncentraciju talijanskih trupa i četnika u Hercegovini, Vrhovni štab NOV i POJ je odmah u početku pravilno procjenio, smatrajući da se tu radi o lokalnoj ofanzivnoj akciji i pokušaju rehabilitacije četnika, koji su pretrpjeli teške poraze, ali pokrete njemačkih trupa nije ocjenjivao kao prikupljanje jedinica za novu

— bilo ih je priličan broj, otprilike od 30 do 50. Preko noći su dolazili sve više i jedna kolona se uputila prema Ustikolini — da li će tamo zaposesti položaj ili imaju ofanzivne namere ne znamo. Prilično veliki broj se pojavio više Ustiprače na logorovanju. Tamo su se pojavile vatre koje do sada nisu bile.

Čitavo Plevlje je u blokadi. Oko grada se nalazi nekoliko redaka bodljikave žice, a polje ispred žice je minirano — kako neki tvrde«. (Izvještaj obavještajnog centra 1 proleterske divizije od 20 IV 1943 Vrhovnom štabu. — Arhiv VII JNA).

ofanzivu protiv partizana na teritoriji Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine.

U prvom naređenju Vrhovnog štaba od 19 aprila 1943 naređeno je 2 proleterskoj diviziji da očisti od neprijatelja sav prostor do linije Nikšić — Podgorica, a 1 proleterskoj diviziji prostor na jugoistoku do rijeke Lima, Bijelog Polja i Mojkovca. Međutim, istog dana stigao je u Goražde ojačani 2 bataljon 369 puka 369 njemačke divizije i sukobio se odmah s bataljonom 1 proleterske brigade južno od Goražda. Obavješten na vrijeme o tom događaju, Vrhovni štab je radiogramom obustavio pokret 3 krajiške brigade prema Šahovićima i Brodarevu i uputio je s glavninom snaga na prostoriju sjeverozapadno od Pljevalja — u sela Gornja Brvenica, Glišnica i Boljanić, da bi paralizirala eventuelnu akciju divizije »Taurinense« iz Pljevalja u pravcu Foče i Čajniča. Na jugoistok prema selima Maoče, Vrulja i Kovren upućena je samo 3 sandžačka brigada. Bliže k 1 proleterskoj brigadi privučena je odmah i 6 istočno-bosanska brigada, kao pojačanje odbrane u dolini Drine. U trouglu Goražde — Foča — Pljevlje nalazile su se 22 aprila tri brigade — 1 proleterska, 3 krajiška i 6 istočno-bosanska, a u neposrednoj blokadi Foče 2 dalmatinska brigada.

Pošto na drugim odsjecima fronta do 26 aprila nije primjećeno prisustvo jačih njemačkih jedinica, Vrhovni štab naređuje 1 diviziji da sa 1 proleterskom brigadom krene prema Mojkovcu u duhu već izdatih naređenja, a po dolasku 3 dalmatinske brigade u rejon Pljevalja, da za 1 proleterskom brigadom krene i 3 krajiška, kako bi divizija što prije izbila na Lim.

30 aprila 2 proleterska divizija izbila je sa 5 crnogorskom, tri bataljona 2 proleterske i 4 crnogorskom brigadom na liniju s. Gornja i Donja Brezna — planina Vojnik — Krnovska Glava (k 1634). Na njenom lijevom krilu 7 krajiška brigada je izbila u rejon sela Boan i Bare. Ispred 2 proleterske divizije, na komunikacijama Nikšić — Pivska Župa i Nikšić — Šavnik talijanska divizija »Ferrara« je imala niz dobro utvrđenih posada. Tako se u dobro utvrđenom uporištu Javorak nalazila posada jačine bataljona pešadije, baterije brdskih topova i

oko 600 četnika, u Jasenovom Polju i Gornjem Polju, svagdje po četa pješadije i vod topova; u selu Gvozd oko jedne čete Talijana i 600 četnika; u selu Ivanju dvije talijanske čete, laki tenkovi i četnici, i u selu Lukovu jedna četa Talijana.

Prema operativnoj zapovijesti 2 proleterske divizije od 28 aprila 1943, predviđeno je da se opkole i unište talijanske posade na Javorku i u Jasenovom Polju. Druga proleterska brigada sa tri bataljona — kao sjeverna kolona — primila je zadatak da obuhvatom sa sjevera uništi talijansku posadu na Javorku, zatim da produži odmah na jug prema Jasenovu Polju. 5 crnogorska brigada — kao sjeverozapadna kolona — nastupa sa sjeverozapada na jugoistok općim pravcem Bundos — Tisova Glava — Pišteta obuhvatajući Jasenovo Polje sa zapada i juga. Podilazeći Jasenovom Polju, brigada se kod Pišteta razvija u obliku lepeze, s tim što joj dva bataljona izlaze na Lipovu Ravan (između talijanskih posada na Javorku i u Jasenovom Polju) od kojih jedan odlazi na sjever i napada talijansku posadu Javorak, pomažući 2 proletersku brigadu, a drugi napada posadu Jasenovo Polje sa sjevera; treći bataljon napada Jasenovo Polje sa zapada, a četvrti sa juga gdje se ujedno i obezbjeđuje u klancu Surdup od talijanske intervencije s juga, iz Nikšića; peti bataljon postavljen je kao obezbjeđenje zapadno od linije Gornje Polje — Jasenovo Polje, oko sela Presjeka i Rakite od eventuelnih ispada četnika sa planine Njegoš. Četvrta crnogorska brigada, kao istočna kolona, nastupala je iz sela Mokro, općim pravcem Mokro — Štirni Do — Jasenovo Polje. Kod Štirnog Dola brigada se također lepezasto razvija na zapad i jugozapad ususret 5 crnogorskoj brigadi — jednim bataljonom na Lipovu Ravan, sa dva u napad na Jasenovo Polje i trećim ka Gornjem Polju u visini sela Šipačno — Veliki Orah. Sutradan, 29 aprila, uslijed aktivnosti talijansko-četničkih jedinica oko sela Ivanje i Gvozd, plan je nešto korigiran. Od 4 crnogorske brigade su odvojena dva bataljona, koji su primili zadatak da zajedno s Nikšićkim partizanskim odredom dejstvuju ofanzivno u pravcu talijansko-četničkih posada u selima Gvozd, Ivanje i Lukovo (vidi

skicu 2), a prema Jasenovom Polju i Šipačnu poslata su tri bataljona.

Na pošumljenom i vrlo surovom planinskom terenu nije bilo mogućno čvrsto koordinirati pokrete i dejstva među brigadama, a ni među samim bataljonima iz pojedinih brigada. Marševanje i izlazak na polazne položaje za napad, po planinskom terenu i noću, bili su vrlo mučni i naporni. Jedinice su nailazile na velike i nepredviđene terenske prepreke, pa su zaostajale tako da prvog dana napada dejstva jedinica nisu bila usklađena ni po vremenu ni po objektima napada. Radioveze između bataljona i brigada, koje takav teren zahtjeva, jedinice Narodnooslobodilačke vojske nisu imale.

Prve noći 1/2 maja, ispoljio se napad samo 1 i 4 bataljona 2 proleterske brigade na Javorak. Svi drugi su manje ili više zakasnili. Bataljoni 2 proleterske brigade su energično napadali i jedan od njih se tokom noći, jednom četom, probio u prve talijanske rovove, ali nije imao dovoljno snage da neprijateljsku posadu izbaci iz ostalih rovova i savlada je. Odsustvo napada od strane 2 bataljona, koji je stigao na polazne položaje tek izjutra 2 maja, uvjetovalo je da se talijanska posada na Javorku održala tokom noći.

Osjetivši se samim, 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade su se u zoru 2 maja nešto povukli, očekujući dolazak i napad ostalih jedinica. Međutim, nisu dugo čekali. Nakon jednog sata poslije teškog noćnog marša dva bataljona 5 crnogorske brigade izbila su na Papratne Doli, između talijanskih posada na Javorku i Jasenovom Polju, a iza njih i nešto južnije izbio je na Lipovu Ravan i jedan bataljon 4 crnogorske brigade povezujući se odmah s jedinicama 2 i 5 brigade. Oko 6 sati talijanska posada na Javorku, jačine oko 1.000 vojnika, bila je potpuno opkoljena.

Primivši obavijesti da je posada na Javorku potpuno opkoljena i izložena teškim napadima partizana, komandant divizije »Ferrara« se odlučio da je spasava intervencijom jake motorizirane kolone s juga iz zone Nikšić — Gornje Polje. U toku 2 maja motorizirana kolona je pro-

šla kroz klanac Surdup bez borbe, jer predviđeni bataljoni 4 i 5 crnogorske brigade (iz svake po jedan) nisu stigli u selo Šipačno i klanac da presjeku veze između Jasenova Polja i Gornjeg Polja. Bez borbe ova kolona je izbila i u Jasenovo Polje. Međutim, izlazeći iz njega na Lipovu Ravan, motorizirana kolona je upala u dobro organiziranu zasjedu prvog bataljona 4 crnogorske brigade i u žestokom okršaju bila potpuno razbijena i zarobljena. Dok se vodila borba na Lipovoj Ravni, posada na Javorku je izišla iz svojih utvrđenja, s namjerom da se probije ususret nastupajućoj koloni. Ali, to je upravo i odgovaralo 2 i 5 brigadi koje su je organizirano dočekale i potukle do nogu. Jedino je komandant bataljona s nekoliko vojnika uspio da pobjegne kroz šumu i dođe u Nikšić.

Talijanska posada u Jasenovom Polju, poslije debakla motoriziranog odreda i uslijed zakašnjenja bataljona 4 i 5 brigade da se postave južno od Jasenovog Polja, pobjegla je na jug u Gornje Polje, a zatim u Nikšić.

Prema izvještaju Štaba 2 proleterske divizije, u boju na Javorku i oko Jasenova Polja nađeno je na bojištu 670 mrtvih Talijana i četnika, a zarobljeno je 580 talijanskih vojnika i 200 četnika. Od ratnog materijala je zaplijenjeno 7 tenkova, 17 kamiona, 4 motocikla, 4 brdska topa 75 mm, 11 bacača mina malog i velikog kalibra, 24 mitraljeza, preko 500 pušaka, 5 radiostanica i velika količina razne municije i intendantske opreme.[12]

---

[12] »Juče ujutro velike formacije partizana nastavile su akciju, o kojoj je bilo riječi u pisanom telegramu 3386/op, i opkolile su naš bataljon u zoni Javorka jako ga angažujući.

Bataljon je nakon hrabrog otpora pokušao oko 15 časova da se probije da bi se povukao u Gornje Polje pošto je onesposobio topove baterije za pojačanje.

Autokolona sa municijom, praćena od voda tenkova i 128 ljudi, koja je u toku jutra pokušala da stigne do bataljona, bila je blokirana od prepreka na putu i napadnuta od nadmoćnih snaga sjeverno od Lipove Ravni.

Pošto se hrabro branila nekoliko časova, pratnja se, pretrpivši gubitke, povukla u Jasenovo Polje. Stigavši noću u Gornje Polje sa malo ljudstva koje je uspjelo da se izvuče, komandant bataljona iz Javorka izjavljuje da partizana ima nekoliko hiljada, da se bataljon borio 12 sati na položaju zadavši ustanicima

Paralelno sa dejstvima glavnine 2 proleterske divizije na Javorku i Jasenovom Polju počela su i dejstva 2 i 5 bataljona 4 crnogorske brigade i Nikšićkog partizanskog odreda na talijansko-četničke posade u selima Lukovo, Ivanje i Gvozd. Ugrožene energičnim dejstvima s fronta i iz pozadine, a impresionirane događajima oko Javorka — sve talijanske posade su se povukle u Nikšić.

Lijevo krilo 2 proleterske divizije — 7 krajiška brigada čisteći prostoriju Boan — Sinjajevina, izbilo je na prostoriju Bare — Krnja Jela — Katuni Gomila.

Do 6 maja 2 proleterska divizija je očistila i Nikšićku Župu od četničkih grupa i pojavila se sa 2 i 5 brigadom neposredno pred Nikšićem. Njen uspjeh je imao velik moralno-politički odraz na raspoloženje masa u Crnoj Gori prema oružanom ustanku i Narodnooslobodilačkoj vojsci.

U toku 29 aprila 1 proleterska brigada predala je svoj front kod Goražda 6 istočno-bosanskoj brigadi, i sutradan 30 aprila otišla je na jug k Bijelom Polju i Mojkovcu. Svoje bataljone je prikupila na prostoru sela Boljanići i Krče, odakle je izvršila marš preko sela Krče,

---

mnogo gubitaka i da je za vrijeme povlačenja izdržao jake napade na čitavom putu zadavši i pretrpivši pri tome vrlo velike gubitke zbog kojih se njegov bataljon može smatrati potpuno uništenim. U napadu na autokolonu pao je kapetan Ferrorelli iz štaba divizije, komandant inžinjerije major Martines je teško ranjen i nestao. Ustanici su takođe jako napali i našu jedinicu raspoređenu u Jasenovom Polju, koja se, pošto se branila do kasno uveče, povukla u redu prema Gornjem Polju.

Nacionalističke jedinice, dodijeljene za pojačanje našim jedinicama u Javorak i Jasenovo Polje sa zadatkom da zaštićuju bokove našeg rasporeda, napustile su položaje čim je započeo napad ustanika. Zrakoplovstvo je u toku cijelog jučerašnjeg dana, sve do 19.35 časova, sadejstvovalo sa trupama, obasipajući ustanike malim bombama i vršeći akcije veze.

Juče ujutro ustanici su napali desno krilo našeg bataljona raspoređenog u zoni Lukovo. Nacionalističke formacije napustile su položaje. Napad je odbijen i bataljon se zatim povukao u redu prema Nikšiću. Partizanske formacije zauzele su Presjeku odvojivši nacionalističke formacije dislocirane u Krstacu, Goliji i Orahu.« (Dnevni izvještaj K-de trupa Crne Gore od 3 maja 1943, arhiv VII JNA)

Izvještaj komandanta bataljona, da je u povlačenju izdržao jake napade duž cijelog puta, ne odgovara istini, jer je bataljon razbijen odmah na izlasku sa Javorka.

Gotovuša, Dobra Voda, Adrovići, Jabuka (sela u luku sjeverno i istočno od Pljevalja). S ceste Pljevlja — Prijepolje kretala se na jug u nekoliko paralelnih kolona, čisteći prostor između rijeka Ćeotine i Lima od četničkih grupa. 4 maja ušla je u Šahoviće, a 7-og je stigla pred Bijelo Polje i Mojkovac, na liniji sela Oklade, Cerovo, Žari, Lepenac, Prošćenje (vidi skicu 2). Za sedam dana marša ona je pročistila vododelnicu između Ćeotine i Lima, zarobila i razoružala oko 450 četnika i pripadnika muslimanske milicije, a u manjim sukobima ubila nešto preko 60 četnika.

2. DEJSTVA TALIJANSKIH JEDINICA U SJEVERNOJ HERCEGOVINI I DEBLOKADA FOČE

Uporedo sa ofanzivnim dejstvima Udarne grupe Vrhovnog štaba na jugoistoku, 6 armijski korpus je završio prikupljanje svojih jedinica i 27 aprila 1943 otpočeo operaciju čišćenja sjeverne Hercegovine. Nekoliko dana poslije toga završena je i koncentracija njemačko-talijanskih jedinica oko Goražda za operaciju čišćenja doline Drine i deblokadu talijanske posade u Foči.

Sa široke operativne osnovice u obliku luka pošle su 27 aprila u napad četiri paralelne kolone 6 armijskog korpusa prema Gackom, Kifinom Selu i Nevesinju, a zatim prema Kalinoviku da bi pomogle njemačko-talijansku akciju sa sjevera u deblokadi Foče (vidi skicu 2). Kolona »Franco«[13] nastupala je općim pravcem s. Korita — Kobilja Glava (1115) — Avtovac — Gacko; kolona »Giannuzzi«[14] općim pravcem s. Meka Gruda — s. Ši-

[13] *Kolona »Franco«:* Štab 49 legije »crnih košulja«, 40 bataljon »crnih košulja«, 2 bataljon 260 puka, vod topova 100 mm, dvije čete domobrana, formacije Draže Mihailovića.

[14] *Kolona »Giannuzzi«:* 73 legija »crnih košulja« u punom sastavu (44 i 73 bataljon, četa teških mitraljeza i četa bacača 81 mm) 1 bataljon 93 puka, četa lakih tenkova, vod tenkova bacača plamena, baterija topova 75 mm, baterija topova 105 mm, četa domobrana, vod topova 65 mm (domobranski), formacija Draže Mihailovića.

Na raspolaganju, u rezervi koloni »Franco«, »Giannuzzi« stajali su 3 bataljon 260 puka sa vodom topova 100 mm u Plani i 2 bataljon 259 puka u Bileći.

pačno — Gacko; kolona »Radassao«[15] općim pravcem Stolac — s. Berkovići — planina Trusina — Nevesinjsko Polje; kolona »Scotti«[16] općim pravcem Blagaj — Nevesinje — Kifino Selo — Plužine.

Iz talijanskih, kao i četničkih dokumenata, ne vidi se koliko su bile jake snage Draže Mihailovića. Svaku četničku grupu koja je učestvovala u ovoj ofanzivi, Talijani su nazivali po imenu njenog komandanta, kao — kolona Kureš, po četničkom komandantu Kurešu, — Kolona Popović itd.

Iz talijanskih, kao i četničkih dokumenata, ne vidi se koliko su bile jake snage Draže Mihailovića. Svaku četničku grupu koja je učestvovala u ovoj ofanzivi, Talijani su nazivali po imenu njenog komandanta, kao — kolona Kureš, po četničkom komandantu Kurešu, — Kolona Popović itd. Peta kolona, »Panelli«, ostala je obezbjeđujući cestu Vilusi — Bileća, odakle je izviđala dublje na sjeveroistok prema planini Njegoš, obezbjeđujući nastupajućim kolonama pozadinu i desni bok.

Slobodni teritorij sjeverne Hercegovine branile su 10 hercegovačka brigada zapadno i južno od Nevesinja, linijom Bišine — pl. Sniježnica — s. Džinova Mahala — Glog (k 1230) — s. Slato — s. Šipačno (vidi skicu 2), i 1 dalmatinska brigada južno od Avtovca na položajima Kobilja Glava (k 1115) — Kita (1221) — s. Krstac. Odnos snaga na frontu je bio: 13 i po bataljona talijanske pješadije, šest baterija topova raznog kalibra, tri čete lakih tenkova i oko 2.000—2.500 četnika Draže Mihailovića i muslimanske ustaške milicije, prema 10 bataljona 10 hercegovačke (koja je imala 6 bataljona) i 1 dalmatinske brigade — ukupno 2.150 partizana. Po brojnom stanju i vatrenoj moći sama kolona »Giannuzzi« bila je jača od 10 hercegovačke i 1 dalmatinske brigade zajedno! Pred tako velikom okupatorsko-kvislinškom vojskom,

[15] *Kolona »Radassao«:* 1 i 2 bataljon 94 puka, baterija topova 65 mm, pukovski dijelovi 94 puka i četnici.

[16] *Kolona »Scotti«:* Pukovski dijelovi sa štabom 55 puka, 3 bataljon 55 puka, 3 bataljon 56 puka, jedna četa 2 bataljona 55 puka, baterija topova 75 mm, baterija 65 mm iz 55 puka i vod topova 65 mm iz 56 puka, četa 32 minobacačkog bataljona, vod topova 105 mm, četa lakih tenkova i četnici nepoznate jačine.

napadnute na vrlo širokom frontu, brigade su se po direktivi Štaba 3 udarne divizije povlačile uz jače zaštitničke borbe iz Nevesinjskog i Gatačkog Polja na sjeveroistok i sjever. Deseta hercegovačka brigada se povukla glavninom snaga prema Ulogu gdje je došla u dodir sa 7 brigadom 7 banijske divizije, a lijevim krilom (1 i 5 bataljonom) povukla se sjeverno od Gackog, zatvarajući pravac Gacko — Čemerno, na liniji Živanj (k 1625) — s. Vrba — Lebršnik. Prva dalmatinska brigada se povukla na istok, na liniju Ravno — Ledenik — Krstac, braneći prilaze k rijeci Pivi i planini Goliji. Šesti armijski korpus je 28 aprila ponovo okupirao Nevesinje, a sutradan Kifino Selo i Gacko.

U borbama od 29 aprila do 6 maja Talijani i četnici su potisnuli 7 banijsku i jače dijelove 10 hercegovačke brigade iz zona Uloga i Kalinovika i 6 maja zauzeli su i Kalinovik. Međutim, kako su Njemci već deblokirali Foču, 6 armijski korpus se već sutradan vratio u Gacko, a kroz nekoliko dana još južnije, na prvobitne položaje. Time su borbe u sjevernoj Hercegovini bile završene.

Sedma banijska divizija, prateći bolnicu koja se postepeno prebacivala u Sandžak i Crnu Goru, povukla se 9 maja sa sve tri svoje brigade na prostor Konjske Vode — s. Jeleč — s. Đeđevo — s. Zakmur, braneći prilaze u gornji tok Drine. Deseta hercegovačka brigada je preuzela 11 maja kontrolu doline Sutjeske i pravca Gacko — r. Piva. Četiri bataljona postavljena su na prostor Lebršnik — Ravno — Ledenik, a dva desnokrilna bataljona su se nalazila u selu Vrbnici i oko sela Grab. Prva dalmatinska brigada je otišla u Crnu Goru za pojačanje fronta 3 udarne divizije na nikšićkom pravcu.

Sutradan, 1 maja 1943, po odlasku 1 proleterske brigade sa drinskog fronta neočekivano je uslijedila njemačko-talijanska akcija i sa sjevera, na slobodan teritorij Sandžaka. Kombinirane njemačko-talijanske snage, jačine jedne pješadijske divizije[17] i pod komandom 369

---

[17] Od strane Njemaca je učestvovala Borbena grupa »Rogatica« sastava: štab 369 pješadiskog puka sa 2 i 3 bataljonom, 2 bataljonom 750 lovačkog puka iz 118 lovačke divizije, 1 četa 369 protivtenkovskog bataljona i dvije čete 369 pionirskog bata-

legionarske divizije, uz podršku tenkova i avijacije, izvršile su napad na front 6 istočno-bosanske i Majevičke brigade južno od Goražda, sa ciljem da se probiju dolinom Drine u Foču i deblokiraju opkoljenu talijansku posadu. Bataljoni 6 istočno-bosanske i Majevičke brigade pružali su 1 i 2 maja snažan otpor, ali su 3 maja bili savladani i Njemci su se s tenkovima i pješadijom probili duž ceste u Ustikolinu. Sutradan 4 maja, poslije kraće borbe s dijelovima 2 dalmatinske brigade ispred Foče, Njemci su ušli u Foču. Fočanska posada, ojačani bataljon »Aosta« iz divizije »Taurinense« poslije 22 dana blokade bio je oslobođen. Četnici koji su bili zajedno s opkoljenim Talijanima, razoružani su, ali su ih Njemci predali ponovo Talijanima, koji su ih odveli sobom u Crnu Goru.

I poslije 6 maja 1943, čudna i proturječna situacija na bojištu Crne Gore i Sandžaka razvijala se i dalje. Njemačke trupe, predviđene za operaciju »Schwarz«, bile su 8 maja u punom pokretu, gravitirajući sa svih strana prema Hercegovini, Sandžaku i Crnoj Gori, a komandanti 2 talijanske armije i 6 armijskog korpusa su izdali naređenja divizijama tog korpusa da izvrše nov raspored jedinica u Hercegovini poznatog pod šifrom »Raspored 15 januar«.[18] Po novom rasporedu 6 armijski korpus je po-

---

ljona. Od strane Talijana — 3 planinski puk »Taurinense« sa dva bataljona, 3 bataljon 383 pješadijskog puka, 57 bataljon »crnih košulja« i oko jedne čete lakih tenkova. Njemci su napadali duž ceste Goražde — Foča, a Talijani desno od njih, zadržavajući se uglavnom u prostoru Goražde — Jabuka — Ustikolina, kao obezbjeđenje desnog boka njemačke kolone. Kada su Njemci zauzeli Ustikolinu i Foču, spustile su se 6 maja u Foču i talijanske jedinice, koje su prihvatile opkoljeni bataljon »Aosta«, njegove ranjenike i materijal i sutradan 7 maja predali su garnizon Njemcima. 3 planinska pukovska grupa otišla je ponovo zaobilaznim putem preko Goražda i Priboja u Prijepolje u sastav svoje divizije. Ostale jedinice — 57 bataljon »crnih košulja« i 3 bataljon 383 puka otišle su na jug u pravcu Podgorice.

[18] »Operacije u Hercegovini, koje smo vodili učestvujući u operacijama crnogorskih i njemačkih trupa radi deblokiranja garnizona Foča, završene su.

Naše formacije V. A. C. koje idu ka Nevesinju i Gacku nastaviće sa čišćenjem gornjeg dijela doline Neretve radi normalizovanja stanja u zoni.

Njemačke trupe ostaju privremeno u Foči čisteći obližnje zone.

novno napustio sjevernu Hercegovinu, ali sada dobrovoljno, i dao je na upravljanje četnicima Draže Mihailovića i ustaško-domobranskim trupama Ante Pavelića. I kakav tragičan paradoks! Tu, gdje su sve izdajničke bande i njihove starješine prije nešto više od godinu dana organizirale i vodile najsvirepiji bratoubilački rat, javno i tajno međusobno klanje u ime srpstva i hrvatstva, sada su se našle »same« na »vlasti« i zajednički, bez direktnog prisustva gospodara — Njemaca ili Talijana.

Talijanske komande su registrirale tih dana pokrete svih njemačkih jedinica, ali dok su se Viša komanda Albanije, Komanda trupa Crne Gore, i SUPERSLODA međusobno sporazumjele i sa talijanskim Kraljevskim generalštabom i Vrhovnom komandom, a ova opet sa njemačkom Vrhovnom komandom, njemačke trupe su već bile na teritoriju Crne Gore i Hercegovine i izvodile operaciju »Schwarz«.

Jedinice udarne grupe Vrhovnog štaba registrirale su do 8 maja niz novih njemačkih jedinica pred sobom. Stizale su informacije o dolasku Njemaca u Crnu Goru i da predstoji njemačka ofanziva protiv partizana. Obavještajna služba je također javljala da su Njemci razoružali

---

Znatne partizanske formacije, procijenjene na 5000 naoružanih ljudi, koncentrisane su oko Nikšića. Mogu se povratiti ili ugroziti desni bok sektora Dubrovnik i Kotor.

Naređujem

1) Komanda sektora Mostar koncentrisaće nacionalne trupe kolone »Scotti« u zoni Grebak (Nevesinje RQ-AR) i biće spremna da ih povrati u sjedište na moje prvo naređenje.

2) Sektor »Messina« će zaposjesti, prema usmenom sporazumu, zonu Crnici (Nevesinje QK-AL) držeći nacionalne trupe u Stocu spremne da na moje prvo naređenje krenu u Domanoviće (Mostar PN-AL) (komanda puka) i u Tasovčiće (PI-AI) (bataljon)

3) Sektor Dubrovnik započeće sutra 7 ujutru postepeno, lagano i uredno povlačenje u Bileću kolone »Gianuzzi« i garnizona Kobilja Glava i Plana uz potpuno obezbjeđenje i izbjegavanje prestizanja ešelona.

Taktička komanda divizije premjestiće se u Trebinje kad komanda »Gianuzzi« stigne u Bileću. Za povratak dviju pomenutih taktičkih komandi u sjedište čekati moja naređenja«. (Podvukao Đ. K. — Naređenje talijanskog 6 armijskog korpusa od 6 maja 1943 za povlačenje u južnu Hercegovinu.)

i neke četničke jedinice. Ali postojao je i jedan drugi važan podatak obavještajne službe — povlačenje 6 armijskog korpusa duboko na jug Hercegovine. Taj podatak je sam po sebi ulijevao optimizam i nadu da je nemogućna nova, velika okupatorsko-kvislinška ofanziva u kojoj ne bi učestvovali i Njemci i Talijani, utoliko više što se radilo isključivo o talijanskom okupacionom teritoriju. I Udarna grupa je produžila izvođenje svoga plana, uglavnom ocjenjujući pokrete njemačkih trupa kao takve koji su usmjereni u pravcu Grčke i Jadranskog Mora, u cilju pojačanja egejske i jadranske obale u slučaju savezničke invazije.

Do 8 maja 369 pukovska grupa 369 njemačke divizije zauzela je dolinu Drine od Goražda do Foče i na tom dijelu rijeke zatvorila sve izlaze iz Sandžaka na sjeverozapad. Pionirske jedinice su popravljale cestu Goražde — Ustikolina — Foča.

Paralelno sa zauzimanjem doline Drine njemačke jedinice su postepeno zauzimale i dolinu Lima, da ne dozvole eventuelan izlazak partizana na istok u prostor Peštera i Sjenice. 29 aprila ušla su u Novu Varoš i Bistricu i pojačali snage u Sjenici, i sutradan su ušli jednim odredom — jedna četa 369 izviđačkog bataljona sa baterijom brdskih topova — i u Prijepolje.[19]

4 maja uveče stigla je u Novu Varoš i Tutin Sjeverna grupa (98 brdski puk) 1 brdske divizije, a u Kosovsku Mitrovicu Južna grupa (99 puk) 1 brdske divizije koja je na veliko iznenađenje Talijana 8 maja prošla prednjim dijelovima kroz Rožaj i Peć u pravcu Berana i Andrijevice.

Da bi opravdali svoj iznenadni dolazak na Kosmet, Njemci su uputili formalni zahtjev talijanskoj Višoj komandi u Albaniji, da im dozvoli da postave svoje garnizone u Rožaju i Peći zbog sigurnosti tih teritorija. Međutim, niti su čekali odgovor, a niti su ga uvažili kad su ga kasnije primili od Talijana, nego su u istom tempu pro-

[19] U Priboj, Novu Varoš, Bistricu i Prijepolje došao je 369 izviđački bataljon sa još nekim prištapskim jedinicama i artiljerijom, raspoređujući svagdje po jednu četu pješadije i jednu bateriju brdskih ili protivtenkovskih topova 37 mm.

dužili za Kosmet i Crnu Goru, razoružavajući usput sve četnike Draže Mihailovića.

Sedmog maja stigla je na prostoriju Donji Vakuf — Bugojno — Kupres i 373 legionarska divizija, maršujući prema 7 SS diviziji, koja je odmah preuzela osiguranje boksitnih rudokopa i oslobodila 7 SS diviziju za predstojeću operaciju »Schwarz«. Iza 373 divizije stigao je u Bosnu i njemački 92 motorizirani puk.

Kod četnika je nastupila potpuna pometnja. Jedan od gospodara, kome su tako vjerno služili i kome su učinili neprocjenjive usluge, počeo ih je razoružavati. To je bilo isuviše veliko iznenađenje. Glas o razoružavanju jedinice izdajnika Lukačevića u Foči i drugih oko Rožaja i Andrijevice proširio se munjevito kroz Crnu Goru i Hercegovinu, demoralizirajući već inače demoraliziranu i razbijenu četničku vojsku.

Izdajničke vojvode Jevđević, Đurišić i Stanišić uložile su protest kod Talijana, tražeći zaštitu od Njemaca. Talijani su intervenirali i to sa najmjerodavnijeg mjesta — ali su Njemci ostali kod svoje odluke — razoružati četnike u Crnoj Gori i Hercegovini. Četnicima nije preostalo ništa nego da bježe dublje u talijansku okupacionu zonu.

3. DEJSTVA UDARNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA U PRVOJ POLOVINI MAJA

Kolašin i Mojkovac su predstavljali dva vrlo primamljiva objekta za Udarnu grupu, vrlo značajna i s vojnog i s političkog stanovišta.

Kolašin je bio administrativno-politički centar četništva s mnogim ustanovama, od zatvora pa do Nacionalnog komiteta i Vrhovne komande s Dražom Mihailovićem na čelu. Zaklonjeno i talijanskim oružjem dobro branjeno mjesto, u kome je i iz koga je izdajnik Draža Mihailović sa svojim saradnicima mirno, u sjenci talijanskog oružja, pravio i razrađivao planove četničke politike i vojne akcije u Jugoslaviji i održavao veze sa inozemstvom i raznim izdajnicima u Jugoslaviji i na Balkanu — Kolašin je postao primamljiv objekt za Udarnu grupu. Razbijanje

tog talijansko-četničkog uporišta imalo bi dalje negativne političke posljedice po četnike u Crnoj Gori, posebno u Vasojevićima gdje su oni bili najjači.

Zona Bijelog Polja, Mojkovca i Kolašina bila je gusto zaposjednuta od divizije »Venezia« i njenih pojačanja, i fortifikacijski dobro organizirana za odbranu. Međutim, vladalo je mišljenje da će 1 i 2 proleterska divizija, dobro koordiniranom akcijom, imati snage da savlađuju talijanske posade u Kolašinu i Mojkovcu.

U prvom naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 26 aprila, 1 proleterska brigada je dobila zadatak da se prikupi pred Bijelim Poljem i zauzme most kod sela Kisilici i ušća Ravne Rijeke u Lim, kako bi presjekla veze između Bijelog Polja i Berana, a zatim da izolira bjelopoljski talijanski garnizon i ispita mogućnosti za njegovu likvidaciju.

Iza 1 proleterske brigade na front prema Mojkovcu i Kolašinu trebalo je odmah da dođu 3 krajiška brigada i 2 proleterska divizija sa 7 krajiškom, 4 crnogorskom i 2 dalmatinskom brigadom, ali je Vrhovni štab 6 maja, uslijed teških borbi koje su nastupile 1 maja na sjeveru slobodnog teritorija u dolini Drine, i dolaska Njemaca u dolinu Lima, Prijepolje i Brodarevo izmjenio svoje naređenje od 26 aprila i naredio da se 1 proleterska divizija, sa 1 proleterskom i 3 krajiškom brigadom, prikupi pred linijom Bijelo Polje — Ravna Rijeka, stim da 1 proleterska brigada dejstvuje sjeverno od Bijelog Polja, a 3 krajiška južno, oko ušća Ravne Rijeke. U isto vrijeme imala je dejstvovati i 3 sandžačka brigada na cesti Pljevlja — Prijepolje, kako bi vezala talijansko-njemačke posade u Pljevljima i Prijepolju za sebe, stvarajući 1 proleterskoj i 3 krajiškoj brigadi povoljnije uslove za dejstva oko Bijelog Polja.

Na prostoriju sjeverozapadno od Pljevalja na mjesto 3 krajiške, došla je 3 dalmatinska brigada (vidi skicu 2).

Druga proleterska divizija dobila je naređenje da do 14 maja prikupi 7 krajišku, 4 crnogorsku i 2 dalmatinsku brigadu, Zetski i Morački partizanski odred, na prostoriji zapadno i jugozapadno od Kolašina u sela Gornje Lipovo,

Žirci, Bistrica, Manastir Morački i Liješnje i pripremi napad na Kolašin, obezbjeđujući se sama prema Mateševu i Lijevoj Rijeci.

Prva proleterska brigada je stigla prva na koncentracijsku prostoriju, pa je prva i započela sa napadima na talijanski saobraćaj na cesti Bijelo Polje — Brodarevo, u visini sela Bare — Kanje — Dobrakovo.

Ali stvar nije išla tako lako, jer se situacija na Limu istog dana — 10 maja, radikalno izmijenila. U Bijelo Polje i Berane stigle su već jake snage njemačke 1 brdske divizije. I prva postavljena zasjeda na cesti brzo se razvila u vrlo žestok trodnevni boj.

Brigada je izbila na cestu u momentu kad su se talijanske snage, koje su učestvovale u deblokadi Foče i napustile neke garnizone u Sandžaku, vraćale dolinom Lima u Crnu Goru. Jedna transportna kolona sa obezbjeđenjem upala je u zasjedu 2-og bataljona, u blizini sela Kanje i Dobrakova, iz koje se nije uspjela izvući. Pokušaji drugih talijanskih kolona, koje su se kretale iza ove, kao i posada iz garnizona Brodarevo i Bijelog Polja, da se od napadnute kolone nešto spasi i cesta oslobodi za saobraćaj nisu uspjeli.[20] Bilo je zaplijenjeno 19 kamiona sa raznom intendantskom opremom i kasnije zapaljeno. Da bi uspostavili saobraćaj cestom Bijelo Bolje — Brodarevo, ušli su 12 maja u borbu i jači dijelovi 99 puka njemačke 1 brdske divizije. Poslije žestoke borbe, 12 maja uveče 1 proleterska brigada se povukla sa ceste na zapad u sela Bare, Milovo, Orahovica i Pape.

Poslije ulaska 1 proleterske brigade u borbu, ušla je noću 11/12 maja i 3 krajiška brigada južno od Bijelog Polja. Ofanzivnim dejstvom niz dolinu Ravne Rijeke ona je trebala da pročisti teren između Bijelog Polja i Mojkovca od četničkih bandi, poruši most kod sela Kisilici, i na Limu, oko ušća Ravne Rijeke, presiječe veze između

---

[20] Radiogram komandanta 1 proleterske divizije od 12 maja komandantu 2 proleterske divizije: »Za Peka: Lekić na putu Prijepolje — Bijelo Polje ubio 150, a zarobio 70 Talijana. Zaplenjeno oružje i sprema, uništeno 19 kamiona. Sa naknadnim pojačanjem danas vodi borbu. — Koča«.

Bijelog Polja i Berana. Noćni napad na most završio se neuspjehom i brigada je 13 maja odstupila na zapad, na prostoriju sela Lepenac, Prošćenje i na Razvršje. Tako su se 13 maja i 1 proleterska i 3 krajiška brigada našle na položajima zapadno od Bijelog Polja i sjeverno od Mojkovca, ne uspjevši, uslijed nove situacije, izvršiti svoj zadatak.

Slične sreće je bila i 3 sandžačka brigada. Ona je izbila na cestu Prijepolje — Pljevlja oko sela Jabuke, gdje je došla u borbeni kontakt sa 3 planinskim pukom divizije »Taurinense«. Na cesti je izvršila manje diverzije, a zatim se, poslije borbe, povukla glavninom snaga južno od ceste na prostor Kamena Gora — Mataruge.

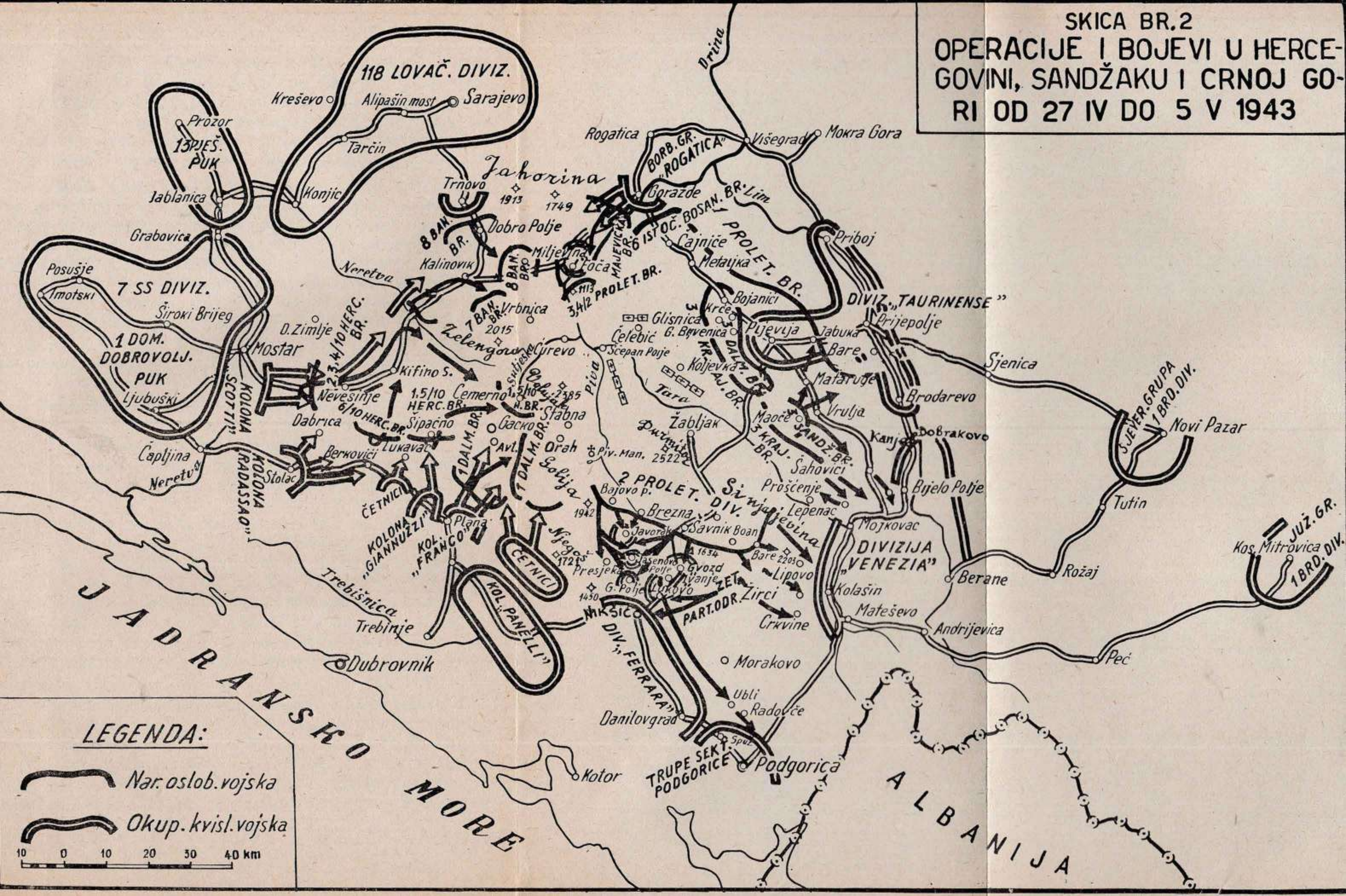
To su događaji na frontu 1 proleterske divizije do 14 maja uveče.

U pokretu za Kolašin, 2 proleterska divizija je izbila 14 maja oko 5—8 kilometara zapadno i sjeverozapadno od samog mjesta. 7 krajiška brigada je protjerala četnike s jugoistočnih padina Sinjajevine i zauzela sela Gornje i Donje Lipovo. Iza nje je stigla i 4 crnogorska brigada u sela Žirci i Crkvine, jugozapadno od Kolašina. Druga dalmatinska brigada, marširajući prema Kolašinu, stigla je u sela Boan i Bare.

Za obezbjeđenje svog desnog boka, u toku operacija oko Kolašina i Mateševa, 2 proleterska divizija je formirala jednu udarnu grupu bataljona[21] za samostalno dejstvo u zoni Podgorica — jugoslovensko-albanska granica — Lijeva Rijeka. Grupa je krenula odmah iz sela Lukovo, kroz Nikšićku Župu, duboko na jug, pred Podgoricu. Kad je stigla 13 maja u sela Radovče i Ubli, sjeverno od Spuža, sukobila se s jednom jačom grupom četnika, koju su Talijani prikupljali i pripremali za predstojeća dejstva protiv partizana.[22]

[21] Udarnu grupu su sačinjavala dva bataljona 5 crnogorske, jedan bataljon 4 crnogorske brigade i Zetski partizanski odred.

[22] U selima sjeverno od Spuža Talijani su prikupljali razbježale četnike i sa četničkim komandantima pokušavali ponovo da oforme jaču četničku grupu s namjerom da je gurnu ponovo ispred sebe preko Kolašina prema Udarnoj grupi VŠ.

SKICA BR. 2
OPERACIJE I BOJEVI U HERCEGOVINI, SANDŽAKU I CRNOJ GORI OD 27 IV DO 5 V 1943
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
10 0 10 20 30 40 km
118 LOVAČ. DIVIZ.
Kreševo
Alipašin most
Sarajevo
Prozor
13 PJEŠ. PUK
Tarčin
Konjic
Jablanica
Grabovica
Trnovo
Jahorina
1913
1749
Dobro Polje
8 BAN. BR.
Kalinovik
Miljevina
Foča
Neretva
Posušje
Imotski
7 SS DIVIZ.
Široki Brijeg
1 DOM. DOBROVOLJ. PUK
D. Zimlje
Mostar
KOLONA „SCOTTI"
Ljubuški
Nevesinje
2,3,4/10 HERC. BR.
Kifino S.
6/10 HERC. BR.
1.5/10 HERC. BR.
Dabrica
Šipačno
Lukavac
Berkovići
Čapljina
Stolac
KOLONA „RADASSAO"
ČETNICI
KOLONA „GIANNUZZI"
KOL. „FRANCO"
Plana
ČETNICI
KOL. „PANELLI"
Trebišnjica
Trebinje
Dubrovnik
Kotor
JADRANSKO MORE
7 BAN. BR.
Vrbnica
2015
Zelengora
Čemerno
Sutjeska
Gacko
Avt.
1 DALM. BR.
7 DALM. BR.
Volujak
2385
Stabna
Orah
Golija
Njegoš
1721
1942
Ćurevo
Piva
Šćepan Polje
Rogatica
BORB. GR. „ROGATICA"
Goražde
MAJEVIČKA BR.
6 IST. BOSAN. BR.
3,4/2 PROLET. BR.
1113
Drina
Višegrad
Mokra Gora
Lim
1 PROLET. BR.
Čajniče
Metaljka
Bojanići
Priboj
Glisnica
Čelebić
G. Brvenica
Krće
Pljevlja
Koljevka
3 KRAJ. BR.
3 DALM. BR.
Tara
Žabljak
Durmitor
2522
Piv. Man.
2 PROLET. DIV.
Bajovo p.
Brezna
Javorak
Šavnik
Boan
Presjeka
G. Polje
Lukovo
Gvozd
Bare
2203
1634
Lipovo
ZET. PART. ODR.
Žirci
Crkvine
1450
NIKŠIĆ
DIV. „FERRARA"
Morakovo
Ubli
Radovče
Danilovgrad
Spuž
TRUPE SEKT. PODGORICE
Podgorica
DIVIZ. „TAURINENSE"
Prijepolje
Jabuka
Bare
Matarudje
Maoče
Vrulja
3 SANDŽ. BR.
Sinjajevina
Šahovići
Prošćenje
Lepenac
Mojkovac
DIVIZIJA „VENEZIA"
Kolašin
Mateševo
Andrijevica
Brodarevo
Kanje
Dobrakovo
Bijelo Polje
Sjenica
S. JEVER. GRUPA 1 BRD. DIV.
Novi Pazar
Tutin
Berane
Rožaj
JUŽ. GR. 1 BRD. DIV.
Kos. Mitrovica
Peć
ALBANIJA

Energična i vrlo agresivna u svojim dejstvima, Udarna grupa 2 proleterske divizije brzo je savladala četnike, goneći ih bez prekida prema Bioču i Podgorici. Ovaj iznenadni događaj u blizini Podgorice shvaćen je od Talijana kao neposredna opasnost za samu Podgoricu, pa je na brzu ruku kamionima upućen 383 pješadijski puk prema Bioču ususret Udarnoj grupi bataljona.

Udarna grupa se 14 maja sukobila s 3 bataljonom 383 pješadijskog puka, koji je prvi stigao i opkolio ga. Odmah zatim sukobila se i sa ostalim pukovskim snagama koje su hitale u pomoć 3 bataljonu. U dvodnevnoj borbi duž ceste oko Bioča, talijanski puk je pretrpeo teške gubitke. Između ostalih, poginuo je i komandant puka. Treći bataljon je potpuno uništen, a ostala dva su pretrpjela osjetne gubitke. Jaka intervencija ostalih talijanskih snaga iz Podgorice i Skadra spasla je 383 puk od potpune katastrofe. Talijani su priznali da im se iz puka nije vratilo 739 vojnika. Bataljoni Udarne grupe zarobili su toliko naoružanja i opreme, da to nisu mogli sami evakuirati.

Ova izvanredna ideja Vrhovnog štaba i štaba 2 proleterske divizije, inteligentna i smiona dejstva, partizanska u najljepšem smislu, hrabrost boraca koji su se tukli sa više od tri bataljona talijanske vojske, od kojih je svaki bio brojno i po vatrenoj moći jači od cijele Udarne grupe, dala je takav rezultat i izazvala takvo zaprepaštenje kod Talijana i Njemaca da je 16 maja bacila u zasjenak sve događaje na ostalim odsjecima fronta. Događaje kod sela Bioča Talijani i Njemci su ocijenili kao uvodne borbe za proboj grupe prema Albaniji, pa je nastupila opća trka talijansko-njemačkih jedinica na jug k liniji Mateševo — Bioče — Podgorica — Spuž — Danilovgrad da bi se duž ceste stvorio jak zaprečni pojas.

Pogoršanjem situacije na frontu 1 proleterske divizije, u dolini Lima, svakodnevno se pogoršavala situacija i u dolini Drine. Do 11 maja 369 pukovska grupa 369 njemačke divizije zauzela je niz sela oko Foče i na desnoj obali Drine, što je tražilo nove promjene u rasporedu jedinica Udarne grupe na tom pravcu. Zato je Vrhovni

štab NOV i POJ odlučio da prebaci preko Drine u Sandžak i 7 banijsku diviziju i da je prikupi oko Pljevalja, a jedinice prema Foči, Ustikolini i Goraždu — tri bataljona 2 proleterske brigade, Majevičku i 6 istočno-bosansku brigadu, objedinio je pod jednom komandom — Drinskom operativnom grupom. Sedma banijska divizija je dobila naređenje da se sa sve tri brigade prikupi na prostoriji južno, zapadno i sjeverozapadno od Pljevalja, u luku koji čine sela Boljanić — Glišnica — Brvenica — Potpeć. Jedinice Drinske operativne grupe zauzele su također novi raspored. Šesta istočno-bosanska brigada je preuzela odbranu slobodnog teritorija na liniji s. Podkozara — s. Miljeno — s. Ifsar zatvarajući prilaze od Goražda i Ustikoline prema Čajniču. Majevička brigada i dva bataljona 2 proleterske brigade zauzeli su položaje za odbranu južno i istočno od Foče, na liniji sela Boljoradina — Brusna — Dragočava — Bunovi.

Na ovom pravcu neprijatelj je bio vrlo aktivan i u stalnom borbenom kontaktu s jedinicama Drinske operativne grupe. Trinaestog maja je izvršio jak ispad iz Foče na istok i zauzeo nekoliko važnih sela gdje se i zadržao. Dijelovi Majevičke brigade, koji su se nalazili sjeverno od rijeke Ćeotine u selima Kozarevina i Brusna povukli su se preko rijeke na jug, u selo Potpeć. Kako se 14 maja 6 istočno-bosanska brigada našla suviše isturena na sjever, to je i ona povučena nešto na jug.

* *
*

III

NEPRIJATELJSKI OPERACISKI PLAN ZA OPERACIJU »SCHWARZ« I OBOSTRANI RASPORED UOČI OFANZIVE

1. OPERACISKI PLAN, RASPORED I ZADACI OKUPATORSKO-KVISLINŠKIH JEDINICA

Njemačke, bugarske i Pavelićeve trupe, predviđene za izvođenje operacije »Schwarz«, marševale su u toku 4 maja svaka prema svojoj koncentracijskoj prostoriji, a onaj koji je izdao naređenje za predstojeću ofanzivu — Vrhovni komandant njemačkih oružanih snaga na Jugoistoku general-pukovnik Löhr — sjeo je u avion i odletio iz Soluna u Zagreb, na sastanak sa svojim talijanskim kolegom — komandantom Superslode generalom Robotti-em. General-pukovnik Löhr je poveo sobom svog načelnika operativnog odjeljenja pukovnika Schipp-a, a u Zagrebu su mu se pridružili glavni opunomoćenik njemačkih trupa u Hrvatskoj general-potpukovnik Gleise von Horstenau i oficir za vezu pri štabu generala Robotti-a, pukovnik Diesner, a general Robotti poveo je sobom načelnika štaba generala Primierri-a, dok su mu se u Zagrebu pridružili general Re, šef talijanske vojne misije u Hrvatskoj i kapetan Picci, oficir za vezu pri štabu generala Löhr-a.

Konferencija je održana u Zagrebu 5 maja 1943 a otvorio ju je general Robotti — govorom koji je sadržavao u sebi i najvažnije probleme koje je konferencija trebalo da raspravi. Prema izvještaju koji je general Ro-

botti podnio 9 maja 1943 Glavnom generalštabu kraljevske vojske, ti problemi su bili sljedeći:

— pitanje »... suglasnosti u pogledu posjedanja i održavanja sigurnosti na teritorijama koje su bile i one koje još moraju biti napuštane od strane naših [talijanskih] trupa, u vezi sa izvršenjem poznatog »Rasporeda 15 januar«, ... podvlačeći da je ... posjedanje teritorije II zone od strane njemačkih trupa ... privremenog karaktera, prouzrokovano skupom političkih i vojnih razloga ...«

— Pitanje — koje eventuelne operacije zajednički izvoditi.

— Problem prisnije suradnje između susjednih njemačkih i talijanskih garnizona u taktičkom djelokrugu »... protiv partizanskih formacija aktivnih na međuprostornom teritoriju ili onih koje bi ugrožavale sigurnost samih garnizona i saobraćajnih linija koje tamo vode«.

— »Pažljivo je ispitana situacija u Lici, pogoršana poslije povlačenja naših garnizona uslijed slabe čvrstine hrvatskih trupa (misli se na ustaško-domobranske trupe — primjedba Đ. K.) koje su sa takvom lakoćom savladane da je prevazišlo svako najpesimističnije očekivanje ... situacija treba da bude uspostavljena u cilju: — da se odlučno uništi partizanska organizacija, koja od Like stvara svoju novu pomoćnu bazu, za što nam mogućnost dejstvovanja, u zajednici sa konvergentnim kolonama iz više pravaca, daje nadu za uspjeh;

— da se ponovo posjednu predviđeni hrvatski garnizoni, a naročito Otočac«.

— Da bi operacija u Lici »... zbog teritorijalne kompetencije i prestiža ... « u komandnom pogledu trebala biti prepuštena talijanskoj komandi.

— I na kraju »... sastanka uveden je i general Prpić, načelnik Glavnog generalštaba hrvatske vojske (misli se na Pavelićevu vojsku — primjedba Đ. K.) u cilju upoznavanja sa zaključcima i da bi mogao iznijeti svoje eventualne želje.«[23]

---

[23] Robotti-ev izvještaj pisan na talijanskom jeziku nalazi se u Arhivu VII JNA, kutija 3E/29

Poslije sastanka doneseni su i pismeni zaključci, koje su obje strane potpisale.[24]

Međutim, iz svih dokumenata je vidljivo da konferencija ustvari nije donijela nijedan važan zajednički zaključak. U pogledu budućih zajedničkih operacija, Löhr se složio s Robotti-em da je operacija protiv partizana na teritoriju Like vrlo važna i aktuelna, i da će je

---

[24] »1. — Pošto su diviziji SS dodijeljeni drugi zadaci, ona će biti zamijenjena u toku mjeseca 373 legionarskom divizijom i 92 motorizovanim pješadiskim pukom. Ove dvije jedinice imaće zadatak da održavaju sigurnost u pomenutom rudarskom basenu i na komunikacijama Livno — Bos. Grahovo — Drvar.

2. — Pored potrebnih njemačkih garnizona na gore pomenutoj komunikaciskoj liniji, neće biti postavljeni drugi garnizoni na teritoriji druge zone. Italijanski zahtjev za dva hrvatska bataljona u cilju pojačanja posada Sinja i Knina biće blagonaklono ponovo ispitan u mjesecu avgustu.

3. — Na pitanje Ekselencije Robottia za mogućno napuštanje nekih viših unutrašnjih garnizona sa teritorije VI. italijanskog arm. korp., uslijed eventualnog daljeg smanjivanja italijanskih snaga, izjavljeno je sa njemačke strane da bi, pod uslovom prethodnog obavještenja, samo Mostar mogao biti posjednut njemačkim trupama. U tom slučaju, upotrebu aerodroma Mostar vršile bi zajednički obadvije strane.

4. — Postignuta je saglasnost za prisniju i neposredniju saradnju između italijanskih i njemačkih susjednih jedinica taktičkog dometa radi eventualnih akcija koje treba preuzeti protiv aktivnih partizanskih formacija na međuprostoru, ne čekajući saglasnost viših komandi.

5. — Priznata je potreba radikalnog rješenja situacije u Lici putem zajednički vođene operacije.

General Löhr je obećao da će izložiti OKW-u sugestije koje je primio od Italijana, u cilju što bržeg omogućavanja izvođenja ove operacije i to:

a) da se SS divizija privremeno ostavi u zoni u kojoj se nalazi kako bi se postiglo potrebno raspolaganje snagama;

b) da se zajedničko vođenje operacija stavi pod italijansku komandu.

6. — Zahtjev iznesen od strane hrvatskog Generalštaba i poduprt od strane Ekselencije Robottia, da se hrvatska planinska brigada koja se sada nalazi u zoni Bos. Krupa — Grmeč Planina, i koja je na raspoloženju njemačke komande, upotrebi hitno za oslobođenje Gospića, biće podvrgnut proučavanju; mogućnost pak njegovog izvršenja posmatra se sa velikom sumnjom s njemačke strane.« (Pismena zabilješka rezultata konferencije između generala Lör-a i Robottia u Zagrebu, 5 V 1943, koju su potpisali sa talijanske strane general Primieri, a sa njemačke pukovnik Schipp. — Arhiv VII JNA, kutija 3E/29.)

zato preporučiti svojoj Vrhovnoj komandi, ali o operaciji »Schwarz« nije kazao ni riječi, iako su njemačke trupe već vršile pokrete u cilju koncentracije.

O četnicima Draže Mihailovića nijedna strana nije ništa rekla, iako su obje znale da su njemačke jedinice posljednjih dana razoružale nekoliko četničkih jedinica u istočnoj Bosni, na Ozrenu i u Foči. — Sve je prošlo u srdačnoj atmosferi, ali gdje god je trebao dati bilo kakav ustupak svome kolegi, Löhr je odgovorio da za njega nije nadležan, ali da će pitati Vrhovnu komandu, boreći se da se talijanski prijedlog usvoji.

Löhr je sa svojom pratnjom odletio iz Zagreba, 1 brdska divizija i 4 puk »Brandenburg« ušli su 9 maja ujutro u Peć, Andrijevicu, Rožaj i Berane, a 7 SS divizija se počela prikupljati pred Mostarom i Čapljinom. Njemačke divizije su čekale još samo operativnu zapovijest za napad na slobodan teritorij Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine.

Kako su Vrhovni komandant Jugoistoka i komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj — generali Löhr i Lüters — procjenjivali opći položaj i raspored jedinica Udarne grupe Vrhovnog štaba pred početak operacije »Schwarz«, kako su planirali operaciju i kako su zamišljali da je izvedu, — mogućno je, u najbitnijim elementima, rekonstruirati iz raznih dokumenata njemačkih divizija kao i nekih drugih dokumenata izdatih iz štaba komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj, kao: naređenja za koncentraciju trupa, operativne zapovijesti za operaciju »Schwarz« i drugih važnih operativnih dokumenata komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj — Arhiv Vojnoistoriskog instituta ne raspolaže.[25]

---

[25] U svojoj izjavi, na str. 35, general-pukovnik Löhr piše o organizacionim pripremama za operaciju »Schwarz« sljedeće:

»4. Pripreme za Schwarz«

Pretpostavke za ovaj poduhvat u potpunosti su se izmjenile, jer se više nije radilo o tome, da se ostatak četnika rasturi. (NOVJ je već razbila četnike — primj. Đ. K.) Štaviše sada se Tito nalazio sa jakim i vrlo borbenim snagama u sjevernoj Crnoj Gori dok je u južnoj Crnoj Gori boravio sam Draža Mihailović kod četnika, očigledno pod zaštitom Talijana... Od namjera predviđenih sporazumima »Weiss I do III«, uspjelo se

O situaciji i jačini neprijatelja, t. j. partizana, pred frontom borbene grupe »Ludviger« i 1 brdske divizije, komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj kaže u jednom dokumentu od 12 maja 1943, pod točkom 1 sljedeće:

Poslije neuspjelog pokušaja da preko Lima prodre u Sandžak, *neprijatelj* je sada premestio tačku težišta ka jugu u prostor sev. Podgorice i pokušava da između Mateševa i Podgorice u jugoistočnom pravcu prodre u Albaniju.

Neprijateljska tačka težišta sev. Podgorice i pred lijevim otsekom 1 brdske div.

Pred Borb. grupom »Ludviger« 1—1 1/2 divizija (oko 3.000 komunista) sa zasada očiglednim defanzivnim zadatkom, vjerovatno bočna zaštita za pokret ka jugu.[26]

Dakle, ofanzivne namjere Udarne grupe Vrhovnog štaba oko 12 maja 1943 general Lüters nije najtačnije procijenio. Težište operacija 1 i 2 proleterske divizije je bilo na odsjeku fronta Bijelo Polje — Mojkovac — Kolašin, a ne Matešev0 — Podgorica. Sljedstveno tome, pred borbenom grupom »Ludviger« na rijeci Limu nala-

samo utoliko, da u zapadnoj Bosni nije više postojala neograničena vladavina Titova, nego su se nalazili njemački i hrvatski garnizoni, koji su neprekidno morali da se bore protiv partizanstva. Uprkos svega bio je prvobitni plan za akciju »Schwarz« zadržan...

...Vreme do početka akcije »Schwarz« iskorišteno je za donošenje organizacionih odredaba i napadnih pokreta. Sedamstote divizije (Misli se na 704, 714, 717 i 718 posadnu diviziju — primj. Đ. K.) su dobile popunu i materijalno kompletirane, te su bile prekrštene u 104, 114, 117, 118 lovačku diviziju. Također su dodeljeni novi komandanti. Reorganizacija se usled dislociranja i neprekidne zauzetosti manjim borbama vrlo sporo odvijala.« (Original izjave u AVII JNA.)

U prvom i drugom izdanju moje knjige »Slom 4 i 5 okupatorsko-kvislinške ofanzive« pismenim podacima koje je dao general-pukovnik Löhr kao zarobljenik Jugosloveske armije o tim ofanzivama — nije poklonjena veća pažnja. Međutim, već mali dio arhiva njemačke okupacione vojske u Jugoslaviji, koju je dobio Arhiv VII JNA, pokazuje da se većina osnovnih podataka koje je Löhr iznio na osnovu sjećanja o tim ofanzivama — potvrđuju i njemačkim dokumentima.

[26] Operativna direktiva k-danta njemačkih trupa u Hrvatskoj borbenoj grupi »Ludviger« i 1 brdskoj diviziji o dejstvima njihovih jedinica u pojedinim etapama operacije i međusobnoj saradnji. — Arhiv VII JNA, kutija München N3.

zila se samo jedna brigada — 3 sandžačka (odsjek Prijepolje — Brodarevo).

U operativnoj zapovijesti 1 brdske divizije za operaciju »Schwarz«, pisanoj dva dana kasnije — 14 maja 1943 godine — procjena situacije i predstojećih dejstava partizana data je ovako:

1) *Neprijatelj:*

Iz istočne Bosne potisnute *komunističke neprijateljske snage* pod vođstvom Tita (prema dosadašnjim podacima ukupno 4 divizije) prodrle su uz slabiji otpor loše borećih se sastava D. M. (misli se na Dražu Mihailovića — prim. Đ. K.) u crnogorsko područje. Izgleda, da je njihova dosadašnja namjera bila da se probiju do Albanije ili u korito Peći. Svoj proboj su ponovo usmjerili prema jugu i jugoistoku. Treba računati s tim da će pokušati sa težištem nadirati preko Lima, prema istoku u Sandžak.[27]

Izuzimajući prvu konstataciju — da su komunističke snage potisnute iz istočne Bosne i došle u crnogorsko područje zahvaljujući slabom otporu četnika Draže Mihailovića — koja je Njemcima potrebna iz propagandnih razloga, i da opravdaju svoj a ne četnički neuspjeh u Četvrtoj ofanzivi — opća procjena položaja snaga i ofanzivnih namjera Udarne grupe data je točno. Sa sigurnošću možemo pretpostaviti da je tu glavu o neprijatelju general Stettner uzeo dobrim dijelom, ako ne u potpunosti, iz opće operativne zapovjesti generala Lüters-a za operaciju »Schwarz«, jer je to uobičajena i neophodna praksa kod izrade takvih operativnih dokumenata.

Ovakva procjena događaja na Limu i borbe koje su se vodile tih dana, uslovile su kasnije vrlo oprezno i metodično nastupanje 1 brdske divizije, jer se vjerovatno bojala da na tom inače teškom planinskom terenu ne upadne u klopku ili da se partizani, eventuelno, ne probiju preko Lima u istočni dio Sandžaka i Srbiju.

---

[27] Operativna zapovijest komandanta 1 brdske divizije generala Stettner-a. (Arhiv VII JNA, kutija Müchen N 3).

Njemci se ne služe točnim geografskim terminima — Udarna grupa je došla iz centralne i južne Bosne, a ne iz istočne Bosne, a prodor preko Lima na istok je prodor u istočni dio Sandžaka jer su jedinice već bile u njegovom centralnom dijelu.

U trećem dokumentu »Izvještaju o borbi i iskustvima u poduhvatu »Schwarz« — koji je komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj general potpukovnik Lüters *napisao poslije ofanzive, 20 juna 1943,* o situaciji kod partizana kaže se sljedeće:

1) *Situacija kod neprijatelja pre početka operacija.*
Na crnogorsko-hercegovačkom prostoru moralo se računati sa ukupnim neprijateljskim snagama od otprilike 40.000 četnika i 18.000 komunista.
Obe neprijateljske grupe su se nalazile u međusobnoj borbi, pri čemu četnici uprkos svojoj brojnoj nadmoćnosti nisu mogli da zaustave prodiranje komunista.

2) *Zadatak.*
Uslijed sve neprijateljskijeg držanja četnika, prepada i opasnosti spajanja obeju neprijateljskih gurpa i njihovog zajedničkog istupanja protiv njemačkih trupa, komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj je 14.5.1943. dobio zadatak da koncentričnim napadom uništi neprijateljske snage koje se nalaze u crnogorsko-hercegovačkom prostoru.[28]

Što se tiče procjena brojnog stanja i četnika i partizana, one su pretjerane. Na crnogorsko-hercegovačkom prostoru, oko 14 maja nije bilo ni 40.000 četnika ni 18.000 komunista, već i jednih i drugih daleko manje.

U naređenju generala Lüters-a borbenoj grupi »Ludviger« i 1 brdskoj diviziji od 12 maja 1943, o cilju operacije »Schwarz« kaže se:

10) Operacija ima za cilj uništenje svega naoružanog ljudstva u Crnoj Gori, ukoliko isto ne pripada regularnim jedinicama njemačke, talijanske, hrvatske i bugarske vojske.
Sa *kamunistima* se ima, ukoliko nisu u borbi uništeni, postupati kao sa sužnjima (ne ratnim zarobljenicima).
Četnike, ukoliko se nedvosmisleno nisu borili protiv nas, razoružati i sa njima postupati kao sa ratnim zarobljenicima. Sve ostale četnike tretirati kao komuniste. Načelno sve četnike na koje se naiđe razoružati i zarobiti.[28]

U operativnoj zapovijesti 1 brdske divizije, o planu operacije »Schwarz« i metodu dejstava divizije, kaže se sljedeće:

3) 1 brdska divizija ima naređenje da, u zajedničkom dejstvu s drugim njemačkim i hrvatskim divizijama kao i tali-

[28] Oba dokumenta u Arhivi VII JNA, kutija München N 3.

janskim posadnim divizijama, sve u prostoru zatečene oružane formacije koje ne pripadaju regularnim njemačkim, talijanskim ili hrvatskim oružanim snagama uništi, odnosno razoruža i zarobi, te eventualno formirajućim bandama oduzme sve mogućnosti za život.

...

6) U sadejstvu sa talijanskim posadnim trupama (posadna mjesta: Berane, Andrijevica, Mateševo, Kolašin) *sve na prostoriji zatečene oružane formacije* koje ne pripadaju regularnim talijanskim ili hrvatskim oružanim snagama, razoružati, zarobiti, odn. uništiti. Nastojati da se odmah od samog početka nastupanja u toku istog zahvate i razbiju sve oružane bande i četnici.

U posebnim direktivama za postupak trupa u toku operacija prema zarobljenim partizanima ili pripadnicima Narodnooslobodilačkog pokreta, prema četnicima Draže Mihailovića, muslimanskoj miliciji[29] i stanovništvu na slobodnom teritoriju, general-major Kübler, komandant 118 lovačke divizije, instruira svoje trupe ovako:

2) *Zarobljenici:*

Tko je očito sudjelovao u borbi protiv njemačkih oružanih snaga i bude zarobljen, ima se nakon saslušanja strijeljati. Prebjegle i inače uhvaćene (sumnjive) uputiti na mjesto za prikupljanje zarobljenika...

Vođe i lica, koja mogu pružiti važne izjave, predvesti diviziji. Zarobljenike i uhvaćene kratko saslušati...

3) Svi četnici beziznimno, ako je potrebno uz upotrebu sile, imaju se razoružati. *Saobrazno naređenju Dučea imaju se također razoružati svi četnici koji su do sada bili u službi Talijana, odnosno pod talijanskom komandom,* a ako je potrebno uz upotrebu sile.

Za slučaj prigovora talijanskih komandi radi bezobzirno izvedenog razoružanja četnika imaju se svi njemački komandanti pozivati na njemačkim trupama poznato *naređenje Dučea za razoružanje četnika.* Neizvršenje ovog naređenja Dučea smatrati kao izdajstvo.

...

Sa četnicima, koji su prema njemačkim trupama upotrebili oružje, postupiti kao sa komunističkim bandama, inače uputiti ih kao zarobljenike na mjesta prikupljanja zarobljenika.

Da bi se izbjegli nezgodni prizori, četnicima prilikom razoružanja, ukoliko nose talijanske uniforme, iste treba oduzeti...

---

[29] U dolini Lima, u sporazumu sa okupatorskim trupama, mnoga muslimanska sela su bila naoružana i organizirana po tipu seoske milicije, za t.zv. čuvanje reda u selima.

Oružje, uniforma i oprema, koje je dokazano talijanskog porijekla, treba se prikupiti. Talijanskim komandama na njihove upite objasniti da će im ovo oružje, oprema i uniforma *nakon oslobođenja područja* opet biti stavljena na raspolaganje. Vrijeme predaje pridržava si divizija...

Odredbe točke 3 stupaju na snagu tek na dan x u y sati. Prije dana x smiju se samo onda primijeniti, kada se time ne stvaraju suprotnosti s Talijanima.

Kod zarobljavanja četnika-oficira (većinom bivši jugoslavenski oficiri) ustanoviti njihovu prošlost... da li su bili u talijanskom zarobljeništvu... od kada do kada i zbog koga su razloga otpušteni.

...

4) *Muslimanska milicija:*

Prema uputstvima glavnog komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj imaju se pripadnici muslimanske milicije *razoružati* tamo gdje se pokažu kao nepouzdani.

...

8) *Postupak sa stanovništvom:*

Trupe će bezobzirno i sa brutalnom strogošću postupati sa neprijateljski raspoloženim stanovništvom te neprijatelju oduzeti svaku životnu mogućnost razaranjem napuštenih naseljenih mjesta i zaplijenom postojećih rezervi. Važna mjesta za snabdjevanje vodom... moraju se nadzirati. Sa mirnim stanovništvom u zaposjednutom području postupati prijateljski i što više upregnuti u našem interesu. Za usluge vodičima i obavještajcima mogu se odrediti nagrade u novcu ili živežnim namirnicama do 100 RM.[30]

U taktici pretraživanja terena, trupe se upotrebljavaju još na sljedeće:

— da su partizani izgradili »... podzemne male bunkere za po tri čovjeka i da će se tu sakrivati za vrijeme čišćenja;

— da se naseljena mjesta dobro pretraže jer se i tu nalaze partizanska skrovišta;

— da se pazi na žene, jer su one najčešće agenti!

— da nigdje ne smiju biti nikakve povjerljivosti, već samo strogi nadzor.

Citirat ćemo još dva dokumenta 7 SS divizije, pisana 14 maja, koji govore o predstojećem operacijskom

---

[30] Arhiv VII JNA, kutija London N 3.

Direkitva, datirana sa 12 V 1943 kao dodatak divizijskoj operativnoj zapovijesti za napad »Schwarz« sigurno je rezultat jedne opće direktive koju je dao general-potpukovnik Lüters za sve njemačke trupe koje su učestvovale u toj operaciji.

Odluka o razoružanju četnika ovako kako je formulirana stupila je na snagu na sam početak operacije »Schwarz« kako ne bi suviše uzbudila Talijane.

ciklusu »Schwarz« — obavijest komandantima divizija »Marche« i »Messina« da će 7 SS divizija, zbog operacija u istočnoj i sjevernoj Hercegovini, preći preko rijeke Neretve na teritorij Hercegovine:

Molim da primite na znanje sljedeće:

Snage pod mojom komandom, prema primljenom zadatku, preći će 15 maja 1943 godine Neretvu u pravcu istoka i nastupaće u istočnu Hercegovinu.

Prema sporazumu između Ducea i Führera ove snage moraju — *u saradnji sa talijanskim okupacionim divizijama* — na dodijeljenom im prostoru uništiti sve naoružane bande koje ne pripadaju regularnoj talijanskoj, njemačkoj ili hrvatskoj vojsci i oduzeti svaku mogućnost života bandama koje bi se eventualno formirale.

U saglasnosti sa ovim zadatkom ja Vas molim, gospodine generale, da izdate naređenje i izvršite sljedeće prethodne mjere, koje će pomoći operacije što treba da se izvrše:

1 — Čuvati od četnika bazu za snabdijevanje Mostar...

2 — Obezbjeđenje važnog puta za snabdijevanje i željezničke pruge dolinom Neretve.

3 — Da mi se put Mostar — Nevesinje ostavi slobodan za prolaz mojih trupa...

...

5 — Saradnju u razoružanju preostalih ili novoformiranih četničkih i partizanskih bandi u pozadini potčinjenih mi trupa.

6 — Izbjegavati da četnički odredi budu zajedno sa dijelovima talijanskih trupa pred njemačkim snagama.

Uvjeren sam da će talijanski drugovi — s obzirom na Duče-ovo naređenje i na veliki evropski zadatak koji nas vezuje —bratski pružiti svaku potrebnu pomoć njemačkim snagama radi smirenja ovog prostora.[31]

Drugo pismo upućeno generalu Spicacei-u, komandantu divizije »Messina«, izuzev nešto, preciznijih formulacija u pogledu zadataka talijanskih snaga u predstojećim operacijama — istog je sadržaja. Phleps kaže:

Prema naređenju koje sam dobio, talijanske divizije »Messina«, »Murge« i snage koje se nalaze u Crnoj Gori južno od Bregave, kao i od druma Stolac — Plana — Bileća — Nikšić, imaju da spriječe, zatvarajući gore pomenuti sektor, prolaz četnicima i partizanima, koje treba da razoružaju i da trupama pod mojom komandom pruže potrebnu pomoć.

[31] Pismo generala Phleps-a generalu Amico. — Arhiv VII JNA, kutija 3E/32.

Dakle, Njemci su zainteresirani da u predstojećoj operaciji, talijanske trupe uspostave zaprečni pojas duž ceste Stolac — Plana — Bileća — Vilusi — Nikšić, kako ne bi dozvolile prodor partizana na jug Crne Gore i Hercegovine.

Navedeni citati su jedini autentični podaci koji govore o njemačkim procenama jedinica Udarne grupe na teritoriju Hercegovine, Sandžaka i Crne Gore, njihovom rasporedu pred 15 maj 1943 i eventuelnim dejstvima; zatim, koji govore o općoj operativnoj koncepciji i zadacima njemačkih trupa u operativnom ciklusu »Schwarz«, a koji su uzeti iz operativnih dokumenata njemačkih divizija koje su učestvovale u operaciji »Schwarz«.

Za bolje razumijevanje operativnog plana »Schwarz« i sistema izvođenja operacije, navest ćemo još jedan dokument, u kome je general Lüters i pismeno formulirao operativnu koncepciju operacije »Schwarz« *bez obzira što je taj dokument pisan po završetku operacija:*

Plan operacija bio je sračunat na to da se unište jake neprijateljske snage za koje se pretpostavljalo da se nalaze na prostoru Nevesinje — Kalinovik — Bileća, odnosno potisnu na crnogorski planinski plato, dok su snage koje su napadale sa sjevera i istoka imale zadatak da dostignu povoljne zaprečne linije radi sprečavanja neprijateljskog prodora prema Srbiji. U toku operacija, a po naređenju Vrhovnog komandanta Jugoistoka, oslabljujući napadni front, bila je prema Nikšiću bačena jedna jaka borbena grupa SS divizije »Princ Eugen« da spriječi povlačenje neprijateljskih snaga ka jugu.

U daljem toku operacija trebalo je zatvoriti obruč, suziti ga i onda napadima uništiti neprijatelja u obruču.[32]

Kao i sve dotadašnje velike okupatorske operacije protiv partizanskih odreda i Narodnooslobodilačke vojske

---

[32] Izvještaj o borbi i iskustvima o poduhvatu »Schwarz« — Arhiv VII JNA, kutija München N5.

U ovom izvještaju, pisanom po završetku operacije »Schwarz«, procjena mjesta glavnih snaga partizana data je nešto drukčije nego u naprijed citiranim dokumentima. Ovdje se kaže da se predpostavljalo da se glavnina neprijateljskih snaga nalazila na prostoru Nevesinje — Kalinovik — Bileća i da ju je trebalo potisnuti na crnogorski planinski plato, a u naprijed citiranim dokumentima koji su pisani prije ofanzive 12 i 14 V 1943 Lüters kaže ispravno, da se glavnina partizana nalazila na odsjeku Bijelo Polje — Kolašin — Mateševo.

i operacija »Schwarz« — u nas poznata kao Peta okupatorsko-kvislinška ofanziva — planirana je po principu teritorijalne operacije. U konkretnom slučaju trupe su se koncentrisale na vrlo širokoj operativnoj osnovici — oko Hercegovine, centralnog dijela Sandžaka i Crne Gore — sa koje su pošle u koncentričan napad prema slobodnom teritoriju Crne Gore. U prvoj fazi operacije — do 20 maja 1943 trebalo je završiti razoružanje četnika u Hercegovini, Crnoj Gori i Istočnom Sandžaku; u drugoj fazi odmah nastaviti stvaranje jakog zaprečnog pojasa na jugu, duž ceste Mateševo — Lijeva Rijeka — Podgorica — Nikšić — Vilusi — Bileća i uspostaviti operativno okruženje partizana, odnosno Udarne grupe Vrhovnog štaba NOV i POJ; i treća faza taktičko stezanje neprijatelja da bi se potisnuo na usku prostoriju između rijeka Pive i Tare i planine Durmitor i tu uništio.

Tako planirana operacija uslovila je da su njemačke trupe u prvim danima ofanzive na pojedinim vrlo važnim odsjecima fronta bile isuviše daleko od jedinica Udarne grupe, okupirane potjerom za četnicima. U operativnoj kombinaciji da se Udarna grupa Vrhovnog štaba čvrsto opkoli i potisne na crnogorski planinski plato, gdje će biti uništena — razoružanje četnika je pretstavljalo za Njemce neoprostivu političku i vojničku grešku. Na prostoriji koja je bila isuviše velika i geografski teška Njemci su razljućeni poletjeli za razbijenim i demoraliziranim četnicima, uvjeravajući i sebe i Talijane da hvataju strašnog neprijatelja, a ustvari se radilo o vrlo jednostavnom problemu, gdje za »pobjedu« nije trebalo ni galame ni baruta!

Zašto su Njemci tako naduvali problem četništva, govoreći stalno o nekakvoj velikoj opasnosti od njih za sile Osovine i budućnost hitlerovske Evrope — ne može se opravdati samo t. zv. ubjeđivanjem i pridobijanjem Talijana za razoružanje četnika, jer je opće poznata činjenica da su četnici u toku Narodnooslobodilačkog rata učinili Njemcima neprocjenjive političke i vojne usluge u borbi protiv nezavisnosti naroda Jugoslavije. Istina, njemačke trupe se nisu dugo zadržavale oko četnika,

uglavnom su ih usput hapsile i razoružavale, jer ni jedan jedini četnik nije ni jednog jedinog metka ispalio na njih za vrijeme ovog razoružavanja, ali su uslijed dugog puta preko planinskih masiva, kao naprimjer, kroz gornji tok Neretve — izgubili mnogo vremena, a time i mnoge šanse za uspjeh operacije »Schwarz«.

Za izvršenje operacije »Schwarz« Njemci su odredili svoj privremeno formiran armijski korpus »Croatien« pod komandom general-potpukovnika Lüters-a. Uveče 14 maja jedinice korpusa su se našle u sljedećem rasporedu i sa sljedećim zadacima (vidi skicu 3):

118 lovačka divizija — dejstvovala je u prvoj fazi operacije sa četiri borbene grupe:

— Borbena grupa »Annacker«[33] nalazila se na liniji Ostrožac — Konjic — Ilidža (artiljerijski divizion). Zadatak joj je bio da očisti dolinu Neretve, od Konjica uzvodno do Uloga, odnosno ceste Obalj — Obrnja (sela sjeverno i južno od Uloga).

— Borbena grupa »Hentschel«[34] nalazila se duž ceste Trnovo — Turovi — Jablanica — Blažuj. Zadatak joj je bio da što prije zauzme užu zonu Kalinovika, gdje čeka izlazak grupe »Annacker« na cestu oko Uloga, i da sa njom uspostavi front duž ceste Kifino Selo — Ulog — Kalinovik (vidi skicu 3).

— Borbena grupa »Wawrik«[35] nalazila se u užoj zoni Foče, na lijevom krilu divizije, gdje je čekala izlazak centra i desnog krila divizije (grupe »Hentschel« i »Annacker«) na cestu Blog — Kalinovik — Foča.

---

[33] Sastav grupe »Annacker« — štab 738 lovačkog puka sa prištapskim pukovskim dijelovima 2 i 3 bataljona 738 lovačkog puka, dijelovi 118 pionirskog bataljona, 2 divizion 668 artiljerijskog puka i 118 izviđački bataljon.

Ova, kao i sve ostale grupe, koje će se dalje u tekstu nabrajati, dobila je ime po svom komandantu.

[34] Sastav grupe »Hentschel« — 3 bataljon 750 lovačkog puka, 1 bataljon 738 lovačkog puka i dijelovi 118 pionirskog bataljona.

[35] Sastav grupe »Wawrik« — 1 i 2 bataljon 750 lovačkog puka i 1 divizion 669 artiljerijskog puka.

— 4 brigada domobrana[36] nalazila se na prostoru s. Vrelo Bosne — s. Hadžići — s. Kiseljak. U prvoj fazi čisti prostoriju iza dostignutog fronta 118 lovačke divizije na cesti Ulog — Kalinovik — Foča, istočno i zapadno od ceste Sarajevo — Kalinovik. Dijelovi 13 puka zapadno od ceste, osnovnim pravcem Jablanica — Umčani — planina Treskavica — Kalinovik (vidi kartu 3), a dijelovi 7 puka istočno od ceste općim pravcem s. Ilovice — s. Delijaš — s. Jabuka — Foča.

Kada sve četiri grupe 118 lovačke divizije iziđu širokim frontom na cestu Ulog — Kalinovik — Foča divizija vrši novi raspored obrazujući tri borbene grupe i 20 maja polazi u napad na jedinice Udarne grupe: grupa »Annacker« sa ceste oko Uloga prolazi kroz Zelengoru i izlazi na rijeku Sutjesku, na prostor između sela Grab i Čurevo, a zatim nastupa dalje i preko predjela Maglića (Vučeva) silazi u kanjon rijeke Pive ka selu Mratinje. Grupa »Hentschel« i grupa »Wawrik« sjedinjuju se u Foči u jednu — grupu »Gertler«, koja polazi u napad iz Foče uz desnu obalu Drine i zauzima ušća Pive i Tare. Poseban zadatak grupe »Gertler« je da zatvori donji tok Pive do visine sela Kruševa.

4 domobranska brigada izlazi do 20 maja na lijevo krilo 118 lovačke divizije i napada općim pravcem Trovrh (1386) — s. Čelebić — s. Uništa i zajedno s lijevim krilom grupe »Gertler« zatvara rijeku Taru od ušća do sela Orašja.

Divizijski zarobljenički logor je u Sarajevu i Zenici.

2 7 *SS divizija »Princ Eugen«* — koncentrirala se na prostoriji Široki Brijeg — Čitluk — Ljubuški, odakle je krenula sa dvije borbene grupe preko rijeke Neretve u Hercegovinu.

— *SS borbena grupa »Jug«* — sastava 14 puk i 2 četa 202 tenkovskog bataljona, dejstvovala je općim pravcem Čapljina — Stolac — Plana — Vilusi — Nikšić.

[36] Sastav: 7 pješadijska pukovnija sa 1 i 2 bojnom (bataljonom); 13 pješadijska pukovnija sa 1 i 2 bojnom (bataljonom); artiljerijski puk sa 9 i 11 divizionom, pionirski bataljon, četa za vezu i brigadna izviđačka četa. 3 bojna 7 puka ostala u Sarajevu, a 3 bojna 13 puka u Busovači.

— *SS borbena grupa »Sjever«* — sastava 13 puk i 1 četa 202 tenkovskog bataljona, dejstvovala je općim pravcem Mostar — Nevesinje — Gacko — Plana.

Prolazeći kroz Hercegovinu divizija razoružava četnike i šalje ih u divizijski zarobljenički logor u Sarajevo i Zenicu. Kada stigne na liniju Vilusi — Bileća — Plana — Gacko zauzima novi raspored za napad na jedinice Udarne grupe. Borbena grupa »Jug« produžava cestom na istok da bi zauzela Nikšićku kotlinu, a borbena grupa »Sjever« polazi sa linije Plana — Stepen — Avtovac u tri paralelne kolone, svaka jačine ojačani bataljon, na istok prema Pivskoj Župi (dolina Pive i Komarnice) i cesti Nikšić — Pivska Župa (vidi skice 3 i 4). Na lijevom krilu divizija se povezuje sa desnim krilom grupe »Annacker« a na desnom sa 4 pukom »Brandenburg« u zoni Podgorice.

— *4 puk »Brandenburg«* nalazio se pod taktičkom komandom 1 brdske divizije — sa zadatkom da u prvoj fazi operacija, zajedno sa talijanskim trupama, obrazuje zaprečni pojas duž ceste Mateševo — Lijeva Rijeka — Bioče i ne dozvoli prodor partizana na jug u pravcu jugoslavensko-albanske granice. Puk je ujedno služio i kao rezerva.

— *1 brdska divizija* prikupljala se duž ceste Mateševo — Kolašin — Mojkovac — Bijelo Polje — s. Gostun, sa zadatkom da u prvoj fazi operacije i uz pomoć talijanske divizije »Venezia« potpuno blokira ovu komunikaciju i odbaci jake snage partizana dalje od ove linije na sjeverozapad. Kada stigne borbena grupa »Ludviger«, 1 brdska divizija zauzima novi raspored tako da 20 maja bude prikupljena na liniji Mojkovac — Kolašin — Mateševo odakle će nastupiti širokim frontom na sjeverozapad preko Sinjajevine prema cesti Žabljak — Šavnik.

— *Borbena grupa »Ludviger«* — sastava ojačani 724 lovački (njemački) puk 104 lovačke divizije i 61 bugarski puk — prikupljala se u dolini Lima od Prijepolja preko Brodareva do sela Gostun. 26 maja, po odlasku 99 puka 1 brdske divizije sa fronta kod Bijelog Polja, grupa »Ludviger« preuzima front linijom Prijepolje — Broda-

revo — Bijelo Polje, do Tare, gdje je linija razgraničenja sa 1 brdskom divizijom.

369 pukovska grupa 369 legionarske divizije sastava 1, 2 i 3 bataljon 369 puka, 369 pionirski bataljon, 369 protivtenkovski bataljon, 369 izviđački bataljon, 2 i 3 divizion 369 artiljerijskog puka i 3 četa 202 tenkovskog bataljona, prikupila se glavninom snaga na desnoj obali Drine duž linije s. Kozarevina — s. Guvništa — Crni Vrh — Drina — Goražde, a manjim snagama ojačanim 369 izviđičkim bataljonom na liniji Priboj — Bistrica — Prijepolje. U prvoj fazi operacija pod njenom komandom se nalazio i 61 bugarski puk koji je 15 maja stigao u Dobrun i Priboj. 369 pukovska grupa, dejstvujući sa sjevera, trebala je da do 20 maja izbije na rijeku Ćeotinu, od sela Gotovuša (zapadno od Repevlja) pa na zapad do sela Jabuka na Ćeotini.

U toku ofanzive na front 369 pukovske grupe stigao je i štab 369 divizije sa ostalim divizijskim snagama i 12 tenkovskom četom za specijalnu upotrebu, koja se prvih dana ofanzive nalazila u Sarajevu.

Početak operacije »Schwarz« predviđen je za 15 maj 1943.

Jedinicama su date direktive da svagdje u toku operacija uspostavljaju kontakte i saradnju sa talijanskim posadnim divizijama, obavještavajući ih o svom neposrednom i općem zadatku i da o svim događajima u vezi s Talijanima i predstojećom operacijom brzo obavijeste štabove divizije, a ovi štab generala Lüters-a.

Njemački štab za vezu pri komandi 2 talijanske armije predao je 15 maja toj komandi dnevni izvještaj o borbama njemačkih jedinica sa partizanima na dan 14 maja, u kome je, između ostalog, pisalo sljedeće:

Crna Gora — Albanija: ... Obzirom na opasan razvoj opće situacije u Hercegovini i Crnoj Gori, komandant Jugoistoka izdao je zapovjest za koncentričan napad za 15. 5. protivu svih naoružanih jedinica na ovome prostoru.

U štab talijanske 2 armije stigle su i informacije o situaciji u Hercegovini, od komandanta 6 armijskog korpusa koji je hitno tražio objašnjenje iznenadnog upada

118 lovačke i 7 SS divizije u Hercegovinu, navodno po dogovoru talijanske i njemačke Vrhovne komande. To su za Talijane bile prve informacije o njemačkoj operaciji »Schwarz«. Ne znajući ni sam ništa o njemačkim operativnim planovima, komandant talijanske 2 armije, general Robotti, traži 15 maja isto telegramom razjašnjenje novostvorene situacije od generalštaba kraljevske vojske i paralelno s tim traži od komandanta Jugoistoka generala Löhr-a da obustavi pokrete 7 SS divizije i razoružanje četnika Draže Mihailovića u Hercegovini:

Generalštabu kraljevske vojske — Operativno. S molbom da mi se javi da li su i koji sporazumi postignuti između Vrhovne komande i OKW, prepisujem sljedeći izvještaj pristigao jutros u 5 časova od Komande VI. arm. korpusa...

»Jutros u 2.30 časova je komandant SS divizije uputio pismo komandantu sektora Mostar, obavještavajući ga da je njegova divizija po naređenjima svojih pretpostavljenih, koji su se prethodno sporazumjeli sa nama, jutros prešla Neretvu i prošla Mostar, marširajući ka Nevesinju i više na sjever, u cilju dejstva u istočnoj Hercegovini, dejstvujući i protiv naših V. A. C. (Milizia volontaria anticommunista) u zoni. Tražila je saradnju u cilju razoružanja četničkih i partizanskih snaga koje su ostale u njenoj pozadini, sigurnost za svoju bazu u Mostaru...«

Odgovorio sam da nisam primio odgovarajuća naređenja i da stoga ne mogu udovoljiti njegovim zahtjevima i zabranio sam prolaz njegovim trupama preko teritorije koja je u mojoj nadležnosti. Na telefonsko aviziranje ovog mog odgovora, komandant SS je odvratio kako je njegov pokret već započeo i da iz tehničkih razloga ne može biti obustavljen...

Potpisan general Piazzoni. Završava.

General Robotti.

Telegram upućen komandantu Jugoistoka preko njemačke grupe za vezu:

VI armijski korpus mi javlja da je jutros u 2.30 časova divizija SS otpočela pokret ka Nevesinju, u cilju operisanja u istočnoj Hercegovini, sa namjerom dejstva i protiv naših formacija M. V. A. C. u zoni. Tražena je naša saradnja za osiguranje polazne baze Mostar i za razoružanje četničkih snaga, a naročito onih koje su ostale u pozadini. Komanda VI. arm. korpusa je pozvala, ali bez uspjeha, komandanta SS da obustavi svaki pokret podižući svoje proteste. Nisam obaviješten da li je između OKW i Vrhovne komande postignut sporazum o ovome. Molim, prema tome, da sa gornjim upoznate OBSO [Ober-

kommando Südost], kako bi ova pozvala diviziju SS da obustavi svoje pokrete i sačeka razjašnjenje situacije.

General Robotti[37]

General-pukovnik Löhr odgovorio je još istog dana, 15-V-1943, ovako:

Ispadi koje su učinili četnici ovih posljednjih dana protiv vojnika SS divizije u zoni Mostar i neprijateljski stav četničkih formacija prema trupama I alpiske divizije, koja je tu došla po želji Guvernatora Crne Gore, naveli su me, takođe i uslijed rapidnog pogoršanja situacije u čitavoj Crnoj Gori, da njemačkim trupama, razmještenim u Hercegovini i Crnoj Gori, naredim odmah — bez obzira na njihov još nedovršen period odmora — da nastave svoj marš radi razoružanja i, ako je potrebno, uništenja četničkih snaga Hercegovine i Crne Gore, koje treba smatrati neprijateljima Osovine. Ubijeđen sam da sam ovim naređenjem poboljšao i ubrzao mogućnost potpunog raščišćavanja ugroženih teritorija i očekujem da ćemo zajedničkom borbom postići odlučujući uspjeh uprkos ubrzanog početka ovih operacija koje su postale potrebne. Molim Guvernatorat Crne Gore da što prije izabere opunomoćenog delegata koji će se u Solunu sporazumjeti o zajedničkim akcijama. Ciljeve marša njemačkih divizija saopštiću čim budem imao tačniju sliku situacije. Stoga Vas molim da, nezavisno od sporazuma koji će biti postignut sa pretstavnikom Guvernatorata Crne Gore, spriječite odlazak neprijatelja prema Albaniji i obali zatvaranjem svih izlaza duž pravca Matoševo [Mateševo] — Podgorica — Nikšić — Bileća — Stolac, braneći ih uporno, kako bi bilo omogućeno sprovođenje mjera koje sam naredio za teritoriju koja je postala bojište ove operacije. — Löhr.[38]

U raznim razgovorima i diskusijama koji su vođeni između njemačko-talijanskih komandi na raznim nivoima, u vremenu od 15—20 maja 1943, njemačko-talijanski spor u pogledu operacije »Schwarz« i njenih zadataka riješen je i skinut 20 maja 1943 s dnevnog reda.

I jedna i druga strana su se brzo složile da zajednički učestvuju u predstojećim operacijama protiv partizana i da se odgovarajući komandanti, konkretno generali Lüters i Pirzio Birolli odmah dogovore o upotrebi talijanskih trupa u operaciji »Schwarz«. I u pogledu razoružanja četnika nađeno je jedno rješenje, tj. da će se na opera-

---

[37] Originali telegrama komande 2 armije nalaze se u arhivu VII JNA, kutija 3E/32.

[38] Arhiv VII JNA, kutija 3E/32.

cijskom prostoru »Schwarz« četnici razoružati, a van toga prostora razoružat će se po uništenju partizana.[39]

[39] Povodom njemačke akcije protiv četnika u talijanskoj okupacionoj zoni i kakve sve posljedice proizlaze iz toga za talijansku vojsku i politiku, Odeljenje za vezu Ministarstva vanjskih poslova Superslode piše Ministarstvu vanjskih poslova sljedeće:

...Činjenica da su ovo razoružavanje izvršile njemačke trupe a ne mi, može takođe da pretstavlja, s izvjesne tačke gledišta, jedno srećno rješenje: ustvari ovim se konačno likvidira pitanje četnika, a da nam se sa četničke strane ne može prebaciti da smo izmijenili politiku naprečac iz korijena i da nismo ispuinli primljene obaveze (pošto se ne može poricati da smo, izričito ili ne, neku obavezu prema četnicima bili preuzeli).

Ovo razmatranje ne umanjuje međutm značaj naših pogleda u vezi sa njemačkim pokretom koji, prije svega po načinu na koji je izvršen, ruši ugled naše vojske pred balkanskim narodima i prestiž naših komandi pred sopstvenim trupama.

...

1) ...Na svaki način, isključeno je da je situacija tako katastrofalna da zahtjeva jednu tako hitnu akciju koja onemogućuje prethodnu razmjenu misli sa našim zainteresovanim komandama.

2) Između njemačke Komande za jugoistok i zainteresovanih italijanskih komandi bilo je utvrđeno da se 18. ov. m. u Solunu održi međusaveznički dogovor (kome su imali prisustvovati gen. Pirzio Biroli i jedan pretstavnik ove Komande armije) u cilju da odrede način i momenat razoružanja četnika; detalji u pogledu načina i momenta, kao što je logično, bili bi ugovoreni sa našim neposrednije zainteresovanim komandama.

3) Očigledna je, međutim, želja Njemaca da naše komande stave pred svršen čin; jedna operacija kao što je ova koju izvode, u kojoj učestvuju najmanje tri divizije, ne može biti riješena i organizovana u kratkom vremenu...

...Stoga, kad se gener. Löhr sastao u Zagrebu 5 ov. m. sa generalom Robottiem, on je već morao donijeti odluku o cijelom planu ovog operativnog ciklusa; pored svega toga uzdržao se da o tome dâ ma i najmanji nagovještaj.

4) — U tim okolnostima propušteno nagovještavanje od strane Njemaca bilo bi već u suprotnosti sa svim sporazumima postignutim između dvije komande, čak i da se radilo samo o operacijama koje se izvode na ivicama zona posjednutim našim trupama. Mnogo teži postupak pretstavlja njemačka inicijativa u vođenju operacija u zonama pod našom kontrolom, preko centara posjednutih našim trupama i protiv formacija koje su u direktnoj nadležnosti naših komandi; i, kao da ovo nije bilo dovoljno, po već započetim operacijama produžuje se sa ćutanjem o marševskim ciljevima njemačkih trupa koji su predviđeni ovim operacijama«. (Arhiv VII JNA.)

Prema svemu onome što se u periodu Pete ofanzive, i kasnije, događalo u njemačko-talijanskim odnosima, u odnosu na Njemce, talijanska vojska i politika imale su više obilježje kvislinške, nego savezničke vojske i politike!

Evo načelnog sporazuma između njemačke i talijanske Vrhovne komande po razoružanju četnika:

»1. — Mogu biti isključene od razoružavanja do završetka operacija samo one četničke formacije koje se nalaze van operaciske zone i ako komandanti pomenutih formacija nisu u dokazanom odnosu sa Mihailovićem.

2. — U pogledu koordiniranja talijansko-njemačke akcije, njemačke trupe već su dobile naređenje da postupaju u svome radu prema uputstvima guvernera Crne Gore.

Ova Vrhovna komanda je u svome odgovoru Njemcima naglasila sljedeće:

a) Nacionalne formacije koje se bore pod talijanskom komandom ne smiju biti razoružane niti progonjene, ma gdje se nalazile. Ako je za neke nacionalne formacije utvrđeno da pripadaju Mihailoviću, prema uputstvima koja ima da dâ general Pirzio Biroli, one će biti razoružane poslije uništenja partizana.

b) Koordinaciju talijansko-njemačke akcije protiv partizana ima da vodi general Pirzio Biroli.

c) Kapetan Đurišić mora biti vraćen talijanskim vlastima i eventualno neispunjavanje ovoga zahtjeva značiće da Njemci ne žele saradnju sa talijanskim komandama.

Molim Ekselenciju Pirzia Birolia da svoju akciju i akciju potčinjenih komandi orijentiše u duhu gore iznijetog gledišta Vrhovne komande.«

General Ambrosio

(Telegram Vrhovne komande za Guvernatorat Crne Gore od 18 V 1943.)

Treba napomenuti da su Njemci u svim osnovnim pitanjima operacije »Schwarz« radili i dalje onako kako su počeli, i da general Pirzio Birolli nije koordinirao njemačko-talijansku akciju ni protiv partizana, a ni protiv četnika. Njemci su jedino nakon pažljivog saslušanja vratili Talijanima izdajnika Đurišića i još neke četničke komandante.

Dok su štabovi 6 armijskog korpusa i 2 armije ogorčeno protestirali protiv njemačke politike i odnosa njemačke vojske prema njima, Guvernatorat Crne Gore i štab 14 armijskog korpusa u Crnoj Gori, uslijed velikog pritiska partizana, neposredno na Bijelo Polje, Kolašin,

Podgoricu i Nikšić, reagirali su na njemačku akciju pomirljivo. Štab 14 armijskog korpusa prihvatio je odmah prvog dana operacije »Schwarz« saradnju s Njemcima. U pogledu razoružanja četnika Draže Mihailovića general Pirzio Birolli nije se baš mnogo uzbuđivao. Stupio je u odbranu samo četničkih komandanata i drugih svojih nepovjerljivih ljudi, a što se tiče četničke boračke mase, prepustio ju je njenoj sudbini i Njemcima, koji su je dobrim dijelom odveli u zarobljeničke logore i na prisilne radove na egejskoj i atlantskoj obali.

U Podgorici su se 20 maja 1943 sastali predstavnici Glavne njemačke komande u Hrvatskoj i komandant trupa Crne Gore, da suradnju njemačko-talijanskih trupa u Crnoj Gori i formalno preciziraju. Prema tome sporazumu jedinice 14 armijskog korpusa dobile su sljedeće zadatke:

Divizija »Taurinense« preuzela je odsjek fronta Pljevlja — Jabuka, povezujući se u lijevo sa grupom »Ludviger«. Dejstvuje na jug cestom Pljevlja — s. Vrulja — s. Kovren — Šahovići do visine sela Tulovo, zatim blokira cestu i rijeku Ćeotinu sa istoka, od Tulova do Pljevalja.

Divizija »Venezia« s garnizonom iz Brodareva i Bijelog Polja, obrazovala je zaprečni pojas na lijevoj obali Lima na spojevima između 1 njemačke brdske divizije i grupe »Ludviger« kontrolirajući saobraćaj između Bijelog Polja i Brodareva. Glavninom snaga (četiri pješadijska bataljona) obrazuje i drugi zaprečni pojas na jugu duž ceste Mateševo — Lijeva Rijeka — Bioče.

Divizija »Ferrara« dejstvovala je u prvoj fazi s linije Nikšić — Danilovgrad na istok i sjeveroistok, a u drugoj smjenjuje SS diviziju na prostoriji Šavnika i dejstvuje na sjever, čisteći prostor između rijeke Pive i planine Durmitora.

Trupe sektora Podgorica u suradnji sa 4 pukom »Brandenburg« i divizijom »Venezia«, organizira zaprečni pojas duž ceste Bioče — Podgorica — Spuž sa ciljem da ne dozvoli prodor partizana na jug.

Poslije 20 maja ušao je u borbu i 6 armijski korpus. *Divizija »Emilia« (kolona Negro)*, jačine jedne pukovske grupe (tri pješadijska bataljona, četa lakih tenkova i pomoćne jedinice), i garnizon divizije »Perugia« u Grahovu, obrazovali su zaprečni pojas u pozadini 7 SS divizije duž ceste Grahovo — Vilusi — Trubjela, a 26 maja 120 pješadijski puk »Emilia« preuzeo je garnizon Nikšić. *Divizije »Murge« i »Marche«* obrazovale su zaprečni pojas na cesti Vilusi — Bileća — Plana.

Peta ofanziva je prva i jedina u kojoj — kako smo već vidjeli — nisu učestvovali četnici Draže Mihailovića. Ali svoju koljačku tradiciju četnici nisu iznevjerili ni u ovoj ofanzivi. Kako su ih Njemci gonili samo oko komunikacija, žureći se prema partizanima, mnoge grupe četnika ostale su sakrivene po brdinama i šumama. Po završetku ofanzive dočekivali su iznemogle borce i ranjenike iz Zelengore i vršili nad njima najokrutnija zvjerstva.

Njemačke i talijanske snage u prvoj borbenoj liniji u operaciji »Schwarz« računajući tu bugarske i kvislinške snage, brojale su najmanje 116.000 vojnika.

Njemačke trupe:	
7 SS divizija	22.000 vojnika
369 divizija (ne sudjeluje cijela)	10.000 „
118 divizija	10.000 „
1 brd. divizija	12.000 „
Grupa »Ludwiger«	6.000 „
4. puk »Brandenburg«	2.000 „
Ukupno	62.000 vojnika

Talijanske trupe:	
Divizija »Ferrara«	12.000 vojnika
Divizija »Venezia«	14.000 „
Divizija »Taurinense«	14.000 „
Djelovi divizija »Marche«, »Murge« i »Emilia«	10.000 „
Ukupno	50.000 vojnika

Kvislinške trupe:

4 brdska brigada	3.000 vojnika
Dijelovi 14 domobranskog puka i muslimanska ustaška milicija	1.000 „
Ukupno	4.000 vojnika

Njemačke trupe	62.000 vojnika
Talijanske trupe	50.000 „
Kvislinške trupe	4.000 „
Ukupno	116.000 vojnika

Ako uračunamo i one jedinice na osiguranju komunikacija i u neposrednoj pozadini okupatorskog fronta, u dubini 10—40 kilometara, onda se cifra penje na preko 150.000 vojnika.

2. SASTAV I RASPORED UDARNE GRUPE VRHOVNOG ŠTABA NOV I POJ

Na Drini se Udarna grupa pojačala sa dvije brigade — 6 istočno-bosanskom i Majevičkom brigadom, koje su došle iz istočne Bosne, sa prostorije Bioča. Ali novu neprijateljsku ofanzivu Udarna grupa je dočekala sa daleko manjim brojnim stanjem i udarnom snagom nego što je imala prilikom prijelaza Neretve u završnim danima Četvrte ofanzive. Stalne borbe kroz mjesece mart, april i prvu polovinu maja 1943 i zarazne bolesti radikalno su smanjile njeno brojno stanje. Od 21.000 boraca, koje je imala u prvim danima svoje protivofanzive na istok — pred Neretvom, sada je mogla imati oko 14.500 vojnika.

Evo jednog pregleda brojnog stanja jedinica Udarne grupe iz vremena od 10 aprila do 15 maja 1943:

1 proletarska divizija:[40]

— 1 proleterska brigada	1.230	boraca
— 3 sandžačka brigada	820	,,
— 3 krajiška brigada	1.083	,,
— divizijska artiljerija	167	,,
— prateća četa štaba divizije	94	,,
Svega	3.394	borca

2 proleterska divizija:[41]

— 4 proleterska brigada	1.377	boraca
— 2 proleterska brigada	1.449	,,
— 2 dalmatinska brigada	1.050	,,
— brdska baterija	87	,,
— prateća četa	81	,,
— sanitet	18	,,
— štab divizije	7	,,
Svega	4.069	boraca

— *3 udarna divizija* — sastava 5 crnogorska, 10 hercegovačka i 1 dalmatinska brigada — oko 3.200 boraca[42]

— *7 udarna (banijska) divizija* — sastava 7, 8 i 16 banijska brigada — oko 1.200 boraca[43]

— *6 istočno-bos. i Majevička brigada* — do 1.100 boraca

— *7 krajiška brigada* — 763 borca[44]

— *3 dalmatinska brigada* — oko 900 boraca

Ukupno 14.626 boraca.

U početku neprijateljske ofanzive, 15 maja 1943 2 proleterska divizija je mogla imati najviše 3.500 boraca,

---

[40] Brojno stanje divizije je od 15 V 1943. (Arhiv VII JNA).

[41] Posljednje brojno stanje divizije sačuvalo se od 10 IV 1943. (Arhiv VII JNA).

[42] Divizijsko brojno stanje se nije sačuvalo iz toga vremena. Po izvještaju zamjenika političkog komesara 1 dalmatinske brigade od 23 V, 1 dalmatinska brigada je imala 921 borca.

[43] Divizijsko brojno stanje se nije sačuvalo. Postoje samo pregledi 8 i 16 brigade od 11—20 maja 1943.

[44] Brojno stanje brigade je uneseno sumarno u izvještaj Politodjela 7 krajiške brigade, od 6 V 1943 CK KPJ.

jer je poslije 10 aprila divizija vodila teške borbe više od mjesec dana. Kao ni ostale jedinice, nije ni 2 proleterska divizija bila pošteđena od pjegavog tifusa.

Od rasformirane 9 dalmatinske divizije ostala je samo njena 3 brigada, koja će u jeku bitke na Sutjesci oko 4 juna — biti isto tako rasformirana i ući kao popuna u druge jedinice. Osobito teško stradala je od pjegavog tifusa 7 banijska divizija. Od oko 3.000 boraca, koliko je imala pred Neretvom, oko 15 maja je spala na oko 1.200 boraca.

Neprestane borbe i pokreti prema Sandžaku i Crnoj Gori ostavili su svoj pečat i na proleterskim brigadama. I njihovo brojno stanje je opalo. Tifus je i njih nagrizao, ali, na sreću, u manjem opsegu.

U takvoj situaciji dolazak dviju istočno-bosanskih brigada s ukupno oko 1.100 boraca, naravno, nije mogao nadoknaditi snagu onih 5.500—6.000 izgubljenih ljudi. Udarna grupa je izgubila što u borbi, što od bolesti (mnogo više!) od 5 marta do 15 maja oko 5.500—6.000 ljudi. Istina, u Centralnoj i diviziskim bolnicama bilo je u to vrijeme više bolesnika, ali se može sa sigurnošću tvrditi da je od 1 marta do 15 maja od blizu 6000 izgubljenih ljudi oko 4.000 ljudi umrlo od pjegavog tifusa. U jednom nepotpunom dokumentu iz tog vremena govori se da je od pjegavog tifusa umrlo oko 3.500 boraca.

U bolnicama, Centralnoj i divizijskima, nalazilo se mnogo boraca-rekonvalescenata, ali je predstojeća ofanziva prekinula njihovo liječenje i velik broj takvih boraca je uslijed napornih marševa pomro. Ofanziva je zatekla Centralnu i divizijske bolnice sa oko 4.500 bolesnika i ranjenika.

U svom članku pisanom povodom Pete ofanzive odmah poslije njenog završetka, Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije Tito napisao je sljedeće:

Peta neprijateljska ofanziva bila je samo nastavak Četvrte ofanzive, koja je počela u januaru mjesecu 1943, a koja se pod kraj marta, svršila porazno po neprijatelja u dolini Neretve i

na gornjem toku rijeke Vrbasa, na gori Raduši, Makljenu i kod Gornjeg Vakufa...[45]

O pripremama okupatora ža Petu ofanzivu i o njegovoj operativnoj koncepciji, u istom članku Tito piše dalje:

Peta neprijateljska ofanziva protiv naših jedinica u Crnoj Gori i Sandžaku bila je pripremana mnogo pametnije, u dalekoj pozadini, potpunim strategiskim opkoljavanjem s ciljem kasnijeg taktičkog stezanja obruča oko naših jedinica u Crnoj Gori. Takvo strategijsko opkoljavanje odmah u početku urodilo je tim uspjehom za neprijatelja što nam je bio osujećen naš plan za dalje ofanzivne operacije prema Metohiji i Kosovu, i prisililo nas da primimo odbranbene bojeve na vrlo nepovoljnom terenu za nas...

...

...naš položaj u Crnoj Gori i Sandžaku nimalo nije bio zavidan. Neprijatelj je izvršio sve svoje pripreme dok su bile u toku naše borbe sa četnicima Draže Mihailovića...

»...Ali je i ovog puta neprijatelj načinio jednu grešku, a ta je: on je svoje glavne snage koncentrisao u pravcu našega nastupanja i na bokove, tj. kod Kolašina, Nikšića i Pljevalja, a kod Gacka, Foče i Kalinovika imao je ispočetka slabije snage. Na takav raspored ga je navelo to što su i naše snage bile koncentrisane na pravcu tih tačaka i što smo mi sve naše snage prebacili preko Drine i Pive, a na lijevoj obali tih rijeka nije ostala ni jedna naša jedinica.[46]

O najtežem problemu, koji je stajao pred Udarnom grupom već skoro tri mjeseca, o Centralnoj bolnici i kako je ona dočekala neprijateljsku ofanzivu u jednom drugom članku Tito je napisao:

...

...Ali, dok smo mi čistili Crnu Goru od četnika, njemački okupator, Talijani i ustaše pripremili su već svoju Petu i najžešću ofanzivu protiv nas. Tu ofanzivu naša vojska dočekala je u vrlo teškim okolnostima. Nekoliko hiljada boraca bilo je iscrpljeno pjegavim tifusom. Hiljade ranjenika bile su, usljed vanrednih napora na putu, potpuno iscrpljene i trebalo im je ne mjesec, već više mjeseci njege za oporavak...[47]

---

[45] Tito, *Peta neprijateljska ofanziva*, Bilten NOV i POJ br. 29—31 (jun, jul, avgust) 1943, Zbornik dokumenata i podataka o NOR jugoslovenskih naroda II, 277, — cit. Tito, *Peta ofanziva*, Zbornik II, 277.)

[46] Tito, *Peta ofanziva*, Zbornik II, 279—281.

[47] Tito, *Borba za oslobođenje Jugoslavije 1941—1945*, Beograd 1947 (ćirilica), 226.

Veliki broj ranjenika i bolesnika, kojih je bilo više nego u Četvrtoj ofanzivi, nepovoljno je utjecao na dejstva Udarne grupe. U svim svojim planovima, pokretima i dejstvima jedinice Udarne grupe su morale voditi računa o ranjenicima i bolesnicima. Grupa je bila primorana da od vremena do vremena čeka, da podešava obranu i napad tako, kako bi izvukla i spasila bolnicu, iako će se to ponekad protiviti i najosnovnijim vojničkim pravilima i zahtjevima.

U toj ofanzivi po drugi put Narodnooslobodilačka vojska je stekla teško iskustvo — da se njene grupacije koje rješavaju krupne operativne zadatke, kao što je to bio slučaj s Udarnom grupom Vrhovnog štaba, ne smiju opterećivati velikom bolnicom, jer su i sami njeni ranjenici i bolesnici već velik teret za nju. Velike bolnice primoravaju takve grupacije da mijenjaju karakter svojih dejstava, a svako mijenjanje karaktera njihovih dejstava može dovesti do neuspjeha. Onog momenta, kada se takve grupacije prikuju za zemlju, za čvrstu odbranu, t.j. kad se prestanu služiti svojim najjačim oružjem — stalnim pokretima, manevrom, iznenadnim udarima, nametanjem svoje metode i svog stila borbe neprijatelju — one neumoljivo trpe velike gubitke i moraju učiniti nadčovječanski napor, ispoljavati izuzetnu hladnokrvnost i trezvenost rukovodećeg kadra, veliko individualno i kolektivno junaštvo, da bi se izvukle iz jedne velike neprijateljske ofanzive.

Na taj negativan faktor u borbi Udarne grupe nadovezao se u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini i drugi: geografski i privredni sklop terena. Zajedno s onim prvim, u okolnostima velike neprijateljske ofanzive, jedan drugoga su potencirali i doveli su Udarnu grupu pred takve teške probleme i u takve teškoće, koje bez velikog samopožrtvovanja i odricanja i žrtava, nije mogla uspješno rješavati.

...

...Mnogi bi mislio da terenske teškoće i prirodne prepreke imaju uvijek prvenstvenu važnost u odbranbenim bojevima za našu Narodno-oslobodilačku vojsku. Ali to nije tačno, naročito to nije bio slučaj u Crnoj Gori. Terenske teškoće i prirodne pre-

preke ovdje su se pokazale kao minus za nas, a plus za neprijatelja. Zbog tih prirodnih prepreka silno je bilo onemogućavano manevriranje naših jedinica i baš te prirodne prepreke bile su velika opasnost za našu čitavu Udarnu grupu u Crnoj Gori pri našem probijanju neprijateljskog obruča. Velika tehnička nadmoćnost: dalekometni topovi, mnogobrojna avijacija i specijalno izvježbane jedinice za brdsko ratovanje na strani neprijatelja dali su mu veliku prednost u borbi protiv nas i u savlađivanju tih prepreka.[48]

Geografski i privredni sklop terena, na kojem su se izvodile operacije i bojevi Pete neprijateljske ofanzive, bio je sam po sebi opasan za duža defanzivna dejstva Udarne grupe. Planinski teren, neprohodan, ispresijecan kanjonima, brzim i dubokim planinskim rijekama, samo sa nekoliko prijelaza — visećih mostova, privredno vrlo siromašan, u velikom dijelu pust i popaljen, bio je krajnje nepovoljan za operacije i bojeve koje je vodila Udarna grupa. Manevar jedinica bio je jako skučen i ograničen. Ako se ne bi na vrijeme i brzo osigurali prijelazi na rijekama, ili ako bi neprijatelju pošlo za rukom da ih zaposjedne jakim snagama, automatski bi bili zatvoreni cijeli otsjeci fronta. Zatvaranje kanjona Drine (u gornjem toku) Ćeotine, Tare, Pive, Komarnice i Sutjeske, ne traži od neprijatelja velike snage, jer napadač na kanjonskim prijelazima ne može upotrebiti odnosno razviti veće jedinice za napad. Ta okolnost pružala je okupatoru u ovoj ofanzivi velike šanse za uspjeh.

Bolnica, u kojoj je bilo oko 800 teških ranjenika, više se nije mogla prebacivati preko planinskih staza i kanjona, visokim na pojedinim mjestima i preko 1.000 metara. Isto tako bilo je nemogućno opskrbljivati bolnicu i liječiti nekoliko hiljada ljudi na privredno tako siromašnom prostoru.

Surov teren je dobar za odbranu, ali Udarna grupa se nije smjela orijentirati na čvrstu i dugu odbranu, jer bi to značilo njenu propast. Ona bi u takvom sistemu dejstava brzo ostala bez municije i hrane, a neprijatelju bi dala dovoljno vremena za dovlačenje novih snaga i za još čvršće opkoljavanje.

---

[48] Tito, n. d. 158.

Uoči Pete ofanzive, kako smo već vidjeli, Udarna grupa je izvršila nov raspored svojih jedinica u cilju zauzimanja Mojkovca, Kolašina ,a eventuelno i Bijelog Polja. Opći napad 1 i 2 proleterske divizije na utvrđene neprijateljske posade duž linije Mateševo — Kolašin — Mojkovac — Bijelo Polje — Brodarevo, u cilju proširenja slobodnog teritorija Crne gore na jugoistoku i izlaska Udarne grupe u dolinu gornjeg toka Lima, bio je predviđen za 17 maj.[49]

14 maja 1943 Udarna grupa Vrhovnog štaba se našla u sljedećem rasporedu: (vidi skicu 3)

Prva proleterska divizija — pod komandom Koče Popovića i Filipa Kljajića[50] — nalazila se pred Bijelim Poljem, Brodarevom i Pljevljima. Prva proleterska brigada pod komandom Danila Lekića i Mijalka Todorovića,[51] nalazila se u selima sjeverozapadno od Bijelog Polja, Pape, Orahovice, Milova i Bare. Desno od nje i sjeverno od Mojkovca, oko sela Lepenac i Prošćenje, nalazila se 3 krajiška brigada, pod komandom Nikole Karanovića i Sime Tadića. Na sjeveru u trouglu Brodarevo — Prijepolje — Pljevlje oko sela Jabuka i Mataruge nalazila se 3 sandžačka brigada pod komandom Velimira Ja-

---

[49] »Peko (komandant 2 proleterske divizije Peko Dapčević — primj. Đ. K.) javlja da je spreman za 17 ov. m. Vi treba da požurite; ne čekajte III. dalmatinsku koja neće biti smjenjena do 20. o. m. Ako je neophodno za zaštitu od B. Polja — Ribarevina možete rokirati jedan do dva bataljona Sandžačke privremeno, Vi treba da pođete 17 u ofanzivu sa Pekom jednovremeno obema vašim brigadama.

Šta je s napadom na Ribarevinu? Da li možete likvidirati B. Polje? Koordinirajte sa Pekom akciju na Vasojeviće. Ne treba čekati dalm. brig. Dovoljne su vaše 2. Sandžačka da bude na prost. Potpeću — Maoče — Kovren da vam čuva leđa.

Zbog spore evakuacije bolesnika Jakšić (komandant 7 banijske divizije — primj. Đ. K.) se još nalazi na lijevoj obali Drine na prostoru Vrbnica — Đedevo.« (Radiogram Vrhovnog štaba za štab 1 proleterske divizije od 14 maja u 15,45 h. — Arhiv VII JNA).

[50] Poginuo neposredno poslije Pete ofanzive u napadu na Zvornik.

[51] Svagdje dalje u tekstu, gdje se spominju dvije ličnosti u komandi, prva je na dužnosti komandanta, a druga političkog komesara.

kića[52] i Boška Đuričkovića. Zapadno od Pljevalja, u selima Glišnica, Hočevina, Kruševo nalazila se 3 dalmatinska brigada — pod komandom P. Božovića i M. Stanišića.

Druga proleterska divizija — pod komandom Peka Dapčevića i Mitra Bakića, bila je orijentirana svim snagama prema Kolašinu. Četvrta crnogorska proleterska brigada — pod komandom Vasilija Đurovića[53] i Voja Nikolića, nalazila se zapadno i jugozapadno od Kolašina u selima Crkvine, Žirci i Bistrica. Sedma krajiška brigada[54] — pod komandom Rade Marjanca[55] i Ljube Babića — sjeverno od 4 crnogorske, na jugoistočnim padinama Sinjajevine, u selima Gornje i Donje Lipovo. Druga dalmatinska brigada — pod komandom Ljube Vučkovića i Mate Ujevića — u maršu od Foče stigla je u sela Boan i Bare.

Treća udarna divizija — pod komandom Radovana Vukanovića i Radomira Babića — obezbjeđivala je slobodan teritorij na vrlo širokom frontu, zatvarajući pravce Nikšić — Šavnik, Nikšić — Pivska Župa, Avtovac — Goransko i Avtovac — Čemerno. Peta crnogorska proleterska brigada — pod komandom Save Kovačevića[56] i Dragiše Ivanovića — nalazila se sjeverno od Nikšića, u selima Lukovo i Granice zatvarajući pravac Nikšić — Šavnik. Prva dalmatinska brigada — pod komandom Gligorija Mandića i Stjepana Kronje, nalazila se jugoistočno od Nikšića na liniji sela Dragovoljići — Laz — Dubravica, zatvarajući prilaze u sela Nikšićke Župe. Desno od 5 crnogorske brigade oko Gornjeg Polja nalazila su se dva bataljona (1 i 2) 2 proleterske brigade zatvarajući pravac Nikšić — Jasenovo Polje — Pivska Župa. Deseta hercegovačka brigada, pod komandom Vlade Šegrta i Čede Kapora, nalazila se sa tri bataljona na liniji Knez Strane (1985) — Trstenik (1575) — Ravno — Jablan Do, zatva-

---

[52] Umro poslije završetka rata.

[53] Poginuo u ovoj ofanzivi na Milinkladi.

[54] U ovo vrijeme pod taktičkom komandom 2 divizije.

[55] Poginuo poslije završetka ofanzive pred selom Živinice, južno od Tuzle.

[56] Poginuo u proboju na Sutjesci.

rajući pravac od Gackog i Avtovca, na istok prema rijeci Pivi, dok su se 1, 5 i 6 bataljon 14 ili 15 maja nalazili na maršu na jug prema Gornjem Polju da pojačaju 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade na pravcu Nikšić — Jasenovo Polje.[57]

Drinska operativna grupa — pod komandom Ljube Đurića i Slobodana Penezića (komandant i komesar 2 proleterske brigade), osiguravala je slobodni teritorij sa sjevera na drinskom pravcu od eventuelnih ispada neprijatelja iz Foče i doline Drine na jug prema Šćepan-Polju i na istok prema Čajniču. Tri bataljona 2 proleterske brigade nalazila su se južno od Foče, na prostoru Crni Vrh (1113) — s. Bunovi. Desno od njih, Majevička brigada — pod komandom Pere Kosorića i Mirka Pilipovića[58] — nalazila se u selima Potpeć i Dragočava. Šesta istočnobosanska brigada — pod komandom Voje Ljujića i Cvijetina Mijatovića, nalazila se na liniji Čajniče — Ifsar — Vukušići braneći prilaze iz doline Drine od Goražda i Ustikoline prema Čajniču.

Sedma banijska (udarna) divizija pod komandom Pavla Jakšića i Đure Kladarina, nalazila se 14 i 15 maja na maršu od Ćureva (selo na rijeci Sutjesci) k Pljevljima tako da je 17 maja zauzela slijedeći raspored: 7 banijska brigada pod komandom Nine Marakovića[59] i Uroša Krunića, južno od Pljevalja u selima Šumani, Boščinovići i Potpeć, zatvarajući pravac Pljevlja — Đurđevića Tara; lijevo od nje, u selima Kruševo, Pauče i Hoćevina, nalazila se 16 banijska brigada pod komandom Vojka Hohštetera i Uroša Slijepčevića. Osma banijska brigada pod komandom Stanka Bjelajca i Mirka Burića, nalazila se u selima Brvenica, Krče, Glišnica.

Centralna bolnica se nalazila u Sandžaku u selima Čelebić, Kolijevka, Bobovo i Slatina. Manji dio je bio na lijevoj obali Tare, oko sela Nikovići i Crna Gora.

---

[57] Kad su ta tri hercegovačka bataljona poslata na nikšićki pravac, nije bilo mogućno utvrditi. Izgleda da su u Gornje Polje došli 18 maja.

[58] Poginuo poslije Pete ofanzive.

[59] Poginuo u ovoj ofanzivi kod sela Rataja.

Vrhovni štab se nalazio u selu Đurđevića Tara, a poslije 19 maja na Crnom Jezeru ispod Durmitora.

Na lijevoj obali Drine, poslije 15 maja, nalazile su se samo izviđačke patrole Drinske operativne grupe i 10 hercegovačke brigade, kontrolirajući širu prostoriju sela Vrbnica i Čemerno. Dublje izviđanje prema Kalinoviku i Ulogu vršeno je nedovoljno.

Peta krajiška divizija, koja je po planu Vrhovnog komandanta trebala da dođe na Jahorinu, nije još stigla, a niti je kasnije stigla u vrijeme okupatorske ofanzive.

Od 10 — 16 maja stizale su informacije iz raznih obavještajnih centara u Vrhovni štab NOV i POJ da Njemci pripremaju ofanzivu protiv Udarne grupe Vrhovnog štaba u Crnoj Gori i Hercegovini. Tako je 10 maja komandant 1 bosanskog korpusa Kosta Nađ uputio Vrhovnom štabu sljedeći radiogram:

Prebjegli njemački vojnik javlja da će Nijemci koncentrisani na prostoru Mostar — Imotski povesti protiv vas petog maja[60] ofanzivu u Hercegovinu do u Crnu Goru. Nesiguran podatak.

Pokreti osmotreni preko Duvna i Prozora. Nijemci formiraju od ustaša i muslimana SS jedinice. Kosta.

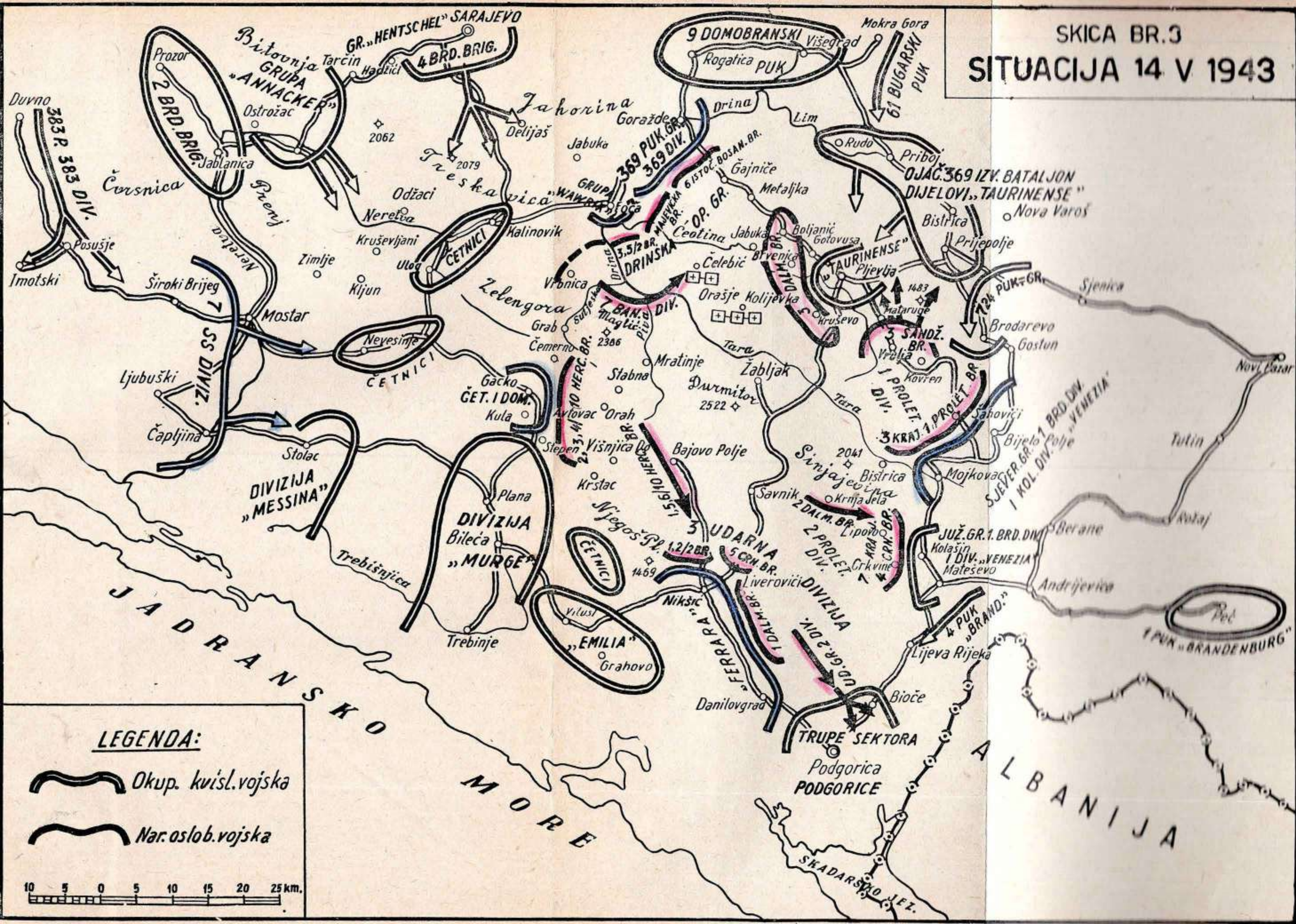
Detaljnije informacije o pripremama Njemaca za ofanzivu protiv partizana u Crnoj Gori uputio je tih dana i komandant Glavnog štaba NOV i POJ za Hrvatsku Ivan Rukavina.

Jedinice u Crnoj Gori su također slale informacije o pojavi novih njemačkih jedinica ispred njih, i da će neprijateljska ofanziva uskoro početi. Tako, 10 maja 1943 obavještajni centar 1 proleterske divizije izvještava:

Namjere Nijemaca:

Prema nepotvrđenim vjestima Nijemci imaju zadatak da osiguraju dolinu r. Lima, a po nekim vjestima i da preduzmu ofanzivu protiv nas. Nekoliko kamiona Nijemaca je 4 ov. mj. dolazilo u Pljevlja radi upoznavanja sa situacijom i našim po-

[60] Tu se sigurno radi o grješci prilikom ili šifrovanja ili dešifrovanja depeše; sigurno se odnosi na — petnaesti, a ne peti maj.

SKICA BR. 3
SITUACIJA 14 V 1943
SARAJEVO
GR. „HENTSCHEL"
4 BRD. BRIG.
Bitovnja
GRUPA „ANNACKER"
Tarčin
Hadžići
Prozor
2 BRD. BRIG.
Ostrožac
Jablanica
Duvno
383 P. 383 DIV.
Čvrsnica
Prenj
Jahorina
Delijaš
2062
2079
Treskavica
Odžaci
Neretva
Kruševljani
Kalinovik
ČETNICI
Ulog
Zimlje
Kljun
Posušje
Imotski
Široki Brijeg
Mostar
7 SS DIVIZ.
Zelengora
Nevesinje
ČETNICI
Ljubuški
Čapljina
Stolac
DIVIZIJA „MESSINA"
Gacko
ČET. I DOM.
Kula
Avtovac
Stepen
Plana
DIVIZIJA „MURGE"
Bileća
Trebišnjica
Trebinje
ČETNICI
„EMILIA"
Vilusi
Grahovo
Nikšić
„FERRARA"
Danilovgrad
9 DOMOBRANSKI PUK
Rogatica
Višegrad
Mokra Gora
61 BUGARSKI PUK
Drina
Goražde
Jabuka
369 PUK. GR.
369 DIV.
GRUPA „WAWRA"
Foča
6 ISTOČ. BOSAN. BR.
MAJEVIČKA BR.
OP. GR.
Čajniče
Metaljka
Lim
Rudo
Priboj
OJAČ. 369 IZV. BATALJON
DIJELOVI „TAURINENSE"
Nova Varoš
Bistrica
Prijepolje
Ćeotina
Jabuka
Boljanić
Gotovuša
Brvenica
DALM. BR.
„TAURINENSE"
Pljevlja
1483
3,5/2 BR.
DRINSKA
Vrbnica
Čelebić
Sutjeska
7 BAN. DIV.
Orašje
Kolijevka
Kruševo
Mataruge
724 PUK GR.
Sjenica
Grab
Magliċ
2386
Piva
Čemerno
10 HERC. BR.
Mratinje
Stabna
Tara
Žabljak
Durmitor
2522
3 SANDŽ. BR.
Vrulja
Kovren
1 PROLET. DIV.
1 PROLET. BR.
3 KRAJ.
Brodarevo
Gostun
Novi Pazar
Šahovići
Bijelo Polje
SJEVER. GR. 1 BRD. DIV. 1 KOL. DIV. „VENEZIA"
Tutin
Orah
2,3,4/10 HERC. BR.
Višnjica Do
Krstac
1,5,6/10 HERC. BR.
Bajovo Polje
Sinjajevina
2041
Bistrica
Mojkovac
Njegoš Pl.
Šavnik
Krnja Jela
2 DALM. BR.
2 PROLET. DIV.
Lipovo
7 KRAJ.
4 CRN. BR.
Crkvine
3 UDARNA DIVIZIJA
1,2/2 BR.
5 CRN. BR.
1469
Liverovići
1 DALM. BR.
UD. GR. 2 DIV.
JUŽ. GR. 1 BRD. DIV.
Kolašin
1 DIV. „VENEZIA"
Mateševo
Berane
Rožaj
Andrijevica
Peć
1 PUK „BRANDENBURG"
4 PUK „BRAND."
Lijeva Rijeka
Bioče
TRUPE SEKTORA PODGORICE
Podgorica
JADRANSKO MORE
ALBANIJA
SKADARSKO JEZ.
LEGENDA:
Okup. kvisl. vojska
Nar. oslob. vojska
10 5 0 5 10 15 20 25 km.

ložajima koje bi bombardovali. Komandant talijanske divizije iz Pljevalja, trebao je ići u Sarajevo radi nekih dogovora sa Nijemcima.

Govori se da će Talijani napustiti Pljevlja, Prijepolje, Priboj i Bijelo Polje, a da će ova mjesta posesti Nijemci.[61]

14 maja, Štab 2 proleterske divizije javlja:

Iz saslušanja zarobljenika (radi se o zarobljenim četnicima kod Kolašina, koje je zarobila 7 krajiška brigada — primj. Đ. K.) vidi se da je u Kolašin stiglo nekoliko njemačkih oficira, a još se prepričava u narodu, što nije još provjereno, da će u Crnu Goru doći tri njemačke divizije, od Peći ka Kolašinu, druga od Prijepolja ka Pljevljima, a treća od Bileća ka Nikšiću. Isto tako ovi zarobljenici pričaju da je držanje Nijemaca prema četnicima neprijateljsko i da iste razoružavaju.

Pavle Đurišić izdao je zvanično saopštenje da je partizanskim snagama cilj da se prebace u Albaniju i Grčku radi dočeka Savezničke vojske. Isto tako da dolaskom Nijemaca na teritoriju Crne Gore nije cilj četnicima da vode borbu protiv partizana, jer da će istu preduzeti Nijemci dok je četnicima zadatak da spasu stanovništvo. Prilikom saslušanja zarobljenih četnika, isti su izjavili da je prije 15—20 dana, Draža Mihailović sa svojom pratnjom od oko 150 članova, napustio Gornje Lipovo i otputovao pravcem Kolašin — Sjenica — Javor, odakle su se četnici koji su konje vodili vratili kućama, ne znajući dalje pravac pokreta Draže i njegove pratnje. U društvu sa Dražom bio je izvjestan broj engleskih oficira u šumadijskoj nošnji koji su izbjegavali da govore engleski, već su se služili srpskim jezikom, koga dobro ne poznaju.

15 maja, Obavještajni centar 2 proleterske divizije javlja:

U toku 14 i 15 ov. mj. u Kolašin je od Peći stiglo 2000 Nijemaca. Jedan dio od tih snaga prošao je za Mojkovac.

Izgleda, da je Prva proleterska divizija bila sa njima u borbi, jer se čula borba i u Kolašin je doterano ranjenih Nijemaca.

. . .

3) U Mateševu se nalazi oko 1000—1200 Talijana. Sada se također nalazi i Nijemaca, ali izgleda ne stalnih u većem broju, već su tako samo prolazni. Vrlo je teško dobiti otud tačne podatke . . .

---

[61] Interesantno je da su sve ove informacije bile točne. Odlazak u Sarajevo je točan, samo se radi o odlasku jednog oficira iz štaba divizije »Taurinense« na dogovor za deblokadu Foče. Divizija »Taurinense« je trebala otići na jug u zonu Podgorica — Mateševo, a divizija »Venezia« u Grčku.

15 maja 1943, komandant Drinske operativne grupe Ljubodrag Đurić javlja:

Po podacima, koje smo dobili večeras od druga Luka (zamjenik komandanta 2 proleterske brigade — primj. Đ. K.) sa položaja Crni Vrh primećena je živost u saobraćaju između Goražda i Foče, a jedinice Vražje divizije (369 divizija — primj. Đ. K.) koje drže položaj ispod Crnog Vrha smenjene su sa drugim jedinicama iste divizije (pogrešan podatak, radi se o smjeni sa jedinicama 118 lovačke divizije — primj. Đ. K.) i nešto pojačane.

Iako je do 15 maja stiglo dosta informacija o njemačkim pokretima oko slobodnog teritorija, u Vrhovnom štabu je vladalo uvjerenje da do veće njemačko-talijanske ofanzive protiv partizana u Crnoj Gori neće doći. Zato je ostao pri svom ranijem operativnom planu, tj. prodoru u Vasojeviće i dolinu Lima. 1 i 2 proleterskoj diviziji je ponovno naređeno da koordiniranim akcijama zauzmu Mojkovac i nastave operacije dalje na jugoistok.

DRUGI DIO

TOK OPERACIJA

I

OBOSTRANA DEJSTVA OD 15—20 MAJA

Oko 2 sata ujutro, 15 maja 1943 počela su ofanzivna dejstva njemačko-kvislinških jedinica u duhu zadataka za operaciju »Schwarz« — počela je Peta okupatorsko-kvislinška ofanziva. Pokreti i prva dejstva su izvršena s operacijske osnovice, koja ide kružnom linijom Konjic — s. Hadžići — Ilidža — Jahorina — Ustikolina — Goražde — Priboj — Prijepolje — Brodarevo — Bijelo Polje — Kolašin — Mateševo — Bioče — Podgorica — Danilovgrad — Nikšić — Bileća — Stolac — Čapljina — Mostar — Konjic (vidi skicu 3). Njemci su prvenstveno forsirali pokrete jedinica na zapadu i sjeverozapadu — 118 lovačke i 7 SS divizije »Prinz Eugen« da bi što brže i efikasnije pročistile prostoriju gornjeg toka Neretve, okolinu Kalinovika i sjevernu Hercegovinu, zatim ofanzivna dejstva 1 brdske divizije sa jugoistoka, na odsjeku Brodarevo — Bijelo Polje — Kolašin i 369 pukovske grupe sa sjevera, da bi što prije preko Čajniča izbila na rijeku Ćeotinu.

Borbene grupe 118 lovačke divizije — »Annacker«, »Hentschel« i 4 kvislinška brigada — napadale su paralelno od 15—17 maja sa linije Konjic — Hadžići — Jablanica — Delijaš prema cesti Ulog — Obalj — Kalinovik — Foča, čisteći prostoriju oko gornjeg toka Neretve, planine Treskavice i Jahorine, spuštajući se k cesti Foča — Kalinovik — Ulog. To je bio uglavnom pokret kolona, koje su usput razoružavale četničke grupe. Jedan dio četnika se odmah razbježao po šumama, znatno veći dio

povukao se iz Kalinovika k Talijanima u Gacko i Bileću; ali su i odavde brzo pobjegli, kada su saznali da Njemci nastupaju i iz pravca Nevesinja i Stoca.

Sedamnaestog maja 118 lovačka divizija je izbila na cestu Foča — Kalinovik — Obalj — Ulog — Kifino Selo, gdje je ostala i 18 maja prikupljajući zaostale dijelove i zauzimajući nov raspored za napad na jedinice Udarne grupe Vrhovnog štaba. 750 lovački puk se rokirao u lijevo na prostoriju Foče, a 738 lovački puk je pošao sa linije Ulog — Obalj — Kalinovik preko Zelengore u prostor rijeke Sutjeske i izvorni dio Neretve. Četvrta brdska brigada domobrana, u pokretu preko Treskavice i Jahorine, stigla je 19 maja u Foču, a odmah sutradan ujutro izišla na lijevo krilo 118 lovačke divizije na prostoriju Trovrh (1386) — Četenište — s. Selište — s. Popovine.

Poslije teške borbe sa 2 proleterskom brigadom grupa »Gertler« je 19 maja zauzela dvije vrlo važne otporne tačke na frontu 2 proleterske i Majevičke brigade — Crni Vrh (k 1113) i selo Dragočavu, i tako dobila dva jaka taktička oslonca za prodiranje na jug (vidi skicu 4).

Petnaestog maja 369 legionarska divizija je izvršila opći napad na položaje 6 istočno-bosanske brigade, koja se branila na liniji Čajniče — Ifsar — Crni Vrh — Ilisija, i to — sa sjevera cestom s. Miljeno — Čajniče, sa zapada pravcem Banjača (k 1237) — s. Ifsar — Čajniče i sa jugozapada pravcem s. Kozarevina — s. Vukušići — Čajniče, sa težnjom da se obuhvatom napadne cio front 6 istočnobosanske brigade, brzo razbije, opkoli ili odbaci na jug, na rijeku Čeotinu. Šesta brigada je pružila snažan otpor kolonama koje su napadale sa sjevera i zapada ali, kada je bila napadnuta jakim snagama u lijevi bok, njena odbrana je popustila i bataljoni su se pod vrlo teškim okolnostima izvukli na jugoistok prema selu Metaljka. Oko podne 369 puk je ušao u Čajniče.

Novu liniju odbrane 6 istočno-bosanska brigada je organizirala oko sela Metaljka linijom Vranjača (k 1292) — Kunja (k 1267) — s. Metaljka — Vragolija — Stražbenica (k 1533), na kojoj je 17 maja ponovo došlo do teške

i dramatične borbe. Njemcima je uspjelo da opkole jedan bataljon 6 brigade na brdu Vragolija, koji se, uz intervenciju ostalih brigadnih snaga, probio iz obruča i brigada se zatim povukla na rijeku Ćeotinu, na lijevo krilo 7 banijske divizije oko sela Gornji i Donji Gradac.

Osamnaestog maja 369 puk, pomognut 3 četom 202 tenkovskog bataljona, odbacio je južno od sela Boljanića dijelove 3 dalmatinske i 8 banijske brigade, i kod sela Gotovuše, zapadno od Pljevalja, spojio se sa prethodnicom talijanske divizije »Taurinense«.

Talijanska divizija »Taurinense« nije poduzimala nikakve ofanzivne pokrete ususret 369 njemačkoj diviziji, da bi joj pomogla nastupanje od Čajniča do Pljevalja. Kada su dijelovi 369 divizije stigli blizu Pljevalja, izišla im je ususret do sela Gotovuše. U toku 17 maja izrađen je zajednički plan suradnje između njemačkih jedinica i divizije »Taurinense« po kome je divizija »Taurinense« dobila zadatak da preuzme odsjek fronta između 369 pukovske grupe i grupe »Ludwiger«, duž ceste Pljevlja — Jabuka, i da odatle prodire na jug, cestom Pljevlja — Mataruge — Šahovići do sela Tulovo. Istog dana je 4 planinska pukovska grupa divizije »Taurinense« zauzela selo Jabuku i omogućila saobraćaj cestom Pljevlja — Prijepolje. U toku 19 maja postavila se frontom na cestu Pljevlja — Jabuka, pripremajući se za dejstva u pravcu s. Mataruge i Tulovo.

Situacija na drinskom i pljevaljskom pravcu bila je 19 maja vrlo ozbiljna. Neprijatelj je izbio pred rijeku Ćeotinu, na liniju Foča — Pljevlja — Prijepolje, gdje se u toku 19 i 20 maja pripremao za dalja dejstva na jug, prema rijeci Tari (vidi skicu 4).

Kad je na pljevaljski pravac došla 7 banijska divizija pod njenu taktičku komandu je stavljena 3 dalmatinska brigada. Divizija je 19 maja organizirala odbranu južno od rijeke Ćeotine, linijom s. Mijakovići — planina Korjen (16 banijska brigada) — s. Odžak — s. Šumani (7 banijska brigada) — s. Hoćevine — s. Potoci — s. Donja Brvenica (8 banijska brigada) — Gornja Orlja — Gradac — s. Mrčevo (3 dalmatinska brigada). Izuzev jačih pa-

trolnih sukoba na frontu 7 banijske divizije, od 17—20 maja vladalo je zatišje.

Drinska operativna grupa organizirala je 19 maja uveče odbranu na liniji s. Kušlat — Vijenac (k 1356) (Majevička brigada) — Kruščičko Brdo (k 1170) —s. Bunovi (dva bataljona 2 proleterske brigade). U rezervi kod Šćepan-Polja bio je jedan bataljon 2 proleterske brigade, i u selima Čelebić i Kunovo — 6 istočno-bosanska brigada (vidi skicu 4).

Vrhovni štab NOV i POJ upozorio je 18 maja i jedan i drugi štab, da se jedinice uporno brane na pljevaljskom i drinskom pravcu, jer su oba pravca, posebno drinski, od izvanrednog značaja za Udarnu grupu i njene predstojeće planove.

U vremenu od 15—19 maja grupa »Ludwiger« (ojačani 724 pješadiski puk 104 njemačke divizije, i 61 bugarski puk) zatvarala je dolinu Lima, od Prijepolja do Brodareva, izviđala teren ispred sebe, naročito Kamenu Goru, povezujući se desno u zoni sela Jabuke s talijanskom divizijom »Taurinense«, a lijevo oko Brodareva i sela Gostun s jedinicama talijanske divizije »Venezia« i njemačke 1 brdske divizije.

Talijanska divizija »Venezia«, raspoređena na prostoru Brodarevo — Bijelo Polje — Mojkovac — Kolašin, pristala je odmah na suradnju s Njemcima i stupila je u borbu protiv 1 i 2 proleterske divizije.[62]

Ojačani 99 puk 1 brdske divizije ili »Sjeverna grupa« 1 brdske divizije — i kolona divizije »Venezia«, jačine 3 bataljona, izišle su 15 maja ujutro iz Bijelog Polja, dejstvujući širokim frontom na sjeverozapad, prema liniji s. Orahovica — Šahovići — Burenj.

Ne očekujući veliku neprijateljsku ofanzivu — kao ni mnoge druge jedinice Udarne grupe — 1 proleterska divizija nije bila pripremljena i nije dočekala neprijatelja

---

[62] U dnevnom izvještaju od 15 maja Komanda trupa Crne Gore javlja sljedeće: »Jutros je počela akcija njemačkih i talijanskih trupa iz Bijelog Polja i Šahovića.« — bez ikakvog drugog komentara ili protesta protiv Njemaca kao što su to učinili 6 armijski korpus i 2 armija.

na organiziranim položajima, tako da je neprijateljski napad zatekao 1 proletersku i 3 krajišku brigadu u selima po bataljonima.

Dejstvujući jakim snagama, u nizu paralelnih i međusobno dobro oslonjenih kolona, njemačko-talijanske jedinice su brzo prodirale u dubinu slobodnog teritorija, ne dozvoljavajući u toku borbe međusobno povezivanje jedinica 1 proleterske divizije. Prva proleterska i 3 krajiška brigada su prihvatile borbu duž cijelog fronta, ali uglavnom izolovano po bataljonima, bez mogućnosti da se međusobno brzo povežu i pruže organiziraniji otpor. Dok se 1 proleterska divizija postepeno povlačila na sjeverozapad, 99 njemački puk je izbio 15 maja uveče na liniju potok Lješnica — s. Oklade — Rudine (1163) — Sokolovica (1073) (vidi skicu 5).

U kratkom radiogramskom izvještaju Vrhovnom štabu NOV i POJ od 16 maja u 16.15 sati, o borbama svoje divizije s Njemcima i Talijanima u toku 15 maja, kao i o mjerama koje misli poduzeti da bi ponovo uspostavio situaciju na pravcu Bijelo Polje — Šahovići, komandant 1 proleterske divizije Koča Popović kaže sljedeće:

Talijani i nešto Nemaca juče zorom preduzeli su snažan napad sa linije B. Polje — Ribarevina i uspeli da izbiju u Jabučno i Oklade, a delovima se probili ka Burenju. Borba bila vrlo žestoka, potpuno nefrontalno, tako da jedinice i položaji izmešani i situacija nejasna. Naredili smo likvidiranje neprijatelja zapadno od druma Šahovići Slepac Most. Po mogućnosti telefonski izvestite Peka.

Neprijateljske snage neustanovljene, ali vrlo jake.

II

Neprijatelj juče vrlo jakim snagama izvršio napad sa širokog fronta od Brodareva do Ribarevine i uspeo da potisne naše levo krilo u centar. Naredili smo zaposedanje linije Sokolac — Burenj — Cer — Kom — Tara i ovladavanje prostorom zapadno od druma Šahovići — Slepac Most na kome se infiltrirali jači neprijateljski delovi.[63] Koča.

Plan komandanta 1 proleterske divizije za protivnapad na neprijateljske snage zapadno od ceste Šahovići

---

[63] Radiogram je — kako se vidi — sastavljen iz dva dijela, vjerojatno zato što je prvi dio bio zaseban radiogram, koji nije na vrijeme poslat, pa je poslat uz drugi telegram. (AVII JNA).

— Slepac Most, Vrhovni štab je odmah prihvatio, sa napomenom da se ne dozvoli neprijatelju da razvlači snage 1 divizije na široki front, već da se divizija što brže pregrupiše i protivnapad izvrši brzo sa obadvije brigade.

16 maj je protekao u teškim borbama duž cijelog fronta. Njemački 99 brdski puk je zauzeo Šahoviće, Gradinu (1208) i selo Pape istočno od Šahovića, a zapadno je proširio prodor sve do Burenja i Šljemena, zauzevši sela Brezna, Obod i Žari. Kolona divizije »Venezia« izbila je desno od njega na liniju s. Orahovica — Golo Brdo (1262) — Crno Brdo — potok Lješnica (vidi skicu 5).

98 brdski puk 1 brdske divizije — Južna grupa — pokušao je 15 maja da se probije iz Mojkovca na sjever i da se poveže s lijevim krilom 99 puka, ali su ga dijelovi 3 krajiške brigade odbacili nazad. Međutim, 16 maja predveče, poslije teške borbe, uspio je da se preko Razvršja probije do Slepac Mosta i da sa 99 pukom uspostavi jedinstveni front na jugoistoku (vidi skicu 5).

16 maja uveče 1 proleterska i 3 krajiška brigada su se prikupile glavninom snaga zapadno od ceste Šahovići — Slepac Most na prostoru s. Sokolac — katuni Kremenjače — Šljemena — Burenj — s. Siga — Kom (1247) pripremajući planirani protivnapad za 17 maj, u tri sata ujutro. Međutim, noću 16/17 maja kada su stigle sve informacije s fronta, do koje je linije neprijatelj prodro u slobodni teritorij i sa kakvim snagama, štab 1 proleterske divizije je stekao ubjeđenje da neprijateljska dejstva u toku 15 i 16 maja ustvari imaju karakter velike neprijateljske ofanzive, i da u takvoj situaciji protivnapad 1 i 3 brigade ne rješava ništa. Brigadama je izdato naređenje da obustave protivnapad i pređu u odbranu na liniji na kojoj se nalaze, s tim da ne dozvole dalje prodiranje njemačko-talijanskih jedinica na sjeverozapad u dubinu slobodnog teritorija.

O ocjeni situacije na pravcu Bijelo Polje — Šahovići i mjerama koje je već poduzeo, štab divizije je obavijestio Vrhovni štab 17 maja u 6,15h:

Neprijatelj ušao u Šahoviće i izbio na Breznu i u s. Žari. Odustali smo od već naređenog napada zbog prevelike nadmoć-

nosti neprijatelja i artiljerije. Nepr. dovlači pojačanja iz B. Polja i koncentriše snage i artiljeriju iz Kolašina oko Mojkovca.
Nepr. akcija ima karakter ofanzive.

Tri sata kasnije upućuje još jedan radiogram Vrhovnom štabu, koji glasi:

Smatramo da dolazak Nemaca i razoružanje četnika menja dosadašnje perspektive. Ako ostajete ipak pri ranijem planu za likvidaciju nepr. snaga na našem sektoru neophodno jako učešće Pekovo (misli se na 2 proletersku diviziju — primj. Đ. K.) . . .
. . .
Javite da li ste na istom mestu, Koča kreće ka Vama.

Vrhovni štab je odgovorio 1 diviziji da usvaja njene odluke, preporučujući da se preduzmu opsežne mjere za rušenje ceste Šahovići — Kovren, i da je naredio štabu 2 proleterske divizije da interveniše s 2 dalmatinskom brigadom na cestu Kolašin — Mojkovac, kako bi olakšao pritisak neprijatelja na front 1 proleterske divizije. Također je tražio detaljnije podatke o sastavu neprijatelja — posebno — Njemaca i četnika Draže Mihailovića.

U toku 17 i 18 maja vođene su oštre borbe duž fronta s. Gornje Grančarevo — Borova Glava (1219) — Šljemena — Burenj — Kom (1247), ali bez nekih većih promjena na frontu. Njemci su uspjeli da se probiju duž ceste, na sjever u visinu sela Čokrlje (vidi skicu 5).

Na frontu 2 proleterske divizije, zapadno od linije Mojkovac — Kolašin, 98 puk 1 brdske divizije zauzeo je sela Donje Lipovo i Gornja Štitarica i prve kote na jugoistočnim padinama Sinjajevine između navedenih sela. Puk je pokušavao da poveže svoje sjeverno krilo sa 99 pukom sjeverno od Mojkovca, ali je stalno do 19 maja nailazio na vrlo upornu odbranu 3 krajiške brigade, koja je sa linije Kom — Sige — Lepenac upadala na cestu Bijelo Polje — Mojkovac, vraćajući ga nazad u Kolašin.

17 maja, štab 2 proleterske divizije je izdao naređenje, da se Udarna grupa bataljona vrati nazad u sastav divizije.

To su bili događaji na frontu 1 i 2 proleterske divizije do 19 maja ujutro.

SS divizija je izvršila pokret odmah poslije ponoći 15 maja sa prostora Široki Brijeg — Čapljina, krećući

se u dvije kolone: desna, preko Stoca za Bileću i Nikšić, a lijeva preko Nevesinja za Gacko i dalje prema Pivskoj Župi. Prolazeći kroz Mostar, Blagaj, Stolac i Nevesinje razoružala je nekoliko četničkih grupa i nižih četničkih štabova, ali su brojčani podaci koje Njemci daju o razoružanju četnika Draže Mihailovića u Hercegovini pretjerani. Četnici su brzo bili obaviješteni o događajima u Blagaju, gdje im je razoružana jedna brigada od nekih 200—300 četnika sa štabom, te su se raspršili na sve strane, bježeći na jug pod zaštitom Talijana. Od četničkih vođa u Hercegovini — nitko nije nastradao. Jevđević, Baćević, Kureš i drugi šetali su se i dalje slobodno po talijanskoj okupacionoj zoni i uz pomoć talijanske vojske prikupljali demoralizirane i razbježane četnike, vršeći i nadalje teror nad narodom.

I jedinice 6 armijskog korpusa su nešto kasnije registrirale u svojim operativnim izvještajima da razoružavaju četnike Draže Mihailovića, ali to u potpunosti ne odgovara istini. To su, ustvari, bili umirujući izvještaji za Njemce, jer su se za vrijeme operacija vršile međusobne razmjene operativnih dokumenata njemačkih i talijanskih jedinica. Talijani su doduše razoružali neke četničke grupe, ali iz čisto formalnih razloga i samo tamo gdje su zajedno bile njemačke i talijanske jedinice, pa se saveznička obaveza nije više mogla izbjeći. Međutim, te razoružane četnike odmah su prebacivali dublje u svoju zonu, puštali ih, dajući im ponovo oružje. Čak su tražili i preuzimali pojedine grupe razoružanih četnika od Njemaca s motivacijom da će ih oni čuvati, ali su ih odmah puštali. Za izdajnike Stanišića, Đukanovića i Đurišića Guvernatorat Crne Gore se ozbiljno založio tražeći od Njemaca da ih odmah puste na slobodu, posebno izdajnika Đurišića.[64]

Mnoge četničke grupe su u to vrijeme ušle u sastav regularne talijanske vojske, i jedinice Udarne grupe zarobile su za vrijeme Pete ofanzive ne jednog takvog »Talijana«.

---

[64] Đurišića su Njemci nešto kasnije pustili i on im je dobro i vjerno poslužio poslije, isto kao i prije hapšenja Talijanima.

18 maja stigle su čelne jedinice 7 SS divizije na liniju Bileća — Plana — Avtovac — Gacko — Kifino Selo, zauzimajući novi raspored. Borbena grupa »Jug« krenula je dalje cestom preko Vilusa za Nikšić, a borbena grupa »Sjever« sa ceste Gacko — Avtovac — Stepen — Korita pošla je 19 maja 1943 u tri paralelne kolone na istok i jugoistok prema liniji r. Piva — r. Komarnica — cesta Pivska Župa — Nikšić (vidi skicu 4). Svaka kolona je bila jačine 1 — 1½ bataljon pješadije, ojačana baterijom brdskih topova. Prva kolona je dejstvovala na pravcu Avtovac — Lipnik — Orah — Goransko; druga općim pravcem s. Stepen — Krstac — planina Golija — Pivska Župa; treća općim pravcem s. Korita — s. Turuntaš — Koprivice — planina Njegoš — s. Presjeka, povezujući se tu sjeverno od Nikšića sa lijevim krilom borbene grupe »Jug«.

19 maja južna kolona SS divizije stigla je u Nikšić, a lijevo krilo sjeverne kolone — t.zv. Grupa »Hahn« došla je u borbeni kontakt sa 10 hercegovačkom brigadom istočno od Avtovca, prelazeći poslije podne u jak napad. Izgleda da Hercegovci nisu najspremnije dočekali Njemce, jer su se ovi probili preko Ravna i Treštenika do Krivog Dola. Bataljoni 10 hercegovačke povukli su se u centru na Šejtan-Kulu (1575), držeći se glavninom snaga na prostoru s. Zukve — Šejtan Kula — Lisine, obezbjeđujući se lijevo i desno na Knez-Stranama i Ledeniku manjim snagama.

U toku prvih pet dana neprijateljske ofanzive njemačka i talijanska avijacija su vrlo aktivno izviđale i bombardirale odbranbene položaje Udarne grupe i naselja u pozadini slobodnog teritorija. Teško su bombardirani Žabljak, Boan, Čelebić, Maoče i niz drugih sela na slobodnom teritoriju. Intenzitet zračnog izviđanja i bombardiranja rastao je svakim danom sve više. To je bio jasan znak da će Udarna grupa sljedećih dana voditi teške borbe na svim odsjecima fronta.

17 i 18 maja 1943 i jedna i druga strana donijele su prve i možda najvažnije odluke u toku izvođenja ovih operacija. Te odluke su poslije 20 maja usmjerile razvoje

operacija u pravcu koji pred pet dana ni jedna ni druga strana nije mogla ni naslutiti.

Generali Löhr i Lüters naredili su 17 maja da 1 brdska i SS divizija izvrše novu pregrupaciju snaga, da sa dostignutih položaja rokiraju snage jačine pukovske grupe iz svake divizije — na jug, sa zadatkom da čvrsto zatvore cestu koja ide od Kolašina preko Mateševa, Podgorice i Danilovgrada do Nikšića. Zajedno s Njemcima pošla je na jug i pukovska grupa »Venezia« (jačine četiri bataljona pješadije sa artiljerijom) t.zv. grupa »Olagnero«.

Komandant Jugoistoka naredio je upućivanje jednog bataljona 1 brdske divizije u Bioče, 12 km sjeveroistočno od Podgorice, i zahtjevao da desna kolona SS divizije najhitnije prodire ka Nikšiću. *U danom slučaju namjeravano je isturanje desne kolone SS divizije sa sjevera ka Podgorici, da bi se tamo spriječio proboj neprijatelja* (podvukao Đ. K.). Italijanske mjere za zatvaranje prostora između Mateševa i Podgorice, prema shvaćanju njemačkog štaba za vezu, nisu dovoljne. Njemačke jedinice i dalje nastoje da te mjere upotpune.[65]

Ali nije se radilo o upućivanju samo jednog bataljona 1 brdske divizije u zonu Bioča. U jednom ranijem naređenju generala Lüters-a, pregrupacija 1 brdske divizije je ovako zamišljena:

1 brdska divizija odmah izdvaja nepotrebne dijelove 99 brdskog lovačkog puka, cio puk se prikuplja u prostoru Mateševo. Od 21. V. u 12.00 čas. puk »Brandenburg« ponovo dolazi pod komandu 1 brdske divizije.

Zatim u istom naređenju objašnjava dalje:

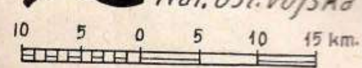
Smjena još angažovanih dijelova novoprivedenim bugarskim 61 pješ. pukom. Ide se za tim da 99 brd. lov. puk što je moguće prije bude oslobođen radi izvršenja drugih zadataka. Prikupljanje u prostoru Mateševo.[66]

---

[65] Naređenje komandanta Jugoistoka prepričano i uneseno u poslijepodnevni izvještaj njemačkog štaba za vezu pri Superslodi od 17 maja, o izvođenju operacije »Schwarz«. Arhiv VII JNA.

[66] Naređenje generala Lüters-a za pregrupaciju 1 brdske divizije i borbene grupe »Ludwiger«. Arhiv VII JNA, kutija München N3.

SKICA BR. 4
OPĆA SITUACIJA 19. V. 1943

LEGENDA:

Okup. kvisl. vojska

Nar. osl. vojska

10 5 0 5 10 15 km.

Pošto je u rejonu Šahovića zamijenjen 61 bugarskim pukom 99 puk 1 brdske divizije prebačen je u vremenu od 19—21 maja u zonu Mateševa, preuzimajući odsjek fronta Kolašin — Mateševo — Tara Vukovet (vidi skicu 4). Južno od 99 puka, na odsjek fronta Tara Vukovet — Lijeva Rijeka — s. Kisjelica, došla je grupa »Olagnero« iz divizije »Venezia«, a jugozapadno od grupe »Olagnero«, na odsjeku fronta s. Kiseljica — Bioče — Podgorica, već su se nalazili njemački 4 puk »Brandenburg«, 86 legija »crnih košulja«, 383 i 127 talijanski puk, svaki sa po dva pješadijska bataljona (vidi skicu 4).

Po dolasku u Nikšić 19 maja SS borbena grupa »Jug«, umjesto da ide na sjever, pošla je također na jug u pravcu Podgorice, baš tamo odakle su partizani krenuli na sjever.

Odluka da SS i 1 brdska divizija učestvuju u zatvaranju juga izazvala je ozbiljne promjene i na ostalim odsjecima fronta i dala je drugi vid cijeloj operaciji »Schwarz«. Grupa »Jug« je povukla za sobom i SS borbenu grupu »Sjever«, a ova je opet povukla za sobom i desno krilo grupe »Annacker« (118 lovačka divizija) na jugoistok.

Paralelno sa pregrupacijom 1 brdske, »Venezia«, 7 SS i »Ferrara« — na jugoistočnom, južnom i jugozapadnom odsjeku fronta, naređeno je 118 lovačkoj diviziji, »Taurinense« i grupi »Ludwiger« da 20 maja pređu u napad kako bi dostigle liniju rijeka Sutjeske, Pive (od ušća do Kruševa), Tare, planine Ljubišnje, rijeke Ćeotine i ceste Pljevlje — Šahovići. Da, uslijed predstojećih zadataka prema Sutjesci i Pivi pozadina 118 lovačke divizije ne bi ostala neobezbjeđena, naređeno je 9 domobranskom puku da odmah preuzme kontrolu šire zone Kalinovika. 19 maja, četiri čete 9 pješadijskog puka rasporedile su se u selima Trnovo — Dobro Polje — Kalinovik — Jeleč, u svako mjesto po jedna četa.

Za obezbjeđenje pozadine 1 brdske divizije upućen je u Mitrovicu i Peć 1 puk »Brandenburg«.

Vijesti koje su stigle u toku 15 i 16 maja, o događajima kod Bioča, ostavile su i kod Njemaca i Talijana težak utisak. Dejstva i uspjesi Udarne grupe bataljona 2 proleterske divizije shvaćeni su kao vrlo loš znak po dalji

razvoj operacije »Schwarz«. K tome, vrlo jak otpor 1 proleterske divizije oko Mojkovca i Šahovića, još više su ubjedili Njemce da se tu radi o očiglednom pokušaju partizana da ofanzivnim dejstvima na jug i jugoistok prema Albaniji, Kosmetu ili istočnom Sandžaku izbjegnu predstojeće udare njemačkih trupa. Dejstva partizana na jugu i jugoistoku postala su predmet najbrižnije analize i svestrano poduzetih mjera da se takav pokušaj ne bi slučajno realizirao.

U toj općoj gravitaciji okupatorskih trupa na jug i jugoistok, po naređenju Vrhovnog komandanta NOV i POJ noću 18/19 maja glavne snage Udarne grupe krenule su u suprotnom pravcu na sjeverozapad!

Borbe na frontu 1 i 2 proleterske divizije u toku 15 i 16 maja pokazivale su da se Udarna grupa nalazi pred vrlo ozbiljnom situacijom. Bilo je jasno da se tu ne radi o zasebnim ispadima njemačkih jedinica — kako se to u početku predpostavljalo — nego o koordiniranim dejstvima nekoliko njemačkih divizija sa ciljem razbijanja partizana na teritoriji Crne Gore i Sandžaka. Zato Vrhovni štab odustaje od predviđenog ofanzivnog plana na jugoistok i noću 16/17 maja prihvata prijedlog štaba 1 proleterske divizije, da divizija pređe u odbranu kako bi stekao još jasniji uvid u raspored, snagu i namjere Njemaca. Isti zadatak je primila i 2 proleterska divizija.

Sutradan, 18 maja 1943 Vrhovni štab je poduzeo nove mjere, u skladu sa općom situacijom i položajem Udarne grupe. Date su direktive i izdata konkretna naređenja u cilju boljeg operativno-taktičkog postavljanja glavnih snaga grupe, za slučaj izlaska iz okruženja. Prvoj i 2 proleterskoj diviziji je naređeno da se povuku glavninom snaga 5—15 kilometara u dubinu slobodnog teritorija, a prema neprijatelju da isture jaka izviđačka odjeljenja na pogodne topografske točke.

Prema današnjim direktivama Vrhovnog štaba
Naređujemo:

1 — *U toku ove noći 18—19 o. m.* izvršiti pregrupisavanje brigada ove divizije, po sljedećem:

a — *III. krajiška brigada* postaviće se na položajimaVaškovo — Reljin Kam — Prisoje. Jednu četu postaviti na levu

obalu Tare u s. Dobrilovina prema mostu na r. Tari, koga da odmah poruši. Prema neprijatelju ostaviti jake izvidničke delove sa automatskim oruđima na liniji Prošćenje — Meki Do — Sljemena.[67]

b — *III. sandžačka brigada* postaviće se na položajima Kovren — Bliskovo — Slatka, ostavljajući jaka odeljenja prema Šahovićima i Brodarevu, na liniji Riječica — Kičevo — Bijov Grob.

c — *Prva proleterska brigada* postaviće se kao rezerva na prostoriju Maoče — Podkrajci — Vrulje, s tim što će upućivati dalja izviđačka odelenja pravcem Kozica — Kamena Gora, Vukovo Brdo — Obarde, Mataruge — Otilovići i ka pl. Korjen, održavajući vezu sa jedinicama VII. divizije koje su postavljene prema Pljevljima...

2 — Susedne jedinice i štabovi brigada održavaće tesnu međusobnu vezu patrolama i izviđačkim odelenjima koja će ujedno kontrolisati međuprostore.[68]

Dakle, 1 proleterska divizija napušta cijeli teritorij istočno od ceste Bijelo Polje — Šahovići — Pljevlja i povlači glavninu snaga na zapad u dubinu slobodnog teritorija, održavajući jakim izviđačkim odjeljenjima borbeni kontakt sa 1 brdskom divizijom i kolonom »Venezia«.

Slična operativna naređenja i političke direktive primila je 18 maja i 2 proleterska divizija. Na osnovu njih ona je povukla 7 krajišku na lijevu obalu Tare u sela Bistricu i Gojanoviće, a 2 dalmatinsku brigadu na Sinjajevinu, na prostor Borova Glava (1830) — katuni Ružica, da ne dozvoli 98 njemačkom puku izlazak na Sinjajevinu (vidi skicu 4). Četvrta crnogorska brigada je povučena na liniju Jablanov Vrh (2203) — Katun Vratlo — Gornja Morača. Udarnoj grupi bataljona je naređeno da se vrati u sela Nikšićke Župe.

Međutim, 18 maja uveče Vrhovni štab mijenja svoje naređenje izdato u toku dana 18 maja i traži od 1 divizije da odmah uputi 1 proletersku brigadu u pravcu Čelebića na front Drinske operativne grupe. Naređenje glasi:

Vrhovni štab dostavio je telefonom sljedeće naređenje koje vam se dostavlja na izvršenje (citira se naređenje Vrhovnog štaba — primj. Đ. K.):

---

[67] Vidi skicu 4.

[68] Naređenje štaba 1 proleterske divizije od 18 V 1943 za pregrupaciju divizije. (Arhiv VII JNA).

»Odmah u toku noći krenite I. brigadu pravcem Čelebić — Zavajit — Bunovi, gdje će stupiti u vezu sa Štabom Drinske grupe. Izvršenju ovog naređenja pristupite odmah.«[69]

U naređenju štabovima bataljona da izvrše predviđeni pokret štab 1 proleterske brigade dodaje ovome još sljedeće informacije:

Prema naknadno dobivenom pismenom naređenju situacija kod Foče je rđava. Nemci jačim snagama napadaju sa obe strane Drine u pravcu Šćepan Polje, gde je smeštena naša bolnica.

U vezi s tim Vrhovni komandant naređuje našoj brigadi da smesta krene određenim pravcem usiljenim maršem, da bi što pre stigla na gornju prostoriju i u sadejstvu sa ostalim jedinicama zaustavila i razbila neprijatelja.

2 — Sve jedinice ove brigade... krenuće *odmah* po prijemu ovog naređenja usiljenim maršem sledećim pravcem: sadanja prostorija (sela Maoče — Podurajci — primj. Đ. K.) — s. Podpeće — s. Kakmuži — s. Meljak — s. Popov Do.[70]

Front 1 proleterske brigade preuzele su 3 sandžačka i 3 krajiška brigada. Ova druga je protegla svoje lijevo krilo do sela Stožera, a 3 sandžačka isto tako do sela Vrulja i Podkrajci, isturajući jača odjeljenja na jug prema Šahovićima i na sjever prema selu Mataruge (vidi skicu 4).

Sutradan 19 maja štab 1 proleterske divizije izdaje i dopunu citiranom naređenju u kojoj objašnjava podređenim štabovima opću situaciju i položaj Udarne grupe u Crnoj Gori, razloge za novu pregrupaciju, zatim kakvi politički zadaci stoje pred jedinicama u vezi s razoružanjem četnika od strane Njemaca.

Izvršeno pregrupisavanje naših snaga u vezi je sa promenjenom situacijom. Naime pored koncentracije neprijatelja na sektoru Bijelo Polje — Mojkovac, vrši se koncentracija jačih neprijateljskih snaga i u Pljevljima. Osim toga delovi Vražje divizije (misli se na 369 »Teufel« diviziju — primj. Đ. K.) uspeli su pre tri dana da prodru u Čajniče, a prekjuče u Boljaniće, dok

---

[69] Depeša za 1 proletersku brigadu poslata je iz štaba 1 proleterske divizije u 21.30 sati.

[70] Naređenje Štaba 1 proleterske divizije od 19 maja 1943 štabovima bataljona za pokret u pravcu Čelebića. — Arhiv VII JNA.

SKICA BR. 5
DOGAĐAJI NA BIJELOPOLJSKOM PRAVCU OD 15 DO 17 V 1943

Kovren
BAT. 3 SANDŽ. BR.
Slatka
Bliškovo
1442
Stožer
Čokrlje
Grančarevo
1123
Milov Krš
Dobrakovo
Kanje
Radov Krš
Orahovica
1262
Golo Brdo
bat. 1 PROLET. BR.
KOLONA „VENEZIA"
Sokolac
1219
Borova Gl.
Kremenjače
1 PROLET. BRIGADA
Šljemena
V. Sljeme
Popa
Šahovići
Gradina
1208
Ljješnica
Šljepašnica
Brezna
Okladе
Meki DO
Rudine
1163
Pod Sokolovica
GRUPA „SJEVER" 1 BRDSKE DIVIZIJE
123
Jabučna
KOLONA DIV. „VENEZIA"
Bijelo Polje
99 / 1 BR DIV.
Cerovo
Burenj
Borovo Brdo
1578
99 BRD. P.
3 KRAJ. BR.
1242
Žari
Lepešnica
Tara
Razvršje
Mojkovac
Slepac Most
Vrapče Polje
Lim

LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
0 1 2 3 4 5 6 7 8 Km.

je neprijateljska motorizacija sa tog pravca juče produžila za Pljevlja.

Saobraćaj dolinom Lima je veoma živ.

Naše jedinice koje su bile na desnoj obali reke Ćeotine prebacile su se na levu obalu. Na osnovu gornjih podataka o kretanju i prikupljanju neprijateljskih snaga, može se zaključiti da neprijatelj sprema ofanzivu kombinovanim dejstvom iz Pljevalja i iz Bijelog Polja — Mojkovca. *Zbog toga je Vrhovni štab naredio da se jedinice ove divizije pomere na sever, da ne bi došle u opasnost da budu nabačene na Taru i da bi bile čvršće povezane sa jedinicama levo od našeg sektora, tj. sa terenom Meljak — Čelebić — Foča, kako bi, u slučaju potrebe, mogle intervenisati u tom pravcu i kako bi se obezbedila mogućnost skladnog manevrisanja.* (Sve podvukao Đ. K.).

U pogledu odnosa prema četničkoj boračkoj masi, muslimanskoj miliciji i uopće držanju okupatora, u uputstvu se dalje kaže:

Svi novi podaci potvrđuju takođe da nemačke vlasti razoružavaju četnike u Crnoj Gori, a izgleda da su počeli i u Hercegovini. Ovo će nesumnjivo uticati u znatnoj meri na držanje četničkih masa prema Narodno-oslobodilačkoj vojsci i može se očekivati njihovo prilaženje nama. Naša je dužnost da aktivnim političkim radom ovaj proces ubrzamo. Takođe je potreban pojačani rad s muslimanima, budući da izgleda da će okupator, oslanjajući se na likvidaciju četnika, pokušati da pridobije i priveže za sebe muslimanske mase.

U vezi sa mogućnošću da neprijateljske snage prodru na delove teritorije koje smo do sada držali... tj. da bi pokupio i odveo na rad u Njemačku sve sposobno stanovništvo, među ovim treba razviti široku propagandu da u takvom slučaju ne čekaju kod svojih kuća okupatorsku vojsku ...

Stav engleskih odgovornih krugova prema našoj Narodno-oslobodilačkoj vojsci znatno se poboljšao u zadnje vreme. Komanda engleskih oružanih snaga u Kairu, već je uspostavila vezu sa našim Vrhovnim štabom i već su započeti razgovori o konkretnoj pomoći i saradnji.[71]

U isto vrijeme izdata su nova naređenja i 2 i 3 diviziji. Drugoj proleterskoj diviziji da usiljenim maršem uputi 7 krajišku brigadu na zapad, na gacki pravac za pojačanje 10 hercegovačke brigade, a 3 udarnoj diviziji da uputi 1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade nazad u sastav brigade na drinski pravac. Front 7 krajiške preuzela je 2 dalmatinska brigada, a front 1 i 2 proleterskog bataljona preuzeli su Hercegovci.

[71] O ovom problemu bit će riječi u jednoj od narednih glava.

Pojačanjem fronta na drinskom i gatačkom pravcu sazrevala je i ideja proboja i izlaska Udarne grupe iz okruženja u pravcu istočne Bosne. Drinska operativna grupa i 1 proleterska brigada su trebale da održe situaciju na drinskom pravcu, da ne dozvole izlazak neprijatelja sa prostora Foče u pravcu Čelebića i Tare, drugim riječima, da stvore uslove za slobodu manevriranja jedinica Udarne grupe preko Drine u pravcu istočne Bosne. Sličan zadatak su imale i 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada na gatačkom pravcu. U protivnom, ako bi se dozvolio izlazak neprijatelja na drinskom i gatačkom pravcu na Taru i Pivu, Udarna grupa bi došla u izuzetno tešku situaciju. Manevar na sjeverozapad i zapad u pravcu istočne ili centralne Bosne bio bi jako ograničen, a najvjerojatnije i potpuno onemogućen.

U određivanju pravca proboja neprijateljskog obruča i izlaska Udarne grupe iz Sandžaka i Crne Gore, u obzir su dolazili samo sjeverozapad ili zapad, tj. pravci prema istočnoj ili centralnoj Bosni. Orijentirati se i dalje na jugoistok ili istok prema Kosmetu ili Srbiji, u momentanoj situaciji je bilo vrlo riskantno, jer bi se Udarna grupa još više udaljila od najjačih žarišta Oslobodilačkog rata i najjačih grupacija Narodnooslobodilačke vojske. Ona bi se ponovo našla na teritorijama gdje bi sama morala stvarati svoja vojna i politička uporišta i gdje bi sve zavisilo od njene vlastite snage. Njena kompleksna situacija to više nije dozvoljavala. Realan put izlaska iz Crne Gore bio je samo u pravcu Bosne.

Sa razrađenom operativnom i taktičkom koncepcijom proboja i izlaska iz operativnog okruženja, još se ne možemo sresti ni u jednom sačuvanom dokumentu iz vremena 19 i 20 maja 1943. Iz raspoloživih dokumenata se vidi jasno da se Udarna grupa okreće nazad, usmjeravajući težište svojih dejstava na sjeverozapad, prema dolini Drine.

Da bi se podržao izlazak Udarne grupe iz Crne Gore u istočnu Bosnu, Vrhovni komandant ponovo naređuje 19 maja 5 krajiškoj diviziji 1 bosanskog korpusa, da iz centralne Bosne (prostorija Kotor Varoš — planina Vla-

šić) pođe općim pravcem Olovo — Han Pijesak — Rogatica — Jahorina, gdje će prihvatiti Udarnu grupu i pomoći njena protivofanzivna dejstva između linija Kalinovik — Sarajevo i rijeka Drina, na sjever, kroz istočnu Bosnu.

Ideja proboja, gledana u svjetlu događaja od 18—21 maja i stvarne operativne situacije, bila je izvanredno dobro zamišljena i postavljena. U situaciji kad su najjače snage okupatora vršile pregrupaciju, gravitirajući na jug da bi spriječile proboj grupe u Albaniju i Metohiju, odlazak glavnih snaga Udarne grupe na sjeverozapad predstavljao je rješenje koje se samo moglo poželjeti.

Izabrani pravac proboja bio je relativno najpovoljniji i sa stanovišta uslova koje je nudilo zemljište i sa stanovišta odnosa snaga. Na ovom planinskom zemljištu, ispresijecanom kanjonskim rijekama i teško prohodnom, pravac ka Foči i Drini pružao je kakve-takve uslove za pregrupaciju snaga i manevriranje, što je veoma značajno za organiziranje prebacivanja bolnice. Njemačke snage na ovom pravcu — 118 lovačka divizija i 4 domobranska brigada — bile su, osobito u poređenju sa 1 brdskom i 7 SS divizijom, slabije borbene vrijednosti.

Operativno-taktičku razradu odluke za proboj 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe preko Drine, nalazimo u dokumentima nešto kasnije, u telegramima Vrhovnog štaba od 21 maja (popodne) upućenim štabu 1 proleterske divizije i štabu Drinske operativne grupe:

> Štab divizije sa 3 krajiškom najhitnije da krene preko Čelebića za Zavajit. Komandu svih jedinica na fočanskom sektoru primiće Koča. Zadatak: razbiti neprijateljske snage na pravcu Foča — Šćepan Polje, odbaciti ih što dalje ka sjeveru, ovladati lijevom obalom Drine na prostoru Suha — Ljubina — Zakmur — Bistrica. Na pljevaljskom sektoru komandu da primi Jakšić s tim da rokira jednu brigadu u desno, mjesto 3 krajiške, držeći položaj: Potpeć — Kosanica — Đurđevića Tara, sa Sandžačkom na desnom krilu. Pokrete vršiti samo noću.[72]

Drugi radiogram, upućen ili istog dana ili sutradan, 22 maja, što je mnogo vjerojatnije, 1 diviziji i Drinskoj

[72] Radiogram Vrhovnog štaba od 21 V za 1 diviziju. — Original u Arhivu VII JNA.

operativnoj grupi, u pogledu taktičkog rješavanja predstojećeg zadatka, nešto je detaljniji i konkretniji. On glasi:

Komandu svih jedinica na fočanskom sektoru primiće Koča. Zadatak je razbiti neprijateljske snage na pravcu Foča — Šćepan Polje, odbaciti ih što dalje ka severu, ovladati levom obalom Drine na prostoru Suha — Ljubina — Zakmur — Bistrica.

Sa pet brigada koje imate, najhitnije preduzmite protivnapad na neprijatelja na pravcu Foča — Šćepan Polje. Težište vašeg napada levom obalom Čehotine, otsecajući neprijateljske snage koje su isturene ka Šćepan Polju, nabacujući ih na Drinu.

Po potrebi prebacite na desnu obalu Čehotine jedan do dva bataljona za pritisak na tvrđavu. Odmah zatim prebacite II. prolet. brig. na levu obalu Drine, koja će ovladati prostorom Vučevo — Suha — Zakmur — Bistrica. Nastojte da zauzmete Foču. Nikakvog čekanja ne sme biti. Raditi brzo i energično. Već sad 1 bat. da bude na levoj obali Drine.[73]

Poslije podne i uveče 21 maja 1943 pošli su i štab 1 proleterske divizije i 3 krajiška brigada na drinski pravac. Treća krajiška je marševala usiljenim maršem po izvanredno teškom planinskom terenu sa prostorije Vaškovo — Stožer općim pravcem s. Čavanj — Bitinsko Polje — s. Glibaći — s. Bobovo — Konjsko Polje — s. Suho Polje, i stigla 23 maja u sela Suho Polje i Čelebić.

Zašto je Vrhovni štab tako kasno izdao naređenje 3 krajiškoj brigadi — tri dana poslije odlaska 1 proleterske brigade! — nije mogućno tačno ustanoviti. Vidljivo je samo da je ovo naređenje ustvari došlo kao posljedica teške krize koja je nastupila na frontu Drinske operativne grupe,[74] i pojave velikih snaga Njemaca ispred fronta 10 hercegovačke brigade na gackom pravcu.[75]

---

[73] Radiogram Vrhovnog štaba za 1 diviziju i Drinsku operativnu orupu. — Originali prvog i drugog dokumenta nalaze se u arhivi VII JNA.

[74] »Nijemci zauzeli sve položaje do Šćepan Polja, zatim Sutjesku, Bakić, Humić. Borba se vodi u Zavajitu. Mostove brane 3 bataljona II. proleterske brigade i 2 Majevičke. Malo snaga. Situacija ne valja. Naše snage male. Ljuba« (Ljuba Đurić, komandant Drinske operativne grupe — primj. Đ. K.). — Depeša od 21 maja 1943.

[75] »1000 Nijemaca sa brdskom baterijom krenulo prema Ravnom i Čemernu. Druga kolona kreće se od Pržine ka Kazancima.

Da li je vladalo ubjeđenje da će Drinska operativna grupa vladati situacijom na Drini, ili da će 1 proleterska brigada kao pojačanje, u slučaju krize na frontu Drinske grupe, biti dovoljna da to riješi, nije mogućno ustanoviti, jer raspolažemo sa vrlo malo dokumenata iz toga vremena.

Živ saobraćaj na putu Nevesinje — Gacko — Bileća. Prošle noći u Nikšić stigla jedna njemačko-ustaška divizija... Peko«. (Peko Dapčević, komandant 2 divizije — primj. Đ. K.) — Telegram od 20 maja 1943.

* *
*

II

BORBE ZA IZLAZAK UDARNE GRUPE IZ OKRUŽENJA

1. POKUŠAJ PROBOJA PREKO DRINE

(Dejstva od 20—27 maja 1943)

20 maja 1943, u duhu primljenih naređenja, pošle su u napad — 118 lovačka divizija na drinskom pravcu, divizija »Taurinense« i borbena grupa »Ludwiger« sa linije Pljevlja — Jabuka — Prijepolje — Brodarevo na zapad do ceste Pljevlja — Šahovići (uključno) i rijeke Ćeotine, i SS borbena grupa »Sjever« na gackom pravcu prema Pivi i Komarnici. Napadi Njemaca, posebno 118 lovačke divizije, imali su vrlo jaku podršku avijacije.

Desno krilo 118 lovačke divizije — grupa »Annacker« — pošlo je u nekoliko kolona sa ceste Ulog — Kalinovik kroz Zelengoru i uz dolinu gornje Neretve prema Sutjesci. Kako jedinice Udarne grupe nisu kontrolirale ovaj prostor, to je grupa »Annacker« bez borbe stigla 22 maja na Sutjesku. Njen 1 bataljon zaposjeo je selo Ćurevo, 3 bataljon sela Tjentište i Grab, a 2 bataljon Čemerno. 118 izviđački bataljon je odkomandovan i prešao u sastav grupe »Gertler« gdje je dobio u zadatak osiguranje ceste Foča — s. Ocrkavlje.

Iz doline Sutjeske grupa »Annacker« preduzela je izviđanja terena ispred sebe u pravcu Maglića i rijeke Pive. Međutim, kako se levokrilni ojačani bataljon SS

borbene grupe »Sjever« (7 SS divizije) nije mogao probiti iz Avtovca i Ravna na istok k rijeci Pivi, to je desnokrilni bataljon grupe »Annacker« (2/738 puka) otišao odmah iz Čemerna na gacki pravac kao pojačanje lijevog krila SS divizije. Pošto je 23 maja u zoni Grab — Tjentište na frontu od preko 15 kilometara širine, ostala samo sa jednim ojačanim bataljonom, grupa »Annacker« izuzev jačih patrolnih izviđanja u pravcu Vučeva, nije idućih dana pokušavala napredovanje u prostor planine Maglića. Levokrilni bataljon grupe »Annacker« (1/738 puka), koji se nalazio u donjem toku Sutjeske, oko sela Čureva i Kosmana, došao je 22 maja u borbeni kontakt sa izviđačkim patrolama 2 proleterske brigade, odnosno Drinske operativne grupe.

Centar 118 lovačke divizije — grupa »Gertler« (750 pukovska grupa) — napao je front Drinske operativne grupe, upravo odsjek Lučevo Brdo (1461) — Kruščičko Brdo (k 1170) — s. Bunovi, i poslije jake borbe savladao dva bataljona 2 proleterske i levokrilni bataljon Majevičke brigade, odbacivši ih na jug na liniju Bakić (k 1444) — Gradina (k 1473) — s. Kunduci. Time je bio ozbiljno ugrožen front Drinske operativne grupe, utoliko više što se i lijevo krilo grupe »Annacker«« približavalo rijeci Sutjesci.

Ujutro 21 maja, grupa »Gertler« je nastavila svoja ofanzivna dejstva prema jugu. Savladala je i drugu liniju odbrane 2 proleterske brigade i oko podne izišla na desnu obalu Tare kod sela Hum i Bukovik. Viseći most na ušću Pive kod Šćepan-Polja došao je pod udar minobacačke i mitraljeske vatre. Kako se oko Šćepan-Polja nalazio i jedan dio bolnice sa pokretnim ranjenicima, preduzete su hitne mjere odbrane Šćepan-Polja i evakuacije ranjenika dublje u slobodni teritorij, prema selima Kruševo i Polje.

Desnokrilni bataljon grupe »Gertler« pokušao je predveče da pređe Taru i na prepad zauzme Šćepan-Polje i Donje Kruševo, ali ga je u jednom okršaju 4 bataljon 2 proleterske brigade razbio i bacio nazad na desnu obalu Tare.

Na lijevom krilu, grupa »Gertler« je zauzela selo Zlatni Bor, ugrožavajući još jedan vrlo značajan prijelaz

za Udarnu grupu, onaj preko Tare, kod sela Uzlupa.[76]. Uveče su Njemci zanoćili na liniji s. Bastasi — s. Hum — s. Zlatni Bor, a 2 proleterska brigada ispred njih na liniji Kuk (k 1111) — šuma Zlatni Bor — r. Tara — s. Liječevina — Šćepan-Polje (vidi skicu 6).

Lijevo krilo 118 lovačke divizije — 4 domobranske brigade — primilo je kasno naređenje za napad, pa je u toku 20 maja zauzelo samo polazne položaje za napad u zoni Trovrh (k 1386) — Humić (k 1326) — Crni Vrh (k 1320) i izviđalo teren ispred sebe. Dvadeset prvog maja, slično bataljonima 2 proleterske, prošla je i Majevička brigada. Njenu odbranu oko sela Kušlat i Zavajit i na Vijencu, 4 domobranska brigada je brzo savladala i odbacila Majevčane na jug. Kod Čelebića prihvatila ih je 6 istočno-bosanska brigada, i zajedničkim naporima brigade su uspjele da zadrže neprijatelja na liniji sela Ječmište — Čelebić — s. Hočevo — s. Papkov Dol (vidi skicu 6).

Uspjeh centra i lijevog krila 118 lovačke divizije izazvao je veliku krizu u odbrani Drinske operativne grupe, doveo je u pitanje ostvarenje operativnog plana Udarne grupe Vrhovnog štaba. Front, sa koga su 1 proleterska divizija i Drinska operativna grupa trebale da izvrše osnovni zadatak u izlasku Udarne grupe iz okruženja, 21 maja — nije više postojao! Sada je bio prvi zadatak slomiti ofanzivnu snagu 118 lovačke divizije i stvoriti najminimalnije operativno-taktičke uslove za proboj preko Drine, a tek onda preći na drinskom pravcu u protivofanzivu.[77]

Ali 21 maja predveče 118 lovačku diviziju nije poslužila ratna sreća do kraja. Ona je pokleknula kod Šćepan-Polja, pred 4 bataljonom 2 proleterske brigade i izgubila

[76] Viseći, žičani mostovi, kod Uzlupa preko Tare i kod Šćepan Polja preko Pive, napravljeni su samo za pješake i konjanike. To su ujedno i jedini prijelazi preko kanjona Pive i Tare, u njihovom donjem toku. Oni su bili od prvorazrednog značaja za izlazak Udarne grupe iz Sandžaka i Crne Gore.

[77] U svoj dnevni izvještaj, Komanda njemačkih oružanih snaga zabilježila je 21 maja da operacija »Schwarz« teče po predviđenom planu i da je »... vlastiti front bitno zatvoren, da je počelo stezanje obruča i da se partizani očajnički brane.«

rijetku šansu — da već u prvoj sedmici operacije »Schwarz«, u fazi uspostavljanja operativnog okruženja, izvrši jedan od najznačajnijih zadataka te operacije — zatvaranje donjeg toka Pive, od Šćepan-Polja pa uzvodno do sela Donje i Gornje Kruševo. Ni na lijevom divizijskom krilu kod 4 domobranske brigade, predveče 21 maja, nije više išlo po predviđenom planu. Kad su domobrani stigli pred Čelebić, u selo je stigla i 1 proleterska brigada.

Nakon teškog trodnevnog marša, prevaljujući dnevno oko 40 kilometara, pješačeći po vrlo teškom planinskom terenu, stizali su 21 maja popodne jedan po jedan bataljon 1 proleterske brigade na front Drinske operativne grupe. Kako je koji ušao u selo Čelebić tako ga je komandant 1 proleterske brigade odmah i ubacivao u borbu, jer je 4 domobranska brigada, svojim jakim napadima u pravcu sela, prijetila da ga svakog časa zauzme. Kad se u blizini Čelebića pojavio i treći bataljon 1 proleterske brigade, odlučeno je da se odmah raspoloživim snagama 1 proleterske, 6 istočno-bosanske i Majevičke brigade pri- jeđe u opći protivnapad sa ciljem da se neprijatelj na pravcu Čelebića razbije i odbaci što dalje na sjever (vidi skice 6 i 7). Riješeno je da se 4 domobranska brigada napadne sa tri paralelne kolone i to: srednjom jačine tri bataljona[78] općim pravcem Suho Polje — Ilijina Glava (k 1124) — šuma Korlat — s. Zavajit; lijevom (Majevičkom brigadom sa tri bataljona) općim pravcem s. Papkov Dol. — s. Grab — s. Klinci — s. Podgaj — s. Zavajit i desnom (dva bataljona 6 istočno-bosanske brigade) općim pravcem s. Ječmište — s. Fališi — s. Zavajit i lijevi bok neprijatelja. U toku večeri i noći srednja i desna kolona će se pojačavati sa ostala tri bataljona 1 proleterske brigade, koji su se još nalazili na putu za Čelebić.

Protivnapad je počeo po planu. Sve kolone su odlučno ušle u boj, i poslije dva sata borbe 13 pješadijski puk 4 domobranske brigade, pretrpjevši teške gubitke, poduzeo je povlačenje na sjever. Oko 22 sata 21 maja, kada su uvedena u boj i ostala tri bataljona 1 proleterske brigade,

---

[78] 1 i 2 bataljon 1 proleterske brigade i 1 bataljon 6 istočno-bosanske brigade.

to povlačenje se pretvorilo u rasulo i bježanje. Ujutro 22 maja 6 istočno-bosanska, 1 proleterska i Majevička brigada su izbile na liniju s. Tvrdaci — s. Fališi — Korlat — s. Klinci — Jameline (k 1248), a razbijeni 13 puk je prihvaćen od 7 pješadijskog puka iz rezerve 4 domobranske brigade, na liniji Korče (k 1255) — Vijenac (k 1356) — s. Zavajit — s. Podgaj.[79]

Međutim, ujutro 22 maja štab Drinske operativne grupe i štab 1 proleterske brigade dogovorili su se da preduzmu protivnapad i na front grupe »Gertler« kod Zlat-

---

[79] Rudi Petovar, tada načelnik štaba 6 istočno-bosanske brigade, opisao je ovu borbu ovako:

»U kritičnom momentu od sela Rijeka pojavilo se čelo kolone 1 proleterske brigade... Pošto se štab za nekoliko minuta upoznao sa situacijom, naredio je da bataljoni iz marševske kolone prijeđu u napad. Nije prošlo više od pola časa od dolaska bataljona na Čelebić, upoznavanja sa situacijom i razvijanja, a protivnapad je počeo. 2 i 3 bataljon Šeste brigade napadali su na desnom krilu rasporeda sa Ječmišta, a 1 bataljon se uključio među bataljone 1 proleterske brigade, koji su napadali na Ilijinu Glavu.

Borba je trajala čitave noći. Preciznom bacačkom i mitraljeskom vatrom bataljoni 1 proleterske su zaustavili neprijatelja, razbili njegove isturene dijelove i primorali ga na povlačenje. Tu se vidjelo majstorstvo proleterskih bataljona u rukovanju teškim oružjem. Za tren oka bacači i mitraljezi su postavljeni na vatrene položaje i otvorili tačnu i ubitačnu vatru po neprijatelju, koji se nije nadao ovakvom preokretu. Mračna noć otežavala je povezivanje bataljona Šeste, 1 proleterske i dijelova Majevičke brigade koji su bili izmiješani. Bataljoni Šeste, oduševljeni dolaskom proletera i poneseni vedrim raspoloženjem boraca, potpomognuti vatrom iz teškog naoružanja, krenuli su u protunapad. 1 bataljon Šeste brigade je zauzeo Ilijinu Glavu i ugrozio pozadinu neprijateljske kolone, a 2 bataljon se provukao potokom Skakavac i oko pola noći napao na komoru neprijateljskog puka u šumi Korlat. Za ovo vrijeme bataljoni 1 proleterske brigade zauzeli su Borje i vodili borbe oko sela Vrbice. Naši borci su sa ručnim bombama upali među iznenađenog neprijatelja, razbili čitavu pukovsku komoru, napali vatrene položaje artiljerije i unijeli opštu zbrku u neprijateljski raspored. Neprijateljski bataljon se rasuo po šumi i panično bježao prema Trovrhu ostavljajući komoru, oružje i raznu drugu spremu. Veliki broj vojnika je u mračnoj noći zalutao u šume, te su ih naši dijelovi u svanuće pronalazili i zarobljavali...« (Rudi Petovar, *Šesta proleterska istočno-bosanska brigada*, Vojnoistoriski institut JA 1951, 172s).

nog Bora, pa su izdali naređenja da se dva bataljona 1 proleterske i jedan bataljon Majevičke brigade povuku nazad i iziđu na front 2 proleterske brigade, da zajedno s njom izbace Njemce iz sela Zlatni Bor i proteraju ih što dalje na sjeverozapad.

Paralelnim protivnapadom i u pravcu sela Zlatni Bor Drinska operativna grupa je pokušala 22 maja da na drinskom pravcu uspostavi situaciju od 19 maja, ali ni na desnom ni na lijevom odsjeku svoga fronta nije bila u stanju da stvori bar malu prevagu nad njemačko-kvislinškim snagama.

22 maj je protekao u teškim borbama na oba odsjeka fronta s neznatnim uspjesima po Drinsku operativnu grupu. Na desnom odsjeku, na pravcu Čelebić — Zavajit — Trovrh (k 1386), zauzeta su u toku dana još dva sela i dvije jake topografske tačke — Vijenac (k 1356) i Trovrh (k 1386), ali je predveče, uz pomoć ojačanog 118 izviđačkog bataljona 118 lovačke divizije, 4 domobranska brigada povratila Trovrh (k 1386) i u dobroj mjeri stabilizirala svoj front.[80]

Na lijevom odsjeku fronta kod Zlatnog Bora dijelovi Drinske operativne grupe i 1 proleterske brigade nisu imali nikakvog uspjeha. Napadajući selo Zlatni Bor sa nekoliko strana, na pošumljenom i ispresijecanom terenu, bataljoni 1 i 2 proleterske brigade nisu uspjeli da obezbijede jedinstveni udar, pa je izostao i uspjeh. Njemci su odbili sve njihove napade i održali se na dostignutim položajima.[81]

23 maja pošle su ponovno u napad i jedna i druga strana. Četvrta domobranska brigada je primila naređenje

---

[80] Uslijed teške situacije na lijevom krilu kod 4 domobranske brigade, komandant 118 lovačke divizije izišao je na njen front, pojačavajući je 118 izviđačkim bataljonom i jednom četom 750 puka, t.zv. četom »Ravnjak«. Brigadi je naređeno da se bezuvjetno zadrži na liniji Bakić (k. 1444) — Trovrh (k. 1386) — Korče (k. 1255).

[81] Napad na Zlatni Bor započeo je bataljon Majevičke brigade. U snažnom naletu zauzeo je polovinu sela ali ga ostali bataljoni iz 1 i 2 brigade nisu odmah podržali, i on se u protivnapadu Njemaca povukao. Poslije toga napali su bataljoni 1 proleterske brigade, izgleda opet sami, pa su Njemci i njih odbili.

od komandanta 118 lovačke divizije da 23 maja poduzme ponovno opći napad pravcem Trovrh — s. Čelebić, i da će taj napad pomoći i grupa »Gertler« bočnim dejstvima sa zapada od sela Zlatni Bor.

Drinska operativna grupa je planirala napade samo na desnom odsjeku, da bi zauzela Trovrh i izbila na Ćeotinu, a na lijevom odsjeku pred Zlatnim Borom prešla je u odbranu.

Dan je protekao u teškim borbama na cijelom frontu. Do podne su 4 domobranska brigada i grupa »Getler« uspjele da zauzmu nešto terena, ali je poslije podne Drinska operativna grupa prešla ponovo u protivnapad. Desna kolona — 1 proleterska, 6 istočno-bosanska i Majevička — povratila je izgubljeni teren i zauzela na lijevom krilu Bakić (k 1444), a na desnom krilu Korče (k 1255) i Crni Vrh (k 1386). Međutim, u centru, napad na Trovrh, najznačajniju otpornu točku u odbrani 4 domobranske brigade nije uspio. Noću između 23 i 24 maja vođene su ponovo teške borbe za liniju Bakić — Trovrh — Crni Vrh — Korče, u kojoj su i jedna i druga strana ulagale krajnje napore da zagospodare tim dominantnim kotama, pa su obje pretrpjele teške gubitke.

Na lijevom odsjeku fronta, kod Zlatnog Bora, bataljoni 1 i 2 proleterske brigade su izdržali teške napade grupe »Gertler« držeći čvrsto zauzeti teren, naročito sjeverno od Zlatnog Bora, oko brda Jameline (1248) i sela Toholj.

23 maja poslije podne stigao je na front Drinske operativne grupe štab 1 proleterske divizije s 3 krajiškom brigadom i preuzeo komandu nad svim jedinicama na drinskom pravcu. Po njegovom naređenju izvršena je ponovna pregrupacija snaga, sada u duhu naređenja Vrhovnog štaba od 22 maja 1943. Tri bataljona 1 proleterske brigade i bataljon 6 istočno-bosanske brigade upućeni su sa Zlatnog Bora nazad na pravac Zavajit — Trovrh — Ćeotina, na kome se obrazuje jedna kolona od tri brigade, sa zadatkom da izbije na Ćeotinu, južno od Foče. Druga kolona — 3 krajiška brigada sa tri bataljona — preduzima napad općim pravcem s. Klinci — s. Putišići — s.

Hunar i zauzima Zečje Brdo (k 1689) i Debelu Ljutinu (k 1678), dejstvujući u pozadinu grupe »Gertler«. Napad na Zlatni Bor preuzimaju dva bataljona 2 proleterske i jedan 3 krajiške brigade (vidi skicu 7).

Četvrti bataljon 2 proleterske brigade koji se nalazio oko Šćepan-Polja dobio je zadatak da dejstvuje niz lijevu obalu Drine, do ušća Sutjeske u Drinu.

Opći napad naređen je za 24 maj u 11 sati.

Napad desne kolone — Majevičke, 6 istočno-bosanske i 1 proleterske brigade — u pravcu Trovrha i Bakića, vođen je već sa daleko manje snage i elana nego prethodni.

To je bio već četvrti veliki napad na Trovrh i jedinice su išle u borbu sa osjećanjem da ispred sebe imaju jakog i utvrđenog neprijatelja, koga stalno i intenzivno pomaže jaka avijacija i artiljerija jačine artiljerijskog puka. Od teškog naoružanja raspolagala je samo 1 proleterska brigada baterijom minobacača 81 m/m koja je, istina, izvršavala izvanredno svoj zadatak, ali sve to nije bilo dovoljno da bi se Trovrh zauzeo.

Neprijatelj je održao Trovrh i Bakić i 24 maja (vidi skicu 7).

Srednja kolona — tri bataljona 3 krajiške brigade — dejstvovala je energično na svom pravcu i 24 ujutro razbila je Njemce oko sela Hunar, zatim na Zečjem Brdu (k 1689) i Velikoj Ljutini (k 1678), uklinivši se duboko između grupe »Gertler« i 4 domobranske brigade (vidi skicu 7). Jedna četa izbila je između sela Kunduci i Mazoče sve do Drine. Izvanredan manevar 3 krajiške brigade u pozadinu grupe »Gertler« duboko je uznemirio 118 lovačku diviziju i njen je komandant naredio 24 maja da se grupa »Gertler« brzo povuče nazad u visinu linije Gradina (k 1473) — Pliješ (k 1717) — s. Mazoče. Ali kada je napad 3 krajiške brigade trebalo pomoći i razviti dalje, stiglo je naređenje da se brigada odmah povuče nazad u selo Čelebić gdje će dobiti drugi zadatak, a na Debeloj Ljutini da ostavi samo jedan bataljon.

Bataljon 2 proleterske brigade koji je pošao 24 maja ujutro niz lijevu obalu Drine, stigao je na ušće Sutjeske bez kontakta sa neprijateljem. Tu se zadržao do predveče,

izviđajući teren, a zatim se vratio nazad na Šćepan Polje, ostavivši na ušću Sutjeske samo jedno jače izviđačko odjeljenje.

U toku 23 i 24 maja, za vrijeme teških borbi na drinskom pravcu u blizini Drinske operativne grupe i 1 proleterske divizije, dogodila su se dva značajna događaja, jedan, istočno od njih na frontu 7 banijske divizije, i drugi na zapadu na lijevoj obali Pive na prostoru između planine Maglića i Sutjeske.

23 maja, 369 pukovska grupa 369 njemačke divizije izbila je širokim frontom pred Ćeotinu, od sela Jabuke pa na istok do sela Bušinje, sa zadatkom da forsira tu rijeku i usmjeri dejstva u pravcu ugroženog lijevog krila 118 lovačke divizije (vidi skice 6 i 7).

Prvi pokušaj prijelaza preko Ćeotine, na frontu 7 banijske brigade u toku 23 maja, iako je bio pomognut snažnom artiljerijskom vatrom i bombardiranjem iz zraka, bio je odbijen. Međutim, sutradan 24 maja Njemci su se probili preko rijeke na frontu 3 dalmatinske brigade, kod sela Gradac i odbacili brigadu duboko na jug. Dejstvujući energično i agresivno, 1 i 2 bataljon 369 puka, pomognuti 2 artiljerijskim divizionom, obrazovali su u rejonu sela Gradac jak mostobran i do večeri zauzeli su južno od Ćeotine sela Popov Dol, Cerovci i Pluževine (vidi skice 5 i 6).

Drugi važan događaj, ne samo za Drinsku operativnu grupu i 1 proletersku diviziju već za cijelu Udarnu grupu Vrhovnog štaba, odigrao se na Vučevu, planinskom platou između rijeke Sutjeske i Pive i planine Maglića.

Poslije informacija o situaciji na drinskom pravcu u toku 21 i 22 maja, Vrhovni komandant je vrlo dobro osjetio da će prostor između Maglića, Sutjeske i Pive, u budućim borbama igrati važnu ulogu, pa je naredio 22 maja 1 i 2 bataljonu 2 proleterske brigade, koji su se vraćali sa fronta sjeverno od Nikšića u sastav svoje brigade, da, kao zasebna kolona, krenu na zapad preko Pive i Vučeva u dolinu Sutjeske, a ne u sastav svoje brigade kako je bilo naređeno 19 maja.

Već sutradan, 23 maja 1943, događaji su pokazali da je odlazak bataljona 2 proleterske brigade na Vučevo —

za svaku sigurnost — bio jedan od najznačajnijih taktičkih poteza tih dana. Kako su došla na Vučevo, oba bataljona su se odmah, istog dana poslije podne, sukobila kod planinskih koliba Koritnik, sa jačim izviđačkim vodom grupe »Annacker« i protjerala ga nazad na Sutjesku u selo Ćurevo. Sutradan, 24 maja, grupa »Annacker« uputila je iz sela Ćureva na Vučevo jednu ojačanu četu. Ali i toj se četi dogodilo isto ono što se dan ranije dogodilo izviđačkim patrolama kod Koritnika. Bataljoni 2 proleterske brigade su je spremno dočekali, razbili i bacili nazad na Sutjesku. Goneći razbijene Njemce niz kanjon Sutjeske, 1 bataljon je zauzeo selo Ćurevo. Njemci su prešli na lijevu obalu Sutjeske i odmah poduzeli ukopavanje. Drugi bataljon 2 proleterske brigade je produžio s Vučeva daleko na zapad, u kanjon srednjeg toka Sutjeske, između sela Tjentišta i Suhe [82] (vidi skicu 7).

Borbe južno od Sutjeske uvjerile su brzo i jednu i drugu stranu u značaj tog slabo zaposjednutog prostora, pa su poslije 25 maja i jedna i druga strana žurile da ga što bolje zaposjednu. U dolinu Sutjeske stizale su svakog

---

[82] Evo jedan mali pregled reakcije njemačkog komandovanja u toku 24, 25 i 26 maja na događaje kod 118 lovačke divizije:

24 maj: »Jak neprijateljski napad u pravcu Foče (po svoj prilici 4 komunističke brigade), očevidno da se probiju na frontu 118 lovačke divizije«)

25 maj: »Nastavlja se jak neprijateljski pritisak na frontu 118 divizije i 4 hrvatske brigade na sektoru jugoistočno od Foče... Brandenburški puk sa sektora Bioče poslat kao pomoć na ovaj front.«

26 maj: »Nastavlja se nesmanjenom žestinom neprijateljski pritisak na Foču. (Ovaj podatak se odnosi na situaciju od 25 maja, jer Njemci bilježe 26 maja ono što se događa 25 maja, a isti je slučaj i gore kod 24 i 25 maja — primjedba Đ. K.) Po svoj prilici 6 neprijateljskih brigada sa ukupno 6.000 ljudi. Popustio je neprijateljski pritisak na centar i lijevo krilo 118 lovačke divizije. Izgleda da neprijatelj razmješta snage prema jugozapadu da bi se otvorio prolaz preko Drine i Sutjeske, prema zapadu i sjevero-zapadu...

Avijacija: centar akcije bio je front 118 lovačke divizije. Izviđanja, bombardovanje i mitraljiranje neprijatelja u pokretu na položajima i mjestima zauzetih po neprijatelju, izvršena su sa dobrim rezultatima... Bacanje hrane njemačkim jedinicama u prvim linijama. Sveukupno 75 akcija. (Operativni bilten njemačkih snaga u Hrvatskoj — Arhiv VII JNA.)

idućeg dana sve jače jedinice i sa jedne i sa druge strane i borbe su postajale sve obimnije i sve žešće. Razvila se krvava borba za ove surove planine i kanjone, koja se na koncu pretvorila u dramatičnu bitku za Sutjesku, bitku koja je za Udarnu grupu Vrhovnog štaba značila u najbukvalnijem smislu — biti ili ne biti!

Na osnovu stvarne situacije svojih jedinica — 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe — i nemogućnosti da poslije 25 maja učini nešto bitnije u svoju korist, kao i na osnovu situacije tokom 24 maja na frontu 7 banijske divizije, komandant 1 proleterske divizije je 25 maja ujutro odlučio da ne poduzima više ofanzivna dejstva prema Foči i Ćeotini i naredio je povlačenje svojih jedinica na jug, s oslonom desnog krila i centra na planinu Ljubišnju (vidi skicu 8).

Tom prilikom proboj Operativne grupe preko Drine u pravcu Jahorine propao je i formalno.

Povlačenje 1 proleterske divizije nije odobrio Vrhovni štab. Smatrano je kao preuranjeno.[83] Međutim, ako se pogledaju rezultati protivnapada 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe i situacija pred frontom 7 banijske divizije, povlačenje je bilo na mjestu.

---

[83] 25 V 43 u 16.00 radiogram iz 1-ve za 7 diviziju:

»Zbog povlačenja 3. dalmatinske naše jedinice povući će se ka Ljubišnji. Javite situaciju kod vas. Koča«.

Odgovor 7 divizije 1-voj radiogramom od 26 V 43 u 7.30:

»Neprijatelj juče potisnuo Dalmatince i prešao kod D. Gradac reku Čehotinu. Naredili smo Osmoj da ih potpomogne u kontranapadu. O rezultatu još nema izveštaja... Juče smo se sukobili s neprijateljem na sektoru Mijaković i Maoče. Neprijatelj je odbijen... Jakšić)«

Sutradan, 26 V 43, u 6.15 poslat je radiogram Vrhovnom štabu o povlačenju.

»Zbog situacije kod 3. dalmatinske morali smo narediti našim jedinicama povlačenje i naslon na Ljubišnju.

Situacija veoma ozbiljna. Nužno preći što pre Taru — Koča.«

Odgovor iz Vrhovnog štaba, radiogramom od 26 V 43 u 10.45.

»Niste smjeli narediti povlačenje do Ljubišnje. Trebali ste poslati jednu brigadu prema Gracu, da odbaci zajedno s ostalim jedinicama neprijatelja preko Čehotine.

Prebacite odmah jednu brigadu prema Gracu. Koča neka odmah dođe kod nas na Žabljak. Izdržati krajnje moguće, jer od toga zavisi naš uspjeh. Terzić.«

Grupa »Gertler« je već 24 maja raspolagala sa pet,[84] domobranske brigade sa četiri bataljona pješadije, a 369 pukovska grupa se već dobro utvrdila na mostobranu kod Graca sa snagama dva ojačana bataljona pješadije. 118 lovačka divizija (grupa »Gertler« i 4 domobranska brigada) raspolagala je vrlo moćnom artiljerijom jačine oko tri diviziona i bila je besprekidno pomagana jakom avijacijom.

Sam protivnapad 1 divizije i Drinske grupe dao je polovične rezultate. Neprijatelj je odbačen, ali se zadržao na jakim topografskim točkama povlačeći se organizirano. Produženje protivnapada i 25 maja — ne bi dalo nikakve rezultate, utoliko prije što je već i snaga napada 1 divizije i Drinske grupe 25 ujutro, pred tako jakim neprijateljem, koji je bio brojno i tehnički jači, postepeno padala.

Direktiva Vrhovnog štaba kojom je 1 diviziji i Drinskoj operativnoj grupi sugerirano kako da organiziraju proboj preko Drine, nije bila najsretnije postavljena. Točno je da je ta direktiva sadržavala u sebi — traženje najboljih mogućnosti za izvlačenje Centralne bolnice iz Crne Gore za istočnu Bosnu, pa je zato i traženo da se njemačke snage južno od Foče razbiju, i po mogućstvu zauzme i Foča; ali u pogledu načina pristupanja zadatku nije bilo dobro — jedinice na drinskom pravcu nisu na vrijeme stigle da zajednički riješe najvažniji zadatak Udarne grupe Vrhovnog štaba, a i kad su stigle i kad su postigle rezultat (3 krajiška brigada), odmah se odustalo od toga njihovog rezultata, kao da nije ništa značio. Ali najveća slabost dejstva na drinskom pravcu bilo je odsustvo svakog manevra bar sa dva do tri bataljona, niz lijevu obalu Drane, u pravcu Bistrice i sela Vrbnice. Vjerojatno bi bilo bolje da su Drinska operativna grupa i 1 proleterska divizija proboj i njegovo širenje rješavali suprotno od onog što im je sugerirano, odnosno da je 2 proleterska brigada odmah išla jačim snagama na lijevu obalu Drine, dejstvujući u zoni Drina — Sutjeska — s. Zakmur i sa tendencijom nabacivanja neprijatelja od Drine na Čeotinu, a ne od Čeotine na Drinu.

---

[84] Tri bataljona 750 puka, jedan bataljon 738 puka i 118 izviđački bataljon.

Vjerojatno štab 1 proleterske divizije nije bio u mogućnosti da odmah i detaljno obavijesti Vrhovni štab o odnosima snaga na drinskom pravcu i situaciji svojih trupa na dan 25 maja, pa je uslijed toga Vrhovni štab negativno reagirao, t.j. nije se složio sa povlačenjem na rijeku Taru. Istina, i razlozi Vrhovnog štaba da se neprijatelj razbije na drinskom pravcu i osigura izlazak preko Drine, bili su sada diktirani vrlo teškom situacijom i na ostalim odsjecima fronta. Sada je položaj Udarne grupe, posebno bolnice, bio vrlo težak, prosto nemogućan. Neprijatelj je nadirao u dubinu slobodnog teritorija sa svih strana, prijeteći smrtnom opasnošću, a prvi pokušaj proboja je potpuno propao. Nije preostalo drugo nego tražiti drugi put za izlazak iz okruženja.

U vrijeme borbi na drinskom pravcu, situacija se nepovoljno razvijala i na ostalim odsjecima fronta Udarne grupe Vrhovnog štaba, posebno na frontu 7 banijske i 3 udarne divizije.

U toku 19 i 20 maja, 3 sandžačka brigada je zauzela odbranbene položaje u duhu naređenja štaba 1 proleterske divizije od 18 i 19 maja 1943. 20 maja brigada se nalazila u dolini Ćeotine, oko ceste Šahovići — Pljevlja — raspoređena linijom s. Stožer — s. Kovren — s. Bliškovo — s. Vrulja — Podkrajci (vidi skicu 4). Prostoriju istočno od ceste Šahovići — Pljevlja brigada je potpuno napustila, kontrolirajući je samo izviđačkim patrolama.

19 maja 1943 724 pukovska grupa, borbena grupa »Ludviger« i 4 planinska pukovska grupa »Taurinense« dobile su zadatak da zajednički pretresu prostoriju između cesta Pljevlja — Šahovići, Bijelo Polje — Brodarevo, Prijepolje — Pljevlje, ovladaju cestom Šahovići — Pljevlja i dolinom Ćeotine i tako izravnaju front, lijevo sa 61 bugarskim pukom u zoni Šahovići — Vlaško Polje — r. Tara,[85] a desno sa 369 pukovskom grupom 369 divizije na Ćeotini, zapadno od Pljevalja.

---

[85] Linija razgraničenja između borbene grupe »Ludviger« i 1 brdske divizije bila je 21 maja: Vrapče Polje (5 km južno od Bijelog Polja) — Mojkovac (1 brdska divizija) — k 1761 — k 1814 (4—6 km istočno i zapadno od sela Bistrice na Tari). Li-

Kako su ispred sebe imale samo jača izviđačka odjeljenja 3 sandžačke brigade, 724 njemačka i 4 talijanska pukovska grupa prešle su u toku 20 i 21 maja preko predviđenog terena (šire prostorije Kamene Gore) i izbile 21 maja pred front 3 sandžačke brigade na Ćeotini. U toku 21 i 22 odbacile su 3 sandžačku brigadu zapadno od ceste Šahovići — Pljevlja i izbile 23 maja na liniju s. Stožer — s. Bliškovo — s. Tulovo (borbena Grupa »Ludviger«) — s. Podkrajci — Ravna Gora (k 1164) (4 planinska grupa »Taurinense«) (vidi skicu 6). Treća sandžačka brigada se povukla na liniju s. Krupice — Maoče.

U toku 24, 25 i 26 maja na frontu 3 sandžačke, izuzev jačih mjestimičnih sukoba, vladalo je uglavnom zatišje. Okupatorske trupe su popravljale cestu Šahovići — Pljevlja i uspostavljale saobraćaj, vršile saobraćaj, vršile snabdijevanje jedinica i međusobno čvršće povezivale front na istoku i sjeveroistoku, između 1 brdske divizije, grupe »Ludviger« i divizije »Taurinense«.

Drugi važan događaj na frontu 7 banijske divizije[86] — o čemu je već bilo riječi — odigrao se na njenom lijevom krilu, kod sela Gradac na frontu 3 dalmatinske. Vrhovni štab NOV i POJ je naredio štabu 7 banijske divizije da odmah organizira protivnapad na mostobran 369 divizije i da ga likvidira, jer to traži situacija na drinskom pravcu. Protivnapad će pomoći 3 krajiška brigada, koja je već upućena preko Čelebića u pravcu Graca.

U noći 25/26 maja 3 dalmatinska brigada i dijelovi 8 banijske brigade su izvršili prvi protivnapad na mostobran 369 divizije, ali bez uspjeha. Sutradan, 26 maja poslije podne stigla je i 3 krajiška brigada, pa je organiziran drugi noćni protivnapad sa ciljem da se obuhvatom sa tri strane mostobran 369 divizije odsiječe od rijeke Ćeotine i uništi. Treća dalmatinska brigada

---

nija razgraničenja između borbene grupe »Ludviger« i »Taurinense«: s. Ljiljci, k 460 (6.5 km južno od Prijepolja (»Ludviger«) — Goli Krš (1445) — s. Tulovo (»Ludviger«) — k 1233 (Stančansko Brdo).

[86] Odlaskom štaba 1 proleterske divizije na drinski pravac 21 maja 3 sandžačka brigada je stavljena pod taktičku komandu 7 banijske divizije.

vršila je udar s fronta, a 3 krajiška i 8 banijska s bokova duž lijeve obale rijeke, sa zapada i istoka.

U prvom naletu 3 krajiška i 8 banijska su likvidirale isturena njemačka odjeljenja oko Popov-Dola, a noću su napale jake snage Njemaca ukopane oko sela Cerovci i Gradac. Uspjele su probiti se u prve njemačke rovove vodeći borbu prsi u prsi, ali svoj prvi uspjeh nisu imale snage na razviju dokraja. Ujutro 27-og su se povukle na svoje polazne položaje bez rezultata. Ali ni jedinice 369 divizije na mostobranu nisu pokazivale sve do 30 maja tendenciju energičnijeg prodiranja u dubinu slobodnog teritorija.[87]

---

[87] U izvještaju 7 banijske divizije Vrhovnom štabu pisanom 29 maja 1943, događaji na Ćeotini tih dana prikazani su ovako:

»*24 maja* neprijatelj je jako bombardovao »štuka« — avionima položaje III. Dalmatinske brigade kod s. Gradac. Nakon bombardovanja neprijatelj je odbacio delove III. Dalmatinske brigade prešao reku Ćeotinu i napravio prodor sve do s. Popov Do. Ovim prodorom neprijatelj je razdvojio snage III. Dalmatinske brigade i presekao vezu između štaba divizije i štaba III. Dalmatinske brigade« ...

»*26 maja* III. Dalmatinska izvršila je povratni napad. Međutim, zbog neorganizovanosti napad nije uspeo. Snage VIII. brigade nisu bile obaveštene o napadu te u ovom napadu nisu učestvovale.

Istoga dana kod s. Brvenice neprijatelj je uspeo da potisne jedan bataljon VIII. brigade i da se prebaci na levu obalu reke Ćeotine. Međutim, bataljon je prikupio svoje snage, izvršio povratni napad i odbacio neprijatelja ponovo preko reke Ćeotine.

U noći 26/27 izvršen je novi napad na neprijatelja kod Popovog Dola. U ovom napadu učestvovala su tri bataljona III. Krajiške brigade, četiri bataljona III. Dalmatinske i dva bataljona VIII. brigade. I ovaj napad nije uspeo. Neprijatelj je izvršio kontra-napad i odbacio naše snage. Mi smo imali 2 mrtva i 4 ranjena druga. Neprijateljski gubici nisu nam poznati. Razlog neuspeha je što se dalo neprijatelju vremena da dovuče pojačanja i da čvrsto organizuje svoje položaje i što nije bilo uzajamnog potpomaganja naših jedinica za vreme akcije. Tako na pr. snage Osme brigade odbacile su neprijatelja sa jednog položaja i zaplenile nešto oružja, između ostalog i 1 t.[eški] mitraljez. Međutim, snage Dalmatinaca bile su neaktivne, tom svojom neaktivnošću nisu štitile bok našim snagama. Neprijatelj je to iskoristio i koncentričnim napadom uspeo da ponovo odbaci naše snage. Neprijatelj je ovoga dana prešao reku Ćeotinu kod s. Brvenice i odbacio bataljon VIII. brigade. Međutim, isti bataljon ponovno vrši povratni napad i ponovo baca neprijatelja s onu stranu reke Ćeotine, zadavši mu osetne gubitke.«

27 maja 3 krajiška brigada je povučena na rijeku Taru, sa zadatkom da posjedne položaje za odbranu duž lijeve obale rijeke, kako bi prihvatila 1 proletersku brigadu u slučaju ako se njena situacija komplicira sjeverno od rijeke oko sela Čelebić. Brigada je posjela liniju s. Brijeg — Šćepan-Polje — Pusto Polje (ušće Sutjeske) (vidi skicu 8).

Manevar s 3 krajiškom brigadom, sa desne obale Drine u pravcu sela Gradac, odnosno mostobrana 369 divizije, da pojača protivnapad 7 banijske divizije, u svjetlu potpunog neuspjeha na drinskom pravcu, predstavljao je isuviše riskantan potez. Jedna jaka brigada je upotrebljena u akciji, koja već od početka nije ništa obećavala, a u vrijeme kad se snage nisu smjele slati lijevo i desno, po tridesetak kilometara marša dnevno. Umjesto da je jedna nova brigada privučena bliže drinskom pravcu, jer je kriza rasla svakog dana sve više, s drinskog pravca je otišla jedna brigada, i to u suprotnom pravcu od pravca izlaska grupe iz Crne Gore.[88]

Dok je na sjeveru, u Sandžaku, Udarna grupa, svojim stalnim i jakim protivnapadima, privremeno paralizirala ofanzivna dejstva 118 lovačke i 369 legionarske divizije, nastupila je teška kriza na gackom i golijskom pravcu, na desnom krilu 3 udarne divizije na frontu 10 hercegovačke brigade.

Naprijed smo već napomenuli da je 19 maja SS borbena grupa »Sjever« (7 SS divizija) pošla sa ceste Plana — Stepen — Avtovac na jugoistok i istok u tri paralelne kolone, da bi izišla širokim frontom na cestu Gornje Polje — Donja Brezna, i u sela Pivske Župe, da bi blokirala lijevu obalu rijeka Komarnice i Pive, do potoka Vrbnice. Desna kolona ove grupe, prolazeći kroz sela Koprivica i širi prostor planine Njegoš, razoružala je nekoliko većih grupa četnika Draže Mihailovića i izdajnika Krste Popovića, i 23 maja poslijepodne izbila je

[88] Interesantno je da je tih dana, a i kasnije, bila jako izražena tendencija krpljenja frontova, prebacivanja pojedinih jedinica s jednog kraja na drugi, cijepanja jedinica i stalnog prepotčinjavanja ne samo brigada, već i pojedinih bataljona, a što je samo donekle bio izraz nužde.

preko Zle Gore (k 1459) i sela Presjeke (sjeverozapadno od Nikšića) na desni bok i u pozadinu fronta — 1-vog, 5-tog i 6-tog bataljona 10 hercegovačke brigade oko sela Gornje Polje. Iznenađene, i jedna i druga strana zametnule su kratak i oštar boj u prostoru Gornje Polje, Šipačno, Pišteta u kome su obje strane pretrpjele osjetne gubitke. Bataljoni 10 hercegovačke brigade povukli su se uveče na sjever na prostor Lipova Ravan — Javorak.

Međutim, sutradan, 24 maja, izbila je i druga kolona grupe »Sjever« preko sela Krstac i Višnjića Dola (planine Golija) opet na desni bok i u pozadinu 10 hercegovačke brigade i zauzela sela Bajovo Polje i Miljkovac. 1-vi, 5-ti i 6-ti bataljon 10 hercegovačke brigade povukli su se na desnu obalu Komarnice, zatvarajući prelaze preko rijeke od sela Dubrovsko do sela Bezuja (vidi skice 6 i 8).

U toku 24 i 25 maja desna i srednja kolona SS borbene grupe »Sjever« prikupljale su se duž linije Gornje Polje — Jasenovo Polje — Donja Brezna — Miljkovac, povezujući svoj front i očekujući izlazak lijeve kolone na odsjek Pivski Manastir — Plužine. SS borbena grupa »Jug« izišla je 25 maja na liniju Nikšićka Župa (motorizirana kolona) — s. Lukovo — s. Granice — Brestovački Vrh (k 1371), očekujući prikupljanje talijanskih jedinica »Ferrare« i »Venezia«, kako bi zajedno s njima i jednovremeno izvršile pokrete i napade u pravcu sjevera (vidi skicu 8).

Uslijed krize koja je nastupila na pravcu Nikšić — Gornje Polje — Donja Brezna kod 1, 5 i 6 bataljona 10 hercegovačke brigade, štab 3 udarne divizije izvlači 23 maja 1 dalmatinsku brigadu s juga, iz Nikšićke Župe i prebacuje je na sjeverozapad u dolinu Komarnice da bi odatle podržao front 1, 5 i 6 bataljona 10 hercegovačke u prostoru Lipova Ravan — Toplo Prisoje — Donja Brezna, ali je ta mjera bila već u velikom zakašnjenju. Dok je 1 dalmatinska brigada stigla preko Šavnika u dolinu Komarnice, stigli su pred Komarnicu i jaki dijelovi SS borbene grupe »Sjever«. Bataljoni 10 hercegovačke brigade su već napuštali odbranu lijeve obale Komarnice,

SKICA BR.6
SITUACIJA 21 V 1943
LEGENDA:
Okup. kvisl. vojska
Nar. oslob. vojska
5 0 5 10 15 20 25 km.
369 DIVIZIJA
4 PL. GR. „TAURINENSE"
GRUPA „LUDVIGER"
GRUPA „ANNACKER"
„ANNACKER"
3/738 P.
2/738 P.
GR. „GERTLER"
4. BRD. BRIGADA
2 PROLET. BR.
MAJEVIČKA BR.
1 PROLET. BR.
6 BOSAN. BR.
DRINSKA OP. GRUPA
3 DALM.
7 BAN. DIV.
7, 8, 16 BAN. BR.
3 KRAJ. BR.
3 SANDŽ. BR.
GR. „HAHN"
10 HERC. BR.
2, 3, 4
7 KRAJ. BR.
CENTR. KOL. GR. „SJEVER"
DESNA KOL. GR. „SJEVER"
DIVIZIJA „MURGE"
DIV. „EMILIA"
1, 5, 6/10 HERC. BR.
3 UDARNA DIV.
5 CRN. BR.
1 DALM. BR.
UD. GR. 2 PROLET. DIV.
GRUPA „JUG" SS DIV.
DIVIZIJA „FERRARA"
2 PROLET. DIV.
2 DALM.
4 CRN. BR.
98 PUK.
1 BRD. DIV.
GR. 1 BRD. DIV.
99 PUK. GR. 1 BRD. DIV.
383 i 127 PP. 86 LEG. „CR. KOŠ." GR.
83 PUK
GR. VENEZIA, 4 P. „BRANDENBURG"
OLAGNERO
Foča
Drina
Čeotina
Jabuka
Mrčevo
Glisnica
Popov Do.
Brvenica
Pljevlja
Prijepolje
Ulog
Vrbnica
Ljubina
2014
Kozje Strane
1062
Zlatni Bor
Hum
Borje
Jеčmište
Papkov Dol
Uništa
1668
Vrba
Vučje
Sutjeska
Suha
Vučevo
2386
Mratinje
Bojati
Slatina
2238
Ljubišnja Pl.
Šumani
Bobovo
Kruševo
Čemerno
Volujak
Trnovačko Jez.
2396
Šarići
Piva
Pivska Pl.
Bioč
Glibaci
Mijakovići
Mataruge
Kozica
Brodarevo
1483
Lim
1985
Ravno
Stabna
Crna Gora
Tepca
Tara
Maoče
Podkrajci
Vrulja
1433
Kičevo
Gacko
Avtovac
1515
1644
Orah
Vrbnica
Smrijećno
Goransko
Boričje
Žabljak
Crno Jez.
Durmitor
2522
Motički Gaj
Krš
Šljivansko
Bliškovo
Stožer
Vaškovo
Stepen
Čair
Studenci
Šahovići
Turuntaš
Miljkovac
Višnjica Do
Bajova Polje
Dubrovsko
Duži
Bijelo Polje
Plana
Brezna
Golija
Njegoš Pl.
2010
Sinjajevina
Prošćenje
Bistrica
1850
2048
2203
Mojkovac
Vlaško Polje
Šavnik
Boan
Bare
Krnja Jela
Štitarica
Bileća
1721
1508
Presjeka
Jasenovo Polje
Dragovića Polje
Lipovo
Gornje P.
Zla Gora
1119
1459
Velimlje
1141
Ljuta
Kolašin
926
Trubjela
Vilusi
Nikšić
Zagrad
Bršno
1314
Dučice
Morakovo
Jasenova
M. Morački
1767
Štirnik
1711
Grahovo
Dubravica
1178
1060
Morača
Danilov Grad
Spuž
Bioče
Podgorica

prelazeći preko rijeke. Duboko na jugu, u borbenom kontaktu sa SS borbenom grupom »Jug« ostala je 25 maja samo 5 crnogorska brigada, braneći se na liniji Dažnik (k 1623) — s. Gvozd — Šiljevac (k 1518) — planina Vojnik.

Svi pokreti i dejstva jedinica 7 SS divizije tekli su do 26 maja po predviđenom planu izuzev dejstava grupe »Hahn« na lijevom krilu, na pravcu Avtovac — Krivi Do — Goransko. Na tom pravcu odvijale su se vrlo jake borbe između SS-ovaca i 2, 3 i 4 bataljona 10 hercegovačke brigade. Na frontu Knez Strane (k 1985) — šuma Kućetine — Šejtan Kula (k 1575) — Vučja Bara Njemci su pokušali 22 i 23 maja nekoliko puta da se probiju preko Šejtan-Kule na istok, ali su ih Hercegovci smjelo dočekivali i vraćali nazad. Ono što bi Njemci u toku dana zauzeli, Hercegovci bi noćnim protivnapadima vraćali. Borba za svaku kotu na ovom odsjeku fronta odvijala se sa naizmjeničnim uspjesima i neuspjesima sve do 25 maja uveče.

Uslijed takvog razvoja događaja na lijevom krilu SS divizije, i zbog općeg skretanja divizijskog rasporeda na jugoistok, general-potpukovnik Lüters naređuje komandantu 118 lovačke divizije da pojača lijevo krilo SS divizije jednim bataljonom grupe »Annacker« kako bi ono što prije izbilo na lijevu obalu Pive, u visinu ostalih divizijskih snaga. Tako su 23 maja obje strane na gackom pravcu dobile pojačanje, lijevokrilna kolona SS divizije (grupa »Hahn«) se pojačala sa 2 bataljonom 738 puka, a 2, 3 i 4 bataljon 10 hercegovačke brigade sa 7 krajiškom brigadom.

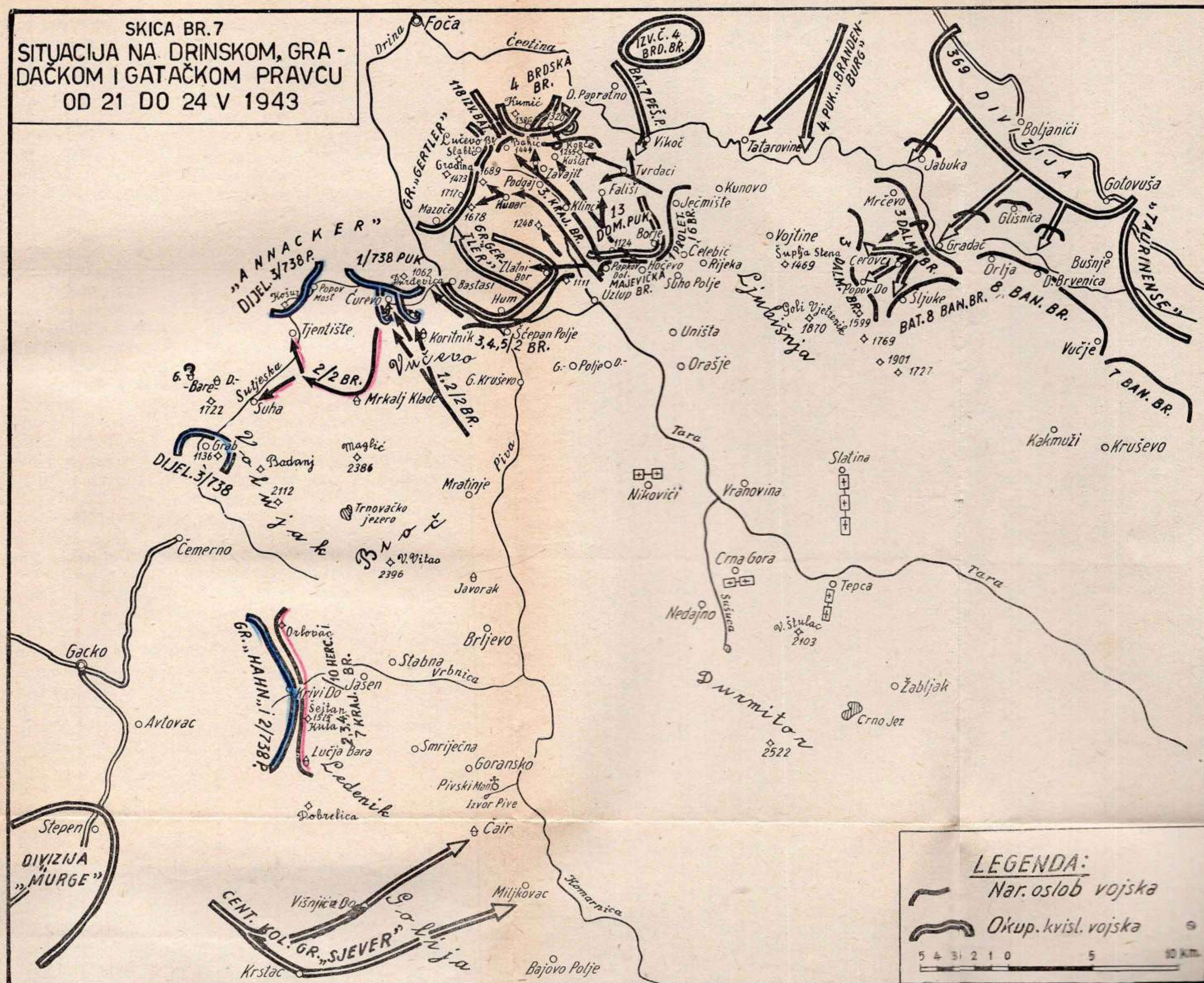
Ali dolazak 7 krajiške brigade na gacki pravac, u svjetlu događaja koji su se odigravali 23 i 24 maja na pravcu Nikšić — Pivska Župa kod 1, 5 i 6 bataljona 10 hercegovačke brigade, objektivno nije predstavljao nikakvu pomoć Hercegovcima na gackom pravcu. Kada je 23 maja uveče primio informaciju od svog komandanta Vlade Šegrta, da su mu Njemci izbili iz rejona planine Njegoš na desni bok i pozadinu i da je s njima vodio teške borbe, načelniku štaba 10 hercegovačke brigade R. Ha-

moviću nije preostalo drugo nego da 24 maja u sporazumu sa štabom 7 krajiške brigade izvuče jake snage 7 krajiške brigade sa fronta Knez Strane — Kućetina — Šejtan Kula i uputi ih na prostoriju s. Goransko — Kolibe Čair za obezbjeđenje lijevog boka i pozadine jedinica na gackom pravcu (vidi skicu 8). Ustvari, tri hercegovačka bataljona, našla su se 24 maja u još težem položaju, jer su 24 i 25 maja morali izdržati još jače napade Njemaca, koji su tih dana napadali snagama jačine dva i po pješadijska bataljona, podržavana jednom i po baterijom brdskih topova.

Na jugoistoku, jugu i jugozapadu pregrupacija njemačko-talijanskih trupa i pregovori o zajedničkoj masovnoj upotrebi njemačko-talijanskih jedinica na ovim odsjecima fronta oko Udarne grupe Vrhovnog štaba trajali su od 19 do 24 maja. Od 24 do 26 maja, u duhu postignutih sporazuma, vršena je odgovarajuća koncentracija trupa. Prva brdska divizija je preuzela odsjek fronta Mojkovac — Kolašin — Mateševo — Tara Vukovet, odakle polazi u napad na sjeveroistok, kroz planinu Sinjajevinu i sela gornje i donje Morače. Prednji divizijski dijelovi izbili su 26 maja na liniju s. Gojakovići (na rijeci Tari, sjeverozapadno od Mojkovca) — Borova Glava (k 1850) — Jablanov Vrh (k 2203) — Umovi (k 1945) — Pej (k 1359) — s. Ravni. Ispred nje branili su se 2 dalmatinska brigada sa linije s. Bistrica — Katuni Ružica — M. Starac (k 1921) i tri bataljona 4 crnogorske brigade na odsjeku Katun Vratlo — Krnja Jela — Dragovića Polje. Na ovim odsjecima fronta nalazili su se i Bistrički i Morački partizanski odred (vidi skicu br. 8).

Jugozapadno od 1 brdske divizije po selima sjeverozapadno od ceste Tara Vukovet — s. Bioče prikupljala se divizija »Venezia« i spremala se za dejstva na sjeverozapad do linije s. Jasenovo — Smonik (k 1711) (vidi skicu 8). Ona je čistila sela Pipera i Bratonožića paleći kuće, i zajedno s Njemcima pljačkala stoku po planinama i hapsila seljake.

Divizija »Ferarra«, po dolasku 120 pješadiskog puka divizije »Emilia« u Nikšić, izišla je na liniju s. Ozrinići — Ostroška Greda — s. Poda (sjeveroistočno od Danilov-

SKICA BR. 7
SITUACIJA NA DRINSKOM, GRADAČKOM I GATAČKOM PRAVCU
OD 21 DO 24 V 1943
Foča
Drina
Ćeotina
4 BRDSKA BR.
IZV. Č. 4 BRD. BR.
BAT. 7 PEŠ. P.
4 PUK „BRANDENBURG"
369 DIVIZIJA
118 IZV. BAT.
D. Papratno
Vikoč
Tatarovine
Boljanići
Jabuka
Kumić
Bakić
Kočce
Kušlat
Lučevo Br.
Slabti
Gradina
Zavajit
Tvrdaci
Podgaj
Hunar
Fališi
Mazoče
GR. „GERTLER"
3. KRAJ. BR.
Klinci
13 DOM. PUK
Kunovo
Ječmište
1 PROLET. 16 BR.
Borje
Mrčevo
3 DALM. BR.
Glisnica
Gotovuša
„TAURINENSE"
Vojtine
Šuplja Stena
Čelebić
Rijeka
Gradac
Bušnje
Cerovci
Popov Do
Šljuke
Orlja
D. Brvenica
GR. „GERTLER"
Zlatni Bor
Popov Dol.
Hočevo
MAJEVIČKA BR.
Suho Polje
Uzlup
„ANNACKER"
DIJEL. 3/738 P.
1/738 PUK
Košur
Popov Most
Đurđevica
Čurevo
Bastasi
Hum
Ljubišnja
Goli Vještenik
BAT. 8 BAN. BR.
8. BAN. BR.
Tjentište
Koritnik
Šćepan Polje
3, 4, 5/2 BR.
Uništa
Vučje
Vučevo
Sutjeska
2/2 BR.
1, 2/2 BR.
G. Polje
Orašje
7 BAN. BR.
G. Bare
Suha
Mrkalj Klade
G. Kruševo
Grab
Badanj
Maglić
DIJEL. 3/738
Zelengora
Tara
Kakmuži
Kruševo
Piva
Mratinje
Nikovići
Slatina
Vranovina
Trnovačko jezero
Čemerno
Volujak
Bioč
V. Vitao
Javorak
Crna Gora
Tepca
Nedajno
Sušica
V. Štulac
Tara
Orlovac
GR. „HAHN" i 2/738 P.
10 HERC. BR.
Brljevo
Gacko
Stabna
Vrbnica
Krivi Do
Jasen
Šejtan Kula
2, 3, 4, 7 KRAJ. BR.
Durmitor
Žabljak
Avtovac
Crno Jez
Smriječna
Lučja Bara
Ledenik
Goransko
Pivski Man.
Izvor Pive
Dobrelica
Stepen
Cair
DIVIZIJA „MURGE"
Miljkovac
Višnjića Do
Komarnica
CENT. KOL. GR. „SJEVER"
Golija
Krstac
Bajovo Polje
LEGENDA:
Nar. oslob vojska
Okup. kvisl. vojska
5 4 3 2 1 0 5 10 km.

grada) (vidi skicu 8), sa zadatkom dejstva na sjeveroistok prema Nikšićkoj Župi.

Opći napad na partizane predviđen je za 27 maj.

Od 21 maja njemačka avijacija je intenzivno izviđala, pratila i bombardirala jedinice Udarne grupe, kako na položajima, tako i u pokretu. Ni u jednoj dotadašnjoj okupatorskoj ofanzivi upotreba avijacije nije poprimila takve razmjere kao poslije 23 maja, i ni jedna jedinica Narodnooslobodilačke vojske nije tako masovno napadana iz zraka, kao jedinice Udarne grupe Vrhovnog štaba tih dana i kasnije. Njemačko-talijanska avijacija je pratila svaki pokret preko slobodnog teritorija, napadajući na opkoljenoj prostoriji sve što se kretalo — od grupe partizana do stada ovaca ili goveda u planini. Često je vršila i preko 70 borbenih letova dnevno po grupama od 3—20 aparata. Samo izuzetno nepovoljne meteorološke prilike smanjivale su njenu aktivnost.

Intenzivna izviđanja i bombardiranja avijacije sve su više kočila dnevne pokrete partizana prekidajući marševe često po nekoliko sati i više. Jedinice su trpjele iz dana u dan sve veće gubitke od nje.

Njemci su budno pratili sve događaje na frontu Udarne grupe, odlučni da je pošto poto unište. Nisu žalili ni trupe ni materijal, ulagali su nevjerojatne napore i savlađivali su takve prepreke na svom putu, da su zaprepastili i same partizane. Slali su mnoge jedinice preko neobično surovog terena, vukli su artiljeriju kroz takve klisure i vrleti, preko kojih izuzev vještih planinara, nije nitko nikad išao! Pokazali su nevjerojatnu upornost i rješenost, samo da bi riješili bitku u svoju korist.

U vremenu od 22—30 maja oko Udarne grupe Vrhovnog štaba nagomilala se ogromna okupatorsko-kvislinška vojska sa preko 130.000 vojnika. Sve je to bilo u pokretu i ulazilo postepeno u borbu sa ciljem da savlada oko 14.000 vojnika Narodnooslobodilačke vojske. To je bio isuviše velik nesrazmjer u odnosima snaga!

Za vrijeme borbi na drinskom frontu Njemci su osjetili da front na istoku i jugoistoku postaje svakim danom sve pasivniji, pa su 24 maja preduzeli mjere za pojačanje više ugroženih sektora kao što je tih dana bio front 118 i

369 divizije na sjeveru. Četvrti puk »Brandenburg« izvučen je 24 maja s juga i upućen na sjever, u Čajniče, pod komandu 369 divizije i za upotrebu na njenom odsjeku fronta. Njegov zadatak preuzela je talijanska 86 legija »crnih košulja« i 2 bataljon 1 puka »Brandenburg«.[89]

---

[89] U izvještaju general-potpukovnika Lüters-a o borbama i iskustvima njemačkih trupa u Petoj ofanzivi pod naslovom »Izvještaj o borbi i iskustvima u poduhvatu »Schwarz«, pisanom 20 juna 1943, o dejstvima njemačkih trupa u vremenu od 15—24 maja, stoji sledeće:

»*4.) Tok operacija* (skice-prilog 1 i 2).

a) Na osnovu razvoja situacije, *polazni položaj* bio je brižljivo posednut već 14.5.

b) *I faza operacija* — 15—24. 5. (okružavanje)

Na zapadu je izostao očekivani otpor četnika. Italijani su ih pomogli da se spasu od nemačkog napada. Samo 118. lovačkoj diviziji je pošlo za rukom da razoruža preko 500 četnika.

Svi delovi 4 lovačke hrvatske brigade, pošto su u početku postigli dobre uspehe, razbijeni su sev-ist. od Foče jednim protivnapadom komunista. Neprijateljska namera da prodre kroz otvor koji je u frontu nastao, mogla je biti sprečena samo hitnim angažovanjem snaga sa otseka 369 pešad. divizije.

Isto tako je istočno od Avtovca SS divizija »Princ Eugen« morala da slomi žestoki otpor neprijatelja. I ovdje je bilo potrebno uvođenje pojačanja u borbu (i to iz 118 lovačke divizije.) Ovo je bilo uslovljeno naređenim prikupljanjem jakih snaga SS divizije »Princ Eugen« oko Nikšića i imalo je za posledicu slabljenje zapadnog fronta za jedan bataljon.

Pri napadu SS divizije »Princ Eugen« na Nikšić, kroz Bileću se prošlo bez incidenta — uprkos najoštrijih italijanskih protesta.

Na *istoku* je 1 brdskoj diviziji pošlo za rukom da iznenadnom akcijom razoruža preko 2.000 četnika.

Posle stupanja u akciju borbenih grupa, komunističke jedinice koje su se tamo nalazile prestale su sa pokušajima da pređu Lim i ograničile su se na odbranu i lokalne napade, koji su ipak vođeni krajnje uporno i žilavo. Kasnije su pokušale da se po delovima probiju duž doline Morače ka jugu.

Pri napadu od Kolašina prema zapadu i Šahovićima, morao je da bude slomljen žestoki otpor.

Na ostalim delovima fronta nije došlo do većih borbenih akcija.

Opasnost koja je pretila da se komunističke snage kod Bioča probiju prema Albaniji i osetni mestimični porazi Italijana, doveli su — radi raščišćavanja situacije — do upotrebe puka »Brandenburg« kod Bioča.

Rezultat I faze operacija bio je da je uglavnom postignuto okruženje neprijatelja. Naređene zaprečne linije uglavnom su dostignute. Ipak 118 lovačkoj diviziji još nije pošlo za rukom — usled slabljenja napadne grupe dodeljivanjem pojačanja SS divi-

Protivnapad 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe na front 118 lovačke divizije u početnoj fazi je ocjenjivan u štabu generala Lüters-a kao — akcija lokalnog karaktera, kojoj je izgleda svrha da rastereti pritisak 118 lovačke divizije na rijeke Taru i Pivu. Malo kasnije, kada je 118 lovačka divizija odbačena od Tare i Šćepan-Polja duboko nazad, Njemci su se malo zabrinuli i promijenili mišljenje o karakteru ovog protivnapada, pomišljajući i na najopasniju varijantu — na pokušaj proboja partizana kroz front 118 divizije na sjever. Odmah su poduzete opsežne preventivne mjere da se takva akcija partizana paralizira. Četvrti puk »Brandenburg« je ubačen u borbu između 118 lovačke i 369 legionarske divizije. Treći bataljon 370 pješadijskog puka[90] prebačen je iz Sarajeva u Foču, kao rezerva 118 lovačke divizije. Poslije sukoba sa partizanima na Vučevu naređeno je grupi »Annacker« da čvrsto zatvori lijevu obalu rijeke Sutjeske na prostoru od sela Tjentišta do ušća u Drinu. 369 diviziji je naređeno da snažnijim ofanzivnim dejstvima sa rijeke Ćeotine prodire na jugoistok preko sela Popov Dol prema Čelebiću, te udari 1 proleterskoj diviziji i Drinskoj operativnoj grupi u bok i pozadinu, ne bi li time olakšala

---

ziji »Princ Eugen« i usled zalaganja posljednjih rezervi (među kojima i sedam alarmnih četa) — da na levom krilu potisne neprijateljske snage koje su ostale u mostobranu na zapadnoj obali Pive i da ovlada otsekom Pive.

Posle razoružanja četnika u početku operacija, ni u jednom slučaju nije došlo ni do kakvih borbenih radnji sa njima. Prema savezničkim trupama bile su samo vrlo... (nedostaje jedna riječ, vjerojatno — uporne, primjedba Đ. K.) — komunističke snage.« (Fotokopija dokumenata u Arhivu VII JNA, kutija München N. 5).

Interesantno je, da je general-potpukovnik Lüters ostao kod svoje ocjene dejstva udarne grupe 2 proleterske divizije i po završetku ofanzive, iako je već 17 maja bilo potpuno jasno da borbe oko Bioča nisu nikakav pokušaj proboja partizana na jug u pravcu Albanije. Također su mu interesantna — iako neuvjerljiva — objašnjenja uslijed čega je došlo do razvlačenja snaga na zapadnom odsjeku fronta, kod grupe »Annacker«. Očigledno je da Lüters nije najbolje ocijenio situaciju i razvoj događaja na južnom odsjeku u vremenu od 14 do 17 maja, pa se zato i opravdava u izvještaju potrebom pojačanja jedinica na jugozapadu i jugu jedinicama sa zapada, uslijed čega je kasnije zapadni odsjek fronta postao vrlo osjetljiv i slab.

[90] Bataljon 369 divizije.

odbranu 118 divizije i ujedno zatvorila prilično veliku rupu na spojevima između lijevog krila 118-te i desnog krila 369 divizije.

Njemci su strahovali od svakog pa i najmanjeg otvora na svom frontu. I taj strah da će se partizani probiti ili na nedovoljno zaposjednutim odsjecima fronta izvući iz obruča kočio je i na mnogim odsjecima fronta ukočio njihovu akciju — slobodniji i drskiji ispad u dubinu rasporeda Udarne grupe Vrhovnog štaba.

Operativne namjere i ciljeve Udarne grupe oko 25 maja Njemci su ustvari dobro uočili. Ofanzivna dejstva prema Foči i Čeotini, zatim uspješna odbrana 3 udarne divizije na jugozapadu, ostavili su utisak da na tim odsjecima fronta Udarna grupa ima jače snage, koje pokazuju tendenciju, naročito one na sjeveru, da iziđu iz obruča. Međutim, kako će sve njemačke i talijanske jedinice jednovremeno 27 maja preći u opći napad na svim odsjecima fronta, Njemci su očekivali da će Udarna grupa biti brzo odbačena preko rijeka Tare, Pive i Komarnice, u Crnu Goru na manji prostor, s koga će, uslijed geografskog sklopa terena, imati daleko slabije mogućnosti da se probije na sjever, sjeverozapad ili zapad.

Međutim, odluka generala Lüters-a — da Udarnu grupu napadne 27 maja sa svih strana — bila je i dalje opterećena sudbonosnom griješkom početnog operacijskog plana, u potpunom zanemarivanju fronta na rijeci Sutjesci. Zapad je ostao u osnovi otvoren i dalje, sve dok se nije na Sutjesci pojavila 2 proleterska brigada, na vrlo širokom frontu, od sela Suhe do sela Čureva.

To su bile procjene proteklih bojeva i planovi za dalja dejstva protiv partizana.

2. ODLUKA VRHOVNOG ŠTABA O POSJEDANJU VUČEVA I PRENOŠENJU TEŽIŠTA PROBOJA NA PRAVAC PREKO SUTJESKE

(Dejstva od 26 maja do 3 juna)

Povlačenjem 1 proleterske divizije i Drinske operativne grupe 25 maja, propao je proboj Udarne grupe preko

Drine. Nade da će Udarna grupa zauzeti lakše prohodan teren, izvanredno značajan za prebacivanje bolnice, ugasile su se i nestale. Sada je sila događaja gurala Udarnu grupu da ide tamo gdje su najslabije njemačke snage. Nažalost, to je bio geografski najteži pravac, pravac preko Maglića, Sutjeske i Zelengore, preko surovog i pustog kraja bez igdje ičega. Pravac s kojim nije dosada nitko računao — ni Udarna grupa, ni Njemci. Ali kad se više nije moglo izići na vrata, moralo se ići na prozor.

26 maja Vrhovni štab je odlučio da se Udarna grupa orijentira na proboj preko Vučeva i Sutjeske. U tom cilju je odmah naredio Drinskoj operativnoj grupi da s 2 proleterskom i Majevičkom brigadom pređe Taru i Pivu i iziđe na Vučevo, i da sa te prostorije ofanzivno dejstvuje preko Sutjeske na sjever i sjeverozapad do linije s. Suha — s. Vrbnica — s. Zakmur — s. Trbušće.[91] Štabu 2 proleterske divizije je naređeno da krene sa 4 crnogorskom brigadom preko Pive na gacki pravac, gdje će preuzeti komandu nad 10 hercegovačkom i 7 krajiškom brigadom i organizirati protivnapad na lijevo krilo 7 SS divizije, sa ciljem da ga razbije i izbije na zapad do linije Gacko — Čemerno — Suha. Time će pomoći i dejstva Drinske operativne grupe na pravcu Vučevo — Sutjeska — s. Vrbnica.

Bolnici je naređeno da prebaci sve svoje dijelove iz Sandžaka u Crnu Goru, u trokut Tara — Durmitor — Piva.

Međutim, iako se 26 maja stalo na stanovište da se glavninom Drinske operativne grupe izvrši manevar preko Vučeva i Sutjeske na sjeverozapad prema cesti Kalinovik — Foča, a 2 proleterskom divizijom na zapad prema liniji Čemerno — Suha, u Sandžaku su ostale i dalje vrlo jake snage Udarne grupe sa zadatkom da ne dozvole neprijatelju izlazak na rijeku Taru.

Osnovni pravac proboja iz obruča na zapad preko planinskog platoa Vučeva i rijeke Sutjeske bio je u mo-

---

[91] Radiogram Vrhovnog štaba 1 proleterskoj diviziji od 26 V 1943 u 15.15 glasi:

»Odmah uputite cijelu 2 proletersku brigadu na lijevu obalu Drine, sa zadatkom da izbije na liniju Suha — Vrbnica — Zakmur — Trbušće. Po mogućnosti uputite s proleterskom i Majevičku.«

mentanoj situaciji — jedini put izlaska. Drugog izlaska nije bilo! Od prvog pokušaja proboja razlika je bila sad u tome što se u osnovi prišlo stvaranju dviju manevarskih grupa sa zadatkom paralelnog protivofanzivnog dejstva, na dva osnovna pravca — na zapad i sjeverozapad, kako bi se zauzela što veća prostorija i omogućilo, kako manevriranje snagama, tako i lakše izvlačenje bolnice.

Ideja grupiranja 2 proleterske divizije s tri brigade na gacki pravac dobro je zamišljena, jer bi jaki dijelovi divizije u izlasku Udarne grupe u dolinu Sutjeske i Zelengoru automatski imali i ulogu njenog lijevog bočnog osiguranja na južnim masivima planine Bioč i Volujaka. Ali, ta ideja je bila već u velikom zakašnjenju! Četvrta crnogorska brigada je bila daleko na istoku i jugoistoku, a neprijatelj je na gackom pravcu — kako ćemo malo kasnije vidjeti — 26 maja probio odbranbenu liniju 2, 3 i 4 bataljona 10 hercegovačke brigade približavajući se brzo rijeci Pivi. Događaji 26 maja na gackom pravcu nisu bili ništa manje tragični od onih koji su se pred dan-dva odigravali na drinskom pravcu! 26 maj je pokazao da je ostavljanje samo tri bataljona 10 hercegovačke brigade poslije 15 maja na gackom pravcu, bez obzira na bilo kakve kombinacije za izlazak Udarne grupe iz okruženja, bila velika njena griješka. Gubljenje svake mogućnosti za dejstva Udarne grupe na gackom pravcu, kao što se to tih dana dogodilo, nije se moglo više ničim nadoknaditi ili popraviti.

Operativna ideja Vrhovnog štaba za proboj iz okruženja preko Vučeva vidi se da je proizišla iz studiozne analize situacije na bojištu, da je rezultat znalačke ocjene vojnih odnosa na frontu i ono što je tih dana bilo najvažnije — operativnih mogućnosti jedinica Udarne grupe i njihovog odnosa, odnosno obaveza prema brzoj evakuaciji bolnice. Ali kad se praktično prišlo realizaciji te odluke, ispalo je opet nešto drugo. Po naređenjima koja su izdata 26, a i sutradan 27 maja, dobija se utisak kao da se tih dana nije radilo o teškoj situaciji, u kojoj je jedan pokušaj proboja već propao. Pred Drinsku operativnu grupu se postavio zadatak da razbije Njemce u dolini Sutjeske i izbije do linije s. Trbušće — s. Zakmur — s.

Vrbnica — s. Suha, a na Sutjesku su upućene samo dvije brigade — 2 proleterska i Majevička, od kojih je ova druga imala tih dana manje od 400 boraca, dok su u dolini donjeg toka Tare i u široj zoni Čelebića ostale tri brigade — 1 proleterska, 6 istočno-bosanska i 3 krajiška.

Drinska operativna grupa je trebala da riješi osnovni zadatak operacije — a bila je više nego polovinu manja i po brojnom stanju i po naoružanju i od grupe brigada (1 divizija) koja je ostala u Sandžaku i od grupe brigada (2 divizija) na gackom pravcu, a koja je u osnovi rješavala pomoćni zadatak. U situaciji kada su Njemci vršili velik pritisak sa svih strana — bilo je suviše optimistički, da ne kažemo potpuno nerealno, povjeriti proboj preko Sutjeske samo dvjema brigadama Drinske operativne grupe. Događaji u dolini Sutjeske u toku 26 i 27 maja već su jasno upozoravali na to.

Zašto je Vrhovni štab NOV i POJ izvršio ovakvo grupiranje snaga Udarne grupe dobrim dijelom je rezultat političkog plana i političkih potreba tih dana — čekanja savezničke vojne misije sa Bliskog Istoka, koja je najavila svoj dolazak još 21 maja. Dolazak ove misije i uspostava vojnih i političkih veza sa zapadnim saveznicima bili su od prvorazrednog značaja za Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije.

Rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta u Jugoslaviji nije održavalo nikakve vojne i političke veze sa zapadnim saveznicima. Naprotiv, tadanje vlade Velike Britanije i SAD su održavale stalan politički kontakt s izdajničkim četničkim pokretom Draže Mihailovića, pružajući mu znatnu moralnu, političku i materijalnu pomoć. Međutim, kada je Narodnooslobodilačka vojska razbila četničke formacije Draže Mihailovića, saveznicima nije preostalo drugo nego da priznaju stanje stvari u Jugoslaviji i uspostave veze s Narodnooslobodilačkim pokretom u Jugoslaviji.

U aprilu 1943 na slobodni teritorij Hrvatske spustila se padobranima jedna grupa oficira i podoficira poslata iz savezničke Vrhovne komande na Bliskom Istoku da uspostavi kontakt sa jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Ona je brzo došla u vezu sa Glavnim štabom NOV

i PO za Hrvatsku, o čemu je odmah obavješten i Vrhovni štab NOV i POJ. Preko glavnog štaba za Hrvatsku i ove engleske grupe za vezu počeli su razgovori o mogućnostima dolaska jedne stalne savezničke vojne misije u Vrhovni štab NOV i POJ, koja bi imala zadatak da uspostavi tješnji kontakt i suradnju između Narodnooslobodilačke vojske i savezničkih armija.[92] Pregovori su uspješno završeni i prema datom obećanju engleske Vrhovne komande na Bliskom Istoku očekivao se svake noći, od 21—27 maja 1943, dolazak takve misije u Vrhovni štab NOV i POJ.

Evo nekoliko depeša Vrhovnog komandanta NOV i POJ koje govore o ovom problemu:

18 V 1943 godine:
Saopštite u naše ime engleskoj misiji slijedeće:
Smatramo logičnom saradnju sa Saveznicima. Neka pošalju jednog oficira za vezu u naš štab. Može se spustiti odmah u Crnu Goru kod Durmitora. Znakove ćemo ugovoriti, koje oni predlože. Mi tražimo da engleska avijacija odmah bombarduje Berane, Bijelo Polje, Andrijevicu, Mostar, Podgoricu i Nikšić. Dalje prema našim informacijama. Ovo najhitnije. Tito.

19 maja 1943 engleska vojna misija pri Glavnom štabu Hrvatske predala je ovome telegram od Vrhovne komande engleskih snaga na Bliskom Istoku za Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, koji glasi:

Zahvaljujemo na Vašem pozivu, kojega prihvaćamo. Mi također smatramo da je to logičan korak u sinhronizaciji zajedničkih planova za potpuno poražavanje Osovine i kvislinga. Mi ćemo poslati dva oficira s telegrafistima i opremom. To su kapetan Dikin i kapetan Stuart. Oni će pretstavljati ovu Vrhovnu komandu i biće upućeni da održavaju najužu vezu s Vama.

U depeši od 21 maja u 8.45 sati tražila se intervencija i pomoć engleske avijacije i iznesena je u najopćijim crtama vojna situacija Udarne grupe u Crnoj Gori. Istog ovog dana poslata je i druga depeša, u kojoj je ponovljena situacija Operativne grupe i dat prijedlog:

Neka hitno pošalju pretstavnika i eksploziv za rušenje pruga i tunela. Javite to u naše ime. Tito

---

[92] Vrhovni štab je slao radiodepeše Glavnom štabu za Hrvatsku, a ovaj ih je predavao savezničkoj grupi oficira, da ih preko svoje radiostanice pošalju savezničkoj Vrhovnoj komandi za Bliski Istok.

Zatim još jedna depeša sa podacima za spuštanje predviđenih oficira iz aviona:

Javite Englezima: Slažemo se sa datumom. Biće sve spremno. Koordinate: geografska širina 43 stepena, 09 minuta, 30 sekundi. Geografska dužina istočno od Grenwicha 19 step. 07 minuta 40 sekundi. Azimut, Durmitor, Bobotov Kuk k. 2522. Mjesto za spuštanje 61 stepen, orjentaciona linija rijeka Tara. Međuprostor Plevlja — Nikšić. Vrijeme za spuštanje noću 22 do 02 časa. Tito.

Depeša od 24 V 1943:

Čekamo Engleze i materijal 25 o. m. noću na Negobuđskom Polju gdje oni traže. Neka više ne odlažu, jer Nijemci s većim snagama hoće da prodru od Kolašina preko Sinjajevine i nije isključeno da će tu biti za nekoliko dana poprište borbe. U slučaju nevremena čekamo ih slijedeće veče. Tito.

Depeša od 24 V 1943 u 18.30 sati:

Čekamo Engleze danas 24. o.m. na našem i njihovu mjestu, a sutra po depeši od 0117 grupa. Tito.

Depeša od 27 V 1943:

Čekamo Engleze 26, 27 i 28. Neka po mogućstvu jave dolazak. Tito.

Depeša od 28 V 1943 za Glavni štab Hrvatske:

27 na noć u 00 časova, sretno se spustilo 6 Engleza sa stvarima, ali ne sa sanitetskim materijalom. Oni će sami uspostaviti vezu sa svojima ... Tito[93]

Da bi sačekao i prihvatio savezničku misiju Vrhovni štab je stao na stanovište *da ne izlazi brzo iz obruča u Crnoj Gori,* već da samo stvori operativne uslove za izlazak preko Sutjeske. Zato je i ostavio jače snage u odbrani rijeke Tare i planine Ljubišnje nadajući se da će Drinska operativna grupa i 2 proleterska divizija razbiti njemačke snage na Sutjesci i na gackom pravcu i time omogućiti izlazak Udarne grupe preko Sutjeske na cestu Foča — Kalinovik — Ulog.

---

[93] Depeše Glavnog štaba Hrvatske koje je u zasebnoj svesci bilježio politički komesar GŠH drug Vladimir Bakarić. Sveska depeša se nalazi kod njega.

26 maja otišli su preko Pive na Vučevo 3 i 4 bataljon 2 proleterske brigade, sutradan je otišla Majevička, a 28 maja i 6 istočno-bosanska brigada. Tako su se 29 maja poslije podne sve tri brigade Drinske operativne grupe našle na Vučevu i dolini Sutjeske.

Prva proleterska brigada je ostala u Sandžaku i 26 maja organizirala je svoju odbranu na liniji s. Fališi — s. Klinci — s. Grab, sa zadatkom stvaranja potrebnog vremena za izvlačenje snaga iz Sandžaka i dolazak savezničke vojne misije. Treća krajiška brigada, po povratku sa fronta 7 banijske divizije, postavljena je 28 maja iza 1 proleterske brigade na lijevu obalu Tare od s. Uzlupa do Šćepan-Polja.

1 i 2 bataljon 2 proleterske brigade, koji su 25 maja izbili na rijeku Sutjesku, prvi kod sela Čureva, a drugi daleko na zapad, kod ulaza u kanjon Sutjeske ispred sela Suhe, vodili su u toku 26 i 27 maja jake borbe sa dijelovima grupe »Annacker«. Prvi bataljon je uspio 26 maja da pređe Sutjesku zapadno od sela Čureva, ali nije imao snage da se održi na lijevoj obali Sutjeske. Treći bataljon 738 njemačkog puka odbacio ga je nazad u selo Čurevo.

Maršujući prema Suhoj, 2 bataljon je 26 maja u kanjonu Sutjeske napao i razbio jednu četu grupe »Annacker«, a zatim produžio kroz kanjon za Suhu. Tu je zatvorio ulaz u kanjon i obrazovao prvi mostobran na Sutjeski čekajući dolazak ostalih snaga. Pokušaji grupe »Annacker« da ponovo ovlada kanjonom Sutjeske između sela Graba i Tjentišta i likvidira taj prvi partizanski mostobran na Sutjesci — ostali su bez uspjeha. Naprotiv, dejstva 2 bataljona razdvojila su grupu »Annacker« na dva dijela, jedne snage — oko dva bataljona, ostale su 27 maja na prostoriji Grab — Čemerno — Stabna, a druge — oko jednog i po bataljona — u selima Tjentištu, Popovom Mostu i Čurevu i na ušću Sutjeske.

Sa fronta, u obliku kruga, njemačke, talijanske i kvislinške jedinice jačine preko osam pješadijskih divizija — 118 lovačka, 7 SS, 369 legionarska i 1 brdska divizija, borbena grupa »Ludviger« (jačine isto jedne pješadijske

divizije), 4 puk »Brandenburg«, divizije — »Taurinense«, »Venezia« i »Ferrara«, 86 legija »crnih košulja«, 120 pješadijski puk divizije »Emilia«, dva samostalna bataljona »crnih košulja« (u sastavu divizije »Venezia«), dijelovi 383 i 127 pješadijskog puka i 4 brdska domobranska brigada, praćeni sa preko dva bataljona tenkova i uz masovnu podršku avijacije, koja je stavila pod udar sva naseljena mjesta na slobodnom teritoriju — krenule su 27 maja ujutro sa svih strana na jedinice Udarne grupe.

Duboko u pozadini 7 SS divizije, duž ceste Grahovo — Vilusi — Bileća, talijanske divizije »Perugia«, »Marche« i »Murge« obrazovale su zaštitni pojas. Kraljevski (talijanski) generalštab i štab 2 armije naredili su armijskom korpusu u Hercegovini da pojača budnost do maksimuma i da bude stalno spreman na intervenciju — naročito divizija »Marche« prema liniji Bileća — Avtovac — Gacko, jer se može dogoditi da se partizani, pritisnuti velikim njemačko-talijanskim snagama u Crnoj Gori, probiju u Hercegovinu, kao što se to već jednom dogodilo, u vrijeme prošlih zimskih operacija.

Prema njemačko-talijanskom sporazumu, sada su tačno utvrđeni međusobni odnosi i sadejstva njemačko-talijanskih jedinica, jer je svaka jedinica dobila svoj sektor dejstva, odnosno svoju zonu za čišćenje. Na najvažnijim pravcima nastupanja nalazile su se njemačke jedinice, a Talijani su ili ubacivani između tih pravaca ili su pomagali nastupanje glavnih njemačkih kolona, ili su u pozadini njemačkih jedinica obrazovali jake rezerve i zaštitne pojaseve, čisteći one predjele preko kojih su njemačke jedinice brzo prešle.

Prvi uspjeh Njemaca, koji je u osnovi uzdrmao cio položaj Udarne grupe u Crnoj Gori, i koji je imao velik odraz na njena predstojeća dejstva u izlasku iz neprijateljskog okruženja, dogodio se na gackom pravcu i to u vrijeme kad su 2 proleterska i Majevička brigada još marševale prema svome marševskom cilju u dolini Sutjeske. Grupa »Hahn« je poslije pet dana teške borbe uspijela da razbije odbranbenu liniju 2, 3 i 4 bataljona 10 hercegovačke brigade i da 26 maja uveče izbije na liniju

Šejtan Kula — s. Stabna. Hercegovački bataljoni su se povukli na liniju s. Miloševići — Panos — s. Smriječno. Sutradan su Njemci zauzeli i Panos i predveče ušli u selo Goransko. Deseta hercegovačka i 7 krajiška brigada su napustile lijevu obalu Pive i noću 27/28 maja prešle su preko Pive, u sela Borkovići, Boričje i Pišće (vidi skicu 9).

28 i 29 maja, lijevo krilo SS divizije (grupa »Hahn«) blokiralo je Pivu od Pivskog Manastira do Plužina, a 2 bataljon 738 puka — desno krilo grupe »Annacker« — izišao je iz sela Miloševića do sela Brljeva, odakle je trebao produžiti dalje niz lijevu obalu Pive i zauzeti selo Mratinje.

29 maja pošla je u napad svim raspoloživim snagama i grupa »Annacker« (desno krilo 118 lovačke divizije) da zauzme planinski plato Vučevo i selo Mratinje, i zatvori kanjon Pive sa zapada od Brljeva preko Mratinja do sela Gornje i Donje Kruševo.[94]

Napad na Vučevo i selo Mratinje grupa »Annacker« je organizirala iz dva suprotna pravca — jednim — Đurđevica (k 1062) — Stožer (k 1450) — Vučevo — s. Mratinje i drugim s. Brljevo — Javorak (pivski) — s. Mratinje. Zauzimanjem Vučeva grupa »Annacker« bi izolirala sutjeski mostobran i primorala 2 proleterski bataljon da se povuče iz kanjona Sutjeske.

Ujutro 29 maja lijevokrilni bataljon grupe »Annacker«, dobro opremljen planinskom opremom, izišao je iz kanjona Sutjeske na Stožer (k 1450) i katune Koritnika. Majevička brigada, koja je obezbjeđivala ovu prostoriju, nije očekivala da će Njemci poduzeti tako težak i riskantan podhvat. Iznenađena i nespremna za borbu, povukla se brzo i u neredu. Njemci su zauzeli i Stožer i katune Koritnika, gdje su se odmah počeli i utvrđivati. U toj kritičnoj situaciji izišla je 6 istočno-bosanska brigada iz kanjona Pive na Vučevo i na svoje iznenađenje naišla je na borce Majevičke brigade, gdje se povlače s Koritnika. Sada se 6 brigadi dogodilo isto ono što se dogodilo prije

[94] Lijevokrilni bataljon grupe »Annacker« (1/738 puka) koji je pred nekoliko dana, u vrijeme krize 118 lovačke divizije u Sandžaku, upućen za pojačanje grupe »Gertler«, vraćen 27 maja nazad u dolinu Sutjeske.

nekoliko dana 1 proleterskoj brigadi u dolasku na front Drinske operativne grupe kod s. Čelebića, sjeverno od Tare. I njen komandant je bio primoran da odmah ubacuje u borbu bataljon po bataljon, onako kako je koji izlazio na Vučevo, da bi zaustavio Njemce, a zatim, kada su mu stigle sve snage, da poduzme protivnapad, kako bi bacio Njemce nazad u Sutjesku. U dramatičnom i teškom okršaju koji se vodio do duboko u noć, njemački bataljon je bio razbijen i bačen niz klisure Sutjeske nazad prema Ćurevu.[95]

Sutradan 30 maja, lijevo krilo grupe »Annacker« je ponovo pokušalo da zauzme katune Koritnik, ali sad iz pravca sela Ćureva. Međutim, poučena teškim iskustvom, Majevička brigada ga je otkrila za vrijeme penjanja uz kanjon i odbacila nazad. Pretrpjevši vrlo ozbiljne gubitke u ova dva dana borbe za Vučevo, grupa »Annacker« je 31 maja poduzela utvrđivanje lijeve obale Sutjeske, od Tjentišta do Đurđevice (k 1062) (vidi skicu 8).

---

[95] O tom događaju načelnik štaba Šeste istočno-bosanske brigade Rudi Petovar piše:

»... Nijemci su najzad ocijenili njegovu važnost (misli se na Vučevo — primjedba Đ. K.) i namjere Vrhovnog štaba, pa su se toga dana, sa snagama od oko dva bataljona, popeli iz doline Sutjeske na Koritnik i ovladali većim dijelom te visoravni. Nastao je kritičan moment. Da su Nijemci ovladali Vučevom, teško bi ih bilo zbaciti sa njega nazad u Sutjesku... Četa za četom, bataljon za bataljonom uvođeni su iz marša u napad, pravo na juriš...

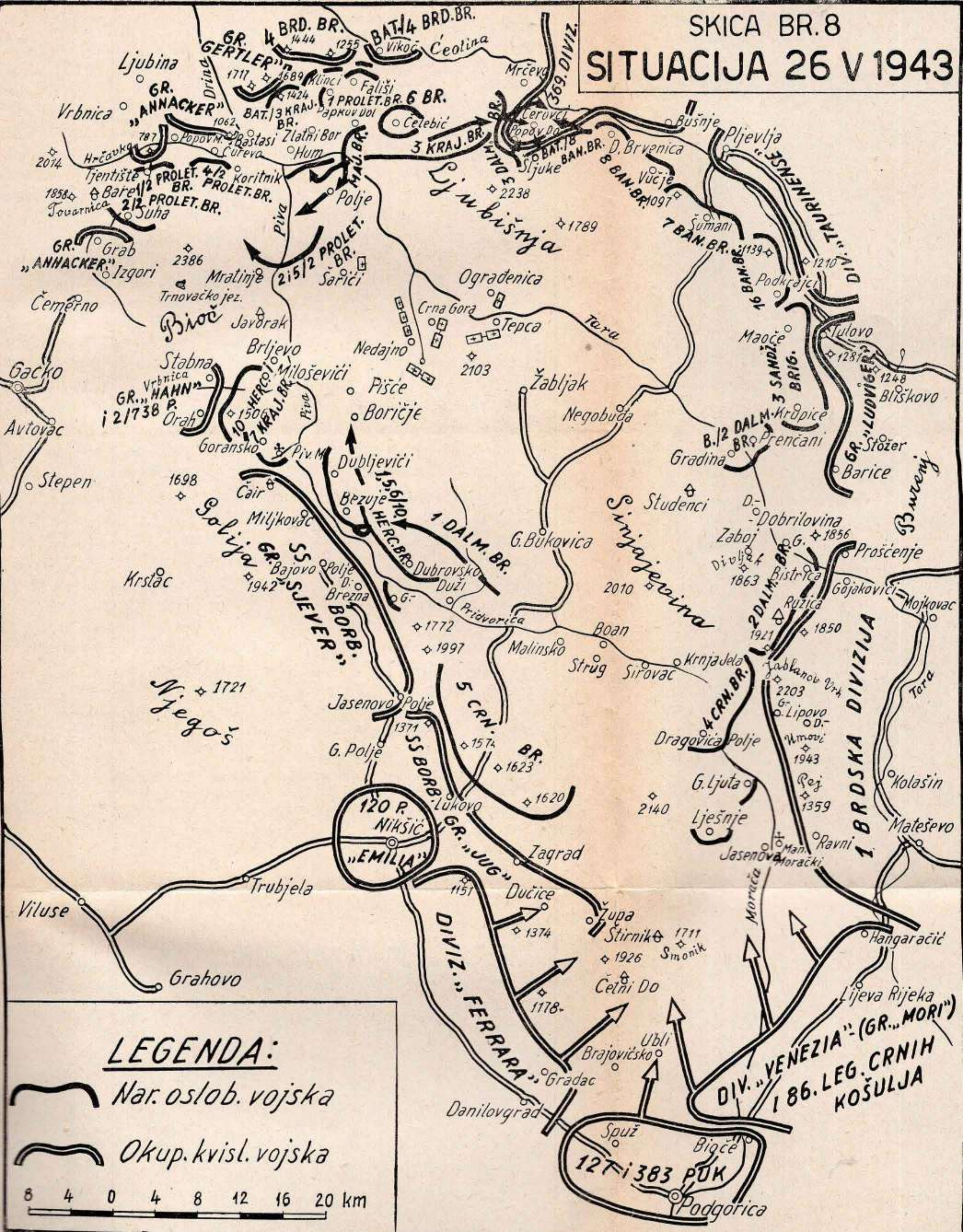
Razvila se oštra borba. Nijemci su pružali jak otpor, ali su postepeno potiskivani. Bataljoni Šeste i Majevičke brigade su zaobišli njemačke položaje i sa bataljonom 2 proleterske brigade natjerali Nijemce na strme stijene Vučeva, koje padaju u dolinu Sutjeske i Drine. Nijemci su glavačke skakali niz strme litice, i veći dio jednog njihovog bataljona uništili su na taj način borci 3 bataljona Šeste brigade. Oni su ih presjekli kod Stožera (1450) i natjerali da skaču niz stijene i urvine duboke nekoliko desetina pa i stotinu metara. Glasinački bataljon zaplijenio je komoru, i svi njegovi borci su se obukli u njemačke uniforme, tako da se na prvi pogled nisu razlikovali od Nijemaca. Zaplijenjeno je dosta hrane: butera, kobasica, hljeba, čak i limunova. To je borcima dobrodošlo, jer su komore i intendanti bili zaostali pozadi u dolini rijeke Pive. I poslije ove borbe još za nekoliko dana naši borci su izvlačili plijen i polužive Nijemce, koji su se survali niz strme litice ili se zaglavili na njima.« (Petovar, n. d. 187).

10*

Desnokrilni bataljon grupe »Annacker« (2/738 puka) prošao je u svom pothvatu prema Mratinju kao i onaj iz Sutjeske. On je stigao 29 maja u selo Brljevo, na lijevu obalu Pive, gdje se ukopao i zanoćio. Kako u toku dana nigdje nije došao u kontakt s partizanima, uputio je samo jača izviđačka odjeljenja u pravcu katuna Javorak (pivski), gdje nije bilo nijedne jedinice Udarne grupe. I sutradan popodne, 30 maja, Njemci su krstarili prostorom Javorka ali iz neobjašnjivih razloga nisu pošli sa cijelim bataljonom na sjever u pravcu Mratinja, najznačajnijeg prelaza preko Pive za Udarnu grupu. Poslije podne 30 maja stiglo je na Javorik oko 40 boraca s komandantom 1 bataljona 7 krajiške brigade, koji su odmah prihvatili borbu i protjerali izviđačka odjeljenja 2 bataljona »Annacker« nazad u selo Brljevo. Na taj sukob oko Javorka Njemci su reagirali isto onako kao i oko Vučeva. Poslali su sada jače snage, ali su i 1 bataljonu stizala pojačanja iz njegove brigade, pa su Njemci ponovo odbačeni nazad. Sutradan, 31 maja, ponovo se razvila žestoka borba za pivski Javorak, ali je 7 krajiška brigada uspjela stabilizirati svoj front i osujetiti sve pokušaje Njemaca da se probiju preko Javorka za Mratinje (vidi skicu 9).

U vrijeme borbi na Vučevu i Javorku, na sutjeskom mostobranu — izuzev sukoba jačih izviđačkih patrola — vladalo je zatišje. Ojačani 3 bataljon 738 puka izviđao je teren ispred sebe i ukopavao se na Košuru (k 787) i Slanom Brdu (k 1196), na dvema tačkama, u taktičkom pogledu izvanredno značajnim, jer nisu dozvoljavale širenje sutjeskog mostobrana sjeverno od Tjentišta i južno od Suhe (vidi skicu 9).

Neuspjeh grupe »Annacker« nije bio samo veliki neuspjeh 118 lovačke divizije. Poraz u bojevima na Vučevu i Javorku (pivskom) imao je široke reperkusije na cijelu operaciju »Schwarz«. To je bila prva pokidana karika u lancu njemačkog fronta čvrsto stegnutog oko partizana. General-major Kübler, komandant 118 lovačke divizije, a odmah zatim i general-potpukovnik Lüters, osjetili su 30 maja svu opasnost ovog neuspjeha i poduzeli su odmah niz korjenitih mjera za stabilizaciju fronta 118 lovačke divizije na Sutjesci.

SKICA BR. 8
SITUACIJA 26 V 1943
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
8 4 0 4 8 12 16 20 km
GR. „GERTLER"
4 BRD. BR.
BAT./4 BRD. BR.
Ćeotina
369. DIVIZ.
GR. „ANNACKER"
1 PROLET. BR.
6 BR.
BAT./3 KRAJ. BR.
3 KRAJ. BR.
3 DALM. BR.
BAT./8 BAN. BR.
8 BAN. BR.
7 BAN. BR.
16 BAN. BR.
DIV. „TAURINENSE"
1/2 PROLET. BR.
4/2 PROLET. BR.
2/2 PROLET. BR.
MAJ. BR.
2 i 5/2 PROLET. BR.
Ljubišnja
Pljevlja
Bioč
GR. „HAHN" i 2/738 P.
10 HERC.
7 KRAJ. BR.
1, 5, 6/10 HERC. BR.
1 DALM. BR.
3 SANDŽ. BRIG.
B./2 DALM. BR.
GR. „LUDVIGER"
Sinjajevina
Golija
SS GR. „SJEVER"
BORB.
2 DALM. BR.
4 CRN. BR.
5 CRN. BR.
1 BRDSKA DIVIZIJA
Njegoš
120 P.
Nikšić
„EMILIA"
SS BORB. GR. „JUG"
DIVIZ. „FERRARA"
DIV. „VENEZIA" - (GR. „MORI")
I 86. LEG. CRNIH KOŠULJA
127 i 383 PUK
Podgorica
Gacko
Avtovac
Stepen
Krstac
Viluse
Trubjela
Grahovo
Danilovgrad
Žabljak
Kolašin
Mojkovac
Tara
Piva
Drina
Morača

Centar i lijevo krilo 118 lovačke divizije — grupa »Gertler« i 4 domobranska brigada — dobili su zadatak da razbiju partizanski front sjeverno od Tare, iziđu širokim frontom na rijeku i blokiraju prijelaze u donjem toku Tare i Pive (Šćepan Polje). Obje grupe su pošle 27 maja ali su, uslijed velikog nevremena — kiše i oluje[96] uspjele u toku dana zauzeti na frontu 1 proleterske brigade nekoliko kota. Do jačih sukoba došlo je u šumama Korlata i Laništa. Sutradan 28 maja, poslije teške borbe oko sela Grab, Pjelovci i Borje, 118 lovačka divizija savladala je otpor 1 proleterske brigade i potisnula je na rijeku Taru. Noću 28/29 maja 1 proleterska brigada prešla je rijeku Taru kod sela Uzlupa i povukla se u Crnu Goru.

Poslije četrnaestodnevnih teških borbi na drinskom pravcu, 118 lovačka divizija je 29 maja izišla sa grupom »Gertler« i 4 domobranskom brigadom na desnu obalu Drine i Tare, od sela Bastasi, preko Huma i Zlatnog Bora do sela Papkov Do i Uzlup (vidi skicu 9). Po izlasku Njemaca na desnu obalu Tare, pod udar mitraljeske, minobacačke i artiljerijske vatre došla je staza niz lijevu obalu Drine od Šćepan-Polja do ušća Sutjeske (Pusto Polje) i viseći most na Pivi kod sela Donje Kruševo, tako da su već 30 maja jedinice prelazile preko mosta samo noću.

Paralelno sa izlaskom 118 lovačke divizije na desnu obalu Drine i Tare, izišla je i SS borbena grupa »Jug« (14 brdski puk i motorizirana kolona 7 SS divizije) na nikšićko-šavničkom pravcu na rijeku Tušinju i Komarnicu. U borbama 26, 27 i 28 maja Njemci su savladali otpor 5 crnogorske brigade i izbili 28 maja na liniju Krnovska Glava (k 1643) — Komandirovo Brdo (k 1503) — Vojnik (k 1997). 29 maja ušli su u Šavnik (vidi skicu 9).

Braneći pravac Nikšić — Šavnik, 5 crnogorska brigada se vanredno uporno borila, naročito na kotama južno od Šavnika gdje su Njemci pretrpjeli osjetne gubitke. Po žestini borbe, stalnim noćnim kontranapadima 5 crnogor-

---

[96] U dnevnom izvještaju o dejstvima njemačkih jedinica u operaciji »Schwarz« na dan 27 maja Njemci su zabilježili: »Vrijeme: Kiša, na brdima pada snijeg, visina snijega do 10 cm.«

ske brigade, Njemci su stekli utisak da se na pravcu brane četiri brigade Udarne grupe.

Motorizirana kolona 7 SS divizije krstarila je selima Nikšića Župe, a zatim je sa svojim pješadijskim dijelovima pošla iz sela Zagrad na sjever, općim pravcem Zagrad — Lukavica — Boan, kao desno krilo SS borbene grupe »Jug« (vidi skicu 9).

30 maja 7 SS divizija je izbila na liniju katuni Lukavica — s. Strug — s.Malinsko — Šavnik — r. Pridvorica — r. Komarnica — Pivski Manastir — s. Plužine (vidi skicu 8). Treća udarna divizija organizirala je odbranu na liniji — s. Godijelji — s. Duži — Dubrovsko (5 crnogorska brigada) — s. Bezuje — s. Dubljevići — s. Krstac — s. Pišće (vidi skicu 9).

Uspjeh 7 SS divizije, prvenstveno na gackom pravcu, u toku 28 maja kada su zatvoreni prijelazi preko Pive kod Pivskog Manastira i sela Plužine, otvorio je novu i veliku krizu na frontu Udarne grupe. Sva sela Pivske Župe su bila izgubljena i neprijatelju su pala u ruke dva izvanredno značajna prijelaza preko rijeke prije nego što je štab 2 proleterske divizije uspio prijeći sa 4 crnogorskom brigadom Pivu i podržati 10 hercegovačku i 7 krajišku brigadu. Predviđeni protivofanzivni manevar 2 proleterske divizije na gackom pravcu prema Čemernu propao je prije nego što je počeo. I da bi stvar bila još gora, na lijevoj obali Pive, od 10 i 7 brigade nije nitko ostao — nijedan bataljon se nije povukao na sjever da zatvori pravac s. Stabna — s. Brljevo — Mratinje, pravac koji je 28 maja postao od prvorazredne važnosti po izlazak Udarne grupe iz Crne Gore na Sutjesku.

Da bi ispravio grešku 10 hercegovačke i 7 krajiške brigade i obezbjedio mratinjski most, štab 3 udarne divizije šalje 7 krajišku brigadu usiljenim maršem nazad preko Pive na pivski Javorak. Ali, 29 maja 7 krajiška brigada, kao i ostale jedinice 2 i 3 divizije kasnije, bila je primorana da maršuje nazad na gacki pravac, prema Brljevu i pivskom Javorku — naokolo, jer se preko Pive moglo preći jedino na mratinjskom mostu. Drugog puta nije više bilo! I 7 krajiška brigada je stigla 30 maja na

Javorak — nakon jednog dramatičnog marša, u kome je više od polovine boraca popadalo na putu, naročito iz 1 bataljona.

Odmah za 7 krajiškom krenuli su 30 maja za Mratinje i pivski Javorak štab 2 proleterske divizije i 4 crnogorska i 10 hercegovačka brigada.

Nastupajući širokim frontom preko Šinjajevine u pravcu Žabljaka, 1 brdska divizija je svojim lijevim krilom došla 30 maja u dodir sa 7 SS divizijom u zoni Boana. Njeni prednji dijelovi stigli su na liniju s. Dobrilovina — Katun Zaboj — Starac — Krnja Jela — s. Bare (vidi skicu 9). Druga dalmatinska brigada koja je kontrolirala Sinjajevinu, i postepeno se povlačila ispred 1 brdske divizije, po naređenju Vrhovnog štaba napustila je 29 maja ovaj odsjek fronta i otišla u sastav svoje divizije, u selo Mratinje.

Između SS i 1 brdske divizije dejstvovale su talijanske divizije »Ferrara« i »Venezia«, prva na sjeveroistok, a druga na sjeverozapad, do linije selo Jasenovo (donja Morača) — Nikšićka Župa. U sela donje Morače, Rovaca i Nikšićke Župe, su izbile 30 maja pročešljavajući pređeni teren, paleći kuće i planinske pojate, pljačkajući i dalje stoku po planinama i hapseći masovno stanovništvo, naročito po zabačenim selima. Optužujući ga da je partizan, partizanski kurir ili agent, njemačko-talijanskokvislinška vojska pucala je na svakog seljaka koji se našao van svoje kuće, a oni koji su nađeni u kućama, hapšeni su i preslušavani, silom tjerani da vode njemačkotalijanske jedinice na kuće istaknutijih pristalica NOP ili gdje su sakriveni pozadinski politički radnici. Mnogo seljaka je odvedeno u zatvore i logore iz kojih se više nikad nisu vratili.

Sjeverno od 1 brdske divizije, njemačko-talijanskobugarska grupacija — grupa »Ludviger« i 4 puk »Taurinense« — savladala je 27 i 28 maja otpor 7 banijske divizije u centru, duž ceste Pljevlja — Potpeće — Đurđevića Tara i na desnom krilu u rejonu sela Maoče i izbila širokim frontom pred rijeku Taru. Sedma banijska divizija je izvršila opće povlačenje u Crnu Goru. 28 maja je

prešla Taru i primila naređenje Vrhovnog štaba da zatvori rijeku Taru od sela Gradine pa nizvodno do ušća Sušičkog potoka u Taru. Međutim, sutradan, 29 maja, 7 divizija je dobila zadatak da smjeni 3 krajišku brigadu preuzimajući odbranu Tare od Sušičkog potoka pa nizvodno do Šćepan-Polja i Donjeg Kruševa. Treća sandžačka brigada je stavljena pod taktičku komandu 3 udarne divizije i povlači se nazad oslanjajući se na planinu Durmitor, na liniju s. Tepca (na Tari) — na Nagorje — s. Bosača — Javorovača (k 1529) — Motički Gaj — Dobri Do. Tu kod Dobrog Dola brigada se povezala sa 5 crnogorskom brigadom (vidi skicu 9).

Noću 27/28 maja 1943 spustila se na Negobućsko Polje, 10 kilometara jugoistočno od Žabljaka, dugoočekivana saveznička grupa oficira za vezu sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske, sa kapetanom Stjuartom na čelu. Njihovim dolaskom jedna etapa borbe Udarne grupe za izlazak iz obruča bila je završena. Jedinicama su izdata naređenja u smislu brzog izlaska iz Crne Gore u pravcu doline Sutjeske.

Sva pažnja i sve nade Udarne grupe bile su 28 i 29 maja usmjerene na Vučevo i Sutjesku. Ostalo je samo Vučevo, kao jedini pravac, koji je pružao realnije mogućnosti izlaska jedinica i bolnica iz obruča. Sve druge operativne kombinacije propale su potpuno 27 maja uveče.

Ali put izlaska jedinica Udarne grupe iz Crne Gore preko pivskih planina, kanjona Pive, planinskih masiva Maglića, zatim opet kanjona Sutjeske, u Zelengori i dalje za istočnu Bosnu, kako je to bilo planirano — bio je trnovit i krvav. To je put preko predjela koji je jedinstven po svojoj divljini, put kroz prašume, kanjonske rijeke i potoke. Za turiste su ti predjeli puni veličanstvenih slika, ali za vojnike Narodnooslobodilačke vojske to je predstavljalo glad, besane noći, marševanja do iznemoglosti i vođenje borbe gdje nigdje ničega nema — izuzevši njemačkih vojnika koji vrebaju sa svih strana.

Dovoljno je samo skinuti viseće mostove s rijeka — daske postavljene na zategnutu čeličnu užad od jedne na drugu obalu i postaviti nekoliko teških mitraljeza na ne-

koliko takvih prolaza — i rijeka je zatvorena. Proboj preko takvih mjesta, bez jake brdske artiljerije, težak je ili nemoguć. Svako opterećenje partizana koji su stalno bili u pokretu i borbi, bilo je skopčano s velikim teškoćama u pokretu. Konji s tovarom — u uvjetima kada se brzo moralo stići na cilj — nisu bili u stanju da prate pješake, već su zaostajali po pola dana i više iza njih. Mnogi su popadali ili bili napadnuti od avijacije i obično nisu ni stizali na cilj. Teške ranjenike, preko takvog surovog terena, niti je više imao tko nositi, niti je to praktično bilo mogućno.

Na rijeci Pivi su ostala 20 maja još samo dva slobodna prijelaza — kod sela Mratinja i Donjeg Kruševa. Viseći most kod Donjeg Kruševa već je bio pod jakom artiljerijskom i minobacačkom vatrom grupe »Gertler« i preko njega se prelazilo samo noću. I 30 maja sve jedinice, maršujući u pravcu Vučeva, išle su preko mratinjskog mosta.

Pokret jedinica je bio stalno ometan od avijacije. Vrijeme se okišalo, po planinama je padao snijeg i slabo obučena vojska trpila je uz kronično gladovanje, nespavanje, teške pokrete i borbe još hladnoću, i da bi paradoks bio veći, to je sve bilo posljednjih dana maja! Noći su bile oblačne i mračne, a kako se pokret po danu izbjegavao zbog avijacije, to je noću bio još naporniji i bolniji. Silazak u kanjon Pive, Tare i Sutjeske ili izlazak iz njega, noću po uskim planinskim stazama, bio je pravo mučenje za ljude. Izvučeni iz teških defanzivnih borbi, neispavani i polubosi, partizani su padali, klizali se i otiskivali, pomagali i vukli jedan drugoga, izvlačili konje i komore, kojima se više nijedan vojnik nije radovao. Samo za prijelaz kanjona, koji se diže 800—1000 metara iznad vode, od pivskih planina na Vučevo, marš je trajao i po 24 sata.[97]

---

[97] Za raspoloženje boraca u ovo vrijeme, vrlo interesantna su zapažanja Milonje Stijovića, intendanta jednog bataljona 1 proleterske brigade, koje je on svakodnevno zapisivao u svoj dnevnik — notes džepnog formata.

Evo kako je on doživeo i vidio događaje oko sebe:

»*Subota 29* [maj]

Ujutro rano, pokret do više sela Rudine... U 6 h uveče produžili k rijeci Pivi. Spuštali se noću niz velike vrleti. Padali

U početku ove velike bitke taj šumoviti i pusti teren izbjegavali su i Njemci i partizani. Međutim, poslije 28 maja on je postao glavno poprište borbi, težište izlaska Udarne grupe iz obruča. Sila događaja diktirala je svoje uslove.

---

konji. Artiljerija tukla sa one strane Tare most i porušila ga da nijesmo mogli preći, već smo zanoćili — sve komore sa ove strane Pive. Pomrčina, strmo, šuma, teško se ide. Pričaju da su parašitisti, šest Engleza, pali u Žabljak kod VŠ...

Zdrav. Neraspoložen, hrana slaba, nema.

Nedelja 30

Osvanuli u šumi iznad Pive. Most je tukla artiljerija i nije se mogao popraviti. Sašli do Pive i ostali cio dan. Gledao sam kako na gumenim čamcima pioniri prevoze bataljonsku komoru naše brigade. Dva čamca po 6 ljudi. Sporo ide jer ne daju avioni-izviđaju, mitraljiraju i bombarduju oko mosta. Gusta šuma. Druga brigada vodi borbu sa Nemcima po Vučevu. Nema radio vesti. Ne znam šta se radi, samo čujem borbu svuda. Štuke bombarduju po cio dan...

Ponedeljak 31

Cio dan na Pivi, prebacio intendanturu pa 21 vola — sve jednog po jednog. Muka sam se namučio; u 16 h sam se prebacio i pošao uz brdo k Vučevu, u 18 h štuke su bomb. most i prelaz gdje smo prešli. Ja sam bio u kosi i ispod mene su proletavali i mitraljirali po šumi, 9 njih. Strahota od detonacije i sirena. Nikakvih vijesti. Samo borba se čuje. Oko Čureva i artiljerija tuče sa brda više Foče k Vučevu i na most kod Šćep.[an] Polja. Zdrav. Neispavan. Nezadovoljan. Gladan. Zakonačili u šumi i Vučevu.

Juni

Utorak 1

Osvanuli na Vučevu i zorom produžili preko Vučeva. Došli u katune Mratinjske gdje smo prošle godine bili. Pratila nas avijacija. Spuštala se »Roda« do jela a štuke bomb. cio dan podno Maglića gdje je 2 proleterska brigada, a poslije podne i po šumama gdje je prva brigada i više Mratinja. Cio dan su izviđali i onemogućili pokret... Maglić (kao da je Istočni front). Dan je bio vedar i sunčan te je omogućavao avijaciji da bombarduju cio dan. Borba oko Čureva i ispod Maglića vodila se cio dan. To su Njemci, drže položaje, od prilike hoće da onemoguće da se izvlačimo iz obruča — kako ja mislim — nijesam razgovarao sa nekim upućenim i odgovornim. Nema radio vijesti i ne znam šta se radi...

Uslijed neuspjelog proboja na drinskom pravcu i sporog izlaska jedinica na Vučevo i Sutjesku, Udarna grupa je izgubila mnogo vremena, tako dragocjenog za izlazak iz okruženja. Vrijeme i prostor su joj postali neprijatelji, i to u situaciji kada su joj nervi bili isuviše napeti, a snaga u vidnom opadanju.

Iz naređenja Vrhovnog štaba izdatih u toku 28 i 29 maja 1943 može se rekonstruirati osnovna koncepcija operativnog plana za izlazak Udarne grupe i bolnice na zapad u dolinu Sutjeske i dalje na sjeverozapad i zapad prema cesti Kifino Selo — Ulog — Kalinovik — Foča. Ta koncepcija se sastojala u sljedećem: 1 proleterska divizija šalje 29 maja 1 proletersku brigadu na Vučevo da pomogne izvršenju zadatka Drinske operativne grupe u dolini Sutjeske. Kad se 3 krajiška brigada smijeni u dolini Tare, i ona odlazi odmah u dolinu Sutjeske.[98]

Srijeda 2

Cio dan u Vučevu... Borba se čuje... na sve strane. Rezultate borbe ne znam. Naši pravci, ne znam kuda se spremamo. Pitanje ishrane teško je, malo dobavljeno i dotjerano iz Sandžaka, inače se ovdje ništa ne može dobaviti. Izvesne jedinice kolju konje — kopriva i zelje se kuva. Mi imamo još mesa i naša brigada je dobro. Nema radio vijesti a zatišja na istočnom frontu. Zdrav. Neraspoložen zbog situacije.«

(Dnevnik se nalazi kod autora. Ovdje je ispravljen samo tamo gdje je to bilo najnužnije radi lakšeg razumijevanja.)

[98] Evo naređenja štaba 1 proleterske divizije od 29 maja 1943 iz koga se vidi zadatak divizije, kao i neki elementi opće situacije pod glavom — susjedne jedinice. Ti elementi se daju sumarno, i nisu točni samo po datumima, što je logično jer divizija nije mogla imati točan uvid u pokrete jedinica van svoga sastava.

»Podaci o neprijatelju

Posle izvršenog prebacivanja naših snaga kod Uzlupa neprijatelj sada kontroliše ili drži celu obalu reke Drine i Tare.

Neprijatelj je poseo i organizovao za odbranu levu obalu r. Sutjeske od Tjentišta do ušća. Neprijateljske snage su nepoznate. Neprijatelj ponekad u grupama prelazi i na desnu obalu r. Sutjeske. Na levoj obali Sutjeske na samom ušću neprijatelj je iskopao rovove i bunkere prema Pustom Polju; ovakav obranbeni sistem postavio je i uzvodno do Tjentišta, držeći i presedlinu između Đurđevice, k. 1062 i Balića, k. 1102 sa rovovima i bunkerima.

Druga proleterska divizija izlazi što prije sa 7 krajiškom, 4 crnogorskom i 10 hercegovačkom brigadom na Javorak (pivski) i planinu Bioč i sa te prostorije vrši napad na bataljon grupe »Annacker« oko sela Brljeva sa zadatkom da ga razbije, a zatim, jednim dijelom snaga se postavlja na liniji sela Brljevo — Stabno kao lijevo bočno

---

Susedne jedinice

Zbog pogoršane situacije u Sandžaku, i VII. Hrvatska divizija prebaciće se na levu obalu Tare. II. Proleterska brigada uputila je 28. o.m. jedan bataljon u s. Suha sa zadatkom da potpuno zatvori dolinu Sutjeske; od ovog bataljona još nije stigao izvještaj. Danas izjutra cela ova brigada krenula je dolinom Sutjeske pravcem Suha — Tjentište, sa zadatkom čišćenja neprijatelja iz Tjentišta i dalje.

U dolini Sutjeske pored II. Proleterske, prikupljene su i Majevička i VI. Bosanska brigada. Ove snage pod komandom komandanta II. Proleterske brigade imaju zadatak da očiste dolinu Sutjeske i izbiju na prostoriju Suha — Vrbnica — Zakmur — Trbušće.

Zadatak divizije:

a) — Organizovati odbranu Pive od Uzlupa do Bastasa.

b) — Sa prostorije Mratinje — Trnovačko Jezero — Suha zatvoriti sve pravce i sprečiti neprijatelju nadiranje ka Vučevu i Sutjeski.

c) — Raditi brzo i energično, koordinirajući sa grupom brigada koje operišu u dolini Sutjeske i dalje ka severu.

U smislu prednjeg

N a r e đ u j e m o

1. *III. Krajiška brigada* postaviće se glavninom na liniji Uzlup — Šćepan Polje, gde će organizovati odbranu Pive, onemogućavajući neprijatelju prelaz Tare. Na ovoj liniji najhitnije izvršiti potrebne fortifikaciske radove.

Jedan bataljon da posedne levu obalu Drine od Šćepan — Polja do ušća Sutjeske, sa zadatkom da onemogući neprijatelju prelaz Drine, kao i da kod Pustog Polja — ušća Sutjeske — onemogući neprijatelju prebacivanje na desnu obalu Sutjeske — ka Pustom Polju i Vučevu.

. . .

III. Krajiška brigada naređeni raspored izvršiće 30. o.m. do 12 časova.

. . .

2. *I. Proleterska brigada* postaviće se na prostoru Mratinje — Trnovačko Jezero i Kolibe — Suha sa zadatkom da zatvori sve pravce koji vode ka toj prostoriji naročito — ka Sutjeski, sprečavajući neprijateljsko nadiranje dolinom Sutjeske i ka Vučevu.

osiguranje Udarne grupe, a drugim dijelom snaga produžava ispod južnih padina planina Bioč i Volujaka na zapad ka liniji Izgori — Čemerno. U toku operacije stići će joj i 2 dalmatinska brigada, koja je marševala sa Sinjajevine.

Iza 1 i 2 proleterske divizije i Drinske operativne grupe, odnosno po njihovom prvom uspjehu, kreće na Vučevo i Sutjesku i bolnica.

U zaštitnici bolnice ostale su 7 banijska i 3 udarna divizija. Sedma banijska divizija, sa svoje tri brigade, zatvara Taru i Drinu od Sušičkog potoka do ušća Sutjeske u Drinu; a 3 divizija s 1 dalmatinskom brigadom zatvara desnu obalu Pive od Mratinja do Komarnice, 5 crnogorska brigada, u prostoru između južnih padina Durmitora i rijeke Komarnice ima zadatak da ne dozvoli izlazak neprijatelja s juga na Durmitor i pivske planine, a 3 sandžačka brigada na istoku da brani prilaze Žabljaku i Durmitoru na liniji sela Tepci — Bosača — Motički Gaj — Dobri Do (vidi skicu 9).

Kada Drinska operativna grupa pređe na lijevu obalu Sutjeske, 2 proleterska divizija krene ispod padina planina Bioč i Volujak u pravcu Čemerna, i 7 banijska divizija oslobodi 3 krajišku brigadu, stvorit će se povoljniji uslovi za ofanzivna dejstva na sjever, sjeverozapad i zapad. Drinska operativna grupa bi dejstvovala iz doline Sutjeske na sjever u pravcu sela Zakmura i ceste Foča — Miljevina, 1 proleterska divizija na sjeverozapad u pravcu s. Vrbnice i ceste Miljevina — Kalinovik, a 2 proleterska divizija na zapad kroz izvorni dio Neretve i Zelengoru prema cesti Kifino Selo — Ulog — Kalinovik.

To su bile osnovne konture operativnog plana Vrhovnog štaba NOV i POJ za izlazak Udarne grupe iz

---

U rezervi ostaviti jedan bataljon na prostoru Vučevo — Rujevac, koji ujedno da kontroliše dolinu Sutjeske od Tjentišta do Ćureva. Taj bataljon da udesno održava vezu sa levokrilnim bataljonom III Krajiške brigade na pravcu Pusto Polje i ka s. Kruševu.

Raspored po ovom naređenju I. Prolet. brigada izvršiće 30. o.m. do noći.
Naročitu pažnju obratiti na pravac dolinom Sutjeske.« (Arhiv VII JNA).

okruženja, a koje se mogu rekonstruirati iz depeša Vrhovnog štaba NOV i POJ i štaba 1 proleterske divizije iz vremena od 28 maja do 1 juna zaključno.[99]

Uslijed stalne opasnosti od Njemaca duž rijeka Tare, Drine i Sutjeske, naročito poslije napada na Vučevo, 1

---

[99] Radiogram Vrhovnog štaba od 28 V 1943 u 17h za 1 proletersku diviziju:

»Odmah po prebacivanju vaših snaga na Pivu kod Kruševa iste preko Vučeva uputiti na Mratinje, Trnovačko Jezero i Suhu, sa zadatkom da se zatvore svi pravci i spreči neprijatelju nadiranje ka Vučevu i Sutjeski.

Vezu s Ljubom (misli se na Lj. Đurića, komandanta 2 proleterske brigade i Drinske grupe — primj. Đ. K.) na levoj obali (misli se Pive — primj. Đ. K.) odmah uspostaviti i koordinirati rad.

Radite brzo i energično.«

Radiogram od 30 V 1943 od Vrhovnog štaba za 1 proletersku diviziju:

»Izvjestite Ljuba da sa tri brigade koje ima i uz sadejstvo Prve proleterske odbaci neprijatelja sa lijeve obale Sutjeske, upravljajući težište napada prema Tjentištu ka Vrbnici.«

Radiogram od 1 VI 1943 u 15.05h od Vrhovnog štaba za 1 diviziju:

»Naredili Peku da krene sa IV. crnog[orskom] ... Mratinja (dokumenat je oštećen, vjerojatno treba da bude od sela Mratinja — primj. Đ. K.) preko Trnovačkog jezera i grebena Volujka za Grab i dalje za Jabuku i žand. st. Zelen Gora, a II. dalmatinsku da uputi preko Suhe , D. i G. Bare za Hrčavu, odakle da dejstvuje prema Todevcu, odnosno Vrbnici u bok i pozadinu nepr. na Sutjesci. (U drugoj depeši Vrhovnog štaba istog dana, kaže se da će 4 i 2 dalmatinske brigade dejstvovati pravcem Izgori — Grab — Jabuka — žand. stanica Zelen Gora — Konjske Vode — primj. Đ. K.)

II

Sa 1 proleterskom pomoći napad grupe Đurića da se neprijatelj razbije na Sutjeski i odbaci ka sjeveru.

U ovom smislu angažujte celu I proletersku.

III.

Radovan će zatvarati (misli se na komandanta 3 udarne divizije Radovana Vukanovića — primj. Đ. K.) pravce: Plužine, Javorak, Stabno, Katin Kuk.

IV.

Hitno uputite poverenike za Kalinovik i Miljevinu da bi saznali neprijateljske namjere. Prikupite što više podataka i uputite i borce preobučene u seljačko odijelo.«

(Sve depeše se nalaze u Arhivu VII JNA).

proleterska brigada i Drinska operativna grupa nisu se odmah usudile ofanzivno angažirati se u dolini Sutjeske, a da se prethodno ne obezbijede na lijevom boku, oko Maglića i sela Suhe. Potreba za jakim obezbjeđenjem bokova i nemogućnost da sve jedinice jednovremeno iziđu na Vučevo, sapele su im ruke odmah u početku borbe za izlazak preko rijeke Sutjeske. Zato do 31 maja u dolini Sutjeske nije bilo nijednog većeg napada na Njemce.

30 maja štab Drinske operativne grupe je izradio plan za čišćenje doline Sutjeske u duhu općeg naređenja Vrhovnog štaba NOV i POJ o proboju Udarne grupe preko Sutjeske. Prema ovom planu 6 istočno-bosanska i Majevička brigada, kao centralna kolona, primile su naređenje da izvedu napad preko Sutjeske općim pravcem katuni Koritnik — Ćurevo — Đurdevica (k 1602) i dalje na sjever prema selu Zakmur. Desno od njih i paralelno s njima dejstvovali bi dijelovi 3 krajiške brigade s prostorije Šćepan-Polja preko ušća Sutjeske niz lijevu obalu Drine prema sjeveru. Lijevo od istočno-bosanskih brigada dejstvuje 2 proleterska brigada sa 2, 3 i 4 bataljonom iz rejona sela Tjentište općim pravcem Tjentište — Vrbnica. Prvi bataljon 2 proleterske brigade nalazio se kao obezbjeđenje južnog boka sutjeskog mostobrana u visini sela Suhe.

Opći napad je predviđen za 31 maj poslije podne, s tim da se intenzitet napada ispolji duž cijelog fronta u noći 31 maja na 1 jun, kada će napad pomoći i 1 proleterska brigada.

Tako je planirao štab Drinske operativne grupe.

30 maja prebacila se na lijevu obalu Pive 10 hercegovačka, a sutradan i 4 crnogorska brigada. Organizaciju protivnapada na desnokrilni bataljon grupe »Annacker«, utvrđen oko sela Brljeva, i rukovođenje 10, 7 i 4 brigadom preuzeo je i dalje štab 3 udarne divizije, jer je štab 2 divizije, izgleda, ostao u selu Mratinju, u Vrhovnom štabu.[100]

---

[100] U vremenu od 20 maja pa do 3 juna štab 2 proleterske divizije praktično je komandovao samo 4 crnogorskom brigadom. Ostale njegove jedinice — brigade bile su otkomandovane i na-

Štab 3 udarne divizije planirao je da svoj zadatak izvrši u osnovi ovako: glavninom snaga da razbije bataljon grupe »Annacker« oko sela Brljeva i očisti teren do potoka Vrbnice. Tu na lijevoj obali potoka dijelom snaga uspostavlja lijevo bočno osiguranje Udarne grupe, a snagama jačine do dvije brigade produžava na zapad općim pravcem s. Stabna — s. Čemerno. Momentano je štab divizije raspolagao na gackom pravcu sa tri brigade — 7 krajiškom, 10 hercegovačkom i 4 crnogorskom, dok je četvrta brigada — 2 dalmatinska — marševala sa Sinjajevine prema Mratinju.

To su bili planovi Udarne grupe za dejstva poslije 31 maja.

Ali i druga strana je bila vrlo aktivna ovih dana i budno je pratila razvoj događaja, naročito na frontu 118 lovačke divizije. Na osnovu uspjeha svojih i talijanskih trupa Njemci su ocijenili 28 maja da je Udarna grupa čvrsto opkoljena i potisnuta na malu prostoriju, sa koje se više neće moći probiti iz obruča i da se nalazi pred neminovnom katastrofom. Izdali su stroga naređenja svim jedinicama da pojačaju budnost i da se nitko živ ne smije probiti ili izvući iz obruča; da se paze i pretresaju i žene, jer bi se navodno grupe partizana mogle preobući u ženska odijela i tako izvući i pobjeći.

Kada su saznali za neuspjeh grupe »Annacker« na Vučevu i Javorku, generali Lüters i Kübler vidjeli su da se u dolini Sutjeske odvijaju vrlo ozbiljni događaji, i da se tu osjeća veliko prisustvo partizana. I 29 maja generalpotpukovnik Lüters poduzima opsežne mjere za zaštitu fronta grupe »Annacker« na Sutjesci.

---

lazile su se pod taktičkom komandom drugih štabova. Druga proleterska brigada je bila već poslije 10 maja u sastavu Drinske operativne grupe, 2 dalmatinska brigada je dejstvovala na Sinjajevini u osnovi samostalno, a 7 krajiška (na gackom pravcu) bila je pod taktičkom komandom 3 udarne divizije. Protivnapadom kod Javorka rukovodio je štab 3 udarne divizije, a ne štab 2 proleterske divizije, kako bi se to moglo zaključiti iz nekih depeša Vrhovnog štaba. Komandu nad svojim brigadama — 4 crnogorskom, 2 proleterskom, 7 krajiškom i 2 dalmatinskom — preuzeo je štab 2 proleterske divizije 4 juna.

118 lovačka divizija primila je naređenje da se sa grupom »Gertler« rokira preko Drine u dolinu Sutjeske i da se utvrdi na lijevoj obali Sutjeske, ne dozvoljavajući prodor partizana preko rijeke na sjever ili zapad. Već 31 maja četiri bataljona ove divizije zaposjedala su lijevu obalu Sutjeske, od Đurđevice (k 1062) pa uzvodno do sela Tjentišta. Snagama od pet bataljona pješadije 118 divizije i jednog artiljerijskog puka, general Lüters je imao namjeru da poduzme odmah akciju za razbijanje mostobrana Udarne grupe, koji je uspostavila 2 proleterska brigada u klisuri Sutjeske i da dolinom te rijeke ponovno čvrsto zatvori obruč oko partizana sa zapada i sjevera (vidi skicu 9).

Radi efikasnije koordinacije dejstava jedinica 118 lovačke divizije, izvršena je i odgovarajuća reorganizacija komandovanja. Stvorene su tri borbene grupe (vidi skicu 9): grupa »Tribukeit« — sastava dva bataljona 750 pješadijskog puka i dijelovi 668 artiljerijskog puka — zaposjela je liniju Đurđevica (k 1062) — s. Ćurevo — s. Popov Most; grupa »Gertler« sa dva bataljona 738 puka i artiljerijom, zaposjela je Košur (k 787) — Borovno (k 819) — s. Mrkalje; grupa »Annacker« dok ne dođe pojačanje ukopaće se na liniji Slano Brdo (k 1196) — s. Grab, ne dozvoljavajući prodor partizana na jug prema Čemernu. Desnokrilni bataljon grupe »Annacker« oko sela Brljeva također će se ukopati, ne dozvoljavajući partizanima prodor uz desnu obalu Pive u pozadinu 7 SS divizije (vidi skicu 9).

Blokadu desne obale Tare, mjesto 118 divizije, preuzeli su 4 brdska domobranska brigada i 4 planinski puk »Taurinense« (vidi skice 9 i 10).

Sutradan, 30 maja, naređeno je i 7 SS diviziji da obustavi ofanzivna dejstva s rijeke Komarnice na sjever prema Durmitoru i Žabljaku i da se brzo prebaci sa jednom pukovskom grupom na zapad, na prostoriju između Pive (na istoku) i linije Gacko — Čemerno (na zapadu) ispod južnih padina planinskih masiva Bioča, Maglića i Volujaka, odakle će dejstvovati frontom na sjever, u li-

jevi bok partizana, koji se izvlače preko planinskog prostora Maglića i Vučeva na zapad.[101]

O događajima na frontu 118 divizije u svojoj izjavi general-pukovnik Löhr kaže sljedeće:

»Zaposjedanje kanjona Pive od Huma uz njen tok također nije izvršeno prema želji. Jedno od malog broja mjesta, gdje se tok rijeke mogao prijeći, jest planinski mostić kod Mratinja (istočno od Maglića). Bataljon, koji je odaslan tamo radi neposredne blokade mostića, morao se radi stvarnih zaista velikih poteškoća u snabdijevanju smjestiti u gornjoj dolini Sutjeske i osiguravao je prijelaz preko mosta samo povremenim odašiljanjem patrola... Komandant divizije je odobrio postupak bataljona.

Dok je pri krajnje teškim okolnostima za vezu (radiostanice onesposobljavane su uslijed neprestanih oluja) stigao iz Sarajeva nalog komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj generala Lütersa, da se i sama Piva blokira, bilo je sve dockan...

Kod Mratinja prebacile su se nadmoćne partizanske snage preko Pive u pravcu zapada. Pokušaj 118. divizije, da spomenuti bataljon primakne planinskom mostu, propao je.«

Odsjek fronta 7 SS divizije istočno od izvornog dijela Komarnice linijom s. Pridvorica — Šavnik — Boan —

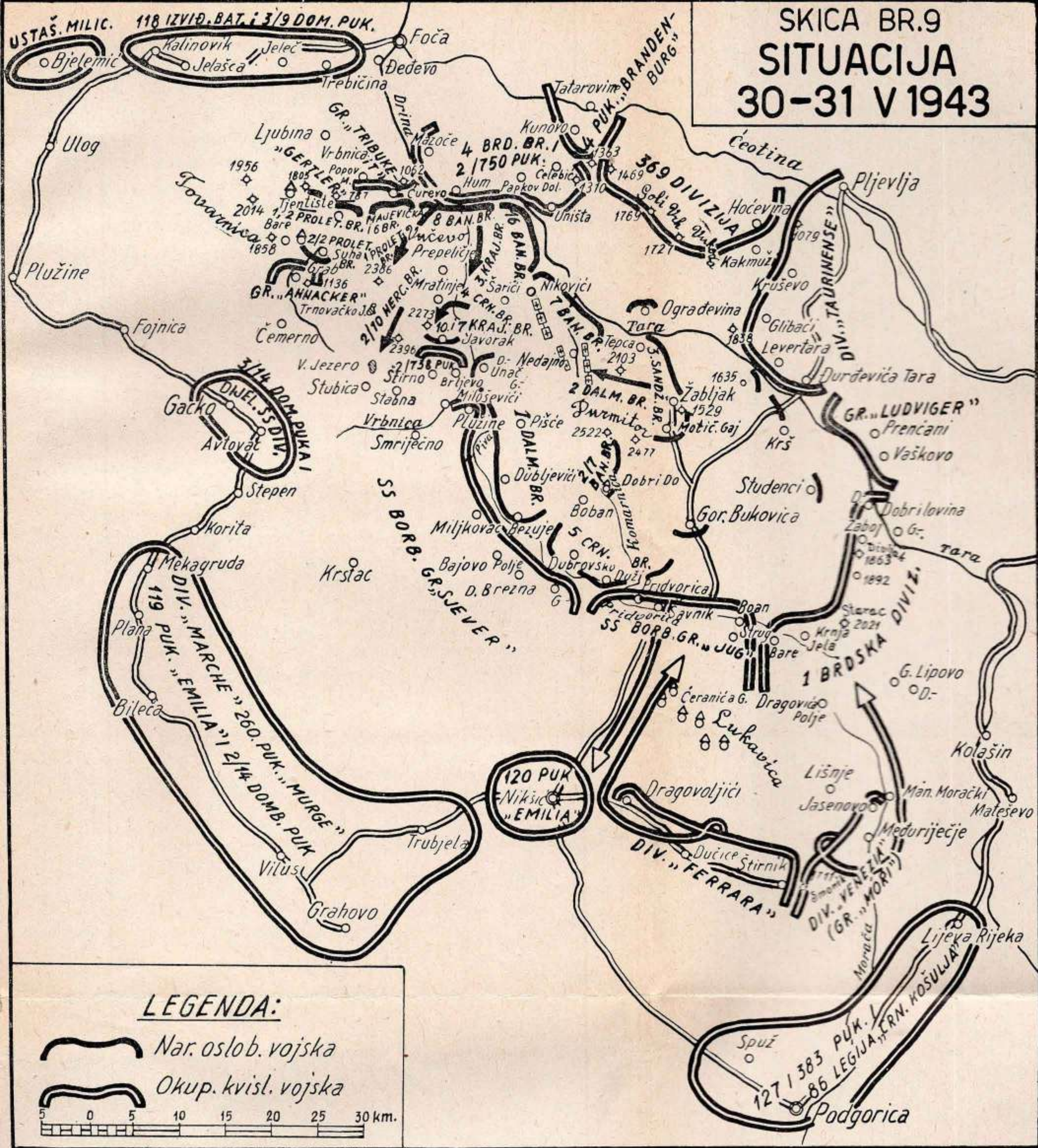
[101] Evo kratkog pregleda njemačkih procjena i mjera povodom događaja na frontu 118 lovačke divizije, izvađenih iz operativnog biltena Komande njemačkih oružanih snaga u Hrvatskoj:

»30 maj: Uslijed opasnosti da neprijatelj ne bi učinio jedan proboj preko Pive u pravcu zapada i dosljednih u tu svrhu primljenih protumjera, *namjeravano napredovanje na Žabljak, bit će zasada obustavljeno. Upućena je zaštita na sektor ispred 738. puka i za uništenje neprijateljskih snaga, koje se nalaze na istočnoj obali Pive...* (Podvukao Đ. K.) 118 lovačka divizija: »Jagdkommandos 738 puka, poslani da dostignu i zatvore prolaze Pive, sukobili su se sa neprijateljem kod Javorka (23 km istočno i sjeveroistočno od Gackog) i na visoravni južno od Ćureva.«

Njemci su u ovom biltenu potpuno prešutili neuspjeh 738 puka (grupe »Annacker«), iako otvoreno govore o pregrupaciji trupa prema zapadu.

»31. maj: Pojačanje neprijateljskih snaga južno od prevlake Piva — Drina — Sutjeska. Po izjavama zarobljenika neprijatelj ima ovdje 2—3 brigade.

118 lovačka divizija: Neprijatelj je bacio svoje snage preko k. 1804 (5 km jugozapadno od Ćureva) na k. 1712 i 1268, napadajući prema zapadu, dostigao je Suhu (zapadno i jugozapadno od k. 1804). Od strane 738. puka u toku je napad, koji dolazi sa sektora Tjentišta i Slano Brdo (4 km jugozapadno od Suhe) za čišćenje i zatvaranje sektora Sutjeske.«

SKICA BR.9
SITUACIJA
30-31 V 1943
USTAŠ. MILIC.
118 IZVIĐ. BAT. i 3/9 DOM. PUK.
Bjelemić
Kalinovik
Jeleč
Jelašca
Foča
Đeđevo
Trebičina
Drina
Tatarovina
4 PUK. „BRANDENBURG"
Kunovo
Ljubina
Mazoče
4 BRD. BR. I 2/750 PUK.
Ulog
GR. „TRIBUKE"
„GERTLER"
Vrbnica
Popov M.
Čurevo
Hum
Papkov Dol.
Čelebić
369 DIVIZIJA
Ćeotina
Pljevlja
Tovarnica
Tjentište
1, 2 PROLET. BR.
MAJEVIČKA 16 BR.
8 BAN. BR.
16 BAN. BR.
Uništa
Goli Vrh
Vrbica
Hoćevina
Kakmuži
2/2 PROLET.
Suha
Grab
1 PROLET. BR.
Vučevo
Prepeličje
3 KRAJ. BR.
DIV. „TAURINENSE"
Pluzine
GR. „ANHACKER"
Trnovačko J.
Mratinje
Šarići
6 BAN. BR.
Nikovići
Kruševo
2/10 HERC. BR.
4 CRN. BR.
10, 17 KRAJ. BR.
7 BAN. BR.
Ograđevina
Glibaći
Fojnica
Čemerno
Javorak
Tara
Tepca
3. SANDŽ. BR.
Levertara
V. Jezero
2/738 PUK.
Stirno
Brljevo
Unač
Nedajno
Đurđevića Tara
Stubica
Stabna
Miloševići
2 DALM. BR.
Žabljak
Gacko
3/14 DOM. PUKA I DIJEL. SS DIV.
Vrbnica
Pluzine
Pišće
Durmitor
Motički Gaj
GR. „LUDVIGER"
Prenćani
Avtovac
Smriječno
Piva
1 DALM. BR.
2/7 BAN. BR.
Krš
Vaškovo
Dubljevići
Dobri Do
Studenci
Stepen
SS BORB. GR. „SJEVER"
Boban
Komarnica
Gor. Bukovica
Dobrilovina
Korita
Miljkovac
Bezuje
5 CRN. BR.
Žaboj
Mekagruda
Bajovo Polje
Dubrovsko
Duži
Krstac
D. Brezna
Pridvorica
Tara
DIV. „MARCHE" 260. PUK. „MURGE"
119 PUK. „EMILIA" I 2/14 DOMB. PUK
Plana
Šavnik
Boan
Starac
Strug
Bare
Krnja Jela
SS BORB. GR. „JUG"
1 BRDSKA DIVIZ.
G. Lipovo
Bileća
Ćeranića G.
Dragovića Polje
Lukavica
120 PUK
Nikšić
„EMILIA"
Lišnje
Kolašin
Dragovoljići
Jasenovo
Man. Morački
Mateševo
Međurječje
Trubjela
DIV. „FERRARA"
Dučice
Štirnik
DIV. „VENEZIA" (GR. „MORI")
Vilusi
Grahovo
Lijeva Rijeka
Morača
Spuž
127 I 383 PUK. I 86 LEGIJA „CRN. KOŠULJA"
Podgorica
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
5 0 5 10 15 20 25 30 km.

s. Bare preuzela je talijanska divizija »Ferrara«. Smjena trupa na ovom odsjeku trajala je do 3 juna. Međutim, uslijed smjene talijanskih jedinica i u široj zoni Nikšića i pojačavanja fronta divizije »Ferrara« — poslije odlaska 7 SS divizije — na ovom odsjeku fronta vladalo je zatišje sve do 6 juna (vidi skice 9 i 10).

83 pukovska grupa ili grupa »Isacca«, jačine oko četiri bataljona, pod komandom zamjenika komandanta divizije »Venezia« generala Isacca, preuzela je odsjek fronta desno od divizije »Ferrara«, od sela Bare preko sela Krnje Jele do kote Starac na Sinjajevini, obrazujući ustvari zaštitni pojas iza njemačke 1 brdske divizije, koja je izlazila na cestu Žabljak — Šavnik (vidi skice 9 i 10). Ujedno je služila i kao rezerva u slučaju proboja partizana na jug ili jugoistok.

Šesti armijski korpus je naredio diviziji »Marche« i 260 pješadijskom puku »Murge« da se koncentrišu duž ceste Trebinje — Bileća radi eventuelnih operacija oko Gackog i istočno od Trebinja (vidi skice 9 i 10). Bataljon 130 puka divizije »Emilia« prešao je iz Cetinja u Viluse.[102]

Prema novom planu general-potpukovnika Lüters-a, 118 lovačka divizija se borila narednih dana isključivo za dolinu Sutjeske, dok se ne ispolje ofanzivna dejstva 7 SS divizije s juga, s linije s. Brljevo — s. Stabno — s. Izgori prema liniji s. Mratinje — Maglić (k 2386) — Volujak u lijevi bok Udarne grupe. Kada 118 divizija uspije konsolidirati svoj front u Sutjesci, Udarna grupa biće ponovo čvrsto opkoljena, a prema tome stvorit će se i uslovi za njenu likvidaciju.

---

[102] »U vezi sa operacijama u zapadnoj Crnoj Gori već sam odredio koncentraciju divizije »Marche« i dva bataljona 260 pješadiskog između Bileća i Trebinja, obustavivši privremeno zamjenjivanje jedinica radi upravljanja eventualnim operacijama prema Gacku.

Došlo je do dodira sa Njemcima u Plani uz veliku izviđačku i obavještajnu djelatnost sjeverno ka Gackom i istočno od linije Bileća — Gacko.

Tijesno sam povezan sa Guvernatoratom Crne Gore. General Piazzoni.«

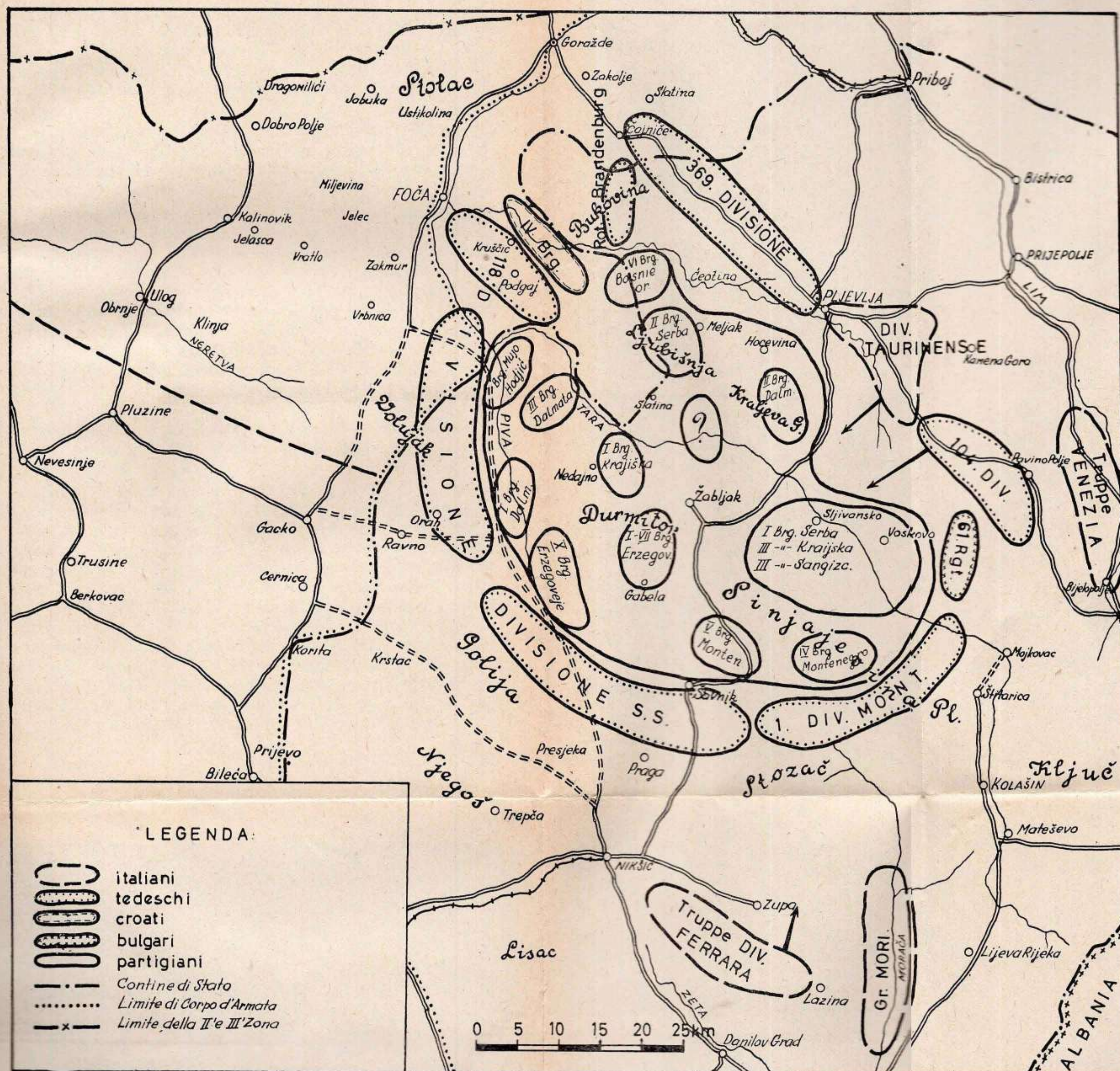
(Depeša komande 6 armiskog korpusa od 31 maja 1943 Komandi 2 armije. — Arhiv VII JNA.)

Borba za vrijeme počela je 28 maja kod Udarne grupe ali je dva dana kasnije — samo mnogo bezbolnije počela i kod Njemaca. U strahu i trci na zapad sa 118 i 7 divizijom, a zatim i s drugim jedinicama, general-potpukovnik Lüters je nerazumno obustavio napredovanje i 1 brdske divizije i grupe »Ludwiger« prema Žabljaku. Umjesto da je tražila protivnika, 1 brdska divizija, vidjevši da više nema nikog pred sobom, stala je učvršćujući svoj front, a bez kontakta s partizanima. Dok su na jednoj strani izvanredno dobro reagirali, Njemci su na drugoj, prema svemu sudeći, podbacili. Ostali su u nekim važnijim akcijama i poslije 31 maja pipavi i kolebljivi prilikom napada na pojedine odsjeke odbrane Udarne grupe. Da li je to bio rezultat stečenih iskustava, jer su Njemci ne jedan put opkolili jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda i isto toliko puta doživjeli neuspjeh, ili odviše velika opreznost i strah od poduzimanja odlučnih ispada u dubinu slobodnog teritorija, i to sada, kada su šanse za uspjeh postale vidljive, gotovo opipljive, i kada se raspolagalo velikom vojskom, koja može još uvijek svagdje stići bez riskantnih ispada i udara — teško je odgovoriti. Vjerojatno i jedno i drugo.

Početkom pregrupacije njemačkih trupa na zapad pojačana je i aktivnost njemačko-talijanske avijacije, kako u izviđanju, tako i u bombardiranju i mitraljiranju položaja i kolone Udarne grupe u pokretu. Sistematski je izviđana i bombardovana prostorija Pive, Vučeva i Sutjeske. Njemci su zabilježili 29 maja da su izvršili 66 borbenih, a 2 juna 70 borbenih i 17 izviđačkih zrakoplovnih akcija. Paralelno s njima stalnu borbenu i izviđačku aktivnost vršila je i talijanska avijacija iz 14 i 6 armijskog korpusa. U pozadinu Udarne grupe Njemci i Talijani su stalno ubacivali četnike i četničke elemente, obično seljake, za izviđanje položaja i pokreta partizana. Prišli su također stalnom hvatanju depeša i operativnih naređenja Vrhovnog štaba i jedinica.

Poslije 30 maja i jedna i druga strana su ulazile odlučno u bitku, u kojoj su se svakodnevno odigravali, sad na jednom sad na drugom odsjeku fronta, ogorčeni sudari. Što se više sužavala operacijska prostorija partizana, to

VI C. Ae Montenegro — Situazione al 31-5-43 XXI

Skica 9a

Situacija 31 V koju je izradilo operativno odeljenje italijanskog 6 armiskog korpusa za svoju upotrebu. Raspored snaga prikazan je po podacima sa kojima je ovo odeljenje raspolagalo

su i sudari bili sve češći i krvaviji. Obje strane su bile svjesne težine i delikatnosti ove bitke, spremne da učine sve, kako bi je riješile u svoju korist. Nijedna strana više nije prezala ni od kakvih teškoća i prepreka, znajući da će ono što se sad propusti biti propušteno zauvijek. Budno su se motrile sve tendencije razvoja bitke i tražile u njoj mogućnosti koje bi olakšale položaj jedne ili druge strane.

Kako je Štab talijanskog 6 armijskog korpusa cijenio raspored snaga Glavne operativne grupe VŠ 31 maja, vidi se iz priložene originalne skice operativnog odjeljenja istog korpusa (skica 9a).

Ujutro 31 maja 1943, počele su teške i dramatične borbe za dolinu Sutjeske. Udarna grupa je nastojala da proširi mostobran u klisuri Sutjeske, između sela Suhe i Tjentišta a njemački armijski korpus »Croatien« je nastojao da likvidira taj mostobran i odbaci partizane nazad na desnu obalu Sutjeske. Istovremenim dejstvima na dva pravca, jednim Tjentište — Vrbnica — cesta Kalinovik — Foča i drugim katuni Javorak — Stabna — Izgori — Grab — Zelengora, Drinska operativna grupa i 2 proleterska divizija su trebale otvoriti put Udarnoj grupi i bolnici iz okruženja, a 118 lovačka i 7 SS divizija da likvidacijom sutjeskog mostobrana i kontrolom Sutjeske onemoguće svaki pokušaj izlaska Udarne grupe preko rijeke na sjeverozapad ili zapad.

Šesta istočno-bosanska brigada uputila je 31 maja ujutro s Vučeva u kanjon Sutjeske jedan bataljon, da ispita najbolje mogućnosti prelaska preko rijeke, negdje između s. Ćureva i ušća Sutjeske, i posebno prilaženje Đurđevici (k 1062) dominantnoj topografskoj točki u donjem toku Sutjeske. Sa velikim zakašnjenjem krenuo je za njim u kanjon Sutjeske i drugi bataljon, dok je treći ostao u rezervi na Vučevu. Po silasku na rijeku bataljon u prethodnici sukobio se odmah sa jednom manjom njemačkom kolonom i razbio je. Progoneći je preko vode, bataljon je i sam prešao na drugu obalu i uputio se na Đurđevicu (k 1062), ali potpuno sam. Drugi bataljon, koji je i inače sa velikim zakašnjenjem krenuo s Vučeva za

njim, zastao je negdje u šumi, tako da uopće nije ni izišao na Sutjesku. Bataljon u rezervi, postavljen na platou Vučeva, za brzu intervenciju u kanjonu Sutjeske, ustvari je bio neupotrebljiv, jer je bio isuviše daleko.

Istureni bataljon 6 istočno-bosanske brigade je naišao na organiziran otpor Njemaca na Đurđevici i odbačen je, uz osjetljive gubitke, nazad na desnu obalu Sutjeske. Međutim, stvar se nije završila samo na slaboj organizaciji napada i neuspjehu 6 istočno-bosanske brigade. Jedinice predviđene za dejstvo lijevo i desno od 6 istočno-bosanske nisu u toku dana 31 maja, kao ni u toku noći 31/1 juna, izvršile nikakav pritisak na neprijatelja. Treća krajiška brigada nije bila smijenjena od jedinica 7 banijske divizije, pa se nije usuđivala napustiti front na Tari i Drini, i ostala je potpuno pasivna.[103] Majevička brigada je pošla kasno s Vučeva u selo Ćurevo i na Sutjesku. U maršu kroz šumu, po vrlo teškom terenu i bez dobrih vodiča, uhvatila ju je noć, pa je izgleda zanoćila na planinskoj stazi Vučevo — Ćurevo, te uopće nije učestvovala u napadu na Sutjesci u toku 31 maja i noću 31/1 juna.[104]

2 proleterska brigada je izbila 30 maja 2, 3 i 4 bataljonom pred selo Tjentište i Borovno (k 819), gdje je naišla na jake snage grupe »Gertler«, koja je u toku 29 i 30 maja zaposjela lijevu i desnu obalu Sutjeske u prostoru Popov Most — s. Mrkalje — Borovno (k 819) —

---

[103] Na lijevoj obali Drine, od Šćepan-Polja do Pustog Polja (ušće Sutjeske), nalazio se 4 bataljon 3 krajiške brigade, ali je i on bio pasivan.

[104] O događajima na Sutjesci i dejstvima 6 istočno-bosanske i Majevičke brigade, komandant 2 proleterske brigade i Drinske grupe, zapisao je u svoj dnevnik 30 i 31 maja 1943 sljedeće:

»30 — ... Uveče održavamo sastanak sa štabom VI i Majevičke brigade o napadu na neprijatelja u Ćurevu. Napad je zakazan u 3 č. izjutra.

31 — Dva bataljona VI brigade su napali Ćurevo i proterali neprijatelja. Majevičani su zakasnili i nisu učestvovali u napadu. 1 bataljon VI brigade se zaletio i prešao Sutjesku, ali su bili odbijeni nazad. Imali su priličan broj ranjenih i mrtvih. Dva druga se utopila u Sutjesci«.

(Original dnevnika se nalazi u AVII JNA.)

Košur (k 787) — Tjentište, utvrđujući se naročito na Košuru i oko Popova Mosta.

4 bataljon 2 proleterske brigade (na desnom krilu) napao je utvrđenu njemačku posadu, jačine jedne ojačane čete na brdu Borovno (k 819), ali je nije uspio savladati, pa je odstupio nazad u visinu kote 947 istočno od Tjentišta. Drugi i 3 bataljon, koji su pošli u selo Tjentište, sukobili su se sa jačim izviđačkim odjeljenjima grupe »Gertler« i zauzeli su selo. Drugi bataljon je produžio u pravcu brda Košura (k 787) da i odatle protjera Njemce, a 3-ći je krenuo lijevo od njega ispod Košura, u pravcu sela Krekovi i Zamrštena.[105] Napad 2 bataljona na Košur je propao. Utvrđena na teško pristupačnom brdu, na čiji se vrh moglo izići samo s jedne strane, grupa »Gertler« je lako odbila napad 2 bataljona 2 proleterske brigade.

Međutim, lijevokrilni 3 bataljon prošao je kroz sela Zamršten i Krekovi i izbio u Vrbnicu bez kontakta sa neprijateljem. Tu u selu se i zaustavio izviđajući okolni teren.

Po izlasku 1 proleterske brigade na Vučevo, počelo je — u duhu operativnih direktiva Vrhovnog štaba od 30 i 31 maja — prikupljanje jačih snaga Drinske operativne grupe i 1 proleterske brigade na pravcu Tjentište — Vrbnica. Štab Drinske operativne grupe i štab 1 proleterske brigade organizirali su ponovni napad na Borovno (k 819) i Košur (k 787) za noć 31 maja na 1 jun. Da bi lakše zauzeli te dvije, taktički izvanredno značajne točke njemačkog otpora, bez kojih se sutjeski mostobran nije mogao ozbiljnije proširiti, i da bi se izvršio jači pritisak na liniju Popov Most — Košur, napad se imao izvesti iz dva suprotna pravca: sa juga niz desnu i lijevu obalu Sutjeske upućena su prema Borovnu i Košuru četiri bataljona iz 1 i 2 proleterske brigade, a sa sjeveroistoka uz desnu obalu Sutjeske preko sela Mrkalje upućena im je 1 juna ususret Majevička brigada. Prvi bataljon 1 proleterske brigade je upućen na prostoriju južno od

---

[105] Sela Zamršten, Krekovi i Tjentište su 1942 godine zapaljena, a stanovništvo se razbježalo, tako da su tih dana bila potpuno pusta i porušena.

Maglića, u rejon Trnovačkog Jezera i Trnovačkih Koliba, a 6 bataljon da smjeni 1 bataljon 2 proleterske brigade kod Suhe. Osiguranje Vučeva preuzela je 6 istočno-bosanska brigada — pojačana 4 bataljonom 1 proleterske brigade. Drugi bataljon 2 proleterske brigade upućen je dublje na zapad u rejon koliba Gornje i Donje Bare.

Noću 31 maja na 1 jun bataljoni 1 i 2 brigade su izvršili napad na Borovno i Košur. U dramatičnoj borbi prsa u prsa Njemci su bili bačeni sa Borovna, ali su 1 juna ujutro dobili pojačanje sa lijeve obale Sutjeske, izvršili protivnapad i ponovo zauzeli Borovno (vidi skicu 10). U noći 2/3 juna izvršen je treći napad na Borovno i razvoj borbe tekao je točno kao i u noći 31/1 jun. U snažnom noćnom jurišu, dva bataljona 1 proleterske brigade su bacila Njemce s Borovna, a ujutro 3 juna uz jaku podršku artiljerijske i minobacačke vatre, grupa »Gertler« je izvršila protivnapad i ponovo zauzela Borovno. Iste noći 2/3 juna po treći put je napadnut i Košur (k 787) i borba se ponovo završila bez uspjeha za 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade.

Dejstvujući ususret proleterskim bataljonima, Majevička brigada je zauzela sela Šadiće, ali joj napad na selo Mrkalje noću 1/2 jun nije uspio.

Ali ono što je 3 juna uveče zabrinjavalo skoro isto toliko koliko i neuspjeh kod Košura i Borovna bila je situacija na južnom boku sutjeskog mostobrana — kod sela Suhe. 1 juna, po izlasku na Vučevo, komandant 1 proleterske divizije je ispravno osjetio da će pravac Gacko — Čemerno — Suha brzo postati vrlo osjetljiv i značajan u izlasku Udarne grupe preko Sutjeske na zapad i odmah je predložio Vrhovnom štabu da odredi ». . . snage za zatvaranje pravca Čemerno.« Uveče 2 juna se to već obistinilo, jer je pregrupacijom 7 SS divizije istog dana pojačan i front grupe »Annacker« 2 bataljonom puka »Brandenburg« i 659 pionirskim bataljonom.[106] Snagama jačine tri bataljona, grupa »Annacker« je prešla 3 iuna u napad za razbijanje južnog boka sutjeskog mostobrana. Uz ve-

---

[106] Obadva bataljona su izvučena sa fronta 369 divizije u Sandžaku sa prostora oko rijeke Ćeotine, zapadno od s. Gradac.

liku podršku artiljerije i avijacije izvršila je u toku dana dva jaka napada na 6 bataljon 1 proleterske brigade na položajima kod Suhe, ali ga nije uspjela savladati. Pretrpjevši ozbiljne gubitke, grupa »Annacker« se uveče vratila na polazne položaje, na liniji Slano Brdo (1196) — s. Grab — s. Breke (vidi skicu10).[107]

Situacija u dolini Sutjeske postala je 3 juna kritična. Drinska operativna grupa, pojačana 1 proleterskom brigadom, nije polučila nikakvog rezultata. Osjećajući svu težinu situacije i mogućnost njene daljnje komplikacije, štab 1 proleterske divizije predložio je 3 juna Vrhovnom štabu sljedeći plan za predstojeća dejstva 1 proleterske divizije i Drinske grupe:

---

[107] O borbama na Borovnu u toku 2 i 3 juna štab 1 proleterske divizije javio je radiogramom od 4 juna u 6,05 sati Vrhovnom štabu sljedeće:

»Juče nepr.[ijatelj] izgubio pa ponovo povratio Borovno. Zaplenjeno 5—5 šaraca i 2—2 mala bacača. Ishod sinoćnjeg novog napada nepoznat...

Ljuba javlja da neprijatelj dovlači pojačanja na sektor Popov Most, Košur.

Stari (Vrhovni komandant Tito — primj. Đ. K.) bi trebao biti naprijed sa jedinicama.

Neprijatelj juče celog dana vršio jak pritisak sa juga na Suhu«.

U svoj, inače vrlo dobro vođen dnevnik, komandant Drinske grupe Ljuba Đurić je zapisao:

»1 — Pokret iz Duži za Suhu Goru (misli se na pokret štaba 2 prolet. brigade i prištapskih dijelova — primj. Đ. K.). Avijacija bombarduje. 6 bataljon 1 brigade otišao je da smeni naš 1 bat. u Suhoj. Lune (Miodrag Milovanović, zamjenik k-danta 2 prolet. brig. — primj. Đ. K.) se sa 2 i 3 bataljonom nalazi oko Košura. 2 bataljon je otišao na G. Bare. 4 bataljon je na juriš zauzeo Borovno. Izmešali se sa Nemcima i borba bila sa noževima.

1 bataljon je u dva maha potukao Nemce u Suhoj. Zaplenjeno je 2 mašingevera, jedan »šarac«, municije i spreme...

2 — Idemo ka Dragoš Sedlu. Majevička brigada je trebala da dođe preko Mrkalja i Borovna na Tjentište da uhvati vezu s Lunom i pomogne prodiranje ka Vrbnici. Oni su u Mrkaljima naišli na neprijatelja, a takođe i u Borovnu.

3 — 1 i 4 bataljon napadaju na Košur. Danas smo jeli konjsko meso. Na Borovno su napadali dva bataljona 1 proleterske i četa 4 bataljona. Zaplenjeno 5 »šaraca« i municije.

Borba na Košuru je bila žestoka. Imamo 9 mrtvih i 15 ranjenih drugova.«

(Original u Arhivu VII JNA.)

Da ne bismo gubili u vremenu i cepkali snage, predlažemo da Druga dalmat. zatvara pravac Čemerno. Prva i Četvrta prolet. da dejstvuje što dublje između Treće divizije i Drinske grupe, jer je potrebno jačim snagama probijati se brzo, onemogućiti event. novu nepr. koncentraciju. Umesto dugotrajnog obračunavanja na uskom prostoru, treba proširiti prostor prisustvom i dejstvom.[108]

Na osnovu događaja na Sutjesci, kao i na Javorku, Vrhovni štab NOV i POJ uputio je već dan ranije, 2 juna, iz sela Mratinja na sutjeski mostobran 2 dalmatinsku brigadu, da zatvori pravac Čemerno — Suha, a 3 krajišku u sastav svoje divizije na pravcu Tjentište — Košur.

U tako teškoj situaciji na Sutjesci otvorila se kriza i na frontu 3 udarne divizije na pravcu Javorak — Brljevo — Stabno.

Ujutro 31 maja 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada su zauzele kosu Ober (k 1467) južno od koliba Javorka i potisnule neprijatelja na liniju s. Brljevo — Štirno. Tu oko Obera brigade su se zaustavile, čekajući dolazak 4 crnogorske brigade, koja je bila već u blizini Javorka, maršujući iz sela Mratinja. Odmah po dolasku 4 crnogorske izvršen je opći napad na 2 bataljon 738 puka (desno krilo grupe »Annacker«) u trokutu selo Brljevo — Štirno — selo Budanj.

U toku noći 31 maja na 1 jun 4 crnogorska i 10 hercegovačka brigada probile su se duž planinske staze Javorak — Štirno — s. Miloševići do potoka Vrbnice, ali im je glavnina 2 bataljona 738 puka ostala na lijevom krilu, na kosama zapadno i južno od sela Brljeva, dobro utvrđena, pružajući energičan otpor 7 krajiškoj brigadi. Po naređenju štaba 3 divizije ujutro 1 juna, 7 krajiška brigada je preuzela blokadu njemačkog bataljona oko Brljeva, a 4 crnogorska i 10 hercegovačka su preduzele čišćenje sela Sedlari, Miloševići i Budanj, spuštajući se frontom na potok Vrbnica. Na desnom krilu jedan bataljon 10 hercegovačke brigade izbio je 1 juna preko planine Bioč u rejon Veliko Jezero — Krvava Brda, sa namjerom da izbije duboko u pozadinu neprijatelja negdje oko sela Zukve i Jasen.

[108] Radiogram štaba 1 prolet. div. od 3 juna 1943 u 6.05 sati za Vrhovni štab NOV i POJ. — Original u Arhivu VII JNA.

Oko sela Miloševići brigade su se sukobile sa jakim dijelovima 7 SS divizije, koji su marševali s juga i zapada. Došlo je do vrlo žestoke borbe duž cijelog fronta koja je trajala do 2 juna ujutro, kada se 3 udarna divizija povukla nazad na sjever, zauzimajući u toku dana odbranbene položaje na planini Bioč. Divizija je posjela liniju Veliko Jezero — Krvava Brda — Katin Kuk (k 1592) — Suvobor (k 2017) — Kamenito Pleće (k 1514) (10 hercegovačka brigada) — Štirno (4 crnogorska brigada) — Javorak (7 krajiška brigada) (vidi skicu 10). Na ovoj liniji su izdržani i odbijeni 2 juna svi napadi 7 SS divizije. Ali sutradan, 3 juna, napadajući sa dvije jake kolone, jednom u pravcu Miloševići — Štirno i drugom u pravcu s. Zukve — Veliko Jezero — Smrekovac, 7 SS divizija je razbila prvu odbranbenu liniju 3 udarne divizije i izbila na liniju Brljevo — Štirno — Rupe — Veliko Jezero — Krvava Brda, a 10 hercegovačka i 7 krajiška brigada su se povukle na liniju Javorak — Konjska Lastva — južno od kote 2198 — Presjeka. Četvrta crnogorska brigada je upućena u toku dana nazad u selo Mratinje (vidi skicu 10).

Iznenadna pojava jakih njemačkih snaga na prostoru pl. Bioč i neuspjeh 3 udarne divizije doveo je Udarnu grupu u izuzetno težak položaj. Situacija na pravcima s. Brljevo — Javorak — Mratinje i Knez Strane — Veliko Jezero — Smrekovac — Presjeka — s. Mratinje, postala je toliko opasna da je prijetila brzim padom i sela Mratinja, a zajedno s njim i posljednjeg slobodnog prijelaza preko rijeke Pive.[109]

---

[109] O razvoju i rezultatu protivnapada na Njemce oko sela Brljeva i koliba na Štirnu kao i stanju svojih jedinica, štab 3 udarne divizije, u izvještaju Vrhovnom štabu od 2 VI 1943 u 21 sat, piše sljedeće:

»1) Pošto je neprijatelj bio prethodno odbačen od Javorka prema Štirnu i s. Brljevu od jedinica VII. krajiške brigade, preduzeli smo opšti napad jedinicama X, IV i VII brigade na neprijatelja koji se nalazio na prostoriji Plužine — Miloševići — Brljevo — Sedlari — Budanj. Ovaj napad otpočeo je 31 maja u 19 časova. U toku noći 31/1 i u toku 1 juna neprijatelj je bio na cijeloj liniji razbijen i odbačen na desnu obalu r. Vrbnice. Samo jedna neprijateljska kolona od 200 vojnika, zadržala se na kosama južno od s. Brljevo i bila blokirana sve do jutros u

Izveštaj u pogledu uspjeha protivnapada u toku noći 31 maj i 1 jun i u toku dana 1 juna, odnosno da je oko Brljeva ostala samo jedna kolona od 200 Njemaca — ne slaže se sa drugim dokumentima. Protivnapad je razbio samo manje dijelove 2 bataljona 738 puka, a glavnina sa oko 400—500 njemačkih vojnika ostala je u Brljevu — netaknuta.

Sutradan 3 juna u 11,20 sati, komandant 3 divizije Radovan Vukanović piše politkomesaru 3 divizije R. Babiću slijedeće o situaciji na prostoriji planine Bioč:

»Sad je ovdje bio Vlado Šegrt (komandant 10 hercegovačke brigade — primj. Đ. K.) i kaže da je neprijatelj uspio da razbije njegove bataljone i da će morati Štirno napustiti. (Na Štirnu je bila glavnina 10 brigade — primj. Đ. K.) Neprijateljske kolone se spuštaju preko Bioča s težnjom da udare u leđa njegovim bataljonima, a ne zna kakvo je stanje prema Presjeci niti ima veze sa svojim II. bataljonom. (2 bataljon 10 hercegovačke brigade je bio na desnom krilu zatvarajući planinsku stazu Veliko Jezero — Smrekovac — Presjeka — primj. Đ. K.). Kao što vidiš, stanje je vrlo kritično... Drugovi iz V. Š. (Vrhovnog štaba — primj. Đ. K) ukoliko se nalaze u Mratinju ili oko mosta, treba da što prije izvrše pokret. Mi nismo uspjeli da radiogramom predamo jutrošnju depešu... Vrlo je vjero-

---

7 časova kada je blokada uslijed novonastale situacije morala prestati...

Jutros ranom zorom pojavile su se tri neprijateljske kolone u pravcu položaja naših jedinica, koje su u toku noći 1/2 ov. mj. došle kao pojačanje od pravca Čemerno za Stabnu i od pravca Ravnog preko Jasena, kao i od pravca Ledenika preko Smriječka. Uslijed ovakve situacije jedinice koje su sa južne strane držale blokadu neprijatelja kod Brljeva morale su se rokirati; jedinice koje su se nalazile na prostoriji Miloševići — Stabna uslijed jačeg bočnog pritiska morale su se povući i zauzeti nove položaje.

...

2) Obzirom da je prelaz kod s. Mratinje jedini i da je ovaj pravac vrlo važan dok se izvrši prebacivanje bolnica i naših snaga, koje se nalaze na desnoj obali r. Pive i obzirom da VII brigada, koja zatvara jedan od pravaca ka s. Mratinju, nema uopšte municije za svoje naoružanje (jugosl. pušku) pravci prema Mratinju postali su osjetljivi i mogu biti ugroženi, tim prije što neprijatelj dovlači pojačanja i orijentiše ih prema boku naših snaga. Štab X. brigade izrazio je sumnju, da će moći sve ove pravce zatvoriti i to kako obzirom na stanje u njihovim bataljonima, nastalo uslijed većih gubitaka, svakodnevnih borbi, premorenosti tako i zbog širine sektora kojega moraju kontrolisati.« — Arhiv VII JNA.

vatno da V. Š. nije upoznat sa situacijom na ovom sektoru, koja se danas uveliko pogoršala.«

Pokušaj Udarne grupe da na sjeveru, duž doline Sutjeske, proširi postojeći mostobran — propao je 3 maja. Na Sutjesci je ostao i dalje mali, za pokret trupa i bolnice vrlo nepovoljan mostobran. Pred njim su se sve više gomilale njemačke jedinice sa namjerom da ga razbiju i zauzmu. U isto vrijeme situacija se pogoršavala i na frontovima 3 udarne i 7 banijske divizije u Crnoj Gori.

Dok su 7 SS i 118 lovačka divizija nastojale da poslije 30 maja riješe najvažniji zadatak za uspjeh operacije »Schwarz« — razbijanje sutjeskog mostobrana i ponovno uspostavljanje obruča na zapadu, duž doline Sutjeske u Crnoj Gori i Sandžaku — okupatorsko-kvislinške trupe su u vremenu od 30 maja do 3 juna završavale pregrupaciju i posjedanje novih zaprečnih linija.

Na frontu, sjeverno od Šavnika, kod 5 crnogorske i 1 dalmatinske brigade, uslijed velike pregrupacije njemačko-talijanskih trupa, od 31 maja do 3 juna vladalo je uglavnom zatišje. Divizija »Ferrara« je izlazila s juga iz zone Nikšićka Župa — Nikšić na odsjek fronta s. Bare — s. Boan — Šavnik — ušće rijeke Pridvorice preuzimajući ga u toku 31 maja, 1 i 2 juna od SS borbene grupe »Jug«, odnosno 14 brdskog puka i motorizirane kolone 7 SS divizije.[110] Izuzev jačih patrolnih sukoba i obostranog artiljeriskog i minobacačkog gađanja pojedinih točki odbrane, oko Šavnika u toku 3 juna, veće borbene aktivnosti na frontu sjeverno od Šavnika nije bilo.

Na frontu divizije »Venezia« ili grupe »Isacca« nije bilo nikakve borbene aktivnosti. Grupa »Isacca« je izišla 3 juna na odsjek fronta s. Bare — s. Krnja Jela — Starac (Sinjajevina) iza 1 njemačke brdske divizije, pa prema tome nije mogla ni doći u borbeni kontakt s partizanima. Njena zadaća je bila da u narednim danima čisti prostor Sinjajevine istočno od ceste Šavnik — Žabljak. Kako partizana tu nije bilo, to je glavni borbeni zadatak generala Isacca bio hvatanje i pljačkaška zaplijena ovaca po pla-

[110] Divizija »Ferrara« je izišla na front u kompletnom sastavu pojačana još 6 četom tenkova i 111 bataljonom »crnih košulja«.

nini i preplašenih čobana i seljaka koji su se sakrivali od okupatorske vojske. Na takvom zadatku ovaj general, kao i mnoge njegove kolege, pokazao je tih dana lijep uspjeh!

Njemačka 1 brdska divizija je izlazila 2 i 3 juna na cestu Žabljak — Šavnik, da tu duž ceste obrazuje zaprečni pojas, povezujući se u lijevo oko Šavnika sa talijanskom divizijom »Ferrara« a desno u zoni Žabljaka sa borbenom grupom »Ludviger«. Kada divizija »Ferrara« bude sposobna za ofanzivna dejstva, divizije će poći zajedno u čišćenje Durmitora i Pivske Planine.

Prva brdska divizija je 3 juna došla u borbeni kontakt sa 3 sandžačkom brigadom oko ceste Žabljak — Motički Gaj — Pošćensko Jezero (vidi skicu 10).

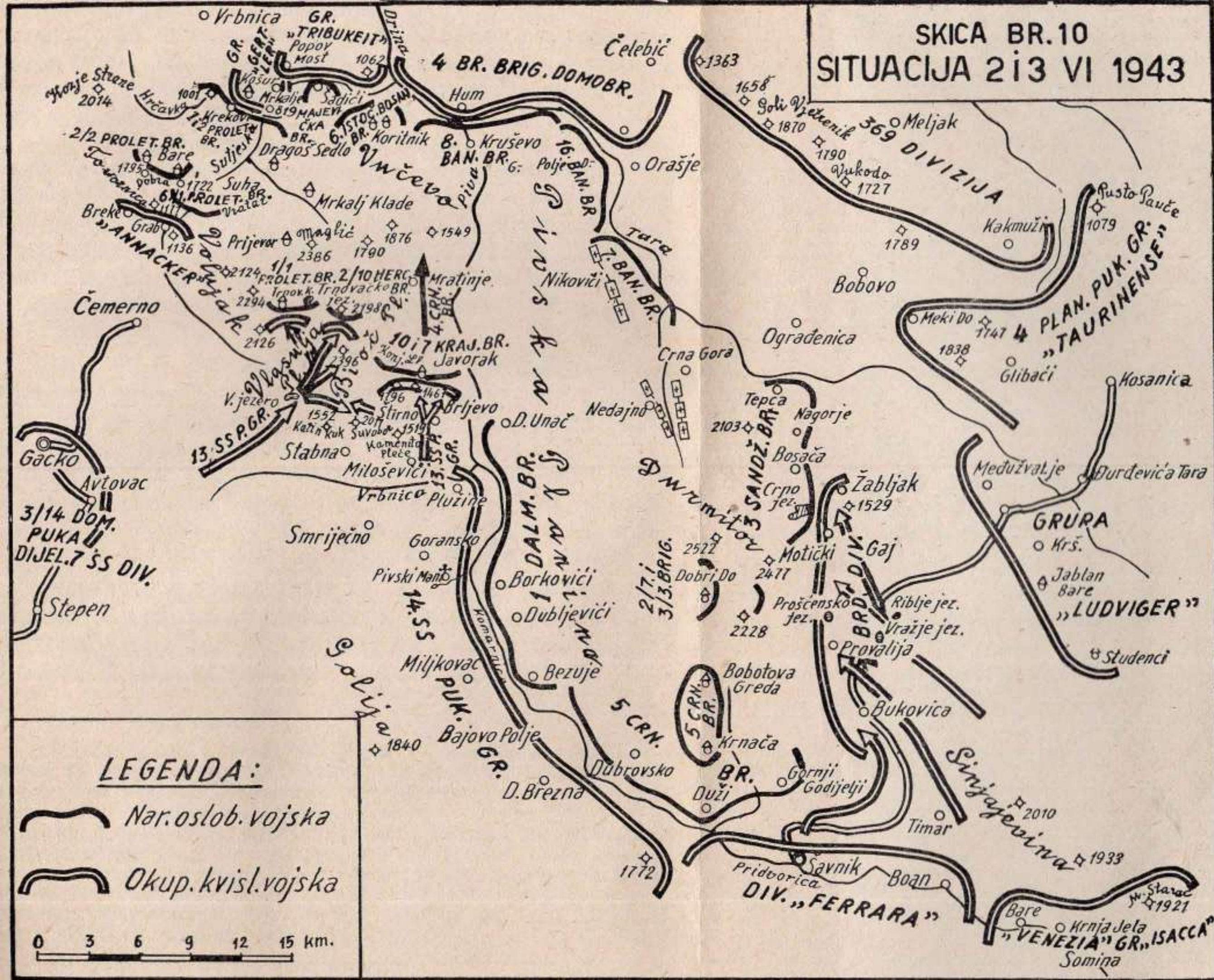
Sjeverno od 1 brdske divizije borbena grupa »Ludviger« izbila je 3 juna pred Žabljak, na liniju s. Krš — kolibe Jablan Bare — kolibe Studenci.

Divizija »Taurinense« izišla je na liniju Pusto Pauče (k 1079) — Kruševska Rijeka — Meki Do — Buletina (k 1838). 369 divizija je izišla frontom na planinu Ljubišnju i dostigla liniju s. Rijeka — k 1363 — Šuplja Stena (k 1469) — Goli Vjetrenik (k 1870) — Goli Vrh (k 1769) — Vukodo (k 1727) — k 1739 — s. Kakmuži (vidi skicu 10).

Na frontu 7 banijske divizije, u donjem toku Tare, u vremenu od 30 maja do 3 juna nije bilo promjena. Četvrta domobranska brigada izišla je na desnu obalu Tare, od sela Uništa do Huma.

Treća dalmatinska brigada je izišla 2 juna na Vučevo i preuzela njegovo obezbjeđenje, a 6 istočno-bosanska brigada je rokirana u lijevo prema selu Mrkalju i Košuru. Drugog juna uveče u Crnoj Gori ostale su samo 7 i 3 udarna divizija, svaka sa po tri brigade i Centralna bolnica koja se nalazila između potoka Sušice i rijeke Pive, razmještena po seoskim kućama i kolibama. Vrhovni štab NOV i POJ je prešao isto na lijevu obalu Pive i nalazio se u šumi kod sela Mratinja.

Prvog juna 1943 doletio je avionom u Sarajevo, u štab general-potpukovnika Lüters-a, Vrhovni koman-

SKICA BR. 10
SITUACIJA 2 i 3 VI 1943
4 BR. BRIG. DOMOBR.
369 DIVIZIJA
4 PLAN. PUK. GR. „TAURINENSE"
„ANNACKER"
13. SS P. GR.
3/14 DOM. PUKA
DIJEL. 7 SS DIV.
14. SS PUK. GR.
1 DALM. BR.
5 CRN. BR.
3 SANDŽ. BR.
BRD. DIV.
GRUPA
„LUDVIGER"
DIV. „FERRARA"
„VENEZIA" GR. „ISACCA"
10 i 7 KRAJ. BR.
7. BAN. BR.
16. BAN. BR.
8. BAN. BR.
2/2 PROLET. BR.
6/1 PROLET. BR.
1/1 PROLET. BR.
2/10 HERC. BR.
Vučevo
Durmitor
Sinjajevina
Golija
Vrbnica
Čelebić
Hum
Kruševo
Orašje
Meljak
Kakmuži
Bobovo
Ograđenica
Crna Gora
Nedajno
Nikovići
Mratinje
Javorak
Štirno
Orljevo
D. Unač
Stabna
Miloševići
Vrbnica
Plužine
Gacko
Avtovac
Čemerno
Stepen
Smriječno
Goransko
Pivski Man.
Borkovići
Dubljevići
Bezuje
Miljkovac
Bajovo Polje
D. Brezna
Dubrovsko
Duži
Krnača
Bobotova Greda
Žabljak
Motički Gaj
Provalija
Bukovica
Timar
Šavnik
Pridvorica
Boan
Bare
Krnja Jela
Somina
Međužvalje
Đurđevića Tara
Kosanica
Glibači
Meki Do
Pusto Pauče
Tepca
Nagorje
Bosača
Crno jez.
Riblje jez.
Vražje jez.
Prošćensko jez.
Dobri Do
Gornji Godijelji
Krš
Jablan Bare
Studenci
Tara
Piva
Drina
Sutjeska
Prijevor
Maglić
Mrkalj Klade
Koritnik
Dragoš Sedlo
Popov Most
Sadići
Mrkalje
Krekovi
Suha
Bare
Dobra
Grab
Breke
Konjske Strane
Vlasulja
Kazin Kuk
Suvobor
Kamena Pleče
V. jezero
Goli Vjetrenik
Vukodo
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
0 3 6 9 12 15 km.

dant Jugoistoka general-pukovnik Löhr, u pratnji oficira iz svog štaba. Istovremeno su stigli u Sarajevo komandujući general u Hrvatskoj Gleise von Horstenau i komandant njemačkog zrakoplovstva u Hrvatskoj. Održana je odmah vojna konferencija na kojoj su posebno razmatrani dotadašnji razvoj i uspjeh operacije »Schwarz« i mjere koje se trebaju dalje poduzimati, da bi se osigurao pun uspjeh ofanzive njemačkih trupa u Crnoj Gori. Po završetku konferencije svi generali su otišli iz Sarajeva u Foču, na konferenciju sa general-majorom Kübler-om, komandantom 118 lovačke divizije, koji je za uspjeh operacije »Schwarz« imao tada najvažniji zadatak. Poslije podne izišao je general-pukovnik Löhr u pratnji generala Lüters-a i Kübler-a na artiljeriske položaje grupe »Gertler«, sjeverno od Košura (k 787) oko zaseoka Halulovina.

Operacija »Schwarz« je ulazila u odlučnu fazu i njemački generali su je sa velikom pažnjom i optimizmom pratili i studirali. Oko 3 juna vladalo je uvjerenje da se partizani nalaze sigurno pred katastrofom, i da Tito sa svojim štabom, poslije izlaska 118 lovačke i 7 SS divizije u dolinu Sutjeske i u prostor Volujak — Bioč, do njemačkog zarobljeništva ima samo još jedan korak! Smatralo se da je zarobljavanje Tita samo stvar vremena.

Evo kako u dnevnim izvještajima od 3 i 4 juna 1943 komanda Jugoistoka procjenjuje situaciju na bojištu i najvažnije predstojeće zadatke njemačkih trupa, posebno 7 SS i 118 lovačke divizije:

Operacija »Schwarz«

Vreme: Stalni pljuskovi. Poplave ugrožavaju mostove i brvna na Sutjesci. Napadi i upotreba vazduhoplovstva zbog vremena jako otežani. Neprekidni neprijateljski pritisak na borbenu grupu potpukovnika fon Gertlera [von Gertler], u prostoru Tjentišta i na položaje u prostoru Suhe. Pokušaj neprijatelja da borbom oslobodi dolinu Sutjeske, radi izvlačenja svojih snaga u pravcu severa nije uspeo usled žilavog otpora sopstvenih trupa. Povlačenje celih neprijateljskih jedinica preko Suhe ka zapadu sprečeno zatvaranjem rečne doline zapadno od Suhe. Za 4. 6. predviđen koncentrični napad na Mratinje.

SS divizija i 118 lovačka divizija:

Roem dva/734[111] angažovan na levom krilu grupe »Gertler«, morao je svoj položaj, sasvim sjeverno od Tjentišta, da napusti zbog jakog neprijateljskog napada sa juga, ponovo zauzimanje dotadašnjeg položaja uspelo je uglavnom borbom prsa u prsa.

Borbena grupa majora Anakera (Annacker) pojačana delovima puka »Brandenburg« i pionirskom četom, odbacila je neprijatelja u pravcu severo-istok i zatvara rečni otsek sasvim zapadno od Suhe.

Namera: Posle privođenja Roem jedan/750 (Roem eins/750) (smenjen sa dosadašnjeg položaja od strane dveju alarm. četa) iza grupe »Gertler«, izvršiće koncentrični napad sa severa i juga radi zatvaranja otvora Tjentište — Suha.

369 divizija i divizija »Taurinense«:

Unutrašnja krila obe divizije na Voloder otseku (potok Voloder — primj. Đ. K.) isturena bez dodira sa neprijateljem.« (Fotokopija telegrama komande Jugoistoka za OKW u Arhivu VII JNA, kutija München, N 9 i 10.)

Sutradan 4 juna, kada je predviđeno prikupljanje jedinica na frontu grupe »Gertler« završeno, 118 lovačkoj i 7 SS diviziji je naređeno — ... koncentrični napad na Mratinje i zatvaranje otvora Tjentište — Suha napadom sa juga, sjeverozapada i sjevera.

U dnevnim izvještajima, koji su upućeni komandi 2 talijanske armije o pokretima i dejstvima njemačkih jedinica na dan 3 i 5 juna, opća situacija na bojištu i njen razvoj ocjenjeni su tih dana ovako:

Operacija »Schwarz«

Vrijeme tmurno, kišovito. Neprijatelju u luku Piva — Drina — Sutjeska i dalje pristižu pojačanja, cijeni se na oko 2000—3000 ljudi. *Dovlačenje daljih sopstvenih snaga je u toku.* (Podvukao Đ. K.).

Izvještaj o situaciji na bojištu 4 i 5 juna glasi:

Neprekidno jake kiše, visoki vodostaj i terenske teškoće koje se pojačavaju sve više ometaju pokrete, dotur i službu veze. Most na Drini kod Foče ne može se više osposobiti sredstvima koja zasad stoje na raspoloženju. Neprijatelj u luku Piva

---

[111] Na dva mjesta se spominje da se 2 bataljon 734 puka nalazio na lijevom krilu grupe »Gertler« u zoni Borovno — s. Mrkalje. Da li se tu radi o griješci, jer se jedinice 734 puka ne spominju nigdje tih dana, nije bilo mogućno ustanoviti. Može se sigurno ustvrditi da je 4 juna grupa »Gertler« imala u svom sastavu 1 bat. 750 puka, 3 bat. 738 puka i dijelove 1 bat. 738 puka. Nije isključeno da se tu radi o još jednom bataljonu, konkretno 2 bat. 734 puka iz 104 lovačke divizije.

— Drina — Sutjeska, u jačini 17 najvećih dijelom već načetih brigada, nastavlja pokušaj probijanja duž Sutjeske prema sjeveru i na prostoru Suhe prema zapadu. Neprijateljski napadi odbijeni. Neprijatelj pokušava da brojno nadmoćnijim snagama svim silama riješi borbu kod grupe ppuk. Gertlera u svoju korist, vjerovatno sa ciljem da se probije preko Popovog Mosta u pravcu Jeleča i Kalinovika pošto ga brdski masiv Kozje Strane spriječava da otstupi opkoljenim jedinicama na zapad.

SS i 118 lov. div.: Zaprečavanja na dosadašnjem položaju u cilju sprečavanja izvlačenja neprijatelja na jugozapad.

118 izviđački bataljon u nastupanju prema jugoistoku bez dodira sa neprijateljem. Kao prihvat za borbenu grupu Gertler prikupljaju se na prostoru Jeleč — Kalinovik izvid. bat. 369, 2 četa 369 pt. bataljona i raspoloživi dijelovi 369 pješ. div. sa prostora Sarajevo.

Borbena grupa majora Annackera: U prodiranju od Slanog Br. neprijatelj odbačen na sjever, izbila na liniju neposredno južno od k. 1865 (3 km zap. od Suhe) — neposredno prema zap. od k. 1755. Jače neprijateljske snage još uvijek na k. 1865. I/2 uslijed teškoća u snabdijevanju krenuo tek 5. 6 izjutra.[112]

Na sistematski i svakodnevni pritisak jedinica Udarne grupe u dolinu Sutjeske, na front 118 lovačke divizije i tendenciju izlaženja partizana na sjever i zapad od Sutjeske, general-potpukovnik Lüters je sistematski pojačavao front 118 divizije, posebno odsjeke fronta koje su branile grupe »Gertler« i »Annacker«.

U vremenu od 2 do 7 juna u prostoru zapadno od luka Drina — Sutjeska — Piva prikupljene su u punom sastavu 7 SS, 118 lovačka i 369 legionarska divizija, zatim jaki dijelovi 4 puka »Brandenburg« i 12 tenkovska četa za specijalnu upotrebu.[113] U rezervi na prostoriji Pljevlja — Čajniče nalazili su se jači dijelovi 724 puka.

---

[112] Kote koje Njemci navode u ovom izvještaju — k. 1865 i 1755 ne nalaze se na karti 1:100.000. Najvjerojatnije je da se radi o daktilografskim greškama prilikom prepisivanja izvještaja za Talijane, i da se ustvari radi o koti 1795 (ta se kota nalazi 3 km zapadno od Suhe) i koti 1722.

I/2 odnosi se, izgleda, ili na 1 bataljon 370 puka 369 divizije ili na 1 bataljon 14 SS puka 7 SS divizije. U dokumentima Njemci često numeriraju 13 i 14 puk SS divizije i sa 1 i 2 puk i zato je vjerojatnije da je to 1 bataljon SS divizije.

(Oba citirana dokumenta se nalaze u Arhivu VII JNA).

[113] U izvještaju, pisanom po završetku ofanzive, o borbama između 1 i 3 juna, general-potpukovnik Lüters piše sljedeće: »c) *III faza operacija* 1—3. 6. (Dalje sužavanje obruča.)

Grupa »Annacker« je 4 juna imala u svom sastavu tri pješadijska bataljona, a 7 juna uveče snage jačine do šest pješadijskih bataljona — 2/738 puka, 659 pion. bat., 1 bataljon 14 SS puka, 118 izviđački bataljon, 2 bataljon »Brandenburg« i prištapski dijelovi 738 puka i 118 lovačke divizije. Grupa »Gertler« je imala 4 juna u zoni Košur — Borovno — Mrkalje — Popov Most tri bataljona i divizion artiljerije — 1 i 3 bataljon 738 puka i 1 bataljon 750 puka — a istog dana upućena joj iz zone Jeleča grupa »Wörthmüller« — 369 izviđački bataljon, 369 pt bataljon i 369 pionirski bataljon 369 divizije — a već 5 juna 369 divizija je preduzela 1 i 3 bataljonom 369 puka, 3 bataljonom 370 puka i 1 i 2 divizionom 369 artiljeriskog puka — zaprečni pojas duž ceste Kalinovik — Jeleč, iza fronta 118 lovačke divizije. Do 7 juna 7 SS divizija je potpuno napustila blokadu rijeke Komarnice prebacivši sve svoje dijelove između linija Piva na istoku i Gacko — Čemerno na zapadu.

Pošto se na zapadnom delu obruča ispoljilo premeštanje neprijateljske tačke težišta, obruč je, koristeći slabost neprijatelja, bio na istoku još više sužen, da bi se dobili polazni položaji za produženje operacija. Pri ovome je 1 brdska divizija, koja je delom snaga imala da napada preko bezvodnog i krševitog zemljišta, savladala znatne teškoće.

Kako na severo-zapadu 118 lovačka divizija još uvek nije uspela da zauzme otsek Pive, to je usled nastale opasnosti izvučena borbena grupa SS divizije »Princ Eugen« koja je oko Šavnika bila spremna za napad na Žabljak i bačena na severno krilo divizije. Divizija je ovaj zadatak izvršila u najkraćem vremenu, bezobzirno zalažući sva sredstva i sa najvećim naprezanjem trupa.

Puk »Brandenburg« izvučen je sa fronta 369 divizije i 6. 6. zajedno sa 659 pionirskim bataljonom (motor.) također prebačen na severno krilo SS divizije »Princ Eugen« (Čemerno).

Ova faza operacija donela je dalje sužavanje obruča ali ipak još uvek na severozapadu nije zatvoren postojeći otvor.«

U svim dnevnim izvještajima o dejstvima njemačkih i talijanskih jedinica u operaciji »Schwarz« stoji da su 2 bataljon Brandenburškog puka i 659 pionirski bataljon izvučeni sa fronta na Ćeotini još 2 juna, jer su 3 juna već učestvovali u napadu na južni bok sutjeskog mostobrana kod sela Suhe. Podatak generala Lüters-a da su puk »Brandenburg« i 659 pionirski bataljon upućeni 6 juna u Čemerno demantuju svi operativni dokumenti vođeni za vrijeme ofanzive.

Da bi likvidirala partizanski mostobran na Sutjesci između Tjentišta i Suhe, 118 lovačka divizija i 369 legionarska divizija pojačane 2 bataljonom »Brandenburg« i 1 bataljonom 14 SS puka, preduzele su 4 juna dubok obuhvat mostobrana sa zapada od Zelengore, od sela Vrbnice i Kozjih Strana (k 2014) dejstvom na jugoistok i istok, paralelno sa udarima grupa »Gertler« i »Annacker« iz rejona Košura (sa sjevera) i Graba (s juga) na bokove sutjeskog mostobrana. Po planu generala Lüters-a, 118 i 369 divizija su trebale do 7 juna zaključno da likvidiraju sutjeski mostobran, jer će do tog vremena ostale jedinice — prvenstveno 7 SS, »Ferrara« i 1 brdska divizija — zauzeti predviđene zaprečne linije sa kojih će početi opće nastupanje svih jedinica za potpunu likvidaciju opkoljenih partizana.

Tako su Njemci planirali svoje predstojeće zadatke poslije 3 juna.

*

Neuspjeh Udarne grupe Vrhovnog štaba na Sutjesci i zapadnoj obali Pive (pivski Javorak) ne samo da je zamračio perspektive u izlazak bolnice iz neprijateljskog obruča, nego je doveo u tešku situaciju i same jedinice Udarne grupe. Trećeg juna je situacija Udarne grupe i bez bolnice postala kritična. Na Sutjesci nije bio osiguran nikakav slobodniji prostor za prikupljanje jedinica Udarne grupe, za njena slobodnija operativno-taktička dejstva prema istočnoj Bosni. Naprotiv, Udarna grupa je praktično ostala i dalje u obruču, a prostorija na kojoj su se jedinice nalazile i branile od 31 maja do 3 juna je bila svaki dan sve manja. Uslijed frontalnog pritiska 7 SS divizije s juga prema selu Mratinju i Magliću, Udarnoj grupi je prijetila velika opasnost da se neprijatelj ne razbije na dva dijela, da 7 i 3 divizija s bolnicom ostanu u Crnoj Gori, a 1 i 2 divizija u dolini Sutjeske i na Vučevu.

U takvoj situaciji održan je 3 juna po podne u selu Mratinju sastanak Vrhovnog štaba na kome je donijeta odluka da se Operativna grupa podijeli u dvije grupe, koje će neovisno jedna od druge dejstvovati svaka u svom

pravcu, ne bi li se lakše probile iz okruženja. U Prvu grupu su ušle one jedinice koje su prešle preko Pive — 1 i 2 proleterska divizija i Drinska operativna grupa a u Drugu one koje su ostale istočno od Pive — 7 banijska i 3 udarna divizija. Prva grupa je dobila zadatak da se samostalno probije preko postojećeg mostobrana u klancu Sutjeske i preko Zelengore na cestu Ulog — Kalinovik — Foča, ne čekajući Drugu grupu, odnosno 7 i 3 diviziju sa bolnicom. Druga grupa je dobila zadatak da se probija iz Crne Gore na sjever, preko rijeke Tare nazad u Sandžak, jer se pretpostavljalo da će dejstva Prve grupe prema cesti Ulog — Kalinovik — Foča privući u taj prostor jače snage neprijatelja. Iz Sandžaka će, prema razvoju situacije, Druga grupa krenuti preko Drine za istočnu Bosnu, gdje će se sastati sa Prvom. Vrhovni komandant NOV i POJ je pošao sa prvom grupom.

Četvrtog juna formiran je Operativni štab za 3 i 7 diviziju u koji su ušli kao komandant Radovan Vukanović, komandant 3 divizije, Jovan Vukotić kao načelnik štaba i delegat Vrhovnog štaba NOV i POJ — Milovan Đilas. Međutim, Jovan Vukotić nije preuzeo svoju dužnost, nego je ostao i dalje načelnik štaba 2 proleterske divizije. Sa Drugom grupom nalazili su se i članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ Ivan Milutinović i Fjodor Mahin. Za komandanta 3 udarne divizije je postavljen Sava Kovačević komandant 5 crnogorske proleterske brigade.

Druga grupa je preuzela i bolnicu, u kojoj je bilo oko 2.000 — 2.500 ranjenika, bolesnika i sanitetske posluge. Gotovo svi pokretljivi ranjenici i bolesnici poslati su u svoje divizije iza kojih su se kretali kao zasebni ešeloni. Sa Drugom grupom je ostalo i Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije sa predsjednikom Ivanom Ribarom i članovima Vladimirom Nazorom, Veselinom Maslešom, Vladom Zečevićem, Milom Peruničićem, Nurijom Pozdercem, dr. Simom Miloševićem, svećenikom Karamatijevićem i drugima.

Sama odluka da se Udarna grupa VŠ podijeli u dvije grupe govori da je na Mratinjskom sastanku Vrhovnog štaba situacija Grupe i bolnice procijenjena kao izvan-

redno teška, da su se na bojištu stvorili takvi uslovi u kojima se treba odreći onakvih pokušaja proboja kakvi su vođeni do 3 juna, jer Udarna grupa za takav metod borbe nema više ni potrebne snage ni vremena. Rješenje situacije Udarne grupe u pogledu njenog izlaska iz obruča trebalo je sada tražiti u drugim metodima borbe — dejstvima na dva suprotna pravca, probojem obruča na najužem dijelu i brzim napuštanjem bojišta.

Pismena dokumentacija o sastanku u Mratinju, ili nešto što bi bilo u vezi s njim, kao pisana naređenja, telegrami i slično za jedinice i njihova predstojeća dejstva, izuzev jednog dokumenta o podeli Grupe na »Grupu br. 1« i »Grupu br. 2«, i jedne kratke sumarne zabilješke Vladimira Dedijera, koju je on zapisao povodom tog sastanka u svoj Dnevnik — nije sačuvana.

Prvi dokumenat glasi:

Štabovima III i VII divizije

1 — Odlukom Vrhovnog štaba NOV i POJ formirana je Operativna grupa od III Udarne divizije i VII Udarne divizije. III Sandžačka brigada izuzima se iz sastava I divizije i ulazi u sastav III divizije, a X Hercegovačka brigada izuzeta je iz sastava III divizije i stavljena pod komandu jedne od divizija koje operišu na drugom pravcu.

Ostale divizije i jedinice naše vojske formirane su u operativne grupe, koje su dobile određene zadatke i određene pravce operacija.

2. — U Štab ove grupe određeni su drugovi: Radovan Vukanović, komandant III Udarne divizije, kao komandant; Milovan Đilas, delegat Vrhovnog štaba, i Jovo Vukotić, načelnik Štaba II Proleterske divizije, kao načelnik Štaba.

3. — Dužnost komandanta III divizije preuzeće drug Sava Kovačević, komandant V Crnogorske brigade, a dužnost komandanta V Crnogorske brigade drug Miladin Ivanović, član Štaba I Proleterske brigade.

4. — Štab grupe ovih divizija nazivaće se Štab grupe 2. Ovaj Štab preuzeo je dužnost, odnosno otpočeo rad dana 4 juna 1943. g.

Drugi dokumenat glasi:

Stari (Vrhovni komandant Tito — primjedba Đ. K.) objašnjava kapetanu Stjuartu (šefu engleske misije — primjedba Đ. K.) našu vojnu situaciju. Danas je na savetovanju odluka donesena. Prva i Druga divizija imaju zadatak da probiju ne-

prijateljski obruč na Sutjesci i Zelengori i da udare u pozadinu neprijatelja. Sam prodor bi se posle račvao u dva pravca: Prva divizija bi imala da likvidira Goražde i da se prebaci preko pruge Sarajevo — Višegrad. S njom će ići Crni (Sreten Žujović — primjedba Đ. K.). Druga divizija s Vrhovnim štabom išla bi preko Treskavice na Bradinu. Treća i Sedma divizija i Sandžačka brigada će ostati s ranjenicima. Teški ranjenici će biti sklonjeni u pećine na Pivi ili na planinu Ljubišnju, a lakši ranjenici će poći s divizijama dalje u Sandžak. Đido (Đilas Milovan — primjedba Đ. K.) je određen da u ime Vrhovnog štaba koordinira operacije Treće i Sedme divizije. S Đidom ostaje i čitav AVNOJ.[114]

U istraživanju historijske istine o Mratinjskim odlukama, ova dva dokumenta mogu poslužiti kao solidna osnova jer su u njima — iako sumarno, naročito kod Dedijera — osnovni smisao i duh odluka Vrhovnog štaba doneseni na Mratinjskom sastanku kao što su podjela Udarne grupe na dva dijela i opće operativne direktive za predstojeća dejstva jedne i druge grupe, u danima poslije 3 juna — pravilno formulirani. Operativni plan za izlazak Udarne grupe iz neprijateljskog obruča, Dedijer je zapisao u osnovnim crtama i on je služio divizijama kao operativna direktiva za duži period, a naročito ako se situacija još više pogorša. Međutim, u konkretnoj taktičkoj razradi operativnog plana za Prvu grupu, za njena neposredna dejstva poslije 3 juna 1943, Vrhovni komandant je ostao kod sljedećeg: 1 i 2 proleterska divizija neće napuštati dolinu Sutjeske, odnosno sutjeski mostobran, sve dok se ne vidi šta će učiniti Druga grupa (7 i 3 divizija) odnosno da li će se one moći probiti preko kanjona Tare u Sandžak i prenijeti bolnicu preko rijeke. Kad situacija sa Drugom grupom i bolnicom bude koliko-toliko čista, Prva grupa će odmah napustiti sutjeski mostobran, nastojeći da lepezasto izbije na cestu Ulog — Kalinovik — Foča, gravitirajući — 1 proleterska divizija u prostor planine Jahorine, a 2 proleterska divizija u prostor planine Treskavice i Bjelašnice. Taktička dejstva 1 i 2 proleterske divizije se neće razdvajati i ni jedna jedinica, bez izričitog znanja i naređenja Vrhovnog komandanta, ne smije napustiti ni Prvu ni Drugu grupu bez

[114] Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, Beograd 1951, 463.

obzira na opću operativnu orijentaciju, koju su sva četiri štaba divizije (1, 2, 3 i 7 divizije) primila usmeno već u toku 4 i 5 juna.

Sutradan po Mratinjskom sastanku Prvoj grupi (1 i 2 diviziji) je naređeno da ponovo napadne neprijatelja u dolini Sutjeske, da bi se zauzeli Borovno, Košur, Mrkalje i Popov Most. Jedinicama je izričito skrenuta pažnja da ne smiju ići dublje na zapad od Sutjeske.

Evo jednog uputstva štaba 1 proleterske divizije štabu 1 proleterske brigade, upućenog 5 juna u 9.10 sati u vezi sa dejstvima brigade u dolini Sutjeske.

Štabu I proletbrigade

1) Sada je stigao vaš kurir sa usmenim izveštajem.

2) 2 bataljon IV Proleterske smeniće u toku dana vaš VI bat.

3) Sutjesku prelaziti u okviru današnje akcije, *tj. ukoliko dođe do gonjenja neprijatelja i radi sadejstva sa II Proletbrigadom. Inače u smislu pokreta sa ovog sektora, ne postavlja se još.* (Podvukao Đ. K.).

4) Danas ćemo održati sastanak sa Starim. (Vrhovni komandant — primj. Đ. K.). Izgleda da ćemo nastupati brzo. Vrlo je verovatno da će na sektoru Pive biti zadržano oko osam brigada. Obavestićemo Vas naknadno o donetim odlukama.

5) Artiljerija neka bude izdašnija u upotrebi municije, jer nema izgleda da ćemo moći goniti popunjujući deo. — Komdiv. Koča.[115]

Na Mratinjskom sastanku izgleda da je donesena odluka o rasformiranju Drinske operativne grupe, jer se u dokumentima poslije 4 juna ona više ne spominje. Štab 2 proleterske divizije preuzeo je komandu nad četiri brigade — 2 proleterskom, 2 dalmatinskom, 4 crnogorskom i 10 hercegovačkom, a štab 1 proleterske divizije nad pet brigada — 1 proleterskom, 3 krajiškom, 7 krajiškom, 6 istočno-bosanskom i Majevičkom brigadom.

Treća dalmatinska brigada je rasformirana i njeno ljudstvo je ušlo kao popuna jedinica 1 i 2 proleterske divizije. Po rasformiranju 3 dalmatinske brigade Udarna grupa je imala petnaest brigada.

Odluku Vrhovnog štaba da se Udarna grupa podijeli u dvije grupe, kako bi dobila više taktičkih i vremenskih

[115] Arhiv VII JNA.

mogućnosti u izlasku iz okruženja, diktirali su i drugi izvanredno važni elementi, kao što su — glad i opća iscrpljenost trupa. Glad i umor bili su neprijatelji ravni okupatoru. Svako zadržavanje u prostoru između Durmitora i Sutjeske ostavljalo je vidne tragove na vojsci, jer je ova raspolagala mizernim količinama hrane, koju je na brzinu i usput dobijala u sjevernoj Crnoj Gori. Kad je prešla Pivu i pošla prema Sutjesci, hrane je potpuno nestalo. Brigadne i bataljonske intendanture nisu smjele uzimati veće količine hrane, naročito stoke, sa područja sjeverne Crne Gore, jer je to vrlo siromašan kraj koji je jedinicama Udarne grupe već davao hranu kroz protekli mjesec i po dana boravka u Crnoj Gori. Prikupljanje nekih većih količina hrane na tom terenu značilo je oduzimati ljudima stoku, a to bi izazvalo negativne političke posljedice koje Udarna grupa — kao oslobodilačka vojska — nije smjela sebi dozvoliti. I glad se nadvila kao avet nad svakom jedinicom i svakim partizanom — prijeteći svojom užasnom razornom snagom.

Već poslije Pive neke jedinice su bile primorane da kolju svoje konje, da kuhaju s konjetinom koprivu i divlji luk. Međutim, kako su se bataljoni nalazili stalno u borbi, na položajima, a intendanture i kuhinje, uslijed teškog planinskog terena, daleko iza njih, to je ljudstvo na položajima vrlo često ostajalo i bez svoga obroka konjetine.[116]

---

[116] »Glad je svakim danom bila sve veća. Već su i konji bili pri kraju. Oni pak koji su još bili preostali bili su sama kost i koža, tako da je od njih bilo malo koristi. Hljeba nije bilo dovoljno već od 20 maja, od Čelebića a posljednjih 10 dana nikako. Hrana se mogla kuhati samo noću. Kuhalo se konjsko meso, a u nekoj četi ili bataljonu — ako je intendant bio snalažljiviji — našlo se u čorbi pomalo ječma ili zobi. Pečena konjetina je ukusnija od kuhane, pa su je borci sami pekli na žaru. Uveliko su se kuhale razne trave, jeo mlad bukov list, kiselica i srijemuša. Pored slabe ishrane ulagali su se i ogromni napori. Po noći se napadalo, preko dana branilo od neprijateljskih napada, a uza sve to avijacija je bila stalno nad glavom.

Bolnica se svakim danom povećavala. Ranjenici više nisu slati u centralnu bolnicu već su ostajali u jedinicama, a neki su ponovo iz centralne bolnice vraćeni u brigadnu. Najteže je bilo s ishranom bolesnika. Zahvaljujući požrtvovanom radu intendanata, bolnica je imala nekoliko goveda, pa i nešto brašna,

Od početka ofanzive sve jedinice Udarne grupe bile su u neprekidnom pokretu i borbi, maršujući uvijek po najgorem terenu, vrlo slabo hranjene, i svakog idućeg dana, uslijed napredovanja okupatorskih jedinica sad na jednom, sad na drugom odsjeku fronta, ulazile su u sve težu borbu i na sve surovijem terenu, a sve slabije su bile hranjene. To se neminovno moralo odraziti na brojno stanje i zdravlje jedinica, na njihovu borbenu sposobnost.

Borba u okruženju, u pustom i siromašnom kraju, poslije 19 dana neprijateljske ofanzive, kada je već mnogo snage bilo izgubljeno, kad je doživljena sva težina umora i nespavanja, sva strahota gladi, gorčina prvog i drugog neuspjeha u borbi za izlazak iz obruča — tražila je od svake jedinice, od svakog partizana, ogromnu moralnu snagu i junaštvo, da bi se sve to izdržalo.

---

tako da se do probijanja kod Košura kako-tako izlazilo na kraj. Poslije je i bolnica ostala samo na konjskom mesu.« (Petovar, n. d. 195).

U svoj Dnevnik Dedijer je o stanju jedinica Udarne grupe zapisao 3 i 4 juna 1943 sljedeće:

»Naše jedinice su strahovito iscrpene. Došao jedan ranjeni Hercegovac s položaja pa mi priča kako teku borbe na ovom sektoru. Četvrti i Peti bataljon Hercegovačke brigade dobili su zadatak da zatvore nadiranje Nemaca, pa su se peli puna četiri sata uz jednu kosu koja je duga svega dva kilometra. Naročito su Hercegovci davali uporan otpor Nemcima na Krvavom Brdu. Tu je poginulo preko četrdeset naših drugova. Na Katinom Kuku, iznad doline Vrbnice, poginuo je Vlado Tomanović, zamenik Vlade Šegrta. Nemci su divlje napadali, Vlado Tomanović je naredio protivjuriš, podigao bataljone u napad, ali Nemci su zadržali svoje položaje. Bataljoni su bili iscrpeni, gladni. Već četrdeset dana, veli ovaj Hercegovac, jedu samo meso i piju vodu. Od aprila meseca Deseta hercegovačka brigada imala je preko 400 ljudi izbačenih iz stroja. Vlado Tomanović je po drugi put krenuo bataljone, pošao je prvi na njihovom čelu s revolverom u ruci. Pored njega je pala bacačka mina i teško ga ranila u kuk.

...

Petak, 4 juni

Pokret. — Kiša, glad. Penjemo se uz Vučevo iz Mratinja. Ne mogu ništa da nosim osim puške, municije i dnevnika. Ostavio sam ruksak i sve ostale stvari. Teško se penjemo ka Prepeličju. Pored nas idu neki delovi Četvrte crnogorske brigade. Idu borci i zastaju svakih petnaest minuta. Lica izmučena, ali skoro svakom na leđima novo nemačko šatorsko krilo. To je plen s Budnja...« (Dedijer, n. d. 464 s).

Takvu situaciju jedinica potencirala je sada i sudbina Centralne bolnice. Njena odjeljenja i ešeloni, razasuti po mnogim selima i planinskim kolibama, dolazili su sada stalno u kontakt s jedinicama gledajući u njima svoj jedini spas. I sve je — od Vrhovnog komandanta do borca u stroju — sudbina bolnice moralno pritiskivala. Cijela grupa je bila razapeta između svog vlastitog života i života svojih ranjenih i bolesnih drugova. I poslije 3 juna pred grupacijom je stalno lebdjelo jedno teško moralno-političko pitanje: šta će biti sa 2.500 ranjenih i bolesnih boraca?

Razvučena na teškom planinskom terenu s gustim, neprohodnim šumama, kanjonskim rijekama i potocima, dovedena je u težak položaj i sama organizacija komandovanja i sadejstvo jedinica po vremenu bilo u odbrani, bilo u napadu. S vrlo malo geografskih sekcija, karata — samo štabovi divizija i brigada i vrlo mali broj bataljona imali su sekcije, od kojih su neke bile stare austrijske, bez busola i vodiča — dolazilo se do izuzetno teške i spore orijentacije, naročito u nižim štabovima. Biranje i izlazak na bolje planinske staze, točan izlazak na određene položaje, mjerenje udaljenosti pojedinih jedinica do objekta napada, proračunavanje vremena marša itd. nije bilo mogućno točno sprovesti jer se za to nije imalo osnovnih elemenata. Teško oružje, artiljerija i minobacači vrlo malo su dolazili do izražaja u napadu ili odbrani, jer su transportne kolone ili zakašnjavale, ili bi se zaglavile na nekoj planinskoj stazi, pa su jedinice obično napadale bez podrške svog teškog naoružanja. Tovarna stoka nije mogla izdržati velike i naporne pokrete jer je i ona, slabo hranjena, padala i pravila velike teškoće, tako da su i borci morali vući i nju ili sami nositi njene tovare.[117]

---

[117] U opširnom članku o dejstvima 10 hercegovačke brigade u toku Pete ofanzive, pod naslovom »Dnevnik jednog kruga«, general-pukovnik Rade Hamović, tadašnji načelnik štaba 10 hercegovačke brigade, piše o stanju 10 hercegovačke i 7 krajiške brigade oko 4 juna sljedeće:

»10. i 7. brigada, posle svih proteklih borbi i napora, prišle su gornjoj granici svojih fizičkih i psihičkih moći. Konstantne borbe i marševi bez odmora i predaha već duže vremena, malo spavanja i to na otvorenom po hladnim čukama, sa lošim odelom

Međusobna obavještavanja jedinica o neprijatelju, o rezultatima borbi ili pokretu susjednih kolona, dolazila su s velikim zakašnjenjima. Ostao je kurir-pješak kao jedina sigurna veza, ali su njegove usluge na ovakvom terenu i u ovakvoj situaciji bile isuviše skromne. I kuriri, odabrani i provjereni stari partizani, bili su već umorni.

Brojna stanja jedinica su vrlo brzo padala. Bataljoni su imali ovih dana od 80—200 boraca. Nekoliko brigada nije imalo više od 400—450 ljudi. Opća iscrpenost odražavala se već na svim jedinicama. Stalan priliv novih ranjenika predstavljao je posebnu teškoću. Udaljeni od bolnice, ostajali su odmah iza fronta s malom ili nikakvom bolničkom njegom samo sklonjeni u šumi. Gledajući stalno pored sebe ranjenike i njihovu sudbinu, kod partizana se naročito kasnije, u završnim danima ofanzive, stvorilo ubeđenje da je ranjavanje isto što i smrt, jer ranjenike nema više tko ni njegovati ni nositi.

Sve te činjenice su imale svoj velik odraz na moralnu i borbenu snagu jedinica Udarne grupe.

Udarna grupa Vrhovnog štaba je predstavljala kadrovsku vojsku u njenom najpunijem smislu. U njenim redovima se nalazio velik broj boraca-revolucionera, prekaljenih političkih i vojnih rukovodilaca iz skoro svih krajeva zemlje, a mnogi od njih bili su organizatori

---

i obućom, veliki gubici i napose pomanjkanje municije i minimalne mogućnosti za negu i lečenje i bezbednost ranjenih i bolesnih, sve se to napokon loše odrazilo na moral i udarnu snagu brigada. Apatija i bezvoljnost su sve češće pojave. Polete i prenu se borci tek ako negde oštro zapuca izbliza, i to uz zadnja naprezanja. Čini nam se kao da se u višim komandama ne računa dovoljno sa ovim faktorom.

. . .

»Jučeranje naporne borbe i gubici loše su se odrazili na moral jednog dela brigade. Njena udarna snaga, uzev u celini, jednostavno se sve više topi i mi jasno vidimo kako ona lagano, ali neprekidno opada. Brojno je brigada i sada već prepolovljena. U ovakvim teškoćama do sada nikada nismo bili. Bilo je velikih gubitaka i pre, ali ukupnih tegoba koje duboko nagrizaju moral i unose potrese u borbenost, nismo ovako osećali. Zato je osnovni deo naše pažnje skoncentrisan baš na tom pitanju. Naredili smo da se pojača hrana. To znači samo veći obrok mesa. Sve preostalo slobodno vreme koristi se u jedinicama za intenzivni političko-partijski rad, radi učvršćenja jedinica.«

ustanka i partizanskog rata. Oko 55% njenog sastava bili su članovi Komunističke partije Jugoslavije i Saveza komunističke omladine Jugoslavije. Sastavljene iz takvih kadrova i takvih boraca, jedinice Udarne grupe su bile isuviše dragocjene. I ta činjenica je tražila od Vrhovnog štaba da poslije 3 juna poduzme ozbiljne mjere ne samo u smislu izvlačenja ispod glavnog udara okupatorskih jedinica, nego i izbjegavanja suvišnih borbi i suvišnih gubitaka.

3. BORBE NA SUTJESKOM MOSTOBRANU I IZLAZAK JEDINICA PRVE GRUPE U ZELENGORU

(Dejstva od 4—9 juna)

Rano ujutro 4 maja 1943 krenuo je iz Mratinja planinskom stazom preko koliba Suha Gora na Mrkalj-Klade Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz — Tito. Sa njim su bili članovi Vrhovnog štaba Aleksandar Ranković, Moša Pijade i Sreten Žujović i pomoćnik načelnika Vrhovnog štaba Velimir Terzić. U planinske kolibe Mrkalj-Klade Vrhovni komandant je stigao uveče 4 juna i odmah pozvao komandante 1 i 2 proleterske divizije Koču Popovića i Peka Dapčevića na konferenciju za 5 jun.[118]

Na sastanku u Vrhovnom štabu, na Mrkalj-Kladama, Vrhovni komandant je primio usmeni izvještaj od komandanata 1 i 2 proleterske divizije o situaciji u dolini Sutjeske i o stanju njihovih jedinica, a zatim je iznio komandantima 1 i 2 divizije opći plan Vrhovnog štaba sa sastanka u Mratinju i neposredne zadatke za dejstva nji-

[118] Ni o konferenciji Vrhovnog komandanta sa komandantima 1 i 2 proleterske divizije 5 juna kod Mrkalj-Klada nisu se sačuvali nikakvi pismeni dokumenti. Sačuvala se samo jedna depeša štaba 1 proleterske divizije upućena 4 juna u 15.15 sati Vrhovnom štabu NOV i POJ u kojoj se Vrhovni štab obavještava da — »Sutra u zoru idu do Vas Peko i Koča.« — i zabilješka V. Dedijera u njegovom izvanredno značajnom i interesantnom Dnevniku na dan 5 juna, »Koča i Peko su došli na savetovanje kod Starog. Sede pod šatorskim krilom, kiša ih neprestano šiba. Većaju.« — i time se završava sva pismena dokumentacija i o ovom značajnom sastanku.

hovih divizija. Prva proleterska divizija dobila je zadatak da postepeno kreće iz zone Tjentišta prema Vrbnici i dalje na sjeverozapad, obezbjeđujući se ujedno na sutjeskom mostobranu prema Košuru i Popovom Mostu. Kako se 5 juna situacija dalje izmijenila na štetu Udarne grupe, vrlo je vjerojatno da je na tom istom sastanku — ili neposredno po njegovom završetku — donesena odluka da i Druga grupa (3 i 7 divizija) odmah krene iz Crne Gore na Sutjesku za Prvom grupom, jer je — kako ćemo malo kasnije vidjeti — 5 juna izdato i odgovarajuće naređenje Operativnom štabu Druge grupe da odmah kreće za Prvom grupom u dolinu Sutjeske.

Na Mrkalj-Kladama štab 1 proleterske divizije dobio je naređenje da se postepeno pomjera sa sutjeskog mostobrana na zapad duž planinske staze Tjentište — Milinklada (k 1001) — Lučke Kolibe — Vrbničke Kolibe — i dalje kroz Zelengoru prema liniji Vrbnica — Konjske Vode, stim što će ujedno i obezbjediti sjeverni bok sutjeskog mostobrana. Druga divizija primila je zadatak da se isto pomjera na zapad duž planinske staze Suha — Gornje Bare — Vita Bare i dalje na zapad u pravcu ceste Obalj — Ulog.

Ali pre nego što detaljnije iznesemo odluke i naređenja Vrhovnog štaba izdata u toku 5 maja, moramo vidjeti šta se dogodilo na frontu u toku 4 i 5 maja.

3 juna popodne i u toku 4 juna vršene su pripreme i pokreti jedinica Prve i Druge grupe za izlazak iz obruča. Prva grupa (1 i 2 divizija) pojačavala je 4 juna svoj ugroženi južni bok sutjeskog mostobrana jedinicama 2 proleterske divizije, a 1 proleterskom divizijom ponovno se pripremala za napad na odbranbenu liniju grupe »Gertler« — Popov Most — Košur (k 787) — Borovno (k 819) — s. Mrkalje. Jedan bataljon 4 crnogorske brigade upućen je južno od Maglića da zatvori planinske staze Izgori — Volujak — Trnovačko Jezero i Veliko Jezero — Smrekovac — Vlasulja (k 2337) — Trnovačko Jezero, drugi bataljon da smjeni 6 bataljon 1 proleterske brigade oko Suhe, a tri bataljona su ostala u rezervi oko koliba Dragoš - Sedla. Druga dalmatinska je upućena, zapadno od Suhe, na planinu Tovarnicu, oko koliba Gor-

nje i Donje Bare. Deseta hercegovačka i 7 krajiška ostale su u toku 4 juna na istim položajima južno od Mratinja na liniji kolibe Javorak (pivski) — Konjske Lastve — Presjeka (k 2198). Prva proleterska divizija je prikupljala jedinice 1 i 2 proleterske, 3 krajiške, 6 istočno-bosanske i Majevičke brigade u prostoru Milinklada (k 1001) — s. Krekovi — s. Tjentište — Mitrina Usov (k 1579) za ponovni napad na njemački utvrđeni rejon s. Mrkalje — Borovno (k 819) — Košur (k 787) — Popov Most.

Ali dok se 1 proleterska divizija spremala da na sjeverozapadu proširi sutjeski mostobran, nastupila su jaka protivofanzivna dejstva njemačkih jedinica dolinom Sutjeske sa juga u cilju likvidacije sutjeskog mostobrana i dejstva sa planine Bioč i Vlasulje u pravcu Mratinja i Maglića, u prostor između jedinica Prve i Druge grupe. U toku 4 juna grupa »Annacker« je vršila jak pritisak sa dvije paralelne kolone na južni bok sutjeskog mostobrana, da bi izbila na liniju Suha — Donje Bare. Desna kolona ove grupe, napadajući niz dolinu Sutjeske od Slanog Brda i Graba prema Suhoj, naišla je u kanjonu ispred sela na jak otpor 6 bataljona 1 proleterske brigade koji nije uspjela savladati. Poslije nekoliko bezuspješnih napada, ova kolona se uveče vratila nazad na polazne položaje oko Graba i Slanog Brda.

Međutim, lijeva kolona grupe »Annacker«, jačine oko bataljon i po pješadije (2 bataljon »Brandenburg«, 1 četa 659 pionirskog bataljona i jedna četa 738 puka), izišla je kozjom stazom preko Koljena (k 1177) i Vukove Stijene na planinski greben Tovarnice i poslije podne se uputila sa Vukove Stijene u pravcu koliba Donje Bare. Kako se dogodilo da su Njemci izišli na Tovarnicu, a da ih nitko od 2 bataljona 2 proleterske brigade nije primjetio — nije moguće točno utvrditi, jer ni jedna strana, o tom izvanredno važnom događaju, nije zabilježila ništa pismeno. Ali, već sam događaj, onako kako se dogodio — odnosno, da su Njemci zauzeli 4 juna greben Tovarnice bez borbe — govori dovoljno jasno. Najvjerojatnije je da se 2 bataljon 2 proleterske brigade nalazio isuviše pozadi grebena Tovarnice, negdje oko koliba Donje i Gornje Bare, vjerujući da Njemci neće po tako rđavom vremenu,

po kiši i magli i tako teškom terenu, preko koga vode dvije kozje staze, izići na Tovarnicu. K tome bataljon je bio obavješten da će biti smijenjen, pa je sa pregladnjelom vojskom jedva čekao da napusti ovaj teren i ode bilo kuda.

I na Tovarnici se dogodilo 4 juna opet ono što se jedinicama Udarne grupe već nekoliko puta dogodilo. U posjedanju važnih taktičkih i topografskih točaka one su ili zakašnjavale, ili ako su ih na vrijeme posjele za odbranu, nisu ih dobro čuvale, jer umorna i neispavana vojska, gladna i izmučena, gubila je sve više osjećaj odgovornosti u vršenju svoje vojničke službe. Vrijednost takvih značajnih položaja ona je najčešće uočavala tek onda kada ih je gubila i kad se našla u teškoj borbi da ih povrati. I kao po nekom pravilu, krize i dramatične borbe oko pojedinih vrlo značajnih točaka u izlasku Udarne grupe na zapad smjenjivale su se, dolazeći jedna iza druge, onako kako su se ti značajni punktovi redali geografski jedan iza drugog idući iz Crne Gore na zapad, prema Zelengori.

Partizani su se poslije 3 juna našli u situaciji da brane ili da budno prate i drže pod kontrolom svaku planinsku stazu i prolaz, svaki greben i šumu, što ih je odvlačilo sve dublje i dublje u surovi i besputni planinski prostor, gdje se pojedinim bataljonima ili grupama bataljona nije moglo ništa doturiti za hranu, pa su ih takav položaj i takvi zadaci dovodili u još težu, prosto bezizlaznu situaciju. Slično je bilo i kod 2 bataljona 2 proleterske brigade. Njemu je bila izričito skrenuta pažnja da brani Tovarnicu ispred grebena, u šumi Koljeno (k 1177), ali se tu nije moglo izdržati, jer samo održavanje veze s braniocima na Koljenu bilo je skopčano s velikim teškoćama, a o snabdjevanju da se i ne govori. Bataljon nije mogao uzeti nigdje nikakve hrane, a i ono što je imao, bilo je nemogućno nositi sa Tovarnice od Donjih Bara na Koljeno. Pred takvom situacijom bataljon je ostao oko koliba Gornjih i Donjih Bara, braneći Tovarnicu točno onako kako se ona ne može odbraniti. I poslije smjene, umjesto da krene na zapad u prostor Vita Bare kako mu je bilo naređeno, on je samovoljno otišao u drugom

pravcu, u selo Vrbnicu otkrivajući potpuno desni bok Dalmatincima na Tovarnici.[119]

4 juna poslije podne izišle su istovremeno iz kanjona Sutjeske na Tovarnicu i kolibe Donje Bare lijeva kolona grupe »Annacker« i 2 dalmatinska brigada. Njemci su zastali na grebenu Tovarnice, posjedajući kote Ardov i Dobra, na samom prelazu preko grebena. Kroz sat-dva krenuli su sa Ardova u pravcu koliba Donje Bare, bez kontakta sa partizanima. U isto vrijeme stigli su na Donje Bare i bataljoni 2 dalmatinske brigade. Kako im 2 proleterski bataljon, koji su smjenjivali na Donjim Barama, nije dao podatke da su i Njemci izišli na Tovarnicu — jer to ni sam nije znao, to su se Dalmatinci odlučili da se najprije odmore oko koliba, a da greben Tovarnice posjednu sutra 5 juna u zoru.

Nastupajući oprezno kroz šumu, Njemci su stigli pred malo planinsko jezero ispred koliba Donje Bare i tu zastali ispitujući patrolama teren oko sebe. Po planini se, poslije velikih kiša, spustila gusta magla, pa je orijentacija, u ovim inače gustim i velikim šumama, u kojima su već sve planinske staze bile zarasle, postala izvanredno teška, prosto nemogućna. Njemački vojnici u patrolama, ne dolazeći nigdje u kontakte sa partizanima, a u strahu da ne zalutaju u šumi, stali su se međusobno dozivati i glasno razgovarati. Oko 300—500 metara iznad njih oko koliba Donje Bare, vojnici 2 dalmatinske brigade polijegali su umorni i gladni, drijemajući i čekajući da im bataljonske intendanture i kuhinje spreme nešto za jesti. Odjednom komandant 1 bataljona, koji je bio najbliži Njemcima, čuo je nekakve sumnjive glasove iz šume, a zatim i glasno dozivanje. Odmah je digao svoj bataljon i pošao kroz maglu i šumu u pravcu glasova koji su se međusobno dozivali. Kroz par minuta iz šume se čuo već i topot pješadijske kolone i konja. Kako su ušli u šumu, Dalmatinci su se odmah sukobili s Njemcima. Planula je iznenadna borba koja je alarmirala i ostale brigadne

[119] U svoj Dnevnik, komandant 2 proleterske brigade zabilježio je ovo: »II dalmatinska je otišla za Gornje Bare i smenila naš II bataljon koji je na svoju ruku otišao u Vrbnicu, svakako rukovođen time što tamo ima hrane.«

snage, koje su odmah krenule u šumu za 1 bataljonom. U kratkom i oštrom sukobu Dalmatinci su razbili Njemce, progoneći ih kroz šumu u pravcu grebena Ardov.

Ne poznavajući teren ni jačinu neprijatelja, u magli — a kako je borba počela sat-dva pred mrak — dok su Dalmatinci očistili šumu ispred Gornjih i Donjih Bara i izbili pred kotu Ardov, pao je i mrak. Njemci su zanoćili na Ardovu, utvrđujući se za odbranu, a Dalmatinci u polukrugu oko njih.

Ujutro 5 juna 2 dalmatinska brigada je posjela planinu Tovarnicu, linijom Jezero ispred Gornjih Bara — Dobra (k 1795) — šuma oko Jezera ispred Donjih Bara — Planinica (k 1722) — Crkvine. Na lijevom krilu u kanjonu Sutjeske povezali su se s 6 bataljonom 1 proleterske brigade, odnosno 2 bataljonom 4 crnogorske brigade, koji je u toku 5 juna smjenio 6 bataljon, u kanjonu rijeke južno od Suhe, između šume Vratar i Crkvine (vidi skicu 11). U toku dana vođene su oštre borbe oko kota Ardov i Dobra, ali je situacija ostala bez promjene. Dalmatinci su izdržali nekoliko jakih naleta njemačko-talijanske avijacije i jako artiljerijsko bombardiranje iz pravca sela Graba i Slanog Brda.

Za izlazak Udarne grupe sa sutjeskog mostobrana na zapad, u Zelengoru, Tovarnica je igrala prvorazrednu taktičku ulogu, jer razvoj situacije na njenom grebenu bitno je uticao na plan Vrhovnog štaba za izlazak Udarne grupe iz okruženja. Tu, preko Donjih i Gornjih Bara, vodila je jedina slobodna planinska staza, sa sutjeskog mostobrana u Zelengoru. Tom stazom trebali su se prebaciti u toku 6 ili 7 juna jedinice 2 proleterske divizije i Vrhovni štab dublje na zapad u Zelengoru. Druga planinska staza, južno od Košura, kojom je raspolagala Prva grupa, mogla se koristiti prvenstveno noću, jer je na pojedinim deonicama bila vidljiva sa Košura i pod stalnim udarom njemačke mitraljeske i minobacačke vatre.

Međutim, 5 juna Njemci su se — uslijed nepažnje 2 proleterskog bataljona, uklinili u front 2 dalmatinske brigade na Tovarnici, stavljajući pod udar svoje mitraljeske i minobacačke vatre i tu jedinu slobodnu stazu na

sutjeskom mostobranu. To je bio isuviše rđav znak za dalji razvoj borbe na sutjeskom mostobranu.

Paralelno sa napadom grupe »Annacker« na južni bok sutjeskog mostobrana uslijedili su 4 juna i napadi 7 SS divizije prema Mratinju, Vučevu i Magliću. SS kolona koja je napadala pravcem Brljevo — Javorak — Mratinje zajedno sa 2 bataljonom 738 puka naišla je na jak otpor 10 hercegovačke i 7 krajiške brigade koje su se branile na liniji Konjske Lastve — kolibe Javorak (pivski) — i pretrpjela je vrlo osjetne gubitke. Kada su slomili ofanzivnu snagu Njemaca, Hercegovci i Krajišnici su prešli u protivnapad i protjerali Njemce duboko na jug, tako da su ujutro 5 juna izbili ponovo pred s. Brljevo (vidi skicu 11).

Druga SS kolona, koja je nastupala duž planinske staze Veliko Jezero — Krvava Brda — Presjeka, izbila je na kotu 2198 gdje ju je zadržao 2 bataljon 10 hercegovačke brigade. Treća SS kolona koja je prodirala preko Vlasulje i Volujaka u pravcu Maglića (k 2386), zauzela je 4 juna Trnovačke Kolibe, a 5 juna je izbila na Trnovačko Jezero, potiskujući 1 bataljon 1 proleterske brigade na sjever prema Magliću (vidi skicu 11).

Dok su se na južnom boku Prve grupe, na sutjeskom mostobranu i južno od linije Mratinje — Maglić, vodile u toku 4 i 5 juna teške defanzivne borbe, na sjevernom boku sutjeskog mostobrana 1 proleterska divizija je izvršila noću 4/5 juna peti nalet na Sutjesku, da bi razbila grupu »Gertler« i probila se preko Popovog Mosta u pravcu sela Luče i Vrbnica. U centru divizijskog rasporeda napadala je 1 proleterska brigada sa tri bataljona u pravcu Borovna (k 819); na desnom krilu napadale su 3 krajiška i Majevička brigada u pravcu Popov Mosta; na lijevom krilu napadali su 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade i 6 istočno-bosanska brigada na Košur (k 787).

Zbog teškog marša kroz šumu i slabe orijentacije, 1 proleterska brigada je podišla Borovnu tek 5 juna u svitanje. Nakon jake borbe savladala je Njemce i zauzela Borovno, odakle je produžila na Sutjesku u pravcu Popova-Mosta. U isto vrijeme zauzela je i 3 krajiška brigada

selo Mrkalje i izbila pred Popov Most. Jedan je bataljon ove brigade, goneći razbijene Njemce, prešao u streljačkom stroju Sutjesku, ali su ga na drugoj obali rijeke dočekale svježe snage grupe »Gertler« i odbacile ga natrag.

Košur, najznačajnija točka otpora u odbrani grupe »Gertler«, ostao je ponovno neosvojen i održao je cio sistem njemačke odbrane na lijevoj obali Sutjeske. Napadi 2 i 6 brigade vođeni su, kako se čini, neorganizirano, jer su ih Njemci zabilježili kao napad uznemiravanja i demonstracije (vidi skicu 11).

I 5 juna uveče Udarna grupa se našla, uprkos svih napora, na istim položajima na kojima su bili bataljoni 2 proleterske brigade još u vrijeme obrazovanja sutjeskog mostobrana.

Druga grupa (3 i 7 divizija), koja je ostala u Crnoj Gori sa bolnicom, imala je također loš dan. Na Tari su 4 i 5 juna vršena izviđanja, ali su najvažniji prijelazi preko rijeke bili zaposjednuti od neprijatelja. Od plovnih sredstava Druga grupa je raspolagala samo jednim gumenim čamcem — i ničim više. Nije imala čak ni jačih i dužih konopaca, čavala i drugog neophodnog materijala za izradu splavova. Sam dovoz materijala je bio nemogućan, jer se morao nositi nemogućnim planinskim stazama u kanjon. Uslijed velikih kiša vodostaj Tare je jako porastao, pa se rijeka ispriječila ispred partizana istom snagom kao i neprijatelj, odnoseći sve sobom.

5 juna je štab Druge grupe obavijestio Vrhovnog komandanta da su pokušaji prijelaza preko Tare — propali i da ne vidi povoljne mogućnosti izlaska Druge grupe i bolnice preko Tare u Sandžak, i da bi najbolje bilo da i Druga grupa krene za Prvom, u pravcu Sutjeske.

Dakle, događaji 5 juna na svim frontovima Udarne grupe Vrhovnog štaba pokazali su da ni Prva, ni Druga grupa nisu uspjele riješiti svoje zadatke u duhu odluka Vrhovnog štaba od 3 juna u Mratinju.

Do 5 juna svi su razmišljali kako da se spasi bolnica, kako najbolje riješiti njen problem, ali se 5 juna jasno pokazalo da Udarna grupa nema više ni snage ni vre-

mena da se i dalje bori sa tim problemom. Neuspjeh u spasavanju bolnice otvorio je automatski drugi, još bolniji problem — kako će sad, 5 juna, izići sama Udarna grupa sa Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske i Pretsjedništvom Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) iz neprijateljskog obruča? Kakva će sudbina zadesiti četiri stare, elitne divizije Narodnooslobodilačke vojske i Vrhovni štab NOV i POJ, jer se u traženju i poduzimanju mjera za spasavanje bolnice utrošilo isuviše mnogo vremena!? A vrijeme je sada igralo fatalnu ulogu.

Zapadno od kanjona Sutjeske, kroz najsurovije predjele Sutjeske, potoka Hrčavke i Kozjih Strana (k 2014), Prva grupa (1 i 2 proleterska divizija) je imala otvoren samo jedan mali prozor u Zelengoru, — ali prozor koji je neprijatelj mogao svakog časa zatvoriti, samo da je bio malo elastičniji i smioniji u svojim planovima i dejstvima. Njemački 118 izviđački bataljon je već marševao u pravcu Kozjuh Strana (tt 2014), ali su ga generali Lüters i Kübler uputili zaobilaznim putem preko Zelengore duboko na jug u pravcu Tovarnice u sastav grupe »Annacker«, umjesto da su ga uputili u rejon Vrbničkih i Lučkih Koliba. Istina, generali Lüters i Kübler — vidjet ćemo malo kasnije — osjetili su 5 juna da će prostor Vrbnica — Vrbničke i Lučke Kolibe postati vrlo značajan za daljnje borbe oko sutjeskog mostobrana, pa su odmah i uputili sa ceste Kalinovik — Jeleč dijelove 369 divizije u pravcu sela Vrbnice i Zelengore, ali bi skretanje 118 izviđačkog bataljona u pravcu Vrbničkih Koliba i potoka Hrčavke, bez sumnje, dalo veće rezultate, jer se ovaj bataljon nalazio 5 juna već u Zelengori.

Bojeći se da taj prozor sa Sutjeske u Zelengoru ne bude ubrzo zatvoren, Vrhovni komandant NOV i POJ donosi 5 januara 1943 novu odluku za predstojeća dejstva Udarne grupe u cilju bržeg izlaska iz okruženja. Drugoj grupi (3 i 7 diviziji) je naređeno da odmah krene za Prvom u dolinu Sutjeske, a Prvoj grupi (1 i 2 diviziji) da se postepeno izvlači sa sutjeskog mostobrana na zapad u Zelengoru. Štabu Druge grupe (3 i 7 divizije) je naređeno da Centralnu bolnicu potpuno rasformira, s tim da se ne-

pokretni ranjenici, s odgovarajućim sanitetskim osobljem, posakrivaju po šumama i pećinama, a da jedinice povedu sobom samo one ranjenike koji neće predstavljati veliki problem za pokret divizija. Na osnovu takve odluke podešena su i predstojeća dejstva svih jedinica.

Odlukom od 3 juna, da se Udarna grupa VŠ podjeli u dvije grupe, predpostavljalo se da će Prva grupa privući na sebe jače neprijateljske snage (što se praktično i dogodilo!) i da će se tako Drugoj grupi stvoriti povoljniji uslovi za spasavanje bolnice. Međutim, kako su napori Druge grupe da prenese bolnicu preko Tare u Sandžak — propali, to se situacija i jedne i druge grupe još više komplicirala. Druga grupa je pošla za Prvom nametnuvši joj nove obaveze u momentu kada se ona teško rvala sa svojim vlastitim zadatkom — da samu sebe izvuče iz obruča. Po novom planu Prva grupa se morala u laganom tempu probijati na zapad, da bi sačekala i prihvatila Drugu na sutjeskom mostobranu, jer je ova ostala daleko pozadi na desnoj obali Pive.

Prvoj grupi je naređeno da obustavi dalje napade u dolini Sutjeske i da se postepeno preko postojećeg mostobrana probije na zapad preko dvije planinske staze koje vode iz kanjona Sutjeske na zapad u Zelengoru. Jedan dio snaga obiju divizija probija se paralelno na zapad i to svaka divizija svojom stazom; drugim dijelom snaga one se obezbjeđuju na sjevernom (1 proleterska) i južnom boku (2 proleterska) sutjeskog mostobrana prema neprijatelju, kako bi sačuvale mostobran za prijelaz Druge grupe (3 i 7 divizije). Operativni štab Druge grupe je obaviješten o situaciji i planovima Prve grupe i posebno mu je skrenuta pažnja da se u maršu preko Vučeva za Sutjesku obezbjeđuje sam, jer će ova prostorija, uslijed pomeranja jedinica Prve grupe na zapad, biti napuštena od njenih jedinica.

U duhu naređenja Vrhovnog štaba štab 1 proleterske divizije je izvršio novi raspored svojih jedinica. 1 proleterskoj i 3 krajiškoj brigadi je naredio da izvrše pokret preko Sutjeske u pravcu Lučkih Koliba i sela Vrbnica, gdje su se već nalazili 2 i 3 bataljon 2 proleterske brigade,

odakle će postepeno prodirati dalje na sjever prema cesti Kalinovik — Foča. Na obezbjeđenju sjevernog boka sutjeskog mostobrana ostale su Majevička i 6 istočno-bosanska brigada i 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade (vidi skicu 11).

Druga proleterska divizija je rokirala 5 juna 10 hercegovačku brigadu sa planine Bioč u rejon Maglića, na liniju V. Pleće (k 2018) — Klekovo Pleće (k 2309) — Maglić (tt 2386) — kolibe Jelova Dola, a 7 krajišku brigadu je uputila u selo Suhu, odakle će se planinskom stazom koja vodi preko Gornjih i Donjih Bara prebaciti sa 4 crnogorskom, štabom divizije i Vrhovnim štabom u Zelengoru u rejon žandarmerijske stanice Zelengora i Vita Bara (vidi skicu 11). Na obezbjeđenju lijevog boka sutjeskog mostobrana ostala je 2 dalmatinska i jedan bataljon 4 crnogorske brigade, koji je smjenio 6 bataljon 1 proleterske brigade u kanjonu Sutjeske kod Suhe. Po dolasku Druge grupe na Sutjesku 10 hercegovačka brigada smjenjuje 2 dalmatinsku na Tovarnici koja se pomjera dalje na zapad za 4 crnogorskom i 7 krajiškom brigadom.

Petog juna je preduzeo odgovarajuće mjere i Operativni štab Druge grupe za izvlačenje jedinica 3 i 7 divizije iz Crne Gore u pravcu Sutjeske. Prvoj dalmatinskoj brigadi je naređeno da preuzme odbranu ušća rijeka Pive i Tare, kako bi oslobodila 7 diviziju da iziđe na Vučevo i tu osigura izlazak 3 divizije i pokretnih ranjenika iz kanjona Pive na Vučevo. Jedinicama je naređeno da unište sve što ne mogu nositi ili što će im ometati brz pokret preko surovog planinskog terena, kao suvišno pešadijsko naoružanje, artiljeriju, dijelove komore itd.[120] Bolnici je naređeno da se pokretni ranjenici formiraju po ešelonima i da se prebacuju preko Pive odmah iza 7 divizije.

To su bili planovi Udarne grupe za dejstva poslije 5 juna.

---

[120] Uslijed stalnog brojnog smanjivanja jedinica, divizije i brigade su bile primorane da nose suvišno oružje, često i po nekoliko stotina pušaka. U to vrijeme jedinice udarne grupe uništile su sigurno preko 2000 pušaka, mitraljeza, puškomitraljeza ili ručnih mitraljeza, svu artiljeriju i dobar dio komore.

Ali nove mjere planirala je i protivnička strana.

Komandant okupatorsko-kvislinških trupa general-potpukovnik Lüters poduzimao je konstantno, svakog dana, nove mjere u cilju sprečavanja izlaska Udarne grupe preko Sutjeske u Zelengoru i dalje prema cesti Ulog — Kalinovik — Foča. 118 lovačkoj i 7 SS diviziji je ponovo naređeno da likvidiraju partizanski mostobran u kanjonu Sutjeske i osujete svaku mogućnost izvlačenja partizana na zapad. Zauzimanje sela Mratinja i Maglića od strane SS divizije ostalo je i dalje prvorazredan zadatak SS divizije.[121] 118 izviđački bataljon ušao je u Zelengoru, maršujući u pravcu fronta grupe »Annacker« a na desno krilo grupe »Gertler« u rejon s. Vrbnice i Stru-

---

[121] U dnevnim izvještajima o razvoju operacije »Schwarz« Njemci tih dana stalno bilježe da je najvažniji zadatak 118 lovačke i SS divizije likvidacija sutjeskog mostobrana i zauzimanje linije Mratinje — Maglić.

U zaprečnom pojasu duž ceste Kalinovik — Jeleč — Foča nalazile su se 5 juna uveče sljedeće okupatorsko-kvislinške snage:

U rejonu Kalinovika
— 369 izviđački bataljon 369 divizije,
— 3 bataljon 370 pješadijskog puka 369 divizije,
— 1 četa 369 protivtenkovskog batalanjona,
— 7 četa 2 bataljona 9 pješadijskog puka domobrana;

U rejonu Jeleča
— 2 i 3 četa 369 protivtenkovskog bataljona,
— 1 i 2 četa 369 pionirskog bataljona,
— mitraljeska četa 369 izviđačkog bataljona,
— 8 četa 2 bataljona 9 pješadijskog puka domobrana

U pravcu Vrbnice pošli su 6 juna ujutro jači dijelovi 369 izviđačkog bataljona i oko tri čete iz 369 protivtenkovskog bataljona i 369 pionirski bataljon — t.zv. grupa »Wörthmüller«. 7 juna ušli su u Zelengoru 3 bataljon 370 pješadijskog puka i zaostali dijelovi 369 izviđačkog i 369 protivtenkovskog bataljona i dvije čete 369 pionirskog bataljona. Sastav grupe »Wörthmüller« je bio promjenljiv jer su bataljoni 369 divizije — 369 izviđački, 369 pionirski, 369 protivtenkovski i 3 bataljon 370 puka ulazili u Zelengoru postepeno u toku 6 i 7 juna, prema tome kako su stizale jedinice 369 puka 7 i 8 juna u zaprečni pojas duž ceste Kalinovik — Foča.

žinskog Brda (k 1298) upućene su snage jačine oko dva bataljona 369 divizije, koje su bile u zaprečnom pojasu na cesti Kalinovik — Foča. Ova dva bataljona su obrazovala tzv. grupu »Wörthmüller«. Grupa je dobila zadatak da iz rejona Vrbnice dejstvuje dalje na jugoistok, općim pravcem s. Vrbnica — s. Zamršten — Milinklada (k 1001) — potok Hrčavka, gdje će obrazovati front između grupa »Gertler« i »Annacker«. U zaprečni pojas duž ceste Kalinovik — Foča upućen je 369 puk 369 divizije i 14 tenkovska četa za specijalnu upotrebu.

Snagama od jedanaest i po bataljona pješadije, uz podršku jake artiljerije i avijacije, general Lüters je smatrao da će poslije 5 maja uspjeti da onemogući prodor partizana prema Zelengori i da će uspostaviti obruč na zapadu duž planinskog grebena, koji se proteže između rijeke Sutjeske i potoka Hrčavke.[122]

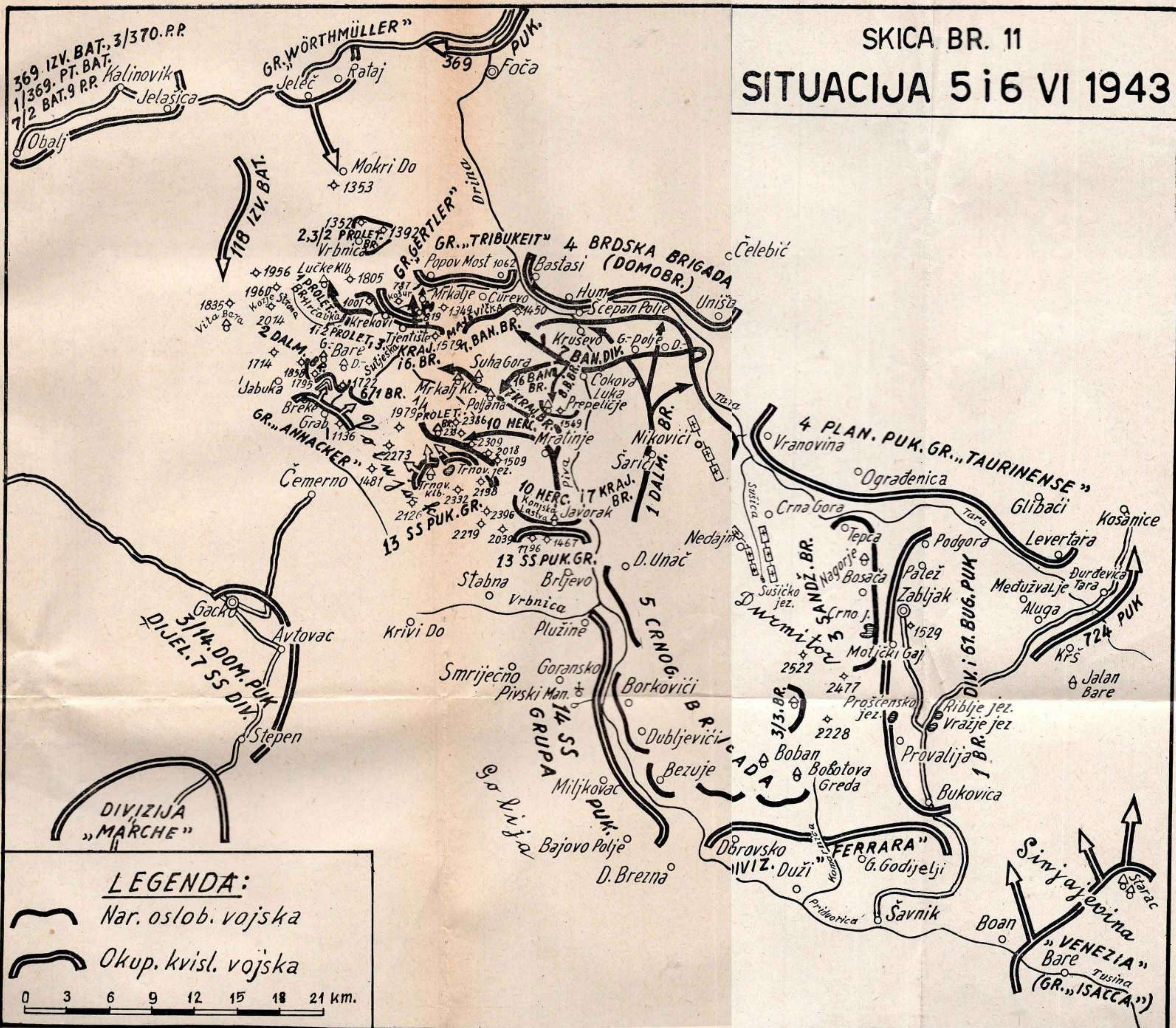
Grupa »Ludwiger« je rasformirana. 724 pukovska grupa 104 lovačke divizije je povučena s prostorije Žabljaka u Pljevlja kao rezerva. 3 četa 202 tenkovskog bataljona je kontrolirala cestu Pljevlja — Čajniče. 61 bugarski pješadijski puk je ostao oko Žabljaka na desnom krilu 1 brdske divizije i stavljen pod njenu taktičku komandu. 1 brdskoj i diviziji »Ferrara« je naređeno da 5 juna poduzmu čišćenje planine Durmitora i Planine Pivske napredujući sa linije Žabljak — Šavnik — r. Pridvorica na sjeverozapad prema ušću Pive i Tare (vidi skicu 11).

7 SS diviziji je naređeno da svoje desnokrilne bataljone (dva bataljona 14 SS puka) koji su se nalazili u

[122] Grupa »Gertler« — sastava 1 i 3 bataljon 738 puka i 1 bataljon 750 puka;

Grupa »Wörthmüller« — sastava 3 bataljona 370 puka, 369 izviđački bataljon 369 protivtenkovski bataljon, 2 i 3 četa 369 pionirskog bataljona;

Grupa »Annacker« — 1 bataljon 14 SS puka, 118 izviđački bataljon, 2 bataljon »Brandenburg«, 659 pionirski bataljon i prištapski dijelovi 738 pješadijskog puka.

SKICA BR. 11
SITUACIJA 5 i 6 VI 1943
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
0 3 6 9 12 15 18 21 km.
GR. „WÖRTHMÜLLER"
369. PUK.
Foča
Drina
369. IZV. BAT., 3/370. P.P.
1/369. PT. BAT.
7/2 BAT. 9 P.P.
Kalinovik
Jelašica
Jeleč
Rataj
Obalj
Mokri Do
118 IZV. BAT.
GR. „GERTLER"
GR. „TRIBUKEIT"
4 BRDSKA BRIGADA (DOMOBR.)
Čelebić
Popov Most
Bastasi
Hum
Šćepan Polje
Uniša
Vrbnica
Mrkalje
Ćurevo
Krekovi
Tjentište
Sutjeska
Suha Gora
Kruševo
Cokova Luka
Prepeličje
Mratinje
Nikovići
Šarići
Mrkalj Kl.
Poljana
Trnov. jez.
GR. „ANNACKER"
Čemerno
13 SS PUK. GR.
Javorak
Konjska Lastva
10 HERC.
17 KRAJ. BR.
1 DALM. BR.
Piva
D. Unač
Stabna
Brljevo
Vrbnica
Krivi Do
Plužine
Gacko
Avtovac
3/14. DOM. PUK
DIJEL. 7 SS DIV.
Stepen
Smriječno
Goransko
Pivski Man.
14 SS GRUPA PUK.
5 CRNOG. BRIGADA
Borkovići
Dubljevići
Bezuje
Miljkovac
Bajovo Polje
D. Brezna
DIVIZIJA „MARCHE"
Golija
4 PLAN. PUK. GR. „TAURINENSE"
Vranovina
Ograđenica
Tara
Glibaći
Levertara
Kosanice
Crna Gora
Nedajno
Sušica
Sušičko jez.
Tepca
Nagorje
Bosača
Podgora
Palež
Žabljak
Crno J.
Durmitor
3 SANDŽ. BR.
DIV. i 61. BUG. PUK
1 BR.
Motički Gaj
Međužvalje
Đurđevica Tara
Aluga
724 PUK
Krš
Jalan Bare
Proščensko jez.
Riblje jez.
Vražje jez.
Provalija
Bukovica
3/3. BR.
Boban
Bobotova Greda
DIVIZ. „FERRARA"
Dobrovsko
Duži
G. Godijelji
Komarnica
Pridvorica
Šavnik
Sinjajevina
Boan
Bare
Tušina
„VENEZIA" (GR. „ISACCA")
Starac
2,3/2 PROLET. BR.
1 PROLET. BR.
1/2 PROLET.
2 DALM. BR.
3 KRAJ.
6 BR.
7 BAN. DIV.
16 BAN. BR.
8 BR.
7 KRAJ.
1/4 PROLET.
10 HERC.
Lučke Klb.
Kozje Strana
Vito Bara
G. Bare
Jabuka
Breke
Grab
Zelengora
Trnov. Klb.
1353
1352
1392
1956
1805
1960
1835
2014
1714
1722
1795
1136
1979
2386
2309
2018
1509
2273
1481
2332
2198
2126
2396
2219
2039
1796
1467
1549
1450
1349
1062
1001
787
2522
2477
2228
1529

blokadi rijeke Komarnice i Pive, u rejonu s. Miljkovac — Pivski Manastir — Goransko odmah po stizanju divizije »Ferrara« s juga u njihovu visinu prebaci na lijevo krilo divizije u dolinu Sutjeske, za pojačanje grupe »Annacker«. Selo Brljevo je napustio 7 juna i 2 bataljon 738 puka i pošao u sastav Grupe »Annacker«.

Njemačke ocjene situacije u dolini Sutjeske i Pive kao i prognoze kako bi se ona mogla dalje razvijati oko 5 juna možemo vidjeti iz telegrama Komande trupa Crne Gore upućenog 3 i 6 juna Komandi 6 talijanskog korpusa:

Novosti od 5. juna 1943. godine u 6 sati.

...

Sektor »Ferrara«: Komanda njemačkih trupa u Hrvatskoj javlja da se dolaskom pojačanja u zoni Tjentište, Popov Most može računati na potpuno opkoljavanje partizanskih snaga koje su prešle na jugozapad od Pive.

Snage u jačini 3000 ljudi pritiješnjene su u zoni koja odvaja Pivu od Drine i Sutjeske i vrše pritisak na njemački raspored.

Vatra iz minobacača na pozicije koje drži divizija »Ferrara« u zoni Pošćenje uzvraćena je od strane naše artiljerije.

Jedinice divizije »Ferrara« i Prve alpiske divizije počele su pokret da bi stigle u zonu koncentracija sjeverno od Komarnice i produžile operacije u oblasti Durmitora.

Novosti od 6. juna u 6 sati

...

Sektor »Ferrara«: Jaki ponovni napadi partizana na pozicije 738 puka 118 divizije u sektoru Sutjeska daju naslutiti da se prozre njihova namjera za probijanje obruča u tom pravcu da bi odatle pošli za Kalinovik.

U predjelu između Sutjeske i Drine nalaze se dvije partizanske divizije pod Titovom komandom.

Iako u dijelu koji drže Njemci postoje još uvijek prekidi u liniji opkoljavanja, do juče ni jedna značajnija formacija nije uspjela da prođe.

Na frontu divizije »Ferrara« i Prve njemačke divizije aktivnost patrola i vatre.

Naši gubici: Italijani 1 mrtav, 1 ranjeni, Njemci 5 ranjenih. Uzet je jedan protivtenkovski top i jedan puškomitraljez. 4 naša vojnika koji su bili zarobljeni od partizana uspjeli su da pobjegnu.

Divizija »Ferrara« završava i upotpunjuje raspored artiljerije, da bi u zoru 7, zajedno sa 1 alpiskom njemačkom divizijom, ponovo stupila u akciju ka zapadnim padinama Durmitora.[123]

---

[123] (Arhiv VII JNA.)

U duhu naređenja od 4 i 5 juna okupatorske jedinice su 6 juna znatno pojačale svoja dejstva na cio kružni front Udarne grupe, posebno na sutjeski mostobran.

Kako je štab talijanskog 6 armijskog korpusa cijenio raspored snaga Glavne operativne grupe VŠ 6 juna vidi se iz priložene originalne skice operativnog odjeljenja tog korpusa (skica 11a).

5 juna otišle su sa sutjeskog mostobrana 1 proleterska i 3 krajiška brigada planinskom stazom preko Milinklade u pravcu Zelengore. Marš jedinica znatno je ometala avijacija, a naročito dijelovi grupe »Gertler« s Košura (k 787), tukući stazu artiljerijskom i mitraljeskom vatrom. 6 juna su izbile u rejon Lučkih i Vrbničkih Koliba, a sutradan 7 juna brigade su zauzele položaje na liniji Vrbnička Rijeka — k 1488 — Sremaška Luka — kolibe Stari Katun (1 proleterska brigada) — Orlovac (k 1960) — Oboreno Točilo — Javorak (k 1714). Na svom desnom krilu 1 proleterska brigada se povezala sa 2 i 3 bataljonom 2 proleterske brigade, koji su se 7 juna povukli u šumu južno od sela Vrbnice.

U isto vrijeme pošla su sa ceste Kalinovik — Foča u Zelengoru i četiri njemačka bataljona, da pojačaju dejstva grupa »Gertler« i »Annacker« na mostobran Sutjeske. 6 juna bili su već duboko u Zelengori maršujući prema svojim marševskim ciljevima. 118 izviđački bataljon, na putu prema grupi »Annacker«, stigao je u visinu Borovnog Brda (k 1835) ne došavši nigdje u borbeni kontakt sa 1 proleterskom divizijom. Sutradan se pojavio na lijevom krilu grupe »Annacker« učestvujući odmah u napadu na front 2 dalmatinske brigade. Odmah iza njega stigle su u rejon Kozje Strane — Javorak (k 1714) patrole 3 krajiške brigade.

Dok su se na zapadu u gustim i nepreglednim šumama Zelengore jedna i druga zaraćena strana tražile, oprezno ispitujući šumu i položaj protivnika, gdje je i šta namjerava poduzeti, na sutjeskom mostobranu su nastale teške borbe.

U svitanje 6 juna počeli su jaki napadi grupe »Annacker« na južni bok sutjeskog mostobrana, praćeni jakom

SITUAZIONE al 6-6-43-XXI

LEGENDA:

- Partigiani
- Italiani
- Tedeschi
- Bulgari
- Croati

10 5 0 5 10 15 Km.

Skica 11a

Situacija 6 VI koju je izradilo operativno odeljenje italijanskog 6 armiskog korpusa za svoju upotrebu. Raspored snaga prikazan je po podacima sa kojima je ovo odeljenje raspolagalo.

Okreni skicu!

artiljerijskom vatrom iz sela Graba i masovnim bombardiranjem iz aviona. Druga dalmatinska brigada je izdržala tokom dana nekoliko teških napada, naročito na desnom krilu ispred planinskih koliba Gornje Bare, odbijajući sve napade Njemaca. Međutim, noću 6/7 juna grupa »Annacker« je nastavila sa napadima na front 2 dalmatinske brigade, naročito u pravcu Gornjih Bara, što je partizane prilično iznenadilo i uznemirilo. U drugom noćnom napadu prsa u prsa grupa »Annacker« je izbacila jednu četu Dalmatinaca sa kote Dobra (k 1795) proširujući ozbiljno svoj prodor preko grebena Tovarnice u pravcu Gornjih i Donjih Bara. Dalmatinci su odgovorili jednim noćnim protivnapadom da povrate Dobru ali nisu uspjeli.

Na sjeverni bok sutjeskog mostobrana grupa »Gertler« je izvršila 6 juna nekoliko jakih napada uz podršku avijacije, ali bez uspjeha. Položaji obiju strana ostali su bez promjena.

Kao što se burno odvijala situacija na frontu Prve grupe, slično se odvijala i kod Druge. Neprijatelj se približavao sve više naročito sa istoka prodirući u planinu Durmitor i potiskujući 3 sandžačku brigadu prema Sušičkom potoku. Glavni zadatak pred 3 i 7 divizijom u toku 5 i 6 juna, bilo je sakrivanje teških ranjenika po kanjonima Sušičkog potoka, zatim Pive i Tare i prikupljanje jedinica za pokret preko Pive u pravcu Vučeva i Sutjeske.

5 juna pred veče, nakon odlaska 10 hercegovačke i 7 krajiške brigade sa pivskog Javorka, jedinice 7 SS divizije su zauzele pivski Javorak i izbile pred selo Mratinje. Uslijed takve situacije 7 divizija se nije usudila da prelazi Pivu na mratinjskom mostu, jer bi se sigurno po prelasku rijeke sutradan našla u Mratinju zajedno s Njemcima, pa je poduzela mjere za pravljenje pješačkog mosta preko Pive kod zaseoka Čokova Luka. Drugi viseći most kod Šćepan-Polja bio je oštećen i pod stalnom kontrolom neprijateljske artiljerije. Po danu su ga Njemci osmatrali sa desne obale Drine otvarajući vatru na sve ono što se pojavi oko mosta, a po noći su vršeni stalni artiljerijski prepadi.

Uveče 5 juna 7 banijska divizija je krenula sa prostorije Gornje Polje — Rudine u kanjon Pive i prema Vučevu. Noću 5/6 juna izrađen je drveni most za pješake i divizija je 6 juna ujutro počela sa prebacivanjem jedinica i lakših ranjenika preko rijeke u pravcu Vučeva. Negdje oko 10 sati njemačka avijacija je otkrila most i bombardirala ga sa 12 aviona za obrušavanje. Na prijelazu su uhvaćeni dijelovi jedinica i ešelon pokretnih ranjenika pa su pretrpjeli vrlo velike gubitke. Most je bio oštećen, ali je ponovno popravljen i prebacivanje je nastavljeno. Uveče 6 juna divizija je zanoćila na prostoriji katuni Koritnik — Vučevo — Prepeličje.

Međutim, kasno uveče 6 juna, uslijed teške situacije na Sutjesci, posebno na frontu 2 dalmatinske brigade, Vrhovni štab je izdao naređenje štabu Druge grupe da obustavi dalje prebacivanje jedinica preko Pive, s tim da one snage koje su prešle Pivu krenu usiljenim maršem na Sutjesku, a one koje su ostale na desnoj obali Pive ponovno pokušaju proboj preko Tare, u Sandžak, jer dok dođu na Sutjesku, mogu upasti u još težu situaciju od one u Crnoj Gori. U tom smislu je Vrhovni štab uputio depešu štabu Druge grupe.

Drugu Điđu (misli se na Đilasa — primj. Đ. K.),

1) Situacija na našem pravcu operacija se naglo pogoršala. Moramo uložiti velike napore da se probijemo ka Zelengori.

2) Zbog ovakvog razvoja situacije odmah postupite po sledećem:

a — Za sada obustaviti svako prebacivanje jedinica i ranjenika na levu obalu Pive, jer kako jedinice, tako i ranjenici mogu pasti u daleko težu situaciju nego tamo na vašem sektoru.

b — Sve teške ranjenike odmah posakrivati — po katunima i pećinama u reonu Durmitora i Pive.

c — Na Tari odmah bezuslovno organizovati prebacivanje svih ranjenika pešaka i konjanika na desnu obalu Tare i razmestiti ih u rejon Ljubišnje planine.

Prethodno prebacite pojedine bataljone za obrazovanje mostobrana i omogućivanje brzog i sigurnog prevoženja.

Za prelaz Tare koristiti se svim mogućim sredstvima: čamcima-splavovima i drugim.

d — Ako postoji mogućnost brzog probijanja ka Goliji — onda tamo odmah uputite izvesne bataljone — iz V. crnogorske — odnosno I. Dalmatinske brigade.

e — U koliko se već prebacila VII. divizija, onda neka ostanu sve jedinice koje su već prebačene na levoj obali Pive, stim da

odmah krenu pravcem: Vučevo — Suha Gora — Lokva... [dalji dio dokumenta je propao].[124]

Prepis onog dijela depeše koji se odnosi na 7 diviziju (upućena po kuriru jer se radioveza između 7 divizije i Vrhovnog štaba nije mogla toga dana uspostaviti) glasi:

Štabu banijske brigade — koja se prva prebacila preko Pive.
Odmah postupite po sledećem:
...[prve tri rečenice se ne mogu pročitati]
...bezuvjetno... sve baniske jedinice koje su [se] već prebacile do momenta prijema ovoga naređenja — da iste *odmah krenu pravcem:* Vučevo — Suha Gora — Lokva Dernečište — Dragoš Sedlo — Suha, odakle će dobiti novi zadatak i pravac pokreta, odnosno od Suhe krenuće se za našim brigadama sa kojima prvo uhvati vezu — tj. ka Zelengori.

3) U koliko su se već prebacili ranjenici — pješaci — onda da krenu sa vama — na začelju jedinice. — Sve ostale *ranjenike, konjanike i teške* odmah — vratite na desnu obalu Pive — neizostavno.

4) Pokret izvršiti sa obezbjeđenjem i krećite ubrzanim maršem.

Obavijestite o ovome hitno Štab vaše brigade — odnosno štab divizije.

Po ovome naređenju postupite odmah — *neizostavno.*

Za Vrhovni štab
Zamenik Načelnika Štaba,
Terzić[125]

Dakle, 7 banijska divizija je trebala, po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ od 6 juna u 22 sata, da krene usiljenim maršom prema Sutjesci, u sastav Prve grupe i da povede sobom samo one ranjenike-pješake[126] koji su

---

[124] Ova depeša, pisana 6 juna u 21 sat, upućena delegatu Vrhovnog štaba M. Đilasu, nije se u potpunosti sačuvala. U njoj je propala posljednja polovina teksta. Čudnim sticajem okolnosti, ono što je propalo i nečitljivo u prethodnoj depeši sačuvano je u drugoj, koju je Vrhovni štab uputio po kuriru štabu najbliže jedinice banijske divizije, na koju kurir naiđe. — Arhiv VII JNA. Ona je pisana jedan sat kasnije, u 22 sata, za Banovce. Depeša je propala, odnosno nečitljiva je prva trećina teksta.

[125] Arhiv VII JNA.

[126] Ranjenici Centralne bolnice bili su podijeljeni u tri kategorije: — *teški ranjenici,* oni koji su bili potpuno nepokretni i koji su se morali nositi; — *konjanici,* ranjenici koji su mogli jahati na konjima; i *pješaci,* lakši ranjenici koji su pješačili. Svi ranjenici su za vrijeme pokreta bili podijeljeni u ešelone, koji su imali svoje sanitetske i intendantske ekipe koje su se brinule o liječenju i ishrani ranjenika za vrijeme pokreta.

se prebacili preko Pive na Vučevo, a 3 udarna divizija, uslijed krize na Sutjesci, da pokuša sama izići iz obruča u pravcu Sandžaka, ili eventuelno u pravcu planine Golije u istočnu oblast Hercegovine i da sobom povede pokretne ranjenike koji su ostali s njom u Crnoj Gori.

Ujutro 7 juna primila je naređenje i 10 hercegovačka brigada, od štaba 2 proleterske divizije, da odmah napusti odsjek fronta kolibe Jelova Dola — Maglić (k 2386) — Klekovo Pleće (k 2309) — V. Pleće (k 2018) i povuče se u pravcu Sutjeske, gdje će smjeniti 2 dalmatinsku brigadu i bataljon 4 crnogorske brigade na južnom boku sutjeskog mostobrana, na odsjeku Suha — Donje Bare — Gornje Bare.

Dakle, 7 juna ujutro Udarna grupa je trebala prema procjeni Vrhovnog štaba da napusti prostor Vučevo — Maglić, odnosno da napusti što prije cio prostor između Sutjeske i Pive, jer su se prema toj prostoriji ustremile sve snage okupatora prijeteći da razbiju sutjeski mostobran i zatvore jedini još preostali izlaz iz Sutjeske u Zelengoru. Time bi Udarna drupa bila definitivno i čvrsto opkoljena na vrlo uskoj prostoriji.[127]

Naređenje Vrhovnog štaba od 6 juna u 21 sat izgleda da je štab 3 divizije[128] dobio redovno, radioputem i on je odmah 7 juna ujutro poduzeo sve potrebne mjere da ponovno pokuša probiti se preko rijeke Tare u Sandžak.

---

[127] Udarna grupa Vrhovnog štaba nije bila taktički opkoljena sve do 9 juna. Ona je stalno imala otvoren izlaz zapadno od Sutjeske preko Zelengore u pravcu ceste Kalinovik — Nevesinje i da je htjela napuštati bojište bez borbe, ona je mogla u vremenu od 3 do 7 juna izići na cestu Kalinovik — Ulog bez teškoća. Međutim, sva naša literatura — članci, kritike i knjige o Petoj ofanzivi — polazi od stanovišta da su partizani na Sutjesci bili stalno opkoljeni i u taktičkom pogledu, što ne odgovara istorijskim činjenicama. To je posebno uočljivo i jasno kad se ima u vidu karakter dejstava udarne grupe, koji je u osnovi bio partizanski. Da nije bilo bolnice koja ju je prikovala za teške defanzivne borbe, Udarna grupa je mogla sve do 8 juna izići preko sutjeskog mostobrana i Zelengore u pravcu planina Treskavice i Crvanj bez većih teškoća, jer su njemačke jedinice tek 7 juna počele ulaziti i u Zelengoru.

[128] M. Đilas, koji se nalazio stalno u štabu 3 divizije, imao je odlučujuću riječ u svim osnovnim pitanjima komandovanja.

Prva dalmatinska brigada je dobila zadatak da izvidi najpogodnije prijelaze na odsjeku između potoka Sušica i ušća Tare u Drinu i da obrazuje mostobran za prijelaz ostalih divizijskih snaga i pokretnih ranjenika. Međutim, kako se 7 banijska divizija, noću 6/7 juna, našla udaljena i od Vrhovnog štaba i od Operativnog štaba Druge grupe i bez radioveze s njima, to je naređenje Vrhovnog štaba od 6 juna u 22 sata, poslano po kuriru, primila sa zakašnjenjem, tek sutradan 7 juna. Divizija je odmah postupila po tom naređenju i 7 juna poslije podne pošla je sa svim svojim jedinicama i jednim ešelonom ranjenika prema Sutjesci.

U duhu primljenog naređenja i 10 hercegovačka brigada je napustila front na odsjeku Maglić i pošla planinskom stazom kroz šumu Prijevor i Suški potok u pravcu Suhe.

Jutro 7 juna Njemci su ušli u Mratinje, a oko podne, poslije odlaska 10 hercegovačke brigade sa prostora Maglića, izišli su na Klekovo Pleće (k 2309) i Maglić. Time je 7 SS divizija izišla širokim frontom duž planinskih masiva Bioča, Maglića i Volujaka i zatvorila sve planinske staze koje vode sa Vučeva i Dragoš-Sedla na jug u Hercegovinu. Njeni prednji dijelovi nalazili su se na liniji s. Mratinje — Klekovo Pleće (k 2309) — Maglić (k 2386) — Jelova Dola — Volujak (k 2204 i 1858) (vidi skicu 12).

Ali kad je čelo 7 banijske divizije predveče 7 juna izbilo negdje u visinu koliba Suha Gora, stiglo je naređenje iz Vrhovnog štaba da se divizija odmah vrati na Vučevo i osigura ovu prostoriju, jer će i 3 divizija ići za glavnim snagama u pravcu Sutjeske. Ista stvar je bila i sa 10 hercegovačkom brigadom. I ona je primila u isto vrijeme naređenje iz štaba 2 divizije da se zbog nove situacije odmah vrati na stare položaje u rejonu Maglića, kako bi osigurala lijevi bok 3 i 7 divizije koje maršuju u pravcu Sutjeske.

Šta se zapravo dogodilo?

Do podne 7 juna 1 dalmatinska brigada je pokušala preći preko Tare, ali joj to nije pošlo za rukom. Bez ikakvih plovnih sredstava i materijala za izgradnju takvih sredstava, pred blokiranom desnom obalom rijeke i kad

joj se u prvoj grupi boraca, koji su plivanjem htjeli preći preko nabujale rijeke udavio zamjenik komandanta 3 bataljona, a ostali borci se teškom mukom izvukli iz vode — brigada je odustala od daljih pokušaja da pređe u Sandžak.

Ali iza neuspjeha 1 dalmatinske brigade na Tari, u štab 3 udarne divizije stigle su 7 juna popodne i druge vrlo rđave vijesti. 5 crnogorska brigada na južnom odsjeku divizijskog fronta javljala je da vodi borbe duž cijelog fronta na Pivskoj Planini sa Talijanima i da su ovi izbili na liniju kolibe Boban — Lojanik (k 1879) — Lisičja Glava (k 1682) — s. Dubljevići (vidi skicu 12). Na divizijskom frontu zapadno od Žabljaka javljala je 3 sandžačka brigada da vodi borbe sa Njemcima i Bugarima, koji su izbili na liniji s. Tepci — Mali Štulac (k 1953 — Jakšića Katuni — Šljeme (k 2477) — Štit (k 1943) (vidi skicu 12).

Pred takvom situacijom Operativni štab Druge grupe javio je 7 juna poslije podne radiogramom Vrhovnom štabu da nema ni snage ni mogućnosti da forsira Taru i prijeđe u Sandžak, da im se jedinice povlače pred jakim snagama Njemaca, Bugara i Talijana na sjeverozapad prema Pivi i da 3 divizija nema drugih mogućnosti za izlazak iz Crne Gore nego da ide za ostalim snagama u pravcu Sutjeske i Zelengore.

I pritješnjen težinom situacije 3 udarne divizije i ranjenika, da bi učinio sve da ih izvuče ispod udara okupatorske vojske, Vrhovni štab mijenja ponovo svoje naređenje i traži od 7 banijske divizije i 10 hercegovačke brigade da se vrate na Vučevo i Maglić, prihvate 3 diviziju i pokretne ranjenike.[129]

---

[129] Od svih navedenih naređenja, izdatih u toku 7 juna, sačuvalo se samo naređenje Vrhovnog štaba 7 banijskoj diviziji, pisano 7 juna u 17 sati i upućeno po kuriru štabu 7 divizije. Zbog njegovog velikog značaja, jer se iz njega vidi sva težina situacije Udarne grupe i napori njenih jedinica da prihvate 3 diviziju i pokretne ranjenike, citirat ćemo ga u cjelosti:

»Štabu VII Hrvatske divizije. — (misli se na 7 banijsku diviziju — primj. Đ. K.)

1) Naredili smo drugu Đidu i Radovanu da se prebace sa celokupnim snagama kod D. Kruševa na levu obalu Pive sa ranjenicima, pešacima i konjanicima.

Ali ni jedna ni druga jedinica se više nisu mogle vratiti na svoje stare položaje. Sedma banijska divizija je postavila kružno osiguranje oko Vučeva, kod Koritnika prema Ćurevu, na liniji Javorje (k 1595) — Prebijena Klada (k 1545) prema Mratinju, i kod kolibe Poljane, također prema Mratinju (vidi skicu 12). Deseta hercegovačka brigada je zauzela odbrambene položaje ispod samog Maglića linijom kolibe Prijevor — Crvene Prljage (k 1943) — kolibe Plan (vidi skicu 12).

Da bi sačekala Drugu (3 i 7 diviziju), Prva grupa (1 i 2 proleterska divizija) zastala je ponovo 7 juna na dostignutim linijama u Zelengori i na sutjeskom mostobranu — čekajući da jedinice Druge grupe dođu bar u blizinu Sutjeske. U tom čekanju branioci sutjeskog mostobrana izdržali su ponovo masovne napade neprijatelja.

Teške ranjenike da ostavi u Pivi.

2) Pošto smo mi povukli danas jedinice sa pravca: Ćurevo — Vučevo i sa pravca: Mratinje — Vučevo i to su oba ova pravca ostali potpuno otkriveni i neprijatelj će vas vjerovatno najbrže ugroziti — po oba boka sa sjevera i juga.

Danas po podne, pojedini nepr. delovi izbili su na vrh Maglića i vjerovatno je da će se spustiti na Prijevor i ugroziti vaš pravac — povlačenje bilo kod Lokve Dernečište, bilo ka Tjentištu.

3) U ovakvoj situaciji vaš zadatak:

— prvo prebačenu brigadu uputite usiljenim maršem na položaj: Katun Prepeličje — Katun Poljane prema Mratinju da zatvori pravac Mratinje — Vučevo i obezbedi vas sa juga.

— jednu brigadu odmah uputite na Ćurevo [da] zatvori pravac preko Sutjeske — Ćureva ka Koritniku (Vučevu) i obezbedi Vas sa sjevera. Obe ove brigade ostaju kao *stalne pobočnice — sve dok ne budu smenjene* brigadama III divizije.

— jednu brigadu upotrebite za zaštitu ranjenika u pokretu.

4) Na Prijevoru je — X. Hercegovačka brigada i zatvara pravac Maglić — Prijevor odnosno Trnovačko Jezero — Prijevor. Sa ovom brigadom uspostaviti i održavati vezu. —

5) Pravac za ranjenike i bolesnike:

D. Kruševo — Vučevo — Suha Gora — Lokva Dernečište — Dragoš Sedlo — Suha.

6) Obratite naročitu pažnju da *stalne pobočnice* — izvrše zadatak obezbjeđenja po svaku cenu.

P. I.
Izvešten depešom o
ovoj situaciji
drug Đido.
(Arhiv VII JNA).

Za V. štab
Terzić

Kada su primjetili sa svojih osmatračnica na Košuru (k 787) da se partizani sistematski prebacuju na zapad u pravcu Zelengore, Njemci su se bacili na jedinice Prve grupe svim raspoloživim snagama i sredstvima, da bi savladali njenu odbranu na mostobranu. Avijacija je sistematski izviđala i pratila pokrete 1 proleterske divizije u toku 6 i 7 juna, u pravcu Lučkih i Vrbničkih Koliba i Kozjih Strana, bombardirajući njene kolone.

U toj dramatičnoj borbi za dolinu Sutjeske, 2 dalmatinska brigada, čuvajući južni bok sutjeskog mostobrana, na odsjeku fronta Gornje Bare — Donje Bare — Planinica (k 1722) odigrala je bez sumnje jednu od najznačajnijih uloga, možda i prvu, sudbonosnu u životu Udarne grupe Vrhovnog štaba u njenoj borbi za izlazak iz okruženja. Ona se neustrašivo borila na kamenjaru Tovarnice protiv daleko nadmoćnijeg neprijatelja, zalijevajući svojom krvlju svaki kamen i suprotstavljajući se Njemcima začuđujućom snagom i energijom. Iskrvavljeni i gladni do bezumnosti, njeni borci su gulili koru sa mladih bukava ili čupali divlji luk na planinskim proplancima oko Gornjih i Donjih Bara i jeli, ali ih je samo njemački nož i masovni nalet Njemaca mogao izbaciti sa položaja. I kad bi izgubili jednu kotu, nisu gubili nerve, nego su se odmah tu pored nje branili, vršeći protivnapade i juriše još smionije i odlučnije.

Poslije stalnih kiša, 7 jun je osvanuo lijep i sunčan. Ali za jedinice Udarne grupe to je bio krvav dan. Već rano ujutro zapalio se cio front oko njih. Otvarala se scena bitke u svojim najdramatičnijim sudarima, dajući svojim opsegom i žestinom svima na znanje, da se sada približava svojoj kulminacionoj točki. Sve skrivene nade i očekivanja da se, možda, ipak neće naići svagdje na najteže, poljuljali su se toga dana. Kud se god maklo naišlo se na vrlo jakog neprijatelja. Kriza je rasla na svim odsjecima fronta i to u takvim razmjerima, da je postalo očigledno svima da se sada zaista radi o prelomnom momentu — o biti ili ne biti!

Prostorija koju je kontrolirala Udarna grupa bila je neobično mala, suviše izdužena i na bokovima široka svega 7—13 kilometara. Od Pive do mostobrana na Sutjesci

postoji samo jedna planinska staza, a iz Sutjeske za Zelengoru dvije, ali su sve one bile pod direktnim udarom neprijatelja. Na ovoj uskoj prostoriji je svaka kota bila dragocjena, sve je imalo svoju veliku vrijednost, a neprijatelj je počeo 7 juna da otima i grabi jednu po jednu kotu, lomeći neumoljivo snagu Udarne grupe. Cijela prostorija je bila podvrgnuta intenzivnom avionskom i artiljerijskom bombardiranju, uz zavijanje zračnih sirena. Eksplozije granata i avionskih bombi praštale su na sve strane. Paralelnim udarima na frontu i avijacijom u pozadini, naročito u dolini Sutjeske, Njemci su htjeli impresionirati i psihološki slomiti borački sastav Udarne grupe. Ali je on bio svjestan težine situacije i odgovarao je zadivljujućom hrabrošću i hladnokrvnošću, braneći se izvanredno uporno, zaista do svojih posljednjih mogućnosti.

Već u svitanje 7 juna grupa »Annacker« je nastavila napade na centar i desno krilo 2 dalmatinske brigade. Do podne su Dalmatinci uspješno odbijali svaki njen napad. Oko podne iznenada su se Njemci pojavili na desnom boku brigade, na Uglješinom Vrhu (k 1858) (vidi skicu 12). To je bio 118 izviđački bataljon, koji je stigao sa zapada, da pojača dejstva grupe »Annacker« prema Gornjim Barama. Dolaskom ovog bataljona i sa pravca zapada na desni bok i pozadinu Dalmatinaca, grupa »Annacker« je dobila znatno pojačanje i usmjerila težište svoga napada isključivo na desno krilo 2 dalmatinske brigade, oko Gornjih Bara, da bi presjekla stazu preko Gornjih Bara i spriječila izvlačenje partizana sa sutjeskog mostobrana u Zelengoru.

U poslijepodnevnim borbama s Njemcima svu težinu borbe oko Gornjih Bara nosila su uspješno dva desnokrilna bataljona, koji su na svaki napad Njemaca odgovarali protivnapadom. Pretrpjeli su velike gubitke ali, zahvaljujući svojoj aktivnoj odbrani, održali su svoje položaje do večeri. Međutim, u sumrak Njemci su organizirali ponovo napad, i to samo na desnokrilni bataljon brigade, i poslije jednog krvavog obračuna bombama i noževima, bataljon je bio bačen s položaja kod Gornjih Bara, izgubivši više od polovine svoga sastava. Štab brigade je u toku noći intervenirao svojom rezervom, ali su

Gornje Bare ostale u rukama grupe »Annacker« (vidi skicu 12).

Noću 7 i 8 juna 2 dalmatinska brigada je još čvrsto držala Donje Bare i Planinicu (k 1722), ali gubitak Gornjih Bara je znatno poljuljao stabilnost njene odbrane. Desni bok brigade je bio sada jako ugrožen, a put iz kanjona Sutjeske preko Donjih i Gornjih Bara za Zelengoru bio je presječen i izgubljen. Za izvlačenje jedinica iz Sutjeske u Zelengoru ostala je sada samo još jedna planinska staza, ona preko Milinklade.

7 juna sišao je sa Dragoš-Sedla u Sutjesku i Vrhovni komandant sa štabom 2 proleterske divizije, 4 crnogorskom i 7 krajiškom brigadom, u namjeri da se preko Gornjih i Donjih Bara prebaci na zapad u Zelengoru. Kako je na Barama bješnela borba, to je 2 dalmatinskoj brigadi upućena kao pomoć Majevička brigada, a Vrhovni štab je sa 4 crnogorskom i 7 krajiškom brigadom odustao od pokreta prema Donjim i Gornjim Barama i krenuo niz Sutjesku do kote Kazani (k 1034) iznad samog kanjona, oko 3 km južno od sela Tjentišta. Tu je Vrhovni komandant i zanoćio.

8 juna 2 dalmatinska i Majevička brigada su prešle u protivnapad na grupu »Annacker« sa namjerom da vrate Gornje Bare i stabiliziraju front na Tovarnici. Međutim, grupa »Annacker« je izdržala protivnapade Dalmatinaca i Majevčana. Poslije podne prešla je ponovo u napad forsirajući 118 izviđački bataljon, koji je uveče zauzeo i Boščiju Glavu (k 1710), uklinivši se duboko iza leđa 2 dalmatinske i Majevičke brigade (vidi skicu 13).

8 juna pojavila su se na južnom boku sutjeskog mostobrana ispred Suhe i dva bataljona 7 SS divizije, koji su prebačeni sa desnog krila divizije. Oni su odmah poduzeli dubok obuhvat sela Suhe sa jugoistoka. Pokušali su predveče da se napadom kroz kanjon Sutjeske probiju do Suhe i zauzmu je, ali su ih dijelovi 4 crnogorske odbacili nazad.

Paralelno s teškim borbama na južnom boku sutjeskog mostobrana bješnela je i na sjevernom boku kod 1 proleterske divizije. U centru i na lijevom krilu, ispred

sela Tjentišta i Milinklade (k 1001), svi napadi grupe »Gertler« u toku 7 juna slomili su se pred odlučnim otporom 6 istočno-bosanske brigade i 1 i 4 bataljona 2 proleterske brigade. Međutim, na desnom krilu, kod Popova Mosta, lijevo krilo grupe »Gertler« je uspješno prešlo Sutjesku, odbacilo dijelove Majevičke brigade s njihovih položaja i ponovo zauzelo selo Mrkalje i Borovno (k 819) (vidi skicu 12). Majevička brigada se povukla u selo Tjentište, odakle je po naređenju Vrhovnog štaba poslana kao pojačanje na front 2 dalmatinske brigade kod Gornjih i Donjih Bara.

Sutradan, 8 juna, 7 krajiška brigada preuzela je odbranu Milinklade (k 1001) — da ne dozvoli prodor neprijatelja uz potok Hrčavku, a 1 i 4 bataljon 2 proleterske brigade povučeni su iza Milinklade oko koliba Hrčave kao rezerva. Međutim, kako su Njemci zauzeli Boščiju Glavu (k 1710) prijeteći da se s juga spuste u potok Hrčavku, bataljoni 2 proleterske brigade su im upućeni ususret da zauzmu odbranu na liniji potok Hrčavka — okuka Hrčavke, južno od k 835 — Tisovo Brdo (k 1379) (vidi skicu 13).

Vrhovni štab se prebacio 8 juna uveče sa štabom 2 proleterske divizije i 4 crnogorskom brigadom preko Tjentišta na Milinklade, gdje je zastao neposredno iza fronta 7 krajiške brigade.

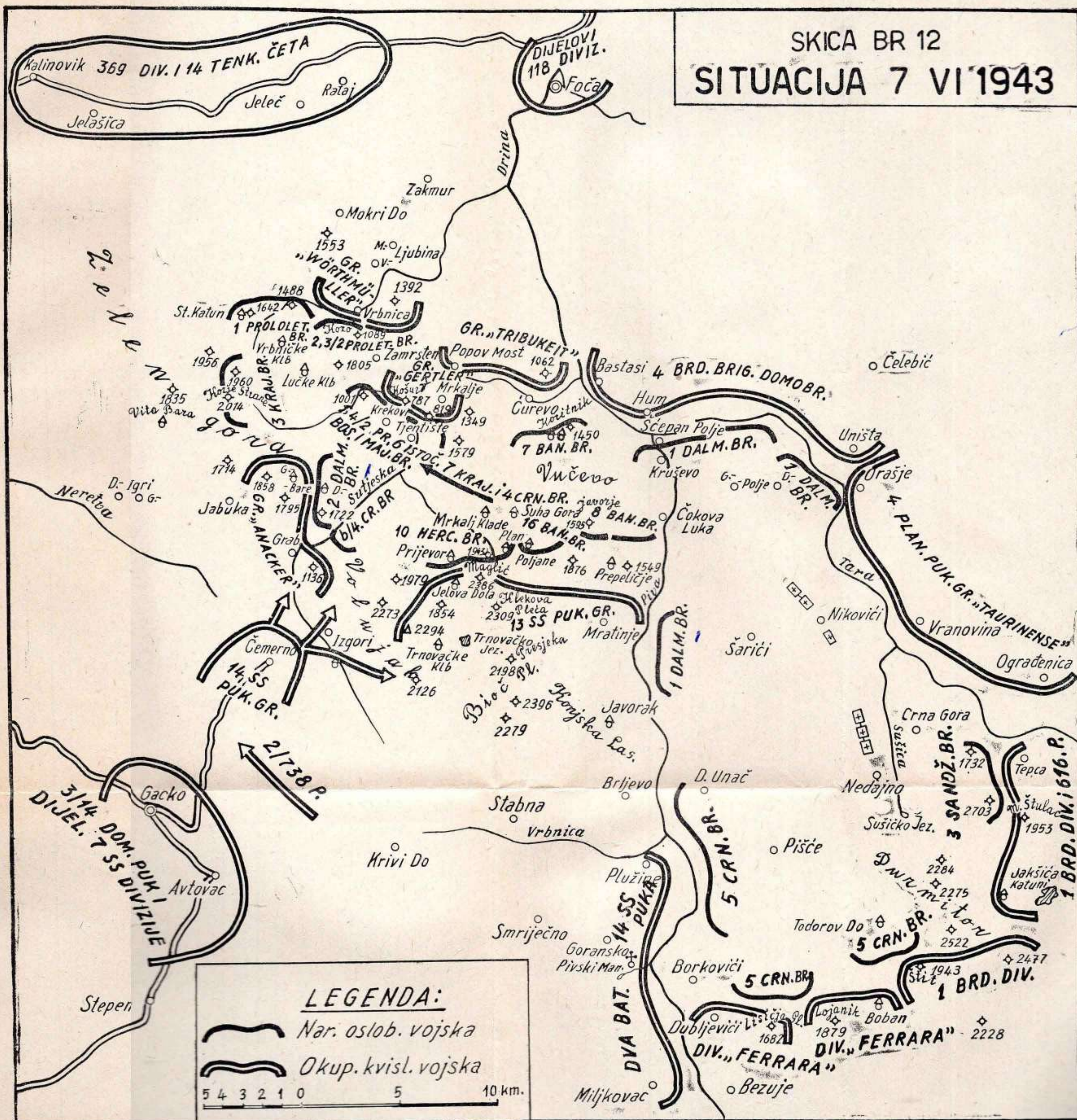
7 juna su počele borbe i u Zelengori. Grupa bataljona 369 divizije — t. zv. grupa »Wörthmüller« izišla je u toku dana, 6 juna, iz sela Jeleč i Rataj, u dvije kolone, jedna iza druge, na planinu Rudu. Prednja kolona — 369 izviđački bataljon, pojačan jakim dijelovima 369 protivtenkovskog i 369 pionirskog bataljona — izbila je predveče u visinu sela Mala i Velika Ljubina, gdje je i zanoćila. U prostoru između sela Velike Ljubine i Vrbnice došlo je i do patrolnog kontakta između 369 njemačkog izviđačkog i 2 i 3 proleterskog bataljona. Druga kolona — ojačani 3 bataljon 370 pješačkog puka i štab grupe »Wörthmüller« — zanoćila je u šumi između planinskih koliba Mokri Do i Jablanovo Brdo (k 1353).

7 juna grupa »Wörthmüller« je uspjela da dobro koordiniranim napadom razbije front 2 i 3 proleterskog

bataljona sjeverno iznad sela Vrbnice i do večeri izbije na liniju Stružinsko Brdo (k 1298) — s. Vrbnica — Oštra Glava (k 1392) (vidi skicu 12). Bataljoni 2 proleterske brigade povukli su se južno od sela Vrbnice na liniju k 1083 — šuma Kozo, povezujući se ulijevo čvršće sa desnim krilom 1 proleterske brigade (vidi skicu 12).

Sukob jedinica grupe »Wörthmüller« s partizanima oko sela Vrbnice alarmirao je sve njemačke štabove na uzbunu, posebno štab generala Lüters-a i štab 118 lovačke divizije, potvrđujući njihove bojazni i pretpostavke da se u zoni Vrbnice i Vrbničke Rijeke nalaze već jake snage partizana koje teže da iziđu kroz Zelengoru na cestu Ulog — Kalinovik — Jeleč. Lüters požuruje prikupljanje 369 pješadijskog puka 369 divizije oko Kalinovika i Jeleča i ubacuje ga 8 juna u Zelengoru, pred partizane. U Jeleč je došao i štab 369 divizije da direktno rukovodi dejstvima divizije u Zelengori. Zbog lakšeg komandovanja divizijske snage su podijeljene u tri grupe, sa sljedećim zadacima (vidi skicu 13): grupa »Wörthmüller« — sastava 369 izviđački bataljon, 1 i 2 četa 369 protivtenkovskog bataljona i 2 četa 369 pionirskog bataljona — obrazuje zaprečni pojas linijom Stružinsko Brdo (k 1298) — Vrbnička Rijeka — k 1088,[130] odakle će nastojati da zauzme k 1592, kako bi se zatvorila planinska staza Lučke Kolibe — s. Vrbnica; svojim lijevim krilom grupa »Wörthmüller« se najhitnije povezuje sa desnim krilom grupe »Gertler« kako bi obje grupe obrazovale jedinstven front na sjeveru, linijom Stružinsko Brdo — s. Vrbnica — s. Zamršten — Košur; grupa »Höhne« — sastava 3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka — dejstvuje općim pravcem Mrčin Kolibe — Balinovac — Sremaška Luka — Vrbničke Kolibe; i grupa »Fischer« — ojačani 1 bataljon 369 puka — dejstvuje općim pravcem Konjske Vode — Oštri Kuk (k 1342) — Videž (k 1863). U zaprečni pojas duž ceste Kalinovik — Jeleč upućeni su 2 bataljon 369 puka, divizijski dijelovi

[130] 3 četa 369 protivtenkovskog bataljona i 3 četa 369 pionirskog bataljona osiguravale su vezu i transportne kolone, bojne i intendantske komore koje su saobraćale planinskim stazama između Jeleča i Vrbnice.

SKICA BR 12
SITUACIJA 7 VI 1943
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
5 4 3 2 1 0 5 10 km.
Kalinovik 369 DIV. I 14 TENK. ČETA
Jelašica
Jeleč
Rataj
DIJELOVI 118 DIVIZ.
Foča
Drina
Zakmur
Mokri Do
Ljubina
GR. „WÖRTHMÜLLER"
1 PROLOLET. BR.
2,3/2 PROLET. BR.
GR. „TRIBUKEIT"
GR. „GERTLER"
Popov Most
Bastasi
4 BRD. BRIG. DOMOBR.
Čelebić
Hum
Šćepan Polje
1 DALM. BR.
7 BAN. BR.
Vučevo
Uništa
Orašje
4 PLAN. PUK. GR. „TAURINENSE"
Vranovina
Ograđenica
Tara
Nikovići
Šarići
1 DALM. BR.
8 BAN. BR.
16 BAN. BR.
10 HERC. BR.
Prijevor
Poljane
Prepelićje
Maglić
13 SS PUK. GR.
Mratinje
Piva
7 KRAJ. i 4 CRN. BR.
4/2 PR. 6 ISTOČ. BOS. i MAJ. BR.
2 DALM. BR.
6/4 CR. BR
Sutjeska
Tjentište
GR. „ANACKER"
3 KRAJ. BR.
Zelengora
Volujak
Neretva
Jabuka
Čemerno
Izgori
14 SS PUK. GR.
2/738 P.
Gacko
Avtovac
3/14 DOM. PUK. I DIJEL. 7 SS DIVIZIJE
Stepen
Stabna
Vrbnica
Krivi Do
Brljevo
Javorak
Bioč
Konjska Las.
Plužine
Smriječno
Goransko
Pivski Man.
DVA BAT. 14 SS PUKA
Miljkovac
D. Unač
5 CRN. BR.
Pišće
Crna Gora
Nedajno
Sušičko Jez.
3 SANDŽ. BR.
Tepca
1 BRD. DIV. i 616. P.
Jakšića Katuni
Durmitor
Todorov Do
5 CRN. BR.
Borkovići
1 BRD. DIV.
DIV. „FERRARA"
Dubljevići
Bezuje
Boban

369 divizije kao bataljon za vezu i druge jedinice, izgleda jedna ili dvije čete 9 pješadijskog puka domobrana (vidi skicu 13). Da bi se postigao cilj — uspostavljanje taktičkog okruženja partizana u Zelengori — 8 maja su unekoliko izmijenjeni ili dopunjeni i taktički zadaci 118 lovačke divizije, kako bi njene grupe »Gertler« i »Annacker« čvršće sadejstvovale u rješavanju osnovnog zadatka 369 divizije. Grupa »Gertler« je prenijela težište dejstava na desno krilo i centar, kako bi u najkraćem roku izbila na liniju Treskavac (k 1805) — Milinklada (k 1001) — s. Krekovi. Grupa »Annacker« se nešto malo rokirala u lijevo izbacujući svoj 2 bataljon 738 puka daleko na zapad u rejon Kozje Strane (k 2014) odakle će dejstvovati općim pravcem Kozje Strane (k 2014) — Ljubin Grob (vidi skicu 13). Sa odsjeka fronta Gornje Bare — Boščija Glava (k 1710) — Kozje Strane, grupa »Annacker« je trebala da izbije na liniju Tisovo Brdo (k 1379) — potok Hrčavka — kolibe Kapičin Do — Ljubin Grob (vidi skicu 13), povezujući se u lijevo sa desnim krilom 369 divizije, tj. grupom »Fischer«. Sedma SS divizija je produžila svoje lijevo krilo do Donjih Bara, uključujući u svoj front i kanjon Sutjeske (vidi skicu 13).

U Crnoj Gori forsirani su napadi divizija — 1 brdska i »Ferrara« — i 61 bugarskog puka da što prije iziđu frontom na istočnu obalu Pive, od sela Mratinja do ušća u Drinu.

U toku 8 juna 369 divizija je ulazila u Zelengoru, tako da je u centru (grupa »Höhne«) izbila na Balinovac, a na desnom krilu (grupa »Fischer«) na Oštri Kuk (k 1342) gdje je i zanoćila. Na lijevom krilu grupa »Wörthmüller« je vodila borbe za kote 1592 i 1088, koje je zauzela, ali je protivnapadom 2 i 3 bataljona 2 proleterske brigade predveče izgubila kotu 1592 (vidi skicu 13).

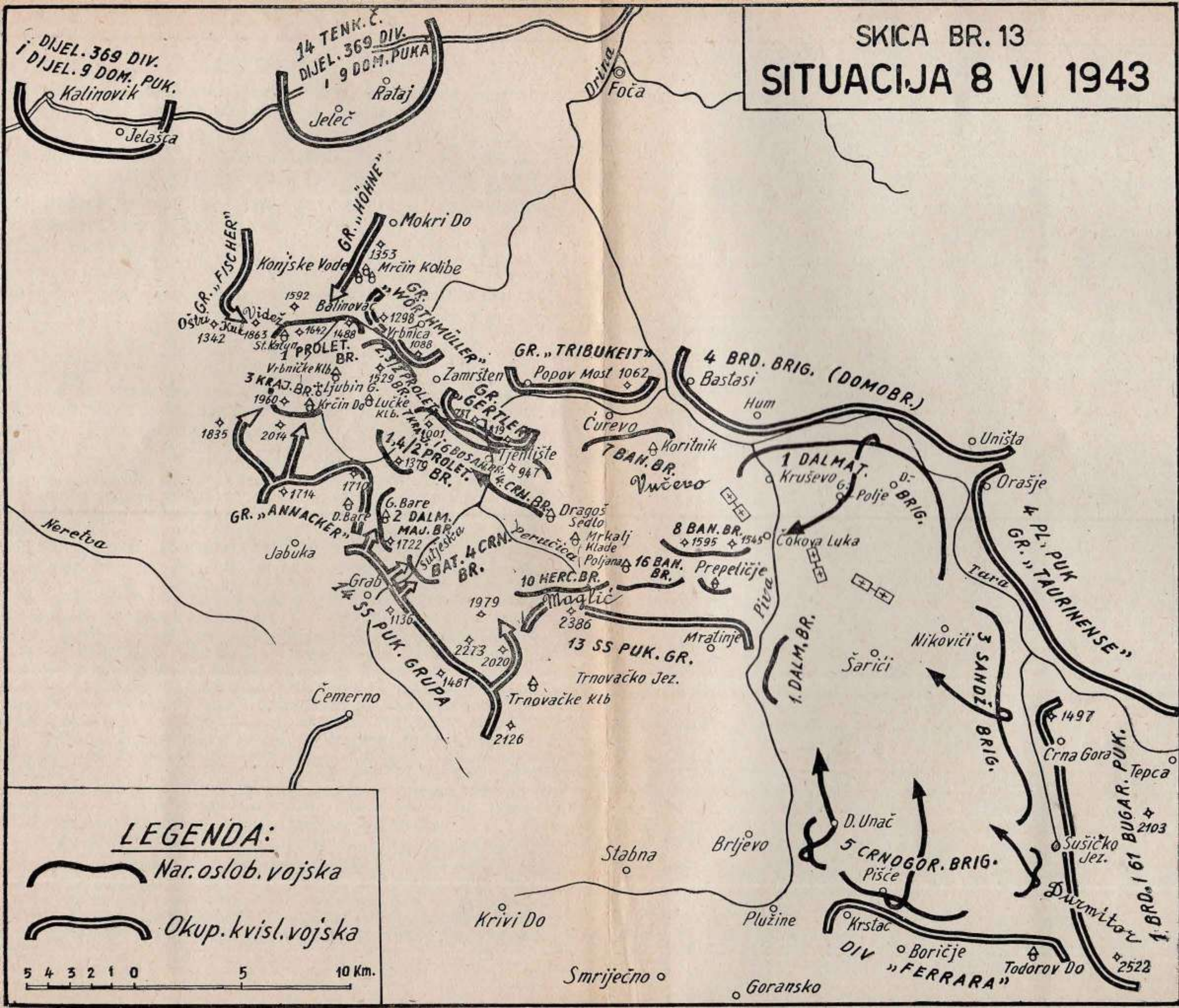
Potiskujući 3 diviziju na zapad, njemačka 1 brdska divizija je stigla 8 juna navečer pred potok Sušicu, a divizija »Ferrara« na liniju Todorov Do — s. Boričje — s. Krstac (vidi skicu 13). 83 pukovska grupa »Venezia« — grupa »Isacca« — čistila je teren iza 1 brdske divizije istočno od ceste Đurđevića Tara — Šavnik.

Na frontu divizije »Taurinense« i 4 domobranske brigade, duž desne obale Tare, u vremenu od 5—9 juna nije bilo nikakvih promjena, jer su na tom odsjeku fronta okupatorsko-kvislinške snage imale samo da blokiraju rijeku Taru i Drinu od Đurđevića Tare pa nizvodno do ušća Sutjeske u Drinu (vidi kartu 13).

7 SS divizija se oslobodila 8 juna blokade lijeve obale Pive na odsjeku Pivski Manastir — Plužine i svoje desnokrilne bataljone prebacila je 8 i 9 juna sa Pive na svoje lijevo krilo i za pojačanje grupe »Annacker«.

Poslije velikog uspjeha 118 lovačke i 7 SS divizije 8 juna kod Gornjih Bara, Boščije Glave (k 1710) — Borovna i oko sela Vrbnice, generalu Lüters-u je trebao samo još jedan uspjeh na sjeverozapadu, u prostoru Zelengore, pa da se pred njim pobjedonosno otvori završna scena bitke — rasulo i katastrofa Udarne grupe Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske. Planirani udar 369 divizije sa sjeverozapada očekivan je sa velikim optimizmom i samouvjereno samo kao stvar vremena, da li će se ispoljiti 9 ili 10 juna, jer tada će i sudbina partizana i partizanskog komandanta Tita biti definitivno zapečaćena.

9 juna njemačke trupe su nastavile seriju napada na bokove sutjeskog mostobrana. Lijevo krilo, 7 SS divizije i grupa »Annacker«, uz veliku podršku avijacije i artiljerije, izvršili su 9 juna ujutro opći frontalan napad na južni bok mostobrana, dok bi se konačno probili u kanjon Sutjeske i zauzeli selo Suhu i kolibe Donje Bare. Njima ususret pošla je sa sjevera grupa »Gertler« da bi zauzela Milinkladu (k 1001) i selo Krekove. Doline Sutjeske i Hrčavke, kao i planinski greben između njih, podvrgnuti su ponovo intenzivnom avionskom bombardiranju već od svitanja, tako da u toku dana nije bilo ni pola sata slobodnog neba iznad boraca 1 i 2 proleterske divizije. Eskadrile njemačko-talijanske avijacije su napadale jedna iza druge, obasipajući bombama i mitraljeskim zrnima ne samo branioce mostobrana, nego i sav slobodni prostor mostobrana bez obzira da li su ili nisu uočile pokret partizanskih kolona preko njega. Primjećene kolone partizana, bolnice ili izbjeglog stanovništva, napadane su

SKICA BR. 13
SITUACIJA 8 VI 1943
DIJEL. 369 DIV. I DIJEL. 9 DOM. PUK.
14 TENK. Č. DIJEL. 369 DIV. I 9 DOM. PUKA
Kalinovik
Jelašca
Jeleč
Rataj
Drina
Foča
GR. „HÖHNE"
Mokri Do
GR. „FISCHER"
Konjske Vode
Mrčin kolibe
GR. „WÖRTHMÜLLER"
Balinovac
Videž
Oštri Kuk
1342
1863
1592
1642
1488
1298
Vrbnica
1088
1353
St. Katun
1 PROLET. BR.
Vrbničke Klb
3 KRAJ. BR.
Ljubin G.
1529
Lučke Klb.
Krčin Do
1960
1835
2014
Zamršten
GR. „TRIBUKEIT"
Popov Most 1062
4 BRD. BRIG. (DOMOBR.)
Bastasi
Hum
GR. „GERTLER"
Ćurevo
Koritnik
7 BAN. BR.
Vučevo
Tjentište
947
1,4/2 PROLET. BR.
1379
16 BOSAN. BR.
4 CRN. BR.
1714
1710
GR. „ANNACKER"
G. Bare
D. Bare
2 DALM. MAJ. BR.
1722
Dragoš Sedlo
Mrkalj Klade
Poljana
Perućica
Sutjeska
BAT. 4 CRN. BR.
Neretva
Jabuka
Grab
14 SS PUK. GRUPA
1136
10 HERC. BR.
Maglić
1979
2386
16 BAN. BR.
8 BAN. BR.
1595
1545
Čokova Luka
Prepeličje
Piva
1 DALMAT. BRIG.
Kruševo
G. Polje
Uništa
Orašje
4 PL. PUK GR. „TAURINENSE"
Tara
13 SS PUK. GR.
Mratinje
2273
2020
1481
Trnovačko Jez.
Trnovačke Klb
2126
Čemerno
1. DALM. BR.
Šarići
Nikovići
3 SANDŽ. BRIG.
1497
Crna Gora
Tepca
1. BRD. I 61 BUGAR. PUK.
2103
D. Unač
Brljevo
Stabna
5 CRNOGOR. BRIG.
Pišče
Sušičko Jez.
Durmitor
Plužine
Krstac
Krivi Do
DIV „FERRARA"
Boričje
Todorov Do
2522
Smriječno
Goransko
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
5 4 3 2 1 0 5 10 Km.

upravo bijesno. Oko 10 sati jedna njemačka grupa bombardera uhvatila je odmah iza Milinklade kolonu Vrhovnog štaba i 4 crnogorske brigade i napala je bombama i mitraljezima. Kolona je pretrpjela osjetne gubitke. Među poginulim borcima bili su i komandant 4 crnogorske proleterske brigade Vasilije Đurović, šef engleske vojne misije kapetan Stjuart, a Vrhovni komandant Tito i engleski kapetan Diken bili su ranjeni.[131]

Oko 9 sati ujutro 9 juna lijevo krilo 7 SS divizije, jačine dva pješadijska bataljona,[132] i desno krilo grupe »Annacker«, zauzeli su prvu i najvažniju odbranbenu liniju na južnom boku sutjeskog mostobrana. Nakon pet

---

[131] Ovaj događaj opisao je V. Dedijer u svom Dnevniku sljedećim riječima:

»Danas su Nemci hteli po svaku cenu da ovladaju Milinkladama [Milinkladom] i preseku naše snage. Pre napada avijacija je neobično žestoko dejstvovala na tom sektoru. Još rano od zore, u razmacima, naletali su izviđači i bombarderi. Gotovo čitavo brdo je preorano bombama. Nemci su tukli sistematski. Prvi talas je bacio bombe na prvu stotinu metara, i tako redom. Stari [Tito], Marko, Englezi i ostali drugovi nalazili su se nekoliko stotina metara od položaja u jednoj retkoj šumi. Između jednog i drugog vazdušnog napada komandant Četvrte crnogorske brigade Vako Đurović bio je došao do druga Tita i dobio naređenje za raspored svoje jedinice. Tek što je odmakao pojavio se novi roj bombardera. U šumi nije bilo nikakvog zaklona. Svako je ostao na mestu gde se zatekao. Bombe su padale tako blizu da su eksplozije prosto odbacivale naše drugove od zemlje.

Kada se dim razišao, engleski kapetan Bil Stjuart, jedan od šefova savezničke misije, ležao je mrtav. On je za vreme bombardovanja stajao iza jedne bukve i parče ga je pogodilo u glavu. Drugi šef engleske misije kapetan Diken bio je ranjen. Poginuo je i Đuro Vujović, pratilac druga Tita, stari španski partizan, koji je vojevao dvadeset i dva meseca u pozadini Frankovih trupa u Španiji. Poginulo je nekoliko drugova iz Pratećeg bataljona. Drug Tito se podigao. Iz njegovog rukava tekla je krv. Jedno parče bombe udarilo ga u levu mišicu. On uopšte nije skidao kaput niti je ranu previjao, već je samo proturio ruku kroz maramu svezanu oko vrata. Jedno drugo parče udarilo bi Tita u glavu, ali pored glave ležao je njegov pas »Luks«. — Dedijer, n. d. 474.

[132] 7 SS divizija je imala posebnu formaciju. Njeni bataljoni su imali pet četa i razne dijelove, sa preko 1.200 vojnika u bataljonu. Puk joj je imao oko 9.000 vojnika, a divizija sa dopunskim bataljonima je imala oko 25.000 vojnika. Bila je sposobna za pokret i dejstvo po svakom terenu i za svako godišnje doba. Imala je četiri diviziona artiljerije, raznog kalibra i sa raznom vučom.

dana teške borbe, Njemci su zauzeli Suhu, Planinicu (k 1722) i Donje Bare. Druga dalmatinska i Majevička brigada su se povukle na nove položaje, na liniju Mala i velika Siljevica (k 1710 i 1720) — Stoca (k 1168) — kanjon Sutjeske u visini k 666 (vidi skicu 14).

Kada je, negdje oko podne, stigla u Sutjesku 10 hercegovačka brigada, štab 2 proleterske divizije je naredio 2 dalmatinskoj i Majevičkoj brigadi da napuste odbranu mostobrana i krenu odmah za 10 hercegovačkom brigadom u pravcu Lučkih i Vrbničkih Koliba, jer će sve jedinice Prve grupe (1 i 2 proleterske divizije) napustiti u toku 9 juna dolinu Sutjeske i Hrčavke. U zaštitnici Prve grupe iznad desne obale Hrčavke, oko Tisovog Brda (1379) i u potoku Hrčavki, ostat će samo 5 bataljon 4 crnogorske brigade za prihvat jedinica Druge grupe (3 i 7 divizije). Štab 2 proleterske divizije krenuo je zatim sa 4 crnogorskom brigadom, 1 i 4 bataljonom 2 proleterske brigade iz potoka Hrčavke u pravcu koliba Zamršten. Nekoliko sati iza njega krenuo je i Vrhovni štab u pravcu Lučkih Koliba, gdje je stigao kasno uveče.

9 juna, odmah iza pada Suhe i Donjih Bara na južnom boku, pali su Milinklada i Krekovi, najznačajnije odbranbene točke na sjevernom boku sutjeskog mostobrana. Grupa »Gertler« je razbila front 7 krajiške i 6 istočno-bosanske brigade i presjekla posljednju planinsku stazu koja vodi iz doline Sutjeske, preko Milinklade u potok Hrčavku i dalje na zapad u Zelengoru. Krajišnici su se povukli prema kolibama Hrčave, ostavljajući jake zaštitnice odmah iza Milinklade u kontaktu sa neprijateljem.[133] Ista stvar se dogodila i sa 6 istočno-bosanskom brigadom, desno od Krajišnika. Na njihovom odsjeku fronta grupa »Gertler« je zauzela selo Krekovi i k 900 južno od sela, razdvojivši brigadu na dva dijela. Dva ba-

---

[133] Odmah iza bombardiranja kolone Vrhovnog štaba, grupa »Gertler« se probila na Milinkladu. Izgleda da su u to vrijeme stigli iz Sutjeske preko kote 1349 — Pleće neki bataljoni 10 hercegovačke brigade, koje je Vrhovni štab odmah ubacio u borbu da podrže bataljone 7 krajiške brigade, koji su se povlačili sa Milinklade uz potok Hrčavku. Kad su Njemci zaustavljeni, 10 hercegovačka brigada je krenula za Vrhovnim štabom na Lučke Kolibe.

taljona su ostala oko sela Tjentišta, a jedan na koti Ozren (k 1405) (vidi skicu 14).

Nakon velikih napora, probijajući se kroz neprohodnu šumu, kroz uski koridor koji je ostao 9 juna poslije podne slobodan, između Vilinjaka (k 1764) i Ozrena (k 1405) gdje nije bilo nikakve staze, izišle su iz kanjona Sutjeske u potok Hrčavku, a zatim na Lučke Kolibe 10 hercegovačka, 2 dalmatinska, Majevička i 6 istočnobosanska brigada, gdje su i zanoćile na vrlo uskom prostoru na Lučkim Kolibama, oko Vrhovnog štaba NOV i POJ. Odmah po izlasku jedinica 2 proleterske divizije iz potoka Hrčavke povukla se za njima i 7 krajiška brigada. Na desnoj obali Hrčavke ostao je 9 juna uveče samo 5 bataljon 4 crnogorske brigade, da sačeka i prihvati jedinice Druge grupe.

Za vrijeme borbi na mostobranu u toku 9 juna, a vidjet ćemo kasnije i u Zelengori, na mnogim odsjecima fronta se više nije mogla povući točna linija fronta ni kod jedne ni kod druge strane. U neprohodnoj šumi obje strane su vrlo oprezno manevrirale svojim jedinicama, sukobljavale se iznenadno i bijesno bombama i noževima, ne znajući više tko će koga, odakle i kako napasti. Na pojedinim odsjecima fronta događalo se da su neke jedinice prolazile neopaženo jedna kraj druge zamećući iznenadno i na obostrano čuđenje borbu jedna drugoj iza leđa. Zbog toga su i jedna i druga strana, a naročito Njemci, prolazile kroz šumu vrlo pažljivo, upravo pipajući, ispitujući sve ispred sebe, kao da je odjednom zavladala noć u šumi. Ta opreznost i bojazan u dobroj mjeri je i sapela ruke Njemcima, pa iz straha po odlasku Dalmatinaca i Majevčana sa južnog boka sutjeskog mostobrana, nisu 9 juna poslije podne zatvorili kanjon Sutjeske, iako su za to imali najbolje uslove. Izbili su samo do linije Mala i velika Siljevica, upravo do položaja koje su partizani napustili i tu su zanoćili, ostavljajući zatvaranje doline Sutjeske za sutra 10-og juna.

Kao što se burno odvijala situacija na frontu Prve grupe (1 i 2 divizija), slično se odvijala i kod jedinica Druge grupe. Neprijatelj se približavao svakog časa, sve više potiskujući i sabirajući ih na sve manji prostor, a

one nisu znale što bi sve učinile sa ranjenicima. Kako se koga dana razvijala situacija na Sutjesci i kod 3 divizije, istočno od Pive, tako je 3 divizija jedan dan vukla ranjenike za sobom, a drugi ih ostavljali i sakrivali po kanjonima potoka Sušice i Pive, onda bi ih opet ponovo povukla za sobom, da bi ih drugog dana opet sakrivala po šumama, dok je na koncu sila događaja nije natjerala da ih potpuno napusti vodeći sobom samo ono što se moglo kretati bez velike pomoći jedinica.

8 juna Operativni štab Druge grupe javio je radiodepešom Vrhovnom štabu da 3 divizija sa pokretnim ranjenicima neće ići u pravcu Sutjeske, za glavninom snaga. Šta je sve rukovodilo Operativni štab da donese ovakvu odluku, i to nakon što su 7 divizija i 10 hercegovačka brigada dva dana čekale isključivo 3 diviziju i bolnicu, za sada ostaje još neraščišćeno. Da li je Operativni štab stao na stanovište da se probije sa 3 divizijom nazad, u pozadinu nastupajućih njemačko-talijanskih jedinica, u pravcu Sinjajevine ili juga i jugozapada prema planini Vojniku i Goliji, ostat će historičarima, kao i niz drugih događaja tih dana, da ispitaju i utvrde. Zna se točno da su takve varijante za izlazak 3 udarne divizije iz obruča bile razmatrane u njenom štabu i nije isključeno da je 8 juna takva varijanta i pobijedila, jer čime bi se mogao opravdati odlučan odgovor Operativnog štaba Vrhovnom komandantu 8 juna, da se 3 divizija »... neće prebacivati *na lijevu obalu Pive* — već ostaju tamo.«

Na osnovu prijedloga Operativnog štaba da 3 divizija ne ide na zapad, Vrhovni štab je odmah izdao naređenja 7 banijskoj diviziji i 10 hercegovačkoj brigadi da usiljenim maršem krenu u pravcu Sutjeske i Lučkih Koliba u sastav Prve grupe, ne čekajući 3 diviziju i pokretne ranjenike.

Naređenje 7 banijskoj diviziji, izdato 8 juna u 16 sati, glasi:

ŠTABU VII DIVIZIJE

Jutros i danas popodne spremili smo za vas dve depeše — ali po izveštaju radiotelegrafiste niste ih primili.

Situacija je sledeća:

Neprijatelj je izbio na Maglić i vrši pritisak ka Prijevoru. Također nepr. je preduzeo ofanzivu ka G. i D. Barama sa ciljem

da izbije u Suhu i preseče vezu — pravac naših jedinica koje se prebacuju preko Suhe. Još nije izbio u Suhu, ali će vjerovatno izbiti u toku 9. VI. tek. godine.

Sa severa: nepr. drži još *Košur* i pored nekoliko napada nismo uspeli da ga zauzmemo. Danas je nepr. povratio položaj Borovno, na desnoj obali Sutjeske, između Mrkalja i Tjentišta. Drug Đido javlja da se Pivske snage i ranjenici neće prebacivati na *levu obalu Pive* — već ostaju tamo.

U vezi ovakve situacije odmah postupite po sledećem:

1) Odmah krenite usiljenim maršem celokupnom divizijom (sa sve tri brigade) i pokretnim ranjenicima — pravcem: Vučevo — Suha Gora — Lokva Dernečište — Mrkalj Klade — Dragaš Sedlo — zatim dalje potokom koji teče istočno od Skakavaca — na Sutjesku, koju ćete preći negde oko ušća ovog potoka — tj. jugozapadno od Tjentišta 2—3 km. Pošto neprijatelj drži *Borovno*, vi ćete uputiti još od Lokve Dernečište — označenim pravcem jednu brigadu koja će blokirati nepr. položaj Borovno i omogućiti vam brz prelaz Sutjeske, sprečavajući nepr. da izvrši ispad u pravcu Tjentišta odnosno mjesta prelaza.

Pokret izvršite sa punim obezbeđenjem, naročito bokova.

Dalji vaš pravac po prelazu Sutjeske:

Krekovi — Milinklada — Hrčava — Lučke Kolibe — Vrbnica.

2) Na Sutjeski jugozap. od Tjentišta radi se *brvno* koje će služiti za prebacivanje.

3) Ako niste u stanju da prebacite ranjenike — pešake, vratite i njih u Pivu. Ne smete imati — nositi *uopšte teških* ranjenika.

4) Komoru svu *rasteretiti*, tj. teška oruđa zakopati. Poneti sobom samo puške i laka automat. oruđa — radi lakšeg probijanja — sve puškomitraljeze sa dovoljno municije.

5) Najbolje obzirom na *tešku situaciju* tvoje divizije zbog zakašnjenja, najbolje je da po mogućstvu vratite sve ranjenike — pešake u Pivu pošto oni neće moći pratiti brzi pokret vaše divizije.

6) Naše brigade sve su u pokretu:

— X hercegovačka u pokretu ka Tjentištu tj. istom mestu prelaza i istim pravcem koji ste vi dobili, uhvatiti vezu sa njima.

— Jedinice, koje su bile na Prijevoru i Suhoj, G. i D. Barama povlače se ka Krekovima s tim što će II. dalmatinska držati položaj Siljevica — Stoca — k. 1168, zatvarajući pravac dolinom Sutjeske ka Tjentištu.

Vaš prelaz treba da bude kod *Ravnog Borja* gde vas očekuje jedna pionirska četa koja treba da izradi u toku noći brvno.

Napominjemo da morate usiljenim maršem ići sa potpunim obezbjeđenjem — po bokovima naročito — maršujući i danju i noću. U koliko brvno ne bude gotovo gazite Sutjesku.

Za Vrh. štab
Terzić[134]

---

[134] Arhiv VII JNA.

U svitanje 9 juna pošli su Banovci sa Vučeva u pravcu Sutjeske. Sobom su poveli i veći ešelon pokretnih ranjenika.

10 hercegovačka brigada je primila naređenje Vrhovnog štaba ranije i kako je bila bliže, sišla je na Sutjesku još istog dana uveče. Ujutro 9 juna produžila je u pravcu Lučkih Koliba.

Onog momenta kada su posljednje jedinice Prve grupe prolazile kroz potok Hrčavku na putu za Lučke Kolibe, stigla je 7 divizija pred Sutjesku, južno od sela Tjentišta, ali na Sutjesci nije bilo nikoga! Divizija se našla pred rijekom sama, bez veze sa ostalim snagama i bez uvida u stvarnu situaciju na Sutjesci. O događajima koji su se odigrali 9 juna na sutjeskom mostobranu, također nije znala ništa. U ispitivanju terena ispred sebe i traženja najboljeg prelaza preko rijeke, južno od Tjentišta, njene patrole nisu naišle na neprijatelja što je za nju bilo spasonosno.

U toku noći 9/10 juna Banovci su se organizirano prebacili preko Sutjeske i u svitanje 10 juna naišli su na onu stazu koju su prokrčili 10 hercegovačka i 2 dalmatinska brigada između kota Vilinjak i Ozren, kojom su pošli u pravcu potoka Hrčavke i Lučkih Koliba.

Noću 8/9 juna ili 9 juna ujutro Operativni štab Druge grupe ponovo je promjenio svoju odkuku od 8-og i 9 juna, opet pošao sa 3 divizijom i pokretnim ranjenicima preko Pive u pravcu Vučeva i Sutjeske.

Operativni štab Druge grupe nalazio se pred teškim moralnim iskušenjem — kako napustiti tako velik broj ranjenika koji su se grčevito uhvatili za jedinice i koji daju otpor svakom pokušaju da se ostave i posakrivaju po šumama. Bez zaštite svojih drugova, pred okupatorskom vojskom koja je u sjevernoj oblasti Crne Gore uništavala i palila sve, tako da su se pokret i približavanje okupatorskih jedinica mogli lijepo pratiti po vatri i dimu iz zapaljenih sela i planinskih koliba, što je na sakrivene i osamljene grupe ranjenika djelovalo stravično i još impresivnije, pa su svi. i oni najteži ranjenici pošli za jedinicama prosto pužući.

Dobija se utisak da je Operativni štab bio isuviše impresioniran takvim razvojem događaja i da je na položaj i situaciju 3 udarne divizije suviše pasivno reagirao, jer su svi potezi koje je od 8 juna vukao bili sve slabiji. Delegat Vrhovnog štaba M. Đilas, kao najodgovornije lice u Operativnom štabu, umjesto da je u položaj 3 divizije i bolnice unosio smisao za trezvenu analizu činjenica na bojištu, što se može a što ne može učiniti — unosio je u tu delikatnu i tešku situaciju nekakav romantični i riterski duh šiljući Vrhovnom štabu depeše, čas umirujuće, da će se divizija probiti, a čas sa romantičnim poklicima i zakletvama da će svi časno izginuti, kao da se tu nije radilo o revolucionarnoj partizanskoj gardi, koja je odavno položila ispit revolucionarne i patriotske odanosti svojoj zemlji.[135] U Operativnom štabu je doneseno tih dana mnogo odluka, ali se nijedna nije odlučno slijedila.

U toku 9 juna udarna divizija je izišla sa pokretnim ranjenicima na Vučevo gdje je i zanoćila. Nastupajući za njima, prednji dijelovi 1 brdske divizije i divizije »Ferrara« izbili su na liniju Lučevo Brdo (k 1497) — s. Nedajno — Jeljenjak (k 1763) (1 brdska divizija i 61 bugarski puk) — Kamena Glava (k 1476) — s. Donji Unač (divizija »Ferrara) (vidi skicu 14).

U ovoj velikoj i dramatičnoj bitki na Sutjesci Njemci su realno procjenili mnoge njene bitne elemente i tendencije razvoja, brzo su vršili pregrupaciju svojih trupa na najugroženije odsjeke fronta, napadali odlučno i snažno i preko teških planinskih terena, koji su za organizirano snabdjevanje trupa hranom i municijom, za pokrete i napade regularne vojske neobično teški i zahtjevaju posebnu izvježbanost i pripremu trupa. Raspolagali su stalno jakim rezervama i transportom za brzo prebacivanje trupa, što je bilo od prvorazrednog značenja za ovakvu borbu. Ali sve konce bitke ipak nisu mogli uhvatiti u svoje ruke. Nisu mogli savladati one elemente koji se kriju u razlikama između regularne jedinice i jedinice

---

[135] Za cijelo vrijeme svoga postojanja Operativni štab Druge grupe je mogao donositi suverene odluke. U pogledu komandovanja Vrhovni štab mu je dao široka ovlaštenja.

Narodnooslobodilačke vojske, između okupatorske i oslobodilačke partizanske jedinice. Te razlike organizacionog, moralno-političkog i operativno-taktičkog karaktera okupator je nastojao prevazići brojem, ali ni brojni odnosi na bojnom polju nisu uvijek vodili velikog k pobjedi.

Partizan je, istina, već bio jako umoran, iscrpljen i okrvavljen, bio je dugo bez hrane i sna, ali je ispoljavao zaprepašćujuću fizičku i moralnu snagu i pokazao se upornijim, elastičnijim, izdržljivijim i smionijim vojnim elementom. U brojnom pogledu i vatrenom odnosu na bojištu, u hrani i odjeći, on je bio u daleko težem položaju. Partizan je bio na granici svojih fizičkih snaga, ali je pružao konstantan i organizirani otpor. Njegova situacija je izgledala 8 i 9 juna bezperspektivna, i vjerojatno bi za svakog vojnika regularne vojske izgledalo da je sada doveden u takvu situaciju, iz koje se više nikako neće moći izvući. Ali se partizan nije tako osjećao. Bio je svjestan težine situacije, ali misli o bezizglednosti svog položaja, o kapitulaciji i predaji bile su mu strane. Prizor na bojnom polju 9 juna poslije podne bio je sličan ringu, u kome se jedan bokser ustremio na svog protivnika obasipajući ga serijom teških udaraca, a ovaj se brani posljednjim snagama, da bi onda odjednom i iznenada neočekivanim udarcem oborio napadača na pod. Samouvjereni napadač je ostao na podu zbunjen i začuđen ispitujući i sebe i protivnika, odakle sad taj i takav kontraudarac.

U atmosferi općeg povlačenja snaga sa Sutjeske u Zelengoru, pritisnuti jakim neprijateljskim snagama sa svih strana, u osjećanju da će bolnica sada sigurno tragično završiti — bljesnuo je 9 juna iznenadno jedan događaj na frontu 1 proleterske divizije, koji je okrenuo tok bitke u drugom pravcu. U prvi mah akcija 1 proleterske divizije iznenadila je ne samo neprijatelja nego i Vrhovni štab, jer se njen pothvat koji je učinila 9 juna poslije podne — u Vrhovnom štabu nije očekivao, a niti predpostavljao.

Šta se dogodilo u Zelengori na frontu 1 proleterske divizije?

9 juna ujutro 1 proleterska divizija (u nepotpunom sastavu) nalazila se u sljedećem rasporedu (vidi skicu 14):

štab divizije s divizijskim dijelovima na Vrbničkim Kolibama; 2 proleterska brigada u odbrani na liniji k 1529 — Velika i Mala Košuta (k 1871 i 1775); lijevo od nje u produžetku nalazila se 1 proleterska brigada, na položaju k 1488 (u okuci Vrbničke Rijeke) — Sremaška Luka — Stari Katun; 3 krajiška brigada je glavninom snaga na liniji Oboreno Točilo — Kozje Strane — Orlovača (k 1960), a jakim izviđačkim odjeljenjima nalazila se u pravcu Javorka (k 1714) i na Borovnu Brdu (k 1835). Jedinice su bile u borbenom kontaktu sa dijelovima 369 divizije i grupe »Annacker«. Jače borbe su vođene oko kota 1529, 1488 i 1642 i u prostoru Borovno Brdo i Oboreno Točilo. Napadi Njemaca, naročito oko kota 1529 i 1488, uspješno su odbijeni, ali napad grupe »Höhne« (3 bataljon 369 puka i 3 bataljon 370 puka 369 divizije) na kotu 1642, lijevo krilo 1 proleterske brigade nije izdržalo pa se povuklo u šumu južno od Starog Katuna. Tu na koti 1642 Njemci su zastali, utvrđujući se za odbranu. Na frontu 3 krajiške brigade 2 bataljon 738 puka zauzeo je predveče, oko 19 sati, Oboreno Točilo i Kozje Strane (k 2014). Sa Kozjih Strana otvorio je minobacačku vatru na partizane na prostoru Ljubin Grob — Vrbničke Kolibe.

Dok su se vodile borbe duž fronta 1 proleterske divizije, primjećeni su veliki pokreti njemačkih jedinica iz pravca Videža (k 1863) i Oštrog Kuka (k 1342) u pravcu koliba St. Katun, iz pravca Oštrog Kuka prema Orlovcu (k 1956) i kolibama Pod Orlovača, zatim iz pravca Borovnog Brda i Kozjih Strana prema Ljubinom Grobu. Pokrete i prikupljanja njemačkih jedinica u Zelengori, naročito na sjeverozapadu i zapadu, štab 1 proleterske divizije je pravilno ocjenio kao pokušaj uspostavljanja novog obruča oko Udarne grupe, i da već sutradan 10 juna treba očekivati jake napade Njemaca na cio front 1 proleterske i 3 krajiške brigade. Kako se situacija razvijala iza njih na sutjeskom mostobranu u toku 9 juna i šta je sa jedinicama Druge grupe (3 i 7 divizijom), štab 1 proleterske divizije nije znao. On je osjetio da na njegovom frontu, u Zelengori, treba odmah poduzeti protivmjere, jer će se situacija, ako se Njemcima prepusti inicijativa u Zelen-

gori, brzo komplicirati i pitanje je kako će se 1 i 2 divizija izvući iz Zelengore. Međutim, izvještaj o pokretima i prikupljanju Njemaca pred svojim frontom i prijedlog za protivmjere, štab 1 proleterske divizije nije mogao odmah poslati Vrhovnom komandantu, jer mu se radiostanica pokvarila.

I štab 1 proleterske divizije je na svoju inicijativu i odgovornost odlučio da sa 1 proleterskom i 3 krajiškom brigadom, a po mogućnosti i sa 2 proleterskom brigadom, prijeđe u protivnapad na 369 diviziju prije nego se ispolje njena ofanzivna dejstva i da se probije na sjever prema cesti Jeleč — Miljevine, ne čekajući dolazak ostalih snaga Prve grupe na prostoriju Lučkih i Vrbničkih Koliba.

Kako je štab 1 proleterske divizije planirao proboj neprijateljskog fronta vidi se iz jednog pisma koje je uputio 9 juna u 16.30 sati štabu 2 proleterske divizije, u kome ga obavještava o situaciji pred frontom 1 proleterske brigade i o svojoj namjeri da odmah s večeri 9 juna polazi sa 1 i 3 krajiškom brigadom na sjever:

ŠTABU II. DIVIZIJE

1. — Prilažemo izveštaj Štaba I brigade.[136] Mi ćemo sa celom I brigadom produžiti dalje prodiranje. Sada smo naredili Štabu III Kraj. brigade da krene sa I brigadom pravcem Videž — Lokve — Mrčin Planina.

Potrebno je da vašim snagama odmah zatvorite pravce: od Boščije Glave, Javorka, Zelen Gore. Delovi III Kraj. brigade krenuće sa tih pravaca u toku noći ne čekajući smenu.

2. — VI bataljon I brigade koji je do sada bio kod Luna[137] treba takođe odmah smeniti sa novopristiglim bataljonom II Pro-

---

[136] Izvještaj 1 proleterske brigade, o kome je riječ, nije pronađen. Prema drugim sačuvanim dokumentima, izgleda da u tom izvještaju štab 1 proleterske brigade obavještava štab divizije o koncentraciji neprijateljskih snaga ispred svoga fronta i predlaže mu da brigada pređe u protivnapad i probije se preko Balinovca na sjever. To se da zaključiti naročito iz jednog kratkog pisma — odgovora štaba 1 divizije štabu 1 brigade u kome komandant divizije Koča Popović kaže da je štab primio njihov izvještaj, da je naređeno 3 krajiškoj brigadi da ide za 1 proleterskom brigadom itd.

[137] Miodrag Milovanović — Lune zamjenik komandanta 2 proleterske brigade, nalazio se sa 2 i 3 bataljonom 2 proleterske brigade i 6 bataljonom 1 proleterske brigade na odsjeku fronta k. 1529 — M. i V. Košuta (vidi skicu 14).

leterske brigade (ovako smo se dogovorili sa komandantom 2 brigade). Mi ćemo VI bataljon krenuti padom mraka.

3. — Treba odmah izvući na sektor Lučke Kolibe sve snage iz doline Sutjeske i omogućiti da one odmah dalje produže.

4. — Molimo vas da oslobodite VII Kraj. brigadu i da joj naredite da usiljenim maršem (krene) ka nama.

5. — Mi od juče nemamo vezu sa Vrhovnim štabom, te ga obavestite o našoj odluci.

6. — Smatramo da treba svakako što više ubrzati pokrete, kako bi i vi uporedo sa nama prodirali svojim pravcem.

Također treba osloboditi Majevičku i VI brigadu da bi pored VII Krajiške brigade prodirali uporedo sa I brigadom ka severu grebenom zapadno od linije Vrbnica — Ruda Planina.

Dakle: I Proleterska, III Krajiška i Majevička (kad stigne) prodirale bi pravcem Balinovac — Mrčin Planina — ka Jeleču.

VII Krajiška i VI Bosanska pravcem Vrbničke Kolibe — Šadino Vrelo — Ruda Pl.

7. — Sad dobismo vaše pismo od danas u 14 h. Slažemo se. Krenite jedinice što pre. Mi smo rasteretili jedinice komora i sl. u cilju brzog pokreta. Zaista, treba brzo se kretati i raditi.

8. — Da se ne bismo vraćali, a pošto se već nalazimo na pravcu opšteg pokreta, predlažemo da odmah dođete na zajednički sastanak u Vrbničke Kolibe.

Ako imate vezu sa drugom Starim, mislimo da i on treba također još večeras da dođe u Vrbničke Kolibe.

9. — Ako vi imate namjeru da prodor izvršite pravcem Zelen-Gora, treba da postavite delove iznad Oborenog Točila i na Borovno Brdo k. 1835. Te položaje držaće do noći delovi III Krajiške brigade. — Komandant Koča.[138]

Po primitku ove informacije štab 2 proleterske divizije uputio ju je u 20.30 sati u Vrhovni štab sa napomenom da Kočinim odlaskom treba hitno zatvoriti odsjek fronta koji je držala 3 krajiška brigada, jer »... ćemo se pod mnogo nepovoljnijim uslovima morati ponovo probijati za Kočom, imajući sa sobom bolnice i intendanture itd. Za nas je najpovoljnije da u toku noći i sjutrašnjeg dana izvršimo grupiranje čitavih naših snaga na prostoriji Lučke — Vrbničke Kolibe, te da sutra veče krenemo dalje za Kočom ili sjutra poslije podne, ako bi to vrijeme dozvoljavalo«. Štab 2 divizije, u svom propratnom pismu, traži odgovor i direktive za rad.

Pred polazak u pravcu Balinovca, štab 1 proleterske divizije poslao je 9 juna u 23 sata i drugi pismeni izvještaj, ovaj put zajedno Vrhovnom štabu i štabu 2 divi-

[138] Arhiv VII JNA.

zije, izvještavajući ih o situaciji na frontu svoje divizije i o svom planu proboja u pravcu sjevera, prema cesti Kalinovik — Foča, na odsjek između sela Rataj i Drače. Sadržina izvještaja data je na znanje i štabu 2 proleterske brigade koji se nalazio u blizini štaba 1 proleterske divizije na prostoru Vrbničkih Koliba, a ovaj ga je uputio štabu svoje divizije, koji ga je opet poslao još iste noći Vrhovnom komandantu NOV i POJ.

Operativna koncepcija proboja neprijateljskog fronta u Zelengori i dejstava u pravcu sela Rataj, Jeleč i Drače fiksirani su u ovom izvještaju ovako:

Vrhovnom št(abu) i Štabu II divizije.

...

5. — Rešili smo da sa I Prolet. i III Kraj. brigadom izvršimo prodor ka severu i to:

I brigada pravcem Balinovac — Mrčin Kolibe — Ruda Pl. — Rataj.

III Kraj. brigada pravcem Balinovac — Jezero — r. Oteša — Drače.

Po izbijanju na komunikaciju odmah ćemo se prebaciti severno od nje.

6. — Smatramo da našim zadržavanjem ovde ne stvaramo povoljniju situaciju. Mislimo da će naše prodiranje poremetiti sadanje neprijateljsko postavljanje i dejstvo prema nama.

Radi ovoga naredili smo opšti pokret svih delova I i III brigade noćas u 00.00 časova sa prostorije Vrbničke Kolibe — Balinovac.

7. — Obzirom na pojavu neprijat. kolona na pravcu Kozje Strane — Ljubin Grob potrebno je da taj pravac odmah zatvori jedna od najbližih jedinica.

...

9. — Predlažemo da se VII Kraj., Majevička i VI brigada odmah upute pravcem između Balinovca i Vrbnice i dalje neposredno desno od našeg pravca prodora.

...

10. — Mi smo vam u toku dana javili da mislimo doneti ovakvu odluku i tražili smo hitne direktive. Međutim, pošto vezu sa vama nemamo, smatrali smo da treba odlučiti brzo i odluku sprovesti odmah.

11. — Održavaćemo sa vama *radio-vezu* u ugovoreno vreme.
Kom div — Koča.[139]

Opća procjena situacije u Zelengori u toku 9 juna i mogućnosti njenog daljnjeg razvoja, odnosno u kakav položaj može doći Prva grupa (1 i 2 proleterska divizija)

---

[139] Arhiv VII JNA.

ako odmah ne poduzme energične protumjere, ne samo na front njemačkih jedinica nego i u dubinu njihovog rasporeda — bila je točna. Pravac proboja i poslije toga razvijanje protivofanzivnih dejstava u pozadinu neprijatelja, bili su također realno i logično postavljeni. Vidjet ćemo kasnije da su i sugestije komandanta 1 proleterske divizije Koče Popovića o pokretu ostalih jedinica u pravcu sjevera bile usvojene.

Prva proleterska i 3 krajiška kretale su se u dva ešelona, do visine Balinovca, odnosno do neprijateljskog fronta, a poslije Balinovca, odnosno proboja neprijateljskog fronta, brigade nastupaju kroz pozadinu neprijatelja u dvije kolone, ali ne u istoj visini, jer lijeva kolona — 3 krajiška brigada, ima zadatak da jakim snagama obezbijedi lijevi bok divizije na pravcima Kalinovik — Konjske Vode — Jezero — Balinovac i Konjske Vode — Jezero — Mrčin Pl. — Ruda Pl. Desna kolona — 1 proleterska brigada — nastupa pravo na sjever prema cesti Kalinovik — Foča.

Dok 3 krajiška brigada stigne na front 1 proleterske divizije, do Sremaške Luke i Vrbničke Rijeke, 1 proleterska brigada je dobila zadatak da sa tri bataljona ponovo zauzme kotu 1642 i sa nje produži na sjever kroz šumu Bavan pred Balinovac, gdje će stići i ostala dva bataljona (3 i 6 bataljon) koji su držali odbranbene položaje oko kote 1488 i u šumi Sremaška Luka.

Negdje oko 17 sati 9 juna 1 proleterska brigada je napala s 1, 2 i 4 bataljonom jake njemačke snage iz grupe »Höhne« na koti 1642 i nakon jednosatne oštre borbe zauzela je. Grupa »Höhne« se povukla u neredu dva kilometra na sjever na liniju k 1592 — Balinovac gdje je i zanoćila[140] (vidi skice 14 i 15). Poslije kraćeg odmora oko kote 1642 bataljoni su krenuli kroz šumu Bavan u pravcu Balinovca. Maršujući kroz tu šumu u kojoj nije bilo nijedne planinske staze, bataljoni su zalutali i, u strahu da ne siđu sa određenog pravca pokreta, zaustavili su se nekoliko sati u šumi da se orijentiraju, pronađu najbolji izlaz iz šume, a i da se odmore, jer su bataljoni sat-dva

---

[140] Glavnina grupe »Höhne« zanoćila je na Balinovcu.

marševali kroz šumu u krugu. Poslije ponoći (9/10 juna) bataljoni su krenuli u pravcu Balinovca, ali su nakon jednosatnog marša izbili u blizinu Vrbničke Rijeke gdje su se slučajno sreli sa 3 i 6 bataljonom koji su marševali za Balinovac. Od Vrbničke Rijeke brigada je marševala kroz šumu u jednoj koloni za Balinovac. Iza nje na 1—2 km nalazio se štab 1 proleterske divizije i 3 krajiška brigada.

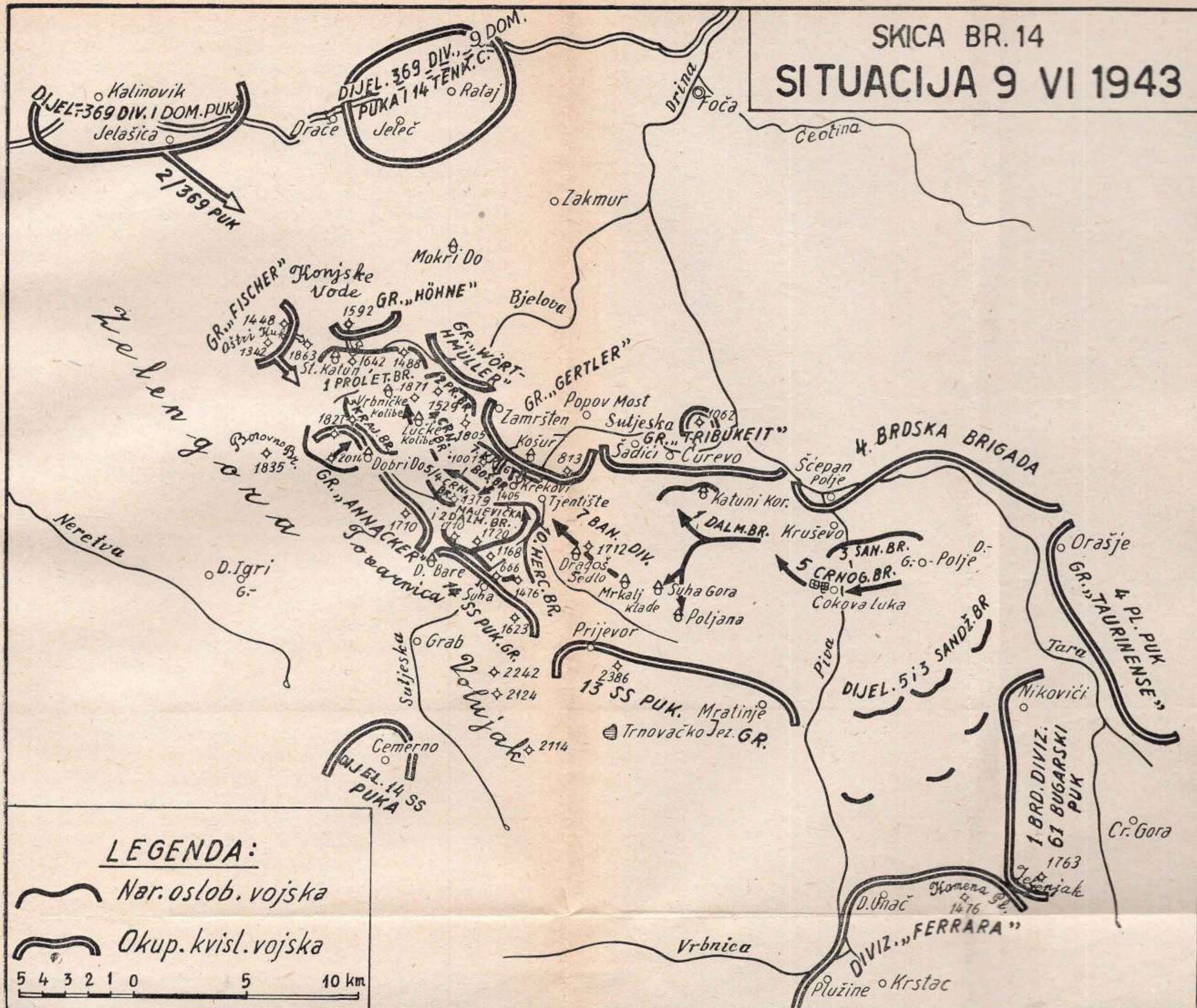
Kada je izišao 9 juna kasno u noći na Lučke Kolibe, Vrhovni komandant je primio od štaba 2 proleterske sve izvještaje o odlasku 1 proleterske divizije preko Balinovca u pravcu ceste Jeleč — Miljevine, kao i izvještaj o situaciji jedinica 2 proleterske divizije, po izlasku iz potoka Hrčavke. U teškoj situaciji, stvorenoj tokom dana u dolini Sutjeske i Hrčavke, znajući da 7 i 3 divizija maršuju sa pokretnim ranjenicima u pravcu Sutjeske i Lučkih Koliba i da ih više nitko ne može prihvatiti na Sutjesci, Vrhovni komandant nije odobrio inicijativu štaba 1 proleterske divizije, već je naredio 2 proleterskoj diviziji da osigura prostoriju Lučkih i Vrbničkih Koliba i Ljubina Groba, da bi se sačekala Druga grupa (7 i 3 divizija) koja će vjerojatno sutra 10 juna stići u blizinu Lučkih Koliba.

U duhu ove odluke 2 proleterska divizija je izvršila noću 9/10 juna nov raspored svojih jedinica. Druga proleterska i Majevička brigada su izišle na liniju k 1529 — V i M. Košuta (k. 1871 i 1775), 4 crnogorska brigada na liniju Ljubin Grob — Vrbničke Kolibe, 6 istočno-bosanska i 10 hercegovačka brigada su se nalazile na prostoru Lučkih Koliba i koliba Zamršten, a 7 krajiška brigada je ostala na stazi Hrčavka — Lučke Kolibe u zaštitnici.

4 PROBOJ NEPRIJATELJSKOG OBRUČA U ZELENGORI I PRELAZAK UDARNE GRUPE PREKO CESTE KALINOVIK — FOČA

(Dejstva od 10—15 juna)

Napuštanjem sutjeskog mostobrana njemačkim trupama se pružila izvanredna šansa za presijecanje Udarne grupe na dva dijela, bilo dolinom Sutjeske ili dolinom potoka Hrčavke. Očekivalo se da će zatvaranje Sutjeske

SKICA BR. 14
SITUACIJA 9 VI 1943
Kalinovik
DIJEL. 369 DIV. I DOM. PUK
Jelašica
2/369 PUK
9 DOM.
DIJEL. 369 DIV., PUKA I 14 TENK. C.
Rataj
Orače
Jeleč
Drina
Foča
Ćeotina
Zakmur
Mokri Do
GR. „FISCHER"
Konjske Vode
GR. „HÖHNE"
Bjelova
1592
1448
Oštri Kuk
1342
1863
St. Katun
1642
1488
GR. „WÖRT-HMÜLLER"
1 PROLET. BR.
2 PR. BR.
1871
Vrbničke Kolibe
1529
4 CRN. BR.
GR. „GERTLER"
Popov Most
Zamršten
Sutjeska
GR. „TRIBUKEIT"
1062
1827
Lučke Kolibe
1805
Košur
Šadići
Ćurevo
813
4. BRDSKA BRIGADA
Ščepan Polje
Borovno Br.
1835
Dobri Do
5/4 CRN. BR.
1001
1 BOS. BR.
1405
Krekovi
Tjentište
Katuni Kor.
Zelengora
GR. „ANNACKER"
1379
MAJEVIČKA I 2 DALM. BR.
1710
1720
7 BAN. DIV.
1712
1 DALM. BR.
Kruševo
3 SAN. BR.
5 CRNOG. BR.
G.-Polje
D.-Polje
Orašje
GR. „TAURINENSE"
4 PL. PUK
Neretva
D. Igri
G.-
Tovarnica
D. Bare
1168
666
10. HERC. BR.
Dragoš Sedlo
Mrkalj klade
Suha Gora
Poljana
Čokova Luka
Suha
1476
1623
14 SS PUK. GR.
Prijevor
Piva
DIJEL. 5 i 3 SANDŽ. BR.
Tara
Grab
Sutjeska
Volujak
2242
2124
2386
13 SS PUK.
Mratinje
Trnovačko Jez.
GR.
Nikovići
2114
Čemerno
DIJEL. 14 SS PUKA
1. BRD. DIVIZ. 61 BUGARSKI PUK
Cr. Gora
1763
Jezerijak
Komena Pl.
1476
D. Unač
DIVIZ. „FERRARA"
Vrbnica
Plužine
Krstac
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
5 4 3 2 1 0 5 10 km

biti završeno 9 juna uveče i da će oba dijela Udarne grupe najvjerojatnije biti opkoljena svaki zasebno — Prva grupa (1 i 2 divizija) na prostoru Ljubina Groba, Vrbničkih, Lučkih i koliba Zamršten ,a Druga na prostoru Vučeva i Dragoš-Sedla. Ali, uslijed velike opreznosti i straha da se koja jedinica ne istrči suviše naprijed i sama ne upadne u zasjedu partizana — grupe »Gertler« i »Annacker« nisu zatvorile dolinu Sutjeske. To je ostavljeno da se izvede 10 juna u ubjeđenju, da će se tada u obruču, na prostoriji između Sutjeske i Pive, naći glavnina partizanskih snaga kao i Vrhovni komandant — Tito. I udar 369 divizije sa sjeverozapada u pravcu Vrbničkih Koliba i Ljubina Groba planiran je da se izvede 10 juna.

Po ulasku 369 divizije u Zelengoru, general Lüters je prebacio u zaprečni pojas na cestu s. Jeleč — s. Rataj 2 bataljon 724 lovačkog puka.

Na frontu oko Udarne grupe Njemci i Talijani su 10 juna ujutro imali pet pješadijskih divizija u prvoj borbenoj liniji — 118 lovačku, 7 SS, 369 legionarsku, 1 brdsku i diviziju »Ferrara«, i pet pukova ili pukovskih grupa — 4 domobransku brigadu, 4 pukovsku grupu »Taurinense« (pet bataljona pješadije), 61 bugarski puk, 4 puk »Brandenburg« i 83 puk »Venezia« (grupu »Isacca«).

Po brojnom stanju ljudstva i vatrenoj moći, okupatorski bataljoni su bili jači gotovo od svake brigade Udarne grupe. Okupatorski i kvislinški bataljoni su imali od 500—1200 vojnika, a najjača brigada oko 10 juna nije prelazila 950 boraca. Polovina brigada je tih dana imala brojno stanje ispod 500 vojnika, a neke čak oko 350 vojnika. Odnos u naoružanju i vatrenoj moći bio je još nepovoljniji za partizane.

U operativno-taktičkom pogledu Udarna grupa nije mogla više jedinstveno dejstvovati, jer nije predstavljala jedinstvene, prikupljene grupe. Ne samo da Prva i Druga grupa nisu imale međusobne taktičke veze, nego je nisu imale ni divizije u pojedinim grupama. Divizije Druge grupe (3 i 7 divizija) nisu imale međusobne taktičke veze, jer su se 9 i 10 juna kretale neovisno jedna o drugoj, obezbjeđujući se i probijajući se na zapad prema Prvoj grupi

(1 i 2 diviziji) svaka zasebno (vidi skicu 15). Odlaskom 1 proleterske divizije na sjever prijetila je opasnost da se prekine taktička veza i između 1 i 2 divizije. Zapravo 10 juna ujutro sve četiri divizije Udarne grupe bile su jako udaljene jedna od druge, vezane samo jednim vrlo uskim koridorom, koji je svakog časa mogao biti presječen, jer ga nijedna jedinica nije obezbjeđivala. Prva proleterska divizija je otišla preko Balinovca na sjever, a 2 proleterska divizija i Vrhovni štab ostali su sa šest brigada u kružnoj odbrani na prostoru Lučke Kolibe — Vrbničke Kolibe — Ljubin Grob, čekajući 7 i 3 diviziju. Kako je 1 proleterska divizija prošla na Balinovcu i gdje se nalazila u toku 10 juna nije se znalo sve do 16.40 sati, kada je s njom uspostavljena prva radioveza. Sedma divizija se nalazila 10 juna dopodne između rijeke Sutjeske i potoka Hrčavke, ali bez veze sa 2 proleterskom divizijom ispred sebe, a 3 udarna divizija je ostala daleko pozadi na prostoru Vučeva, isto bez taktičke veze sa 7 divizijom ispred sebe (vidi skicu 15).

Napomenuli smo da se Vrhovni komandant Tito nije složio s inicijativom 1 proleterske divizije. U napetoj atmosferi čekanja Druge grupe i doživljenih neuspjeha 9 juna dopodne na sutjeskom mostobranu i u bojazni da bi Druga grupa (3 i 7 divizija) s bolnicom mogla doživjeti katastrofu, jer ih nitko više nije mogao prihvatiti na Sutjesci — svima se činilo da je odlazak 1 proleterske divizije došao u vrlo nezgodan čas. Vrhovni komandant nije htio izići iz Zelengore sve dok se ne ubijedi da su iscrpene sve mogućnosti pomoći Drugoj grupi i pokretnim ranjenicima, bar da prijeđu preko najkritičnije točke — kanjona Sutjeske. Poslije Sutjeske, kroz guste šume Zelengore, postojale su mogućnosti da se jedinice organizirano probiju i iziđu negdje na cestu Ulog — Kalinovik — Foča.

Znajući da divizije Druge grupe maršuju prema Sutjesci, Vrhovni komandant se nadao da će one vrlo vjerojatno, naročito 7 divizija, u toku 10 juna stići na Lučke Kolibe i zato se zadržao s 2 proleterskom divizijom oko Lučkih i Vrbničkih Koliba, raspoređenoj u kružnoj odbrani. Odlazak s prostorije Vrbničkih i Luč-

kih Koliba na sjever za 1 proleterskom divizijom predviđen je za 10 jun popodne ili noću 10/11 juna.

Da je Vrhovni komandant pošao sa 2 proleterskom divizijom odmah za 1 proleterskom, nema sumnje da bi 7 banijska divizija doživjela katastrofu. Već u izlasku iz potoka Hrčavke na Lučke Kolibe ona bi naišla na nekoliko mjesta na jakog neprijatelja, jer bi odlaskom 2 proleterske divizije sa prostorije Lučkih Koliba grupe »Annacker« i »Gertler« bez ikakvih teškoća ovladale ovom prostorijom.

Ali se i u prilog odlaska 1 proleterske divizije u pravcu Balinovca mogu navesti vrlo jaki argumenti. Zadržavanje Prve grupe (1 i 2 divizije) i u toku 10 juna na vrlo uskoj prostoriji u Zelengori u stanju pasivne odbrane, kako bi se dočekala Druga grupa, stvorilo bi — bez sumnje — još teže uslove za proboj na sjever ili zapad, nego što su bili 9 juna popodne. Jačina i raspored okupatorskih trupa kao i zadaci, koje su primile da izvrše u toku 10 juna, pokazuju to očigledno.

Sabijena na vrlo mali prostor, izložena stalnoj neprijateljskoj vatri, naročito bombardiranju iz zraka, Prva grupa je pružala Njemcima već samim svojim rasporedom dobre šanse za uspjeh. Svaki prodor Njemaca na bilo kom odsjeku fronta predstavljao bi 10 juna izvanredno veliku opasnost po opstanak jedinica, doveo bi bez sumnje do razdvajanja ne samo divizija, nego vrlo vjerojatno i brigada.

Jedinice su bile krajnje izmorene i izmučene glađu. Teški gubici i glad djelovali su strašnom snagom. Bilo je boraca, potpuno iscrpenih i pregladnjelih, koji nisu bili u stanju da kontroliraju svoje postupke. Zavladalo je opće raspoloženje da se šuma napusti i krene bilo kuda. Zbog premorenosti jedinica borci su postajali apatični, neoprezni, osiguravajući se slabo prema neprijatelju. Bilo je već i takvih koji su otupili na svaku opasnost, ponašajući se ravnodušno prema neprijatelju i vatri, naročito prilikom naleta avijacije. Svaki sat čekanja je sve teže i osjetljivije djelovao na fizičke i moralne snage svake jedinice.

Nade u eventualan dolazak 5 krajiške divizije i njenu pomoć izvana — propale su, jer je štab 2 bosanskog korpusa tek 11 juna 1943 izdao naređenje 1 i 4 brigadi 5 krajiške divizije, i jednoj udarnoj grupi jačine tri bataljona, koja se trebala formirati iz jedinica 4 i 10 krajiške divizije, da 16 juna krenu u dva pravca prema prostoriji planina Bitovnja, Ivan, Igman i Ormanj (planinski prostor istočno i zapadno od željezničke pruge Sarajevo — Konjic) gdje trebaju da stignu oko 25 juna.[141]

Praksa je pokazala da je bilo vrlo dobro i ono što je učinio Vrhovni komandant, a i ono što je učinio komandant 1 proleterske divizije. Ali, da vidimo šta je učinila 1 proleterska divizija svojim odlaskom na sjever.

Maršujući noću kroz šumu Bavan, 1 proleterska brigada je u zoru 10 juna izbila pred planinski proplanak Balinovac. Izlazeći iz šume u marševskom poretku — bataljon iza bataljona — čelni bataljon je primjetio s ivice šume siluete ljudi kako se kreću na drugoj strani proplanka, ispred šume i, iznenađen nepredviđenim događajem, stao je promatrajući i provjeravajući pažljivo ko je

---

[141] »1) Da bi se osigurao prihvat i izvlačenje na zapad izvjesnih snaga koje su se nalazile u obruču Foča — Kalinovik, Vrhovni je štab dao u zadatak Štabu ovog korpusa, da od svojih snaga formira jednu lako pokretnu udarnu grupu jačine 7—800 boraca, koja će imati zadatak da se uputi na sektor Bitovnja — južni obronci.

2) I. i IV. brigada V. divizije dobile su također zadatak da krenu pravcem Zijamet — Fojnica — Kreševo — Igman gdje će prihvatiti naše dijelove koji se budu prebacivali od Kalinovika.« (Naređenje štaba 2 korpusa štabovima 4 i 10 divizije od 11.VI. 1943. — Arhiv VII JNA).

Prema ovom naređenju udarna grupa se formirala iz dva bataljona 4-te i jednog bataljona 10 divizije. 16 VI Udarna grupa je trebala da krene iz sela Blagaja preko Vukovskog i sjeverno od Prozora tako da 20 juna stigne na planinu Bitovnju na prostor sela Gobelovina — Stojkovići — Repovci. Sa ove prostorije Udarna grupa bi napala željezničku prugu Sarajevo — Mostar, i negdje u zoni Ivan Sedlo — Bradina prihvatila bi jedinice Operativne grupe, koje će vjerojatno dolaziti iz pravca planina Treskavice i Bjelašnice prema Ivan Planini i Bradini.

1 i 4 brigada 5 divizije stigle bi po planu sjeverno od Udarne grupe na prostoriju s. Hadžići — planina Oramanj, komandu štaba 5 krajiške divizije.

to. Brzo se uvjerio da su to Njemci i odmah se povukao nazad u šumu, izvještavajući štab brigade da se Njemci nalaze ispred brigade najviše 100—150 metara, u rovovima duž cijelog proplanka.

Brigada je izbila pred front istog onog protivnika sa kojim je prošlog dana vodila teške borbe za kotu 1642 — pred front grupe »Höhne« (3 bataljon 369 i 3 bataljon 370 puka 369 divizije) i to u momentu kada se ona pripremala za pokret i napad ponovo u pravcu kote 1642 i dalje za Vrbničke Kolibe. Vojnici su, izgleda, primali hranu, izlazeći slobodno iz rovova i prikupljajući se u veće grupe.

Ne očekujući takav razvoj događaja, komandant 1 proleterske brigade je izišao odmah na ivicu šume da lično provjeri primljenu informaciju. Ali i on se brzo uvjerio da je izvještaj bataljona točan. Bojeći se da brigada, uslijed svanjivanja, ne bude primjećena od neprijatelja, on je nakon kratkog izviđanja naredio da se cijela brigada, uključujući i brigadnu intendanturu, brzo razvije u streljački stroj i da se bez otvaranja vatre i galame jednostavno sruči u neprijateljske rovove. I za nekoliko minuta 1 proleterska se sručila kao grom u njemačke rovove i u dramatičnom okršaju bombama i noževima potpuno razbila Njemce. Iznenađeni neprijatelj pretrpio je velike gubitke. Razbijeni dijelovi grupe »Höhne« povukli su se duboko na sjever prema selu Jeleč, zauzimajući 10 juna poslije podne položaj na liniji Sokolina (k 1379) — Vis (k 1371) — Siljevac (k 1214) — Jeleč (vidi skicu 15).

Po zauzimanju Balinovca, 1 proleterska brigada je produžila dalje, preko Mrčin-Koliba za Jablanovo Brdo (k 1353), ulazeći energično u dubinu rasporeda 369 divizije, razbijajući sve njene transportne kolone, koje su iznosile municiju i hranu sa ceste u Zelengoru, na front divizije. 10 juna uveče prednji dijelovi 1 proleterske brigade su izbili daleko na sjever pred sela Trebičina i Rataj.

Iskorištavajući sjajan uspjeh 1 proleterske brigade na Balinovcu, komandant 1 proleterske divizije je odmah ubacio u borbu i 3 krajišku brigadu, s tim da dijelom snaga dejstvuje ofanzivno lijevo od 1 proleterske brigade

općim pravcem Jezero — Plješ (k 1605) — Vis (k 1371) — Glavica (k 1001), a manjim snagama da obezbjeđuje lijevi divizijski bok od eventualnih napada neprijatelja iz pravca Konjske Vode — Jezero. Uveče je 3 krajiška brigada izbila na liniju Jezero — Plješ (k 1605) — planinske kolibe Repište, gdje je zanoćila.

Očekujući da bi 2 proleterska divizija mogla u toku 10 juna, ili noću 10/11 juna otpočeti ofanzivna dejstva na zapad u pravcu ceste Kalinovik — Ulog, jer je to za nju bila opća orijentacija, na osnovu uspjeha svoje divizije komandant Koča Popović, u pismu svom načelniku štaba V. Jovanoviću, piše u 14.10 sati: »... Sada ćemo težiti da što pre — po mogućnosti još u toku ove noći (verujem da će moći) — izbijemo na drum i dobro obezbedimo pravce od Kalinovika i Foče«. Ali, zatim nastavlja »... gledaćemo da u 16.50 uspostavimo vezu sa V. Š. Predložićemo im da krenu ovim pravcem, ukoliko nisu to već učinili«.

Prodorom brigada 1 proleterske divizije, preko Balinovca u pravcu ceste Rataj — Jeleč, njemački obruč oko Udarne grupe je bio razbijen. Predviđena ofanzivna dejstva 369 njemačke divizije bila su paralizirana i sve do podne 10 juna Njemci nisu u potpunosti ni znali što se zapravo dogodilo u Zelengori. I nešto kasnije, kad su vidjeli da se jaka partizanska grupa probila kroz front 369 divizije na sjever u pravcu Jeleča, zbog svoje pretpostavke da su glavninu partizana s Titom zatvorili u obruč istočno od Sutjeske — dolina Sutjeske je oko 11 sati 10 juna bila potpuno zatvorena! — ostali su 10 i 11 juna jako impresionirani i zadovoljni uspjehom u dolini Sutjeske, dok su sve do 11 juna popodne neuspjeh 369 divizije na Balinovcu smatrali drugorazrednom stvari, koju će sama divizija i na vrijeme moći popraviti. I 10 juna popodne u razmaku od dva sata obje strane, ubjeđene da su izvojevale pobjedu, koja će znatno utjecati na cio tok daljnjih operacija, poslale su radioputem izvještaj — jedna strana o pobjedi na Balinovcu, a druga o pobjedi u dolini Sutjeske. Ova druga je bila ubjeđena da je time rješila jedan od odlučujućih zadataka operacije »Schwarz«, odnosno Pete ofanzive.

Komandant 1 proleterske divizije Koča Popović uputio je Vrhovnom komandantu 10 juna u 16.40 sati sljedeću depešu:

Dostigli smo danas do 8 časova liniju Radomišlja planina, Mrčin planina, Mrčin Kolibe i potisli neprijatelja ka Konjskim Vodama i Glogu. Neprijatelj drži 1592 — i Lokve. Uputili smo dva bataljona da ga odbace. Ruzultat ne znamo.

Neprijateljski pritisak se oseća od Konjskih Voda prema Jezeru.

Hitno uputite 6., 7. i Majevičku brigadu pravcem zapadno od Ljubine i Vrbnice preko Trebičine, Rataja u Miljevinu. Vezu s nama neka drže na Mrčin Kolibama i putem ka Trebičini.

Predlažemo da i vi s ostalim snagama krenete u našem pravcu, samo morate požuriti, jer neprijatelj može zaposesti položaje koje smo očistili na prolazu.

Nastojaćemo da noćas pređemo drum. Pred nama su bili 369 i 370 puk, čije su dve bojne došle juče ili prekjuče iz Sarajeva. — Koča — Veljko[142].

Smatrajući da je zatvaranjem doline Sutjeske čvrsto opkolio glavninu partizana s Titom, general-potpukovnik Lüters je radiovezom 10 juna u 18.45 sati izdao svim njemačkim i talijanskim jedinicama naređenje sljedeće sadržine:

1 brd. div.

Jak neprijatelj u Sutjesci — Pivi sabijen u najuži prostor, pouzdano utvrđeno da se među njima nalazi i Tito. Posljednja faza borbe, sa njome došao čas potpunog uništenja Titove vojske. Naređenje: »Nijedan čovjek sposoban za vojnu službu ne sme živ da napusti obruč. Pregledati žene, da nisu možda preobučeni muškarci.« — ponovo je naročito preporučeno trupama. (Citirano naređenje izdato je ranije — 27 maja, pa general Lüters ponovno skreće pažnju svojim komandantima divizija na njegovu važnost — primj. Đ. K.)

Tito i pratioci navodno u njemačkim uniformama. Pregledati vojničke knjižice. — K-dant njemač. trupa u Hrvatskoj.[143]

Prema talijanskim informacijama, za koje Talijani kažu da su ih primili od Njemaca, smatralo se da je u prostoru Piva — Sutjeska opkoljeno preko 5.000 parti-

---

[142] Samo jedan bataljon je došao iz Sarajeva — 3 bataljon 370 puka, dok je drugi — 3 bataljon 369 puka došao iz Sandžaka. Depešu su potpisali Koča Popović, komandant 1 proleterske divizije i Veljko Ilić, oficir u Vrhovnom štabu. Arhiv VII JNA.

[143]Arhiv VII JNA, kutija München — N3.

zana sa Vrhovnim štabom NOV i POJ — i to konkretno brigade — 2 dalmatinska, 10 hercegovačka, 3 krajiška, 3 dalmatinska, 4 i 5 crnogorska, 1 dalmatinska i 3 sandžačka, a da se iz obruča u Zelengori probilo nešto ispod 2.000 partizana.

Međutim, što se probilo iz obruča, a što je u njemu ostalo — vidjet ćemo malo kasnije.

Na kružnom frontu 2 proleterske divizije, na prostoriji Lučke Kolibe — Ljubin Grob — Vrbničke Kolibe došlo je 10 juna do jakih borbi na tri pravca; na pravcu Kozje Strane (k 2014) — Ljubin Grob, s. Zamršten — Treskavac (k 1805) — Lučke Kolibe i k 1089 — k 1529 — kolibe Zamršten.

Grupa »Annacker« je napadala 10 juna krilnim bataljonima, a u centru — 118 izviđački bataljon — vršila je zaprečavanje sjeverno od Boščije Glave (k 1710) od potoka Kotač, pa uzvodno potokom Hrčavke do koliba Dobri Do. Desnokrilna kolona »Annacker« (2 bataljon »Brandenburg« i 659 pionirski bataljon) izbila je na Tisovo Brdo (k 1379) i oko 9 sati savladala je otpor 5 bataljona 4 crnogorske brigade i odbacila ga u potok Hrčavku. Crnogorci su prešli na desnu obalu potoka i tu zauzeli položaje za odbranu, čekajući i dalje eventualni dolazak 7 i 3 divizije na Hrčavku. Lijevokrilna kolona »Annacker« — ojačani 2 bataljon 738 puka — izvršila je nekoliko juriša na položaj 4 crnogorske brigade ispred Ljubin-Groba, ali se nije uspjela probiti i zauzeti Ljubin Grob. U borbi za Ljubin Grob obje strane su pretrpjele osjetljive gubitke.

Napadajući sa sjeveroistoka, grupa »Gertler« i lijevo krilo grupe »Wörthmüller«, koje je 10 juna stavljeno pod taktičku komandu grupe »Gertler«, nastojali su da se preko Treskavca (k 1805) i kote 1529 probiju na Lučke i kolibe Zamrštenske, ali su ih 2 proleterska i Majevička brigada odbacile nazad. Interesantno je da je desnokrilni bataljon grupe »Gertler« — 3 bataljon 738 lovačkog puka — u svojoj pedantnosti, a možda i u uvjerenju da će iznenaditi partizane i lakše prodrijeti na Lučke Kolibe, izišao 10 juna na Treskavac, ali kad se poslije velikih napora popeo na kote 1805 i 1645, nije mogao sići i dalje

napredovati prema Lučkim Kolibama jer je teže savladati klisure Treskavca nego nekoliko partizanskih mitraljeza, koji su odmah prikovali Njemce na Treskavcu, ne dozvoljavajući im više nikud.

Ali mnogo osjetljivije napade na jedinice 2 proleterske divizije izvršila je 10 juna — avijacija. Ona je masovno i besprekidno bombardirala i mitraljirala usku prostoriju Lučkih i Vrbničkih Koliba i jedinicama je nanijela ozbiljne gubitke. Tako je trajalo od jutra do mraka. Vatra se uopšte nije mogla ložiti, pa su intendanture i kuhinje bile potpuno paralizirane. Tjerana glađu, pregladnjela vojska je pokušavala da loži vatre i sama peče konjsko meso na žaru, pa je uslijed dima postajala još vidljiviji objekt napada avijacije.

U toj teškoj situaciji čekanja i neizvjesnosti za sudbinu 7 i 3 divizije i ranjenika negdje oko 19.00 sati stigla je na Lučke Kolibe — 7 banijska divizija. Njen dolazak je promijenio teško i turobno raspoloženje na Lučkim Kolibama, porasle su i nade u mogućnost da je i 3 udarna divizija s pokretnim dijelom bolnice negdje blizu, i da će možda i ona sretno prijeći Sutjesku.

Maršujući prema Lučkim Kolibama, 7 banijska divizija je ujutro 10 juna izišla iz kanjona Sutjeske na planinski prijevoj Pleće, između kota Vilinjaka i Ozrena, gdje je zastala da se malo odmori i prikupi zaostale dijelove i bolnički ešelon, koji je upravo prešao Sutjesku. Međutim, već poslije pola sata planula je borba na Tisovom Brdu kod 5 bataljona 4 crnogorske brigade, a poslije kratkog vremena i na divizijskim bočnim osiguranjima na Vilinjaku i Ozrenu. Uz jake zaštitničke borbe divizija se izvukla u potok Hrčavku, gdje su borbe ponovno započele na osiguranju prema Milinkladama.[144]

---

[144] Za atmosferu i prilike koje su vladale u to vrijeme, posebno napore i patnje jedinica Operativne grupe — interesantne su zabilješke, koje je vodio u obliku vrlo kratkog dnevnika za svoju brigadu Stanko Bjelajac, komandant 8 banijske brigade. Evo nekih detalja:

»6. VI. — Stiglo naređenje za pokret. Naša brigada treba da krene istog dana naveče preko Pive za Vučevo. Toga dana porušila je avijacija most na Pivi. Bombardiranje je trajalo či-

Kada je desnokrilna kolona grupe »Annacker« zauzela Tisovo Brdo, grupa »Gertler« i 7 SS divizija, potiskujući bočna osiguranja 7 banijske divizije, zauzele su kote Vilinjak i Ozren, a negdje oko podne presjekle su i posljednji prolaz između kote Vilinjak i Ozren. Divizijska bolnica 7 banijske divizije i njeno osiguranje na začelju uhvaćeni su na ovoj stazi i većim dijelom uništeni. Manji dio ranjenika i sanitetskog osoblja je zarobljen.

Time je dolina Sutjeske bila potpuno zatvorena. 3 divizija s izbjeglim stanovništvom iz Crne Gore i velikim ešelonom ranjenika ostala je na Vučevu, odsječena od glavnih snaga Udarne grupe (vidi skicu 15).

Na stazi koja vodi iz potoka Hrčavke za Lučke Kolibe 7 divizija je stigla 5 bataljon 4 crnogorske brigade koji je zajedno s njim izišao na Lučke Kolibe.[145]

---

tav dan. Štuke su precizno i strahovito tukle prijelaze u kanjonu Pive...

Općenito uzevši, prijelaz naših operativnih jedinica preko Pive bio je ubrzan, težak i porazan. Bolnice i svi iznemogli drugovi ostali su pred prijelazom Pive. Sve teško oružje je bačeno u korito Pive. Od kanjona Pive do prijelaza ceste Kalinovik — Foča počinje osipanje iznemoglih boraca čitavim putem. Put je bio težak i strahovito naporan.

10. VI. — Krenuli smo u pravcu Zelengore. Put je bio vrlo težak. Strme uzbrdice i nizbrdice zamarale su izmučeno i ogladnjelo ljudstvo. Konji su se rušili pod teretom i ostajali. Nemoćni i iscrpljeni borci isto tako... Naša divizijska bolnica, koja se još nije prebacila preko Sutjeske, dobrim dijelom je nastradala...« (Arhiv VII JNA.)

[145] O pokretu i borbama 7 divizije iz Crne Gore prema Sutjesci i Zelengori politički komesar 2 bataljona 7 brigade 7 divizije Slavko Borojević zapisao je u svoj Dnevnik sljedeće:

»Kod Sušičkog Jezera II bataljon je dobio zadatak da krene u sastav III. divizije da pomogne zatvaranje pravca na Durmitoru, od njemačkih snaga koje su nadirale od Šavnika...

II. Bataljon je krenuo na svoj zadatak preko Durmitora za Dobri Do, gdje je zauzeo položaje između Štita i Lojanika i držao ih nekoliko dana. Njemačke snage su nadirale od pravca Bukovice između Ranisave (k 1250) i Ivice [?] i napadale položaje II. bataljona. Prilikom tih borbi bataljon je imao 2 mrtva i 3 ranjena druga. U najjačem napadu neprijatelja, bataljon je rano ujutro dobio zadatak, da hitno krene u sastav brigade, međutim on nije mogao napustiti položaj, jer mu nije došla smjena, te se ostao boriti cijeli dan sve dok ga u mrak nije smjenio jedan bataljon V Crnogorske brigade. Usiljenim maršem tada je bataljon

Kada je primio prve radioinformacije o razvoju događaja kod 1 proleterske divizije, Vrhovni komandant je izdao 10 juna naređenje 2 proleterskoj diviziji da odmah s večeri krene u dvije paralelne kolone na sjever za 1 proleterskom divizijom ne čekajući više jedinice Druge grupe. O ovoj odluci obavješten je radioputem i štab 1 divizije:

Polazimo za vama večeras općim pravcem Vrbničke Kolibe — Balinovac — Mrčin Planina — Zamračin [Zavračeni] Do — Zagorice — Rataj.

---

krenuo u sastav brigade, koja ga je prema obavijesti trebala čekati u Nedajnu. Međutim, budući da je situacija bila vrlo kritična, a bataljon nije stigao na vrijeme, brigada je bila otišla iz Nedajna na Pivu.

Već u Nedajnu, I. i III. bataljon dobili su naređenje da ostave i zakopaju minobacače, budući da na predstojećem maršu i borbama nije bilo moguće ih nositi. II. bataljon je tek drugi dan na večer stigao na Pivu, gdje ga je sačekao načelnik štaba brigade Vlado Bakarić i saopćio u kakvoj situaciji se nalaze naše jedinice, te nam naredio da zakopamo sve teško naoružanje, spalimo štabsku arhivu i predamo ranjenike i bolesnike bolnici, koja se nalazi negdje u blizini.

I. i III. bataljon doživjeli su vrlo jako bombardovanje od neprijateljske avijacije prilikom prelaska Pive. Po prelasku Pive dobili su naređenje da ostave i unište sve teže oružje (mitraljeze) i da ostave komoru. Odavde dalje je nastavljen pokret preko Vučeva prema Sutjesci.

II. bataljon je po prelasku Pive, dobio naređenje od komandanta divizije Pavla Jakšića, da prati bolnicu (pokretni bolesnici) od oko 600 ljudi preko Vučeva. Budući da je marš sa bolnicom bio vrlo spor, a situacija na Sutjesci vrlo kritična, bataljon je dobio naređenje da napusti pratnju bolnice i usiljenim maršem krene preko Suve Gore prema Sutjesci u sastav brigade.

Brigada je prešla Sutjesku u toku noći, a zadnji djelovi u zoru. Prilikom gaženja rijeke iz svakog bataljona nestalo je nekoliko drugova i drugarica u valovima, a također je od Pive do Sutjeske ostalo iz svakog bataljona najmanje oko 20 ljudi. Po prelazu Sutjeske, nastavljen je dalje marš uz veliki uspon. III. bataljon je dobio zadatak da osigura pokret kolone s lijeve strane na jednoj čuki više kanjona. Neprijatelj je napao jakom vatrom baš s lijeve strane i bataljoni su krenuli naprijed spuštajući se velikim strminama do potoka Hrčavke. Na tome putu smo naišli na strašne prizore — ostavljeni mrtvi drugovi, pojedeni konji, ostavljeno oružje, komora i još više smo uvidjeli težinu našeg položaja.« (Dnevnik se nalazi kod autora).

Uputite jedan bataljon prema Donjem Budnju i karauli Vratlo.

Jakšić nije stigao[146]

Desna kolona, pod komandom načelnika štaba 2 proleterske divizije Jovana Vukotića, sastava — 2 proleterska, 2 dalmatinska i 6 istočno-bosanska brigada, dobila je zadatak da prodire na sjever općim pravcem Stružinsko Brdo — s. Ljubina — s. Zakmur — s. Trebičina — r. Bistrica — Debelo Brdo (k 769). Lijeva kolona, sastava 4 crnogorska, 7 krajiška i Majevička brigada, dobila je zadatak da ide za 1 divizijom pravcem Balinovac — Mrčin Kolibe — s. Rataj, stim da se 4 crnogorska poslije Balinovca odvoji u lijevo, nastupajući u pravcu Konjske Vode — Husad Planina — karaula Vratlo (serpentine na cesti između Kalinovika i Jeleča). Kada je stigla 7 banijska divizija, njene sve tri brigade su priključene lijevoj koloni. U zaštitnici oko Vrbničkih Koliba ostala je 10 hercegovačka brigada. To su bili događaji koji su se odigrali 10 juna na frontu 2 proleterske i 7 banijske divizije.

Razvoj događaja na bojištu zaključno sa 10 junom Njemci su procjenjivali ovako:

Operacija »Schwarz«:

Vrijeme vedro. Neprijatelj dovlači dalja pojačanja sa istoka preko Pive, ponavlja svoje pokušaje probijanja na sjeverozapad uz jako angažovanje snaga. Poslije teških borbi punih promjena, neprijatelju je uspjelo da izvrši jedan lokalni prodor u front borbene grupe 369 pješad. div.

SS div. i 118 lov. div.: Borbena grupa »Annacker« zauzela je Suhu uz otpor neprijatelja. U prodiranju preko Pleće na sjever, poslije borbe zauzeto visinsko zemljište kote 1349

Borbena grupa 369 div.: Preduzete su mjere za otsijecanje i uništenje okruženih neprijateljskih snaga. Za pojačanje borb. grupe 369 pješ. div. dovlače se kamionskim transportom dijelovi 724 puk, grupe sa prostora Pljevlja za Jeleč. Vazduhoplovstvo vrši uzastopne napade na neprijateljske snage ispred 369 divizije.[147]

---

[146] Odnosi se na 7 diviziju koja je stigla oko 2—3 sata poslije ovog naređenja.

[147] Njemački Dnevni izvještaj 11 VI o izvođenju operacije »Schwarz«. — Arhiv VII JNA.

Kako je štab 369 lovačke divizije procjenio događaje na svom frontu i kako je planirao taktičke zadatke za 11 jun vidi se iz Dnevnog izvještaja 369 pješadijske divizije za 11 jun 1943:

Područje Jeleč:

Divizija je zauzela u 05,30 sati sa I/369 uz slabiji neprijateljski otpor 1696 i Videž (1863), a u 08,30 sati kt. 1914. Grupa »Höhne« prodrla je uz žilav neprijateljski otpor u Bavan šumu j. od Balinovca, ali je bila jakim neprijateljskim napadom odbačena, te je uzmakla planski u 07,30 sati, zaobišavši zapadno vis 1605, ka Jeleč, jer ju je neprijatelj sa jakim snagama (500—1000 partizana) s obje strane opkolio i jer je ispucala svu municiju. Grupa »Höhne« drži sada sa alarmnim jedinicama liniju 1389 — Sokolina — Vis — Siljevac. Borb. grupa »Wörthmüller« zauzela je u 12,00 sati vis 1409 i drži u priključku liniju 1298—1089. Nosačke kolone sa municijom i hranom bile su na putu od Vrbnice u Balinovac kod kt. 1409 raspršene. Mora se računati s tim, da će se partizani probiti kroz prazninu j. od Jeleče prema s. i.

Namjera: Da zatvori prazninu divizija će sa lijevim krilom prodrijeti prema jugu do linije 1605 — Mrčin Pl. — Mrčin Klb.[148]

Dakle, prodor 1 proleterske divizije preko Balinovca Njemci su ocjenili kao prodor lokalnog karaktera koji u svjetlu događaja na Sutjesci igra drugorazrednu ulogu, i koji će 369 divizija, sa pojačanjima koja su joj upućena — brzo likvidirati, vjerojatno već 11 juna. Divizija će prijeći odmah u protivnapad, da bi uspostavila situaciju od 9 juna uveče. Sa linije Sokolina — Vis — Siljevac, grupa »Höhne« ponovo polazi u napad i u toku 11 juna treba da izbije na liniju Pliješ (k 1605) — Mrčin Planina — Mrčin Kolibe. Desno od nje dejstvuje 2 bataljon 369 puka koji maršira od Konjskih Voda prema Jezeru, gdje izlazi na desno krilo grupe »Höhne«. Grupa »Fischer« prodire 11 juna dalje sa linije Videž (k 1863) — k 1696 — k 1914 prema liniji Vrbničke Kolibe — Vrbnička Rijeka gdje će se sastati sa lijevim krilom grupe »Annacker« (vidi skice 15 i 16). Lijevo od grupe »Höhne« dejstvuje desno krilo grupe »Wörthmüller« u pravcu k 1409 — Sadino Vrelo — Balinovac.

Paralelnim protivakcijama triju grupa 369 divizije u pravcu partizana, koji su se probili kroz njen front —

[148] Arhiv VII JNA.

i dovlačenjem novih snaga iza fronta — 2 bataljona 724 puka u Rataj i 1 bataljona 370 puka u zonu Foča — Đeđevo, štab generala Lüters-a je sa prilično velikim optimizmom gledao i na razvoj događaja u Zelengori.[149]

---

[149] U pisanom izvještaju po završetku ofanzive general-potpukovnik Lüters, cijeli period borbi od 4—10 juna opisao je ovako:

d) *IV. faza operacija* 4—10. 6. (Zbijanje neprijatelja na najuži prostor).

Jasno se pokazalo da se u luku Piva — Sutjeska nalaze jaki neprijateljski delovi, da je neprijatelj privukao i druge snage i da će masovnim napadom verovatno pokušati da se probije preko Sutjeske.

IV. faza operacija imala je za cilj zbijanje neprijatelja na najuži prostor i uništenje neprijateljskih snaga koje su se nalazile istočno od Pive. Skraćivanjem fronta u isto vreme mogle su se, prolaznim oslobođenjem otseka Čehotine, da oslobode dalje snage (delovi 369 pešadiske divizije) za upotrebu na odlučujućoj tački.

1 brdska divizija je morala da pređe Durmitor i da prodire dalje preko najtežeg krševitog zemljišta do Pive i Tare. Snabdevanje trupa je moglo biti obezbjeđeno samo uz naprezanje svih snaga i korišćenje svih mogućih pomoćnih sredstava.

Jednovremeno sa obnovljenim zalaganjem SS divizije »Princ Eugen« i 118 lovačke divizije da zatvore obruč, od Jeleča je, da bi ga zatvorila, stupila u napad borbena grupa 369 pešadiske divizije. Posle početnog uspeha, borbena grupa 369 pešadiske divizije bila je odbačena od strane nadmoćnijeg neprijatelja.

Napadom SS divizije »Princ Eugen« i 118 divizije, 10. 6. zatvoren je otpor kod Tjentišta.

Jaki neprijateljski delovi su se ipak probili.

Rezultat: Neprijatelj je okružen na najužem prostoru. Pojedinim delovima je prodor uspeo, a ti delovi su vodili borbu sa 369 pešadiskom divizijom.« Arhiv VII JNA, kutija München — N 5

Interesantno je da Njemci nisu vidjeli ni poslije ofanzive da su se preko fronta 369 divizije probile glavne snage Udarne grupe, a ne — pojedini dijelovi.

General-pukovnik Löhr, komandant njemačkih trupa na Jugoistoku, u svojoj izjavi o radu njemačkih trupa za vrijeme operacije »Schwarz«, o proboju fronta 369 divizije i posljedicama toga proboja kaže sljedeće:

»Jedan bijesni napad partizana, koji je pogodio dva bataljona 369 divizije, probio je i ovaj front. Sve protivničke snage provukle su se kroz ovaj otvor i iščezle prema sjeveru, u brda. Njemačke trupe su bile suviše izmorene borbom i iscrpljene, da bi mogle još nešto preduzeti, a rezerve više nije bilo.« (Arhiv VII JNA)

Međutim, njemačkom optimizmu više nije bilo mjesta. Inicijativu koju je preuzela, 1 proleterska divizija nije ispuštala nego je 11 juna ujutro produžila svoja ofanzivna dejstva prema cesti istom energijom. Prva proleterska brigada je dobila zadatak da očisti cestu na odsjeku Debelo Brdo — s. Ocrkavlje, a 3 krajiška brigada na odsjeku s. Ocrkavlje — s. Drače. Ofanzivnim dejstvima 1 divizija prosto više nije dozvolila 369 diviziji bilo kakvu jaču protivofanzivnu akciju.

U zoru 11 juna, jaki izviđački dijelovi 1 proleterske brigade izbili su pred selo Rataj i, da bi ispitali snage i raspored neprijatelja oko sela, izvršili su demonstrativan napad na selo. U selu se nalazio 2 bataljon 724 puka.

Ujutro je glavnina 1 brigade poduzela opkoljavanje sela. U jakom okršaju zauzela je južno od sela dominantne kote M i V. Gudelj (k 1130) i Glavicu (k 1001) i izbila na šumsku željezničku prugu Jeleč — Rataj, jugozapadno od sela. U borbama tokom dana ušla je i u selo Rataj, sabivši 2 bataljon 724 lovačkog puka u Ratajsku kulu.

Noću 11/12 juna 1 brigada je izvršila opći napad na Njemce oko Ratajske kule, ali ih nije uspjela savladati. Međutim, ujutro 12 juna kada je pošla u drugi napad, Njemci su već bili uzdrmani i poslije kraće borbe počeli su se brzo povlačiti iz sela na cestu, a zatim u pravcu Jeleča. Brigada je prešla u gonjenje i negdje oko 10 sati 12 juna izbila je desnim krilom na Debelo Brdo (k 769), a lijevim na serpentine zapadno od sela Ocrkavlje gdje je postavila svoja osiguranja prema Foči i Jeleču.[150]

---

[150] 12 VI u 7.30 sati načelnik štaba 1 divizije javio je komandantu 1 divizije sljedeće:

»Druže Kočo,

1) Sada smo dobili sljedeće izvještaje:

— naši su ušli u Ocrkavlje;

— neprijatelju su naneti osjetni gubici

— zaplijenjeno je nešto materijala (još ne znamo kakvog)

2) Upućen je jedan bataljon za zatvaranje pravca od Kalinovika, pošto nemamo veze sa Veljkovom grupom (Veljko Ilić, oficir u Vrhovnom štabu, nalazio se momentano na frontu 3 krajiške brigade — primj. Đ. K.)

3) Dva bataljona upućena su da likvidiraju Budanj odakle je tukla neprijateljska artiljerija.

Porazom 2 bataljona 724 puka u selu Rataju bile su definitivno pokopane i sve nade generala Lüters-a da će zaustaviti partizane ispred ceste Rataj — Jeleč — Kalinovik i razbiti ih. Prva proleterska brigada je otvorila vrata i preko ceste Kalinovik — Foča kroz koja će Udarna grupa proći u pravcu planine Jahorine i istočne Bosne.

Dok je 1 proleterska brigada svoj zadatak relativno lako i sretno izvršila, dotle je 3 krajiška brigada, iako je napadala vrlo energično, sporo napredovala, jer je naišla na vrlo jakog neprijatelja.

U pokretu prema selu Jeleč, 3 krajiška brigada se 11 juna ujutro sukobila sa jakim dijelovima grupe »Höhne« na liniji Sokolina — Vis — Siljevac, koje je uspješno savladala i proterala u pravcu sela Govze i Jeleča. Međutim, smatrajući da je svoj dnevni zadatak izvršila, brigada nije produžila odmah dalje, da preko Govze izbije lijevim krilom na V. Siljevac (k 1448), obuhvatajući selo Jeleč s juga i zapada, kako joj je bilo naređeno, nego se zadržala na Siljevcu (k 1214), planirajući da uveče zauzme Govzu, a tokom noći 11/12 Jeleč.

Prema svome planu Krajišnici su predveče zauzeli selo Govzu, a noću napali jaku njemačku posadu u Jeleču. U selu se nalazio i štab 369 divizije pa je posada pružila vrlo jak otpor i odbila napade Krajišnika. Međutim, ujutro 12 juna u Jeleču se dogodilo nešto slično onom što se istog jutra dogodilo u Rataju. Impresioniran teškim noćnim borbama, štab 369 divizije sa svojom pratnjom i pozadinskim dijelovima brzo je napustio Jeleč i otišao u Kalinovik, ali se zato 2 bataljon 724 puka povukao iz

---

4) Primećene su neprijateljske kolone koje su otstupale delom u pravcu Kalinovika, a jednim delom ka Foči.

5) Nastavićemo dalje prodiranje po predviđenom planu. (Arhiv VII JNA).

Izgleda da se 2 bataljon 724 lovačkog puka povukao iz Rataja, i zbog događaja koji su se — vidjet ćemo naknadno — dogodili oko Jeleča. U Jeleču se branila grupa »Höhne« koja je već dvaput u posljednja dva dana bila od partizana razbijena i više nego prepolovljena, a kako se u Jeleču nalazio i štab 369 divizije, to nije isključeno da je komandant 369 divizije, u bojazni da 12 juna ne izgubi i Rataj i Jeleč, odlučio da na vrijeme povuče 2 bataljon 724 puka u Jeleč za pojačanje grupe »Höhne«.

Rataja u Jeleč i zauzeo 14 tenkovskom četom dominantne točke sjeverno od sela duž ceste, čime je znatno pojačao odbranu grupe »Höhne« u Jeleču.

Da bi ispravila nesporazum brigada je 12 juna poduzela napade u dva pravca; sa dva bataljona ponovo na Jeleč, gdje se nalazila grupa »Höhne«, i sa dva bataljona u pravcu Velikog Siljevca i Vratla. Ali, ovo je bio prevelik zadatak za nju, jer se ispred njenog fronta neprijatelj sve organiziranije i aktivnije branio i tokom dana brigada je upala u vrlo teške i krvave borbe. Lijevokrilni bataljoni probili su se iz sela Govze preko Krstova na Veliki Siljevac (k 1448) i kotu 1520 i zauzeli ih na juriš. Međutim, 2 bataljon 369 puka prešao je u protivnapad, pa je ponovo zauzeo V. Siljevac i kotu 1520. Do večeri redali su se obostrani napadi i protivnapadi, i ove dvije kote prelazile su nekoliko puta iz ruke u ruku. Uveče su se bataljoni povukli u selo Govzu, bez snage da se probiju u pravcu sela Drače i Vratla.

Bolje nisu prošla ni druga dva bataljona u napadu na Jeleč. Za vrijeme borbe u selu, dijelovi 1 bataljona 369 puka, koji su pošli za Udarnom grupom i probili se s juga, negdje sa linije Jezero — Konjske Vode niz potok Govzu, iznenadno su zauzeli Vis (k 1371) i Siljevac (k 1214) i napali 3 krajišku brigadu s leđa. Bataljoni su se brzo povukli iz sela i pošli u napad na Siljevac i Vis. Zajedničkim dejstvima sa 4 crnogorskom brigadom, koja je stigla s juga i napala Njemce od pravca Repište — Vis i Siljevac su ponovo zauzeti. Uveče 12 juna 3 krajiška je otišla ponovo u pravcu Jeleča, a 4 crnogorska je ostala na liniji Vis — Siljevac — Govza.[151]

---

[151] 4 crnogorska brigada nije mogla 12 juna da ispolji nikakva ofanzivna dejstva u pravcu Konjskih Voda, jer je odmah ujutro napadnuta iz pravca Balinovca od 1 bataljona 369 puka i dijelova grupe »Wörthmüller« iz pravca Mrčin — Koliba. Uslijed jakog njemačkog pritiska ostavljena je 12 juna u zaštitnici.

O borbama na svom frontu u toku 11 i 12 juna štab 369 divizije zapisao je 12 juna u svoj izvještaj sljedeće:

Područje Jeleč:

Divizija dostigla je sa borb. skupinom »Fischer« 1642 (2 km i. j. i od Videža), 1605 i 1519.

Noću 10/11 juna, u vremenu između 23.00 i 04.00 sata, odlazile su jedna iza druge jedinice 2 proleterske i 7 banijske divizije s Vrhovnim štabom na sjever za 1 proleterskom divizijom maršujući u dvije kolone. Posljednje jedinice 7 banijske divizije i 10 hercegovačke brigade, odlazeći sa prostorije Lučkih Koliba, prolazile su 11 juna ujutro ispod samih njemačkih položaja na udaljenosti svega oko 300 metara tako da su se obje strane začuđeno gledale, dvoumeći se da li je to neprijatelj ili nije i da li da otvaraju vatru ili ne. Kad se rasvanulo Njemci su potrčali u rovove i otvorili vatru iz nekoliko mitraljeza, ali partizani više nisu prihvatali borbu. Kolone su se samo uklanjale s planinskih proplanaka u šumu, maršujući dalje, ne poklanjajući velike pažnje nikakvoj vatri. Izmučeni i izgladnjeli, partizani su išli samo naprijed, da što prije iziđu iz nepreglednih šuma Zelengore, koje su postale oličenje patnje, gladi i smrti. Izići iz pustog kraja, iz nepreglednih šuma, u kojima glad hara i smrt vreba sa svih strana i prijeći preko ceste Kalinovik — Foča, vidjeti ljude i selo, doživjeti malo mira i sna — bila je jedina misao koja je partizana nosila na sjever.

Desna kolona grupe — 6 istočno-bosanska, 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada — sišla je 11 juna u svi-

---

Napadi skupine »Höhne« na Siljevac i Vis bili su spočetka bez uspjeha. U 15.00 sati uspjelo je skupini da odbaci partizane. Kod 961 napali su ju partizani od i. i s. i. te su ju prisilili da se vrati na svoj polazni postav. — II./724 pošla je u 15.00 sati od div. borb. zapovj. mjesta u napad prema j., ali je naišla na zasjedu te bila napadnuta od j. z. i i. Bojna probila se nazad sa glavninom u Rataj, gdje je držala postave do jutra, a zatim se, obkoljena sa obje strane povukla prema Jeleču.

Borb. zapovjedno mjesto bilo je noću premješteno prvo u Jeleč, a zatim u Kalinovik.

8./369 topn. p. i povozi 369 p. p. bili su upućeni u Foču.
Za sada se vlastiti i neprijateljski gubici još ne mogu javiti.
Namjera:
Borb. skupina »Fischer« uzmaknut će od neprijatelja te će se po mogućnosti već 12. VI. prikupiti u prostoru z. od Jeleča. — Skupina »Höhne« imade držati južni rub Jeleča, a II./724 visove s obje strane ceste i. od Jeleča. — Sređivanje četa. Obskrbno uporište Jeleč bit će premješteno u Kalinovik. (Njemački izvještaj se sačuvao kod domobranskih jedinica, pa je preveden domobranskom vojnom terminologijom. — Arhiv VII JNA).

tanje u dolinu Vrbničke Rijeke zapadno od sela Vrbnice i produžila odmah na Stružinsko Brdo, gdje su se branili dijelovi grupe »Wörthmüller«. Vještim manevrom, naročito 6 istočno-bosanske brigade, kolona je razbila Njemce i odbacila ih u selo Vrbnicu, a zatim je produžila na sjever prema 1 proleterskoj diviziji. Uveče je 2 proleterska brigada izbila do koliba Ratkovac, a 2 dalmatinska i Majevička brigada nešto južnije.

Lijeva kolona grupe — 4 crnogorska, 7 krajiška, Majevička, 7 banijska, 8 banijska i 16 banijska brigada — marševale su preko Balinovca na sjever jedna brigada iza druge. Sa njima su se kretali Vrhovni štab i štabovi 2 proleterske i 7 banijske divije.[152] Kod Balinovca 4 crnogorska brigada, maršujući na čelu kolone, odvojila se ulijevo nastupajući kao lijeva pobočnica u pravcu Konjskih Voda, ali je tu naišla na jak otpor neprijatelja, pa je preuzela osiguranje pravca Konjske Vode — Pliješ — Vis.

Zaštitnica grupe, 10 hercegovačka brigada, nije uspjela da se 11 juna održi na prostoriji Vrbničkih Koliba. Napadnuta odmah iz dva pravca, od 2 i 3 bataljona 738 puka, povukla se uz zaštitničke borbe za glavninom.

Putem radioveze, koja je održavana u toku marša sa štabom 1 proleterske divizije, Vrhovni štab je usklađivao pokret i dejstva 2 i 7 divizije sa situacijom i predstojećim zadatkom 1 proleterske divizije, pojačavajući i nešto proširujući njen napadni front prema cesti Kalinovik — Foča. U veče 11 juna sve jedinice 1, 2 i 7 divizije su zanoćile na uskoj prostoriji planine Ruda, a ujutro 12 juna krenule su prema cesti na odsjek Debelo Brdo-Miljevina — s. Drače sa namjerom da je što prije prijeđu i iziđu u širi prostor planine Jahorine.

---

[152] Za vrijeme pokreta kroz dolinu Vrbničke Rijeke jedna njemačka kolona, vjerojatno jači dijelovi 1 bataljona 369 puka, koji su sišli s kote 1642 u rijeku istom onom stazom, kojom je sišla i 1 proleterska brigada poslije osvajanja ove kote odlazeći prema Balinovcu — iznenadno je upala u kolonu Vrhovnog štaba, ne pretpostavljajući da će naići na partizane, a najmanje na Vrhovni štab. Brzom reakcijom štaba 2 proleterske divizije i njegove prateće čete, a zatim pratećeg bataljona Vrhovnog štaba, situacija je brzo i sretno raščišćena.

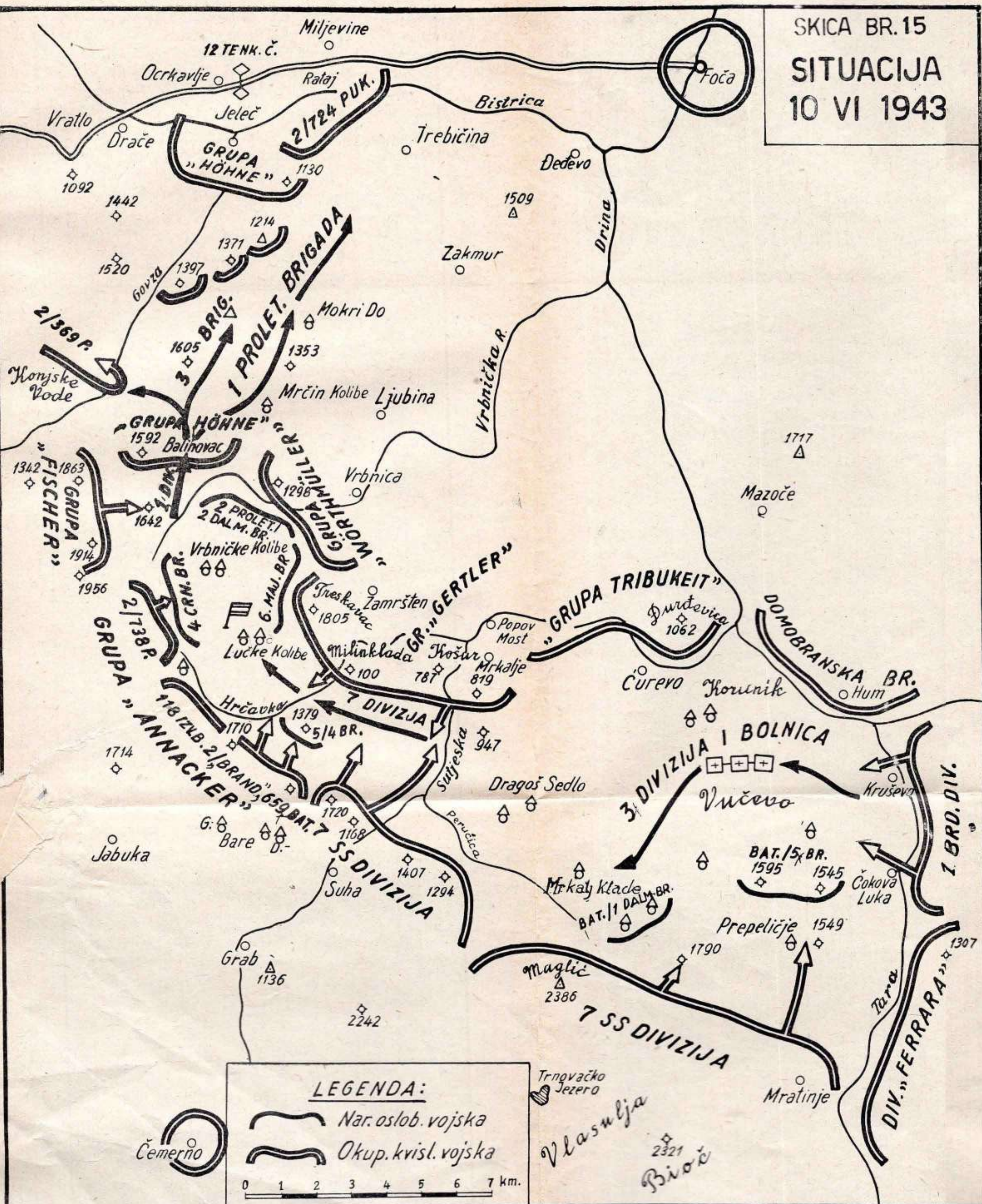
Kada je primio izvještaj da je 1 proleterska brigada otvorila prijelaz preko ceste, Vrhovni štab je dao sugestije štabovima divizije da ne ulaze u veće borbe, već da koriste stvoreni prolaz preko ceste i da se što prije prebace na prostoriju sjeverno od sela Miljevine.

Dok je 1 proleterska divizija vodila borbe za prijelaz preko ceste — 2 proleterska, 2 dalmatinska, 7 krajiška, 7 banijska, 8 banijska, 16 banijska i 10 hercegovačka krenule su 12 juna ujutro s Vrhovnim komandantom prema Rataju. Paralelno s njima krenula je i desna pobočna kolona — 6 istočno-bosanska i Majevička brigada — prema planinskom selu Trebičini (vidi skicu 16), da bi preko sela i rijeke Bistrice izišli odmah do osiguranja 1 proleterske brigade na cesti oko Debelog Brda.

Prema razvoju događaja kod 1 proleterske divizije dopodne 12 juna, izgledalo je da će se glavnina grupe prebaciti preko ceste još u toku dana 12 juna i da će samo avijacija predstavljati ozbiljne opasnosti za pokret jedinica, jer je sasredila svoja dejstva na prostoriju oko sela Rataja. Ali, očekivanja se nisu ostvarila. Saznavši da su se partizani već probili i na cestu oko Rataja, štab generala Lüters-a bacio je 12 juna poslije podne svoju posljednju kartu u igru. Da bi spasio čast svoje tako velike vojske, koja nakon jednomjesečnog rvanja nije uspjela obračunati se sa četiri partizanske divizije, general-potpukovnik Lüters je izišao lično na front 369 divizije, da svojim autoritetom pokuša spasiti ono što se još moglo spasiti. Naredio je da divizija sa svojim pojačanjima pријеđe odmah u opći protivnapad i da bezuvjetno ponovno ovlada cestom koju je prije podne izgubila.

I borba je ponovo oživjela, skoro na svim pravcima oko Udarne grupe. Kako su se jedinice 369 divizije, već samim sticajem okolnosti u toku 12 juna, nalazile oko Operativne grupe, to su je i napale iz raznih pravaca, a naročito duž ceste Jeleč — Ocrkavlje — Nozdre, pravcem Foča — Gradac (k 909) — selo Rataj i na pravcu s. Đeđevo — s. Trebičina (vidi skicu 15).

Njemačka kolona, koja je napadala cestom preko Ocrkavlja uspjela se s tenkovima probiti kroz obezbje-

SKICA BR. 15
SITUACIJA
10 VI 1943
Miljevine
12 TENK. Č.
Ocrkavlje
Rataj
Foča
Bistrica
Vratlo
Jeleč
2/724 PUK.
Drače
GRUPA „HÖHNE"
Trebičina
Đeđevo
1092
1130
1442
1509
Drina
1214
1371
1520
Govza
1397
1 PROLET. BRIGADA
Zakmur
2/369 P.
3 BRIG.
Mokri Do
1605
1353
Konjske Vode
Mrčin Kolibe
Ljubina
„GRUPA HÖHNE"
Vrbnička R.
1592
Balinovac
1717
1342
1863
GRUPA „FISCHER"
GRUPA „WÖRTHMÜLLER"
1298
Vrbnica
1642
2 PROLET. i 2 DALM. BR.
Mazoče
1914
Vrbničke Kolibe
1956
4 CRN. BR.
6. MAJ. BR.
Treskavac
Zamršten
GR. „GERTLER"
„GRUPA TRIBUKEIT"
DOMOBRANSKA BR.
2/738 P.
1805
Popov Most
Đurđevica
1062
GRUPA „ANNACKER"
Lučke Kolibe
Milinklada
Košar
Mrkalje
100
787
819
Ćurevo
Kosutnik
Hum
118 IZ KB. 2/„BRAND", 659 BAT. 7
Hrčavka
1379
5/4 BR.
7 DIVIZIJA
1710
947
3 DIVIZIJA I BOLNICA
1714
Sutjeska
Dragoš Sedlo
Vučevo
Kruševo
1 BRD. DIV.
1720
Perućica
G. Bare D.
1168
Jabuka
7 SS DIVIZIJA
1407
1294
BAT./5 BR.
1595
1545
Mrkalj Klade
Čokova Luka
Suha
BAT./1 DALM. BR.
Prepelićje
1549
Grab
1790
1307
1136
Maglić
2386
DIV. „FERRARA"
Tara
2242
7 SS DIVIZIJA
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
0 1 2 3 4 5 6 7 km.
Trnovačko Jezero
Mratinje
Vlasulja
Čemerno
2321
Bioč

đenje 1 proleterske brigade i produžila je sama prema selu Rataju. Napadi njemačke pješadije — 2 bataljona 724 lovačkog puka — zaustavljeni su jakom vatrom i izolovani od tenkova, a zatim jakim protivnapadom s bokova — 2 bataljon 724 puka je odbačen nazad u selo Jeleč na svoje polazne položaje.

Izolirana grupa tenkova produžila je sama za selo Rataj i izbila na rijeku Bistricu, gdje je zaposjela most na izlazu iz sela, tukući jakom topovskom i mitraljeskom vatrom po samom selu.

U isto vrijeme kad su tenkovi izišli na rijeku Bistricu, sišla je u Rataj 2 proleterska brigada i prihvatila borbu s njima. Tenkovi su predstavljali vrlo opasnog neprijatelja, jer su sve jedinice na putu preko kanjona Pive i Sutjeske i kroz Zelengoru uništile sva artiljerijska oruđa. Mislilo se da nitko nije sačuvao nijedan top. Međutim, 2 proleterska brigada je odjednom izvukla na položaj protivtenkovski top, jedan jedini, koji je sada imala Udarna grupa. Njeni borci su uz velike napore prenijeli i sačuvali top 47 mm i oko 5 protivtenkovskih granata. I kao što su pokazali veliko požrtvovanje u čuvanju i nošenju topa, isto tako pokazali su se kao izvrsni artiljerci na položaju. Odmah su izišli na položaj i sa jednom bombaškom grupom iz brigade rješili su svoj zadatak brzo i efikasno. Sa 4—5 granata uništili su dva tenka, a jedan oštetili. Ostali su pobjegli nazad u pravcu Kalinovika. Cesta je bila ponovo otvorena.

Druga njemačka kolona — 1 bataljon 370 puka napadajući prema s. Trebičini, naišla je u samom selu na bočno osiguranje partizana — na 6 istočno-bosansku i Majevičku brigadu. Izgleda da su partizani prije ušli u selo, i kako su već duže marširali bez kontakta s neprijateljem, zaustavili su se u selu da se malo odmore i uzmu nešto hrane. Nekoliko sati poslije njih upali su u selo i Njemci, pa je došlo do krvavog obračuna u kome su zbog neopreznosti i jedne i druge strane obje pretrpjele velike gubitke. Zbog bojazni da Njemci ne zauzmu selo i probiju se u Rataj, poslata je prema Trebičini i 8 banijska brigada kao pomoć. Borba za selo se vodila do kasno u

noć, ali nijedna strana nije bila u stanju da ga zauzme, jer su se obje utvrdile u kućama držeći uporno svaka svoju stranu sela.

Treća kolona, sastavljena iz raznih dijelova 118 lovačke divizije, pošla je sa prostorije Foče, cestom preko Debelog Brda u pravcu sela Rataja, ali nije uspjela savladati osiguranja 1 proleterske brigade kod Debelog Brda, pa se uveče vratila nazad.

Četvrta kolona 369 divizije, sastavljena iz grupe »Fischer« i dijelova grupe »Wörthmüller« koji su se nalazili duboko u Zelengori po odlasku partizana, okrenula se za njima dejstvujući im u leđa, na dva pravca preko Mrčin-Koliba u pravcu Mokrog Dola i od Balinovca i Jezera u pravcu Pliješa i Visa. Vidjeli smo već da se jedna jaka grupa Njemaca provukla kroz šumu, negdje niz potok Govzu i izbila 12 juna na Vis, neposredno iza leđa 3 krajiške brigade, i da je energičnom protivakcijom Krajišnika bila razbijena i uništena. Ostale snage vršile su stalan pritisak na 4 crnogorsku i 10 hercegovačku brigadu u zaštitnici, ali se nisu pokazivale naročito nasrtljivim. Predveče kolona »Fischer« je potpuno napustila Zelengoru i preko Konjskih Voda i sela Jelašca otišla je u pravcu Jeleča. Iz Zelengore je povučen i 369 izviđački bataljon.

Padom mraka smirila se i borba na svim odsjecima fronta. Avijacija — koja je bila vrlo aktivna — nestala je, a Njemci su ušli u svoje rovove ili su kopali nove, pretpostavljajući da će partizani po običaju vršiti noćne protivnapade, ali sada — izuzev noćnog napada 3 krajiške brigade na Jeleč — partizani su pošli na cestu, da je što prije pređu i ostave Njemce što dalje iza sebe.

Odmah s večeri prešle su cestu na pravcu Rataj — Miljevina 2 proleterska i 2 dalmatinska brigada, za njima štab 2 proleterske divizije i Vrhovni štab, a zatim redom 7 krajiška, 16 banijska, 7 banijska i 10 hercegovačka. Ujutro 13 juna počele su prebacivanje 4 crnogorska, 8 banijska, Majevička, 6 istočno-bosanska i 3 kra-

jiška brigada.[153] Do 12 sati 13 juna prebacivanje je bilo završeno.[154]

U zaštitnici Udarne grupe iznad same ceste ostale su tokom 13 juna 7 krajiška brigada na liniji r. Bistrica — k. 688 (sjeverno od ceste) — Nozdre (k 757), 7 banijska oko zaseoka Bratovčići i 1 proleterska na liniji Debelo Brdo — Radovis (k 714) — Kolunska Rijeka. Sve ostale jedinice su se nalazile 13 juna poslije podne na prostoriji sela Miljevina — Gornji Budanj — Klobučari — Vaganjec — Gradac — Sokola — Gojtanovići. Tokom noći 13/14 juna vršeno je daljnje ali manje pomeranje snaga 1 i 2 proleterske divizije na sjever i sjeveroistok, jer je vojska bila isuviše premorena. 13 jun je protekao u manjim borbama oko ceste, prvenstveno oko Ocrkavlja i k 688. Njemci su prikupljali jače snage 369 divizije u rejonu sela Jeleč i Poljice i u rejonu Foče da bi paralelnim dejstvima iz dva suprotna pravca, od Kalinovika i od Foče, ovladali 14 juna ponovo cestom Kalinovik — Jeleč.

14 juna ujutro Vrhovni štab je izdao nova naređenja divizijama Udarne grupe da izvrše pomjeranje snaga u pravcu sjevera i sjeveroistoka, kako bi razvukao jedinice na širu prostoriju i izbjegao stalno praćenje i napade njemačke avijacije. Prikupljena na maloj prostoriji i u blizini ceste Kalinovik — Foča, Udarna grupa je mogla predstavljati još uvijek dobar objekt napada za Njemce.

---

[153] U napadu na Jeleč, noću 12/13 juna, 3 Krajiška brigada je zauzela selo i izbacila grupu »Höhne« na cestu sjeverno od sela. Tu na cesti grupu »Höhne« su prihvatili 2 bataljon 724 puka i 14 tenkovska četa i zajedničkim naporima zapriječili su daljnje napredovanje Krajišnika preko ceste.

Ujutro 13 juna, videći da su glavne snage već prešle preko ceste, 3 krajiška brigada je napustila Jeleč i šumskom železničkom prugom otišla preko Rataja i Miljevina u pravcu sela Gornji Budanj.

[154] Prema nekim dokumentima može se dobiti utisak da su pojedine jedinice prelazile cestu i 13 juna popodne, pa čak i noću 13/14 juna. Međutim, to nije točno. Mnoge jedinice, kada su prešle cestu umorne i izgladnjele, ostale su odmarajući se na prostoriji s. Miljevine bez da su se javile svojim štabovima da su prešle. Pojedini bataljoni su po prelasku ceste zaspali u prvim kućama, po zaseocima sela Miljevine i Gornji Budanj.

Zato je 1 proleterskoj diviziji naređeno da se noću 14/15 juna prebaci sa 1 proleterskom, 3 krajiškom, 7 krajiškom, 6 istočno-bosanskom i Majevičkom brigadom na prostoriju sela Jabuka — Previla,[155] a 2 proleterska divizija da se sa 2 proleterskom, 2 dalmatinskom i 4 crnogorskom brigadom prebaci dalje na sjever, na prostoriju sela Mazlina — Modro Polje — Kozarevići.[156]

Sedma banijska divizija je ostavljena u zaštitnici na liniji k 765 (5 km sjeverno od sela Ocrkavlje) — s. Dabižević — s. Smajlov Do — s. Bratovčići — s. Gornji Budanj — Radoviš (k 714) kako bi prihvatila zaostale borce koji su izlazili iz Zelengore i eventuelno jedinice 3 divizije. Deseta hercegovačka brigada je upućena nazad u Hercegovinu u prostor gornjeg toka rijeke Neretve, a zatim u istočnu Hercegovinu, da bi se eventuelno našla kao pomoć jedinicama 3 udarne divizije koje će se probijati prema istočnoj Hercegovini. Noću 14/15 juna Her-

---

[155] Sela u prostoru između planine Jahorine i Drine.

[156] O ovom maršu prema Jahorini i stanju jedinica Udarne grupe poslije proboja načelnik štaba 6 istočno-bosanske brigade Rudi Petovar zapisao je ovo:

»Posljedice neprekidnog gladovanja i dugotrajnih napora osjećale su se tih dana. Teško, tromo i sporo se kretala brigadna kolona prema Previli. Ljudi, izmoreni i izgladnjeli, gledali su da svaku priliku iskoriste ne bi li nešto našli da utole glad. Iako su intendanti uspijevali da nabave prilične obroke, psihička glad je stalno rasla. Jelo se sve što se našlo: od zelenog luka, salate, tečnog pekmesa, do svinjskog mesa. Naravno da organizam nije mogao da izdrži ovakvu promjenu. Pojavile su se razne stomačne bolesti, što je još više iscrplo ionako iznurene ljude.

Drugu veliku teškoću pričinjavao je nedostatak sanitetskog materijala. Pod vrelim junskim suncem, rane kod većeg broja ranjenika su se inficirale. Iako neprevijani, nedovoljno liječeni, ranjenici su stoički podnosili bolove.

Neprijateljska avijacija je preko dana bila stalno nad glavama, izviđala, bombardovala i mitraljirala naše kolone i kolonice. Izvjestan broj boraca je malaksao, izostajao iza kolone i prijetila je opasnost da postanu plijen četničkih i ustaškomilicionarskih lešinara, koji su se počeli vrzmati i nastavljati svoj izdajnički posao. Partija je mobilisala sve svoje članove i ukazivala na potrebu da se izdrži još nekoliko dana. Najsvijesniji drugovi — članovi Partije, ostavljeni u zaštitnici — prikupljali su iznemogle borce, bodrili ih i tako ih spasavali.« — (Petovar, n. d. 209.)

cegovci su otišli preko Rogoj-Šume i planine Treskavice, u pravcu sela Bjelemić.

*

Dok se 369 divizija borila da zaustavi nadiranje glavnih snaga Udarne grupe prema cesti Donji Budanj — Jeleč, sve ostale njemačke i talijanske snage — nastavile su svoja dejstva u cilju zatvaranja obruča oko prostorije Piva — Sutjeska — Drina i sprovođenja metodičnog čišćenja svih onih terena koji su okupatorima na bilo koji način bili sumnjivi.

Uslijed velikog broja jedinica kojima su njemačko-talijanski okupatori raspolagali u operaciji »Schwarz«, bilo im je i omogućeno da realiziraju svoj plan metodičnog čišćenja terena, naročito onih prostora gdje su se jedinice Udarne grupe duže zadržavale i borile, kao što su prostorija u trokutu Durmitor — r. Tara — r. Piva i prostorija Vučevo — Maglić — srednji tok Sutjeske — Lučke i Vrbničke Kolibe. Od 8 do 11 juna njemačke, talijanske i bugarske trupe (1 brdska divizija i divizija »Ferrara«, 61 bugarska i 83 talijanski puk) vrlo pažljivo su pretresale prostoriju oko planine Durmitora i potoka Sušice, zatim kanjone Tare i Pive.

Preko svoje obaveštajne službe, služeći se prvenstveno četničkim elementima, zatim putem stalnog, sistematskog i prisilnog preslušavanja seljaka, saznali su da su na ovoj prostoriji ostavljeni ranjenici, posakrivani po šumama i pećinama. Zato su prema stanovništvu sjeverne Crne Gore primjenjivali drakonske mjere kažnjavanja, iste one i onakve kakve su primjenjivane na slobodnom teritoriju Hrvatske i Bosne — masovno strijeljanje, silovanje žena i iznakazivanje svojih žrtava, paljenje kuća i koliba po planinama i pljačkanje svega do čega se dođe. Ovaj inače vrlo siromašni kraj, gdje je stanovništvo živjelo isključivo od stočarstva, ostao je ovih dana potpuno bez stoke, jer su okupatorske jedinice zaplijenile i otjerale svu stoku na ispaši u planinama. Vršena su najokrutnija zločinstva, da bi se od svakog

čovjeka iščupala i saznala svaka tajna o sakrivanju ranjenika ili zaostalih bolesnih i iznemoglih partizana.

Zahvaljujući takvim mjerama Njemci su postepeno otkrivali jednu po jednu grupu teških ranjenika. Kada su otkrivene prve grupe sakrivenih ranjenika u kanjonu potoka Sušice, pretraživanje terena je nastavljeno još pedantnije i uz pomoć pasa, tako da su na koncu pronađeni svi teški ranjenici sa sanitetskim osobljem posakrivani na prostoriji Durmitora i rijeke Pive. I obezljuđena vojska — nije poštedjela nikoga! Samo slučajnost je spasila nekoliko ljudi koji su ostali kao živi svjedoci ove užasne tragedije. Na zvjerski način pobijeno je 10, 11 i 12 juna — oko 700 ranjenika — partizana i sanitetskog osoblja.

Iz događaja koji su se odigrali na desnoj obali Pive i u kanjonu Sutjeske, u toku 10 juna, Njemci su jasno vidjeli da su na prostoru između rijeka Pive i Sutjeske ostale još uvijek jake snage partizana. Ovog dana su zarobili na prijelazu preko Sutjeske divizijsku bolnicu 7 divizije s njenim užim obezbjeđenjem, bolničkim vodom. Iz bolnice je izdvojeno oko 50 ljudi, koji su preslušavani, a zatim su odvedeni u logor. Ostali, oko 200 ljudi, pobijeni su odmah još tu u kanjonu Sutjeske.

Na rijeci Sutjesci zarobljeno je i nekoliko grupica zaostalih bolesnih, ranjenih ili fizički iscrpenih boraca i iz drugih brigada Operativne grupe.[157] Preslušavajući tako velik broj zarobljenih ili uhapšenih ljudi, moglo se pouzdano utvrditi da su, i pored odlaska glavnih snaga partizana na sjever, na desnoj obali Sutjeske ostale još uvijek jake partizanske snage. Međutim, interesantno je da Njemci — prema dokumentima kojima raspolažemo — nisu ni približno točno utvrdili kakve su se snage probile, a kakve su ostale. 11 juna su znali da se Tito probio iz obruča ali manjim snagama, a da su veće snage ostale u obruču, istočno od Sutjeske.

---

[157] Borci koji su preboljeli pjegavi tifus-rekonvalescenti — uslijed vrlo slabe i neredovne prehrane, napornih marševa i stalne borbe, brzo su ispadali iz stroja. Fizički iscrpeni, padali su i ostajali iza svojih jedinica. Mnogi od njih su stradali, nešto zarobljeni, a većinom ubijeni odmah na mjestu.

I četiri kompletne okupatorske divizije — 118 lovačka, 7 SS, 1 brdska i divizija »Ferrara« pojačane sa dva puka i još nekim manjim jedinicama, zatvorile su 10 juna popodne obruč oko 3 divizije. Iza prve borbene linije nalazile su se jake rezerve raspoređene tako da mogu intervenirati u svim osnovnim pravcima, preko kojih bi se 3 udarna divizija, eventuelno, mogla probiti i izvući. Prvenstveno su dobro zatvoreni svi prelazi preko kanjona Pive i Sutjeske, sve planinske staze, koje vode sa platoa Vučeva na jug i jugoistok, a zatim su sa svih strana poduzimani ispadi jačim jedinicama prema Vučevu.

Kasno uveče 9 juna izišle su uz velike napore iz kanjona Pive na Vučevo posljednje jedinice 3 divizije i ešelon pokretnih ranjenika i izbjeglica.[158]

Za prelazak preko Pive i 3 divizija je bila primorana da izgradi most, jer je pješački, koji je izgradila 7 divizija, bio ponovo teško oštećen od avijacije i neupotrebljiv za ranjenike. Taj posao, a zatim vrlo spor prijelaz ranjenika, usporio je izlazak divizije na Vučevo.

Gdje su se nalazile 1 i 2 proleterska divizija i u kakvoj situaciji, kakav je raspored i jačina neprijatelja na prostoru Maglića, Volujaka i Sutjeske — štab 3 udarne divizije je poznavao samo u općim crtama. Šta se sve odigralo na Sutjesci, kako je prošla 7 divizija i kako je stigla u sastav Prve grupe (1 i 2 divizija) štab divizije nije znao. On je primio u toku 10, 11 i 12 juna informacije i sugestije od Vrhovnog štaba preko radioveza, da je glavnina grupe iscrpila sve svoje mogućnosti da im pruži pomoć; da je sutjeski mostobran razbijen i da su ga Njemci zauzeli; da se i glavnina snaga nalazi u vrlo kritičnoj situaciji, primorana da što prije iziđe iz Zelengore;

---

[158] Ustvari, ovo nije bio ešelon samo pokretnih ranjenika. Za divizijom su krenuli i takvi ranjenici koji su išli na štakama, sve ono što se na bilo koji način moglo kretati. Neki ranjenici, kad su se osjetili bez zaštite krenuli su za divizijom, iako su bili u stanju da prevale dva tri km dnevno. Na putu ili su umrli, ili su ih Njemci stigli i ubili. Nekolicina takvih, koji su se kretali na štakama teško ranjeni, poslije mnogih i mnogih peripetija, uspjeli su izmaći Njemcima i spasiti se.

da je dolina Sutjeske posjednuta jakim snagama neprijatelja i da štab 3 divizije ispita mogućnosti izlaska s Vučeva i na drugim pravcima, eventuelno na jug, ili preko planine Volujaka u pravcu Hercegovine; da divizija u proboju obruča treba da računa isključivo sa svojim snagama i da bude spremna na sve; da se izvuče iz obruča eventuelno po brigadama i manjim jedinicama samo da izbjegne katastrofu.

Dati nešto više informacija o općoj situaciji, ili još neke detaljnije sugestije, Vrhovni štab niti je mogao, niti bi to izmijenilo situaciju 3 divizije na Vučevu i Dragoš-Sedlu. Utvrditi točno namjere neprijatelja, odnosno da je on pokrenuo svoje četiri pješadijske divizije za hvatanje 3 divizije NOV, nije se objektivno moglo. Udarna grupa se borila u okruženju već gotovo mjesec dana izolirana od drugih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, pa je bila u nemogućnosti da sistematski prati pokrete neprijatelja u njegovoj pozadini. Moglo se očekivati da će veće snage okupatora nakon proboja fronta 369 divizije biti usmjerene tamo, a ne prema 3 diviziji.

Međutim, Njemci su imali na raspolaganju veliku masu vojske, kojom su išli i prema glavnini grupe i prema 3 diviziji. Poslije proboja fronta 369 divizije masa se nije ispoljila prema glavnini partizana samo zato što general Lüters nije na vrijeme pokrenuo sve trupe iz rezerve za pojačanje fronta 369 divizije. Samo uslijed kasne reakcije njemačkog komandovanja zakasnila su dejstva jakih njemačkih snaga i prema glavnim snagama grupe. Ona je prešla cestu Kalinovik — Foča u posljednji čas, jer su prema njoj već bili u pokretu 4 puk »Brandenburg«, preostala dva bataljona 724 puka 104 divizije, jedan zaostali bataljon 369 divizije (370 pt bataljon) i 202 tenkovski bataljon.

U toku 10 juna 3 divizija je ostala na prostoriji Vučeva odmarajući se i sređujući bolnički ešelon za pokret prema Sutjesci. Na osiguranjima prema neprijatelju u toku dana nije došlo do borbe. Dnevni pokret nije vršen, izgleda, uslijed velike aktivnosti avijacije i artiljerijske i minobacačke vatre s Maglića duž planinske staze Vučevo

— Mrkalj Klade — Dragoš Sedlo. Daljnji pokret u pravcu Sutjeske određen je za noć 10/11 juna.

Na zajedničkom sastanku štaba 3 divizije, delegata Vrhovnog štaba Milovana Đilasa i člana Vrhovnog štaba Ivana Milutinovića koji je održan na Vučevu, odlučeno je da divizija iziđe 11 juna uveče na desnu obalu Sutjeske južno od sela Tjentišta i da se probije u pravcu sela Vrbnice ili Lučkih Koliba, onim prostorom kud je otišla glavnina Udarne grupe. Proboj preko Sutjeske određen je da se izvede u toku noći 11/12 juna. Glavni zadatak — uspostavljanje mostobrana na Sutjesci, povjeren je 1 dalmatinskoj brigadi. Po uspostavi mostobrana, u toku noći 11/12 juna prebacile bi se glavne divizijske snage i bolnica. U cilju svestranijeg izviđanja prostora Sutjeske 1 dalmatinska brigada je krenula u pravcu Sutjeske 10 juna popodne.

Poslije tako velikog zakašnjenja u izlasku divizije iz Crne Gore, zadržati se još na Vučevu cijelu noć 9/10 juna i 10 juna do kasno u noć, nije pretstavljalo ni smjelost ni razumnost. Odluka da se u pravcu Sutjeske uputi samo 1 dalmatinska brigada, da izvidi Sutjesku i na rijeci obrazuje mostobran za prelaz ostalih divizijskih snaga i pokretnih ranjenika, a sa glavninom snaga (dvije brigade) da se ostane na Vučevu, daleko od Sutjeske skoro jedan dan marša — ne može se opravdati ni jednim vojnim pravilom.[159]

11 juna dopodne stigle su na Dragoš Sedlo 5 crnogorska i 3 sandžačka brigada sa štabom divizije, ešelonom

---

[159] Stežući obruč oko 3 divizije, Njemci su izbili 11 juna na sljedeće linije: na istoku su 1 brdska divizija i divizija »Ferrara« u potpunosti zatvorile Pivu, od sela Krstac do sastava sa Tarom. Neke snage su već bile i na lijevoj obali rijeke pretražujući kanjon Pive oko sela G. i D. Kruševo i Domska Luka.

7 SS divizija je izbila 11 juna glavninom snaga na liniju k 1549 — kolibe Prepeličje — k 1876 — kolibe Poljane — kolibe Plan — k 1943 — kolibe Prijevor — šuma Prijevor — Ploča (k 1407) — Brijeg (k877) — Sutjeska — Kazani (k 1034). Grupa »Gertler« (738 puk) je držala liniju k 900 — s. Krekovi — Košur — Borovno (k 819). 750 puk 118 lovačke divizije je izbio na liniji Kikalo (k 1342) — s. Ćurevo — Đurđevica (k 1062) (vidi skicu 16).

ranjenika i izbjeglim stanovništvom. U zaštitnici oko koliba Mrkalj-Klade ostavljen je jedan bataljon 5 crnogorske brigade, a na osiguranju desnog boka prema Borovnu (k 819) upućena je 3 sandžačka brigada. Oko Dragoš-Sedla kao rezerva nalazili su se tri bataljona 5 crnogorske brigade, jedan bataljon 1 dalmatinske i 3 bataljona 10 hercegovačke brigade, ukupno pet bataljona.[160]

1 dalmatinska brigada je sišla 11 juna popodne na desnu obalu Sutjeske, 1—2 km južno od sela Tjentišta, istom onom stazom kojom su ranije sišle i sve druge jedinice Udarne grupe. Bataljoni su se zadržali u šumi ispred rijeke izviđajući teren ispred sebe i čekajući u borbenom rasporedu veče za prelazak na desnu obalu. Svaki bataljon je bio na svom pravcu napada gdje je tražio i najbolje mogućnosti za prijelaz. Izviđanjem je uočeno prisustvo jakih snaga Njemaca, koje su se kretale niz kanjon rijeke od Suhe prema Tjentištu. Predveče, jedna manja njemačka kolona sa psima, patrolirajući kanjonom Sutjeske, kada je naišla u visinu borbenog rasporeda brigade, vjerojatno povučena psima, prešla je sa lijeve na desnu obalu rijeke i pošla u pravcu lijevokrilnog — 1 bataljona 1 dalmatinske brigade, koji je, kao i ostali bataljoni, čekao vrijeme i naređenje za opći prelazak preko Sutjeske. Međutim, čim su ušli u šumu i naišli na prvog partizana, Njemci su otvorili vatru.

Videći da je prisustvo brigade na Sutjesci otkriveno i da nema više šta da čeka, komandant 1 dalmatinske brigade je naredio svim bataljonima da razbiju neprijatelja i prelaze preko vode na lijevu obalu. O svojoj odluci izvjestio je odmah i štab divizije na Dragoš-Sedlu. Lijevokrilni bataljon, koji je primio vatru od neprijatelja, malo se pokolebao, ali je glavnina brigade zagazila u vodu krećući se odlučno prema Njemcima, pa je povukla odmah za sobom i njega. U naletu brigada je brzo slomila otpor neprijatelja i, goneći razbijene dijelove, prešla

[160] 1 dalmatinska brigada je izišla na Sutjesku sa svoja tri bataljona i jednim bataljonom 5 crnogorske brigade. 3 bataljon 10 hercegovačke brigade (Mostarski bataljon) ostao je zbog nekih zadataka u Crnoj Gori, pa je priključen 3 diviziji i tako ostao izvan svoje brigade.

odmah za njima preko vode. Dva desnokrilna bataljona pošla su niz Sutjesku u pravcu sela Tjentišta, a dva lijevokrilna, pošla su iz kanjona pravo na brdo u pravcu Pleća (k 1349). Desnokrilni bataljoni (jedan dalmatinski i jedan crnogorski), ulazeći u Tjentište, naišli su na dijelove 738 puka (grupe »Gertler«) razmještene po šatorima i brzo ih napali i razbili. Ali, sada se dogodilo ono protiv čega se tih dana bilo vrlo teško ili nemogućno boriti. Pregladnjela vojska, zadovoljna svojim prvim uspjesima i ubjeđena da je svojim uspjehom otvorila put preko Sutjeske, umjesto da goni potučene Njemce, razvukla se po njemačkim šatorima tražeći hranu i iskliznula komandama bataljona iz ruku. I ono što se sat ranije dogodilo Njemcima, sada se dogodilo partizanima. Pod zaštitom mraka Njemci su se prikupili i pošli u protivnapad da povrate Tjentište. Uz jaku podršku artiljerijske vatre[161] razbili su oba bataljona 1 dalmatinske brigade i bacili ih iz sela u kanjon Sutjeske. Pretrpivši vrlo velike gubitke, bataljoni su se prikupili u šumi, južno od Tjentišta i, vjerojatno smatrajući da je u Sutjesci sve izgubljeno, krenuli su kroz šumu, svaki zasebno, probijajući se u pravcu Vrbničkih Koliba.

Dva lijevokrilna bataljona 1 dalmatinske brigade izišla su noću na vrh kanjona i oko Pleća (k 1349) naišla na neprijatelja, ali se nisu upuštali u borbu. Ispitujući oprezno neprijateljski raspored ispred sebe, ovi bataljoni su se 12 juna u svitanje provukli kroz neprijateljski front bez borbe i otišli u pravcu Vrbničkih Koliba.

Ujutro 12 juna štab 1 dalmatinske brigade poslao je izvještaj štabu 3 divizije o situaciji u Sutjesci i sa jednom većom grupom boraca otišao također za svojim bataljonima na zapad, povlačeći se kroz neprijateljski front.

Teško je točno utvrditi kakvo naređenje je dobio štab 1 dalmatinske brigade od štaba 3 divizije i kako se uopće zamišljalo obrazovanje mostobrana na Sutjesci jednom

---

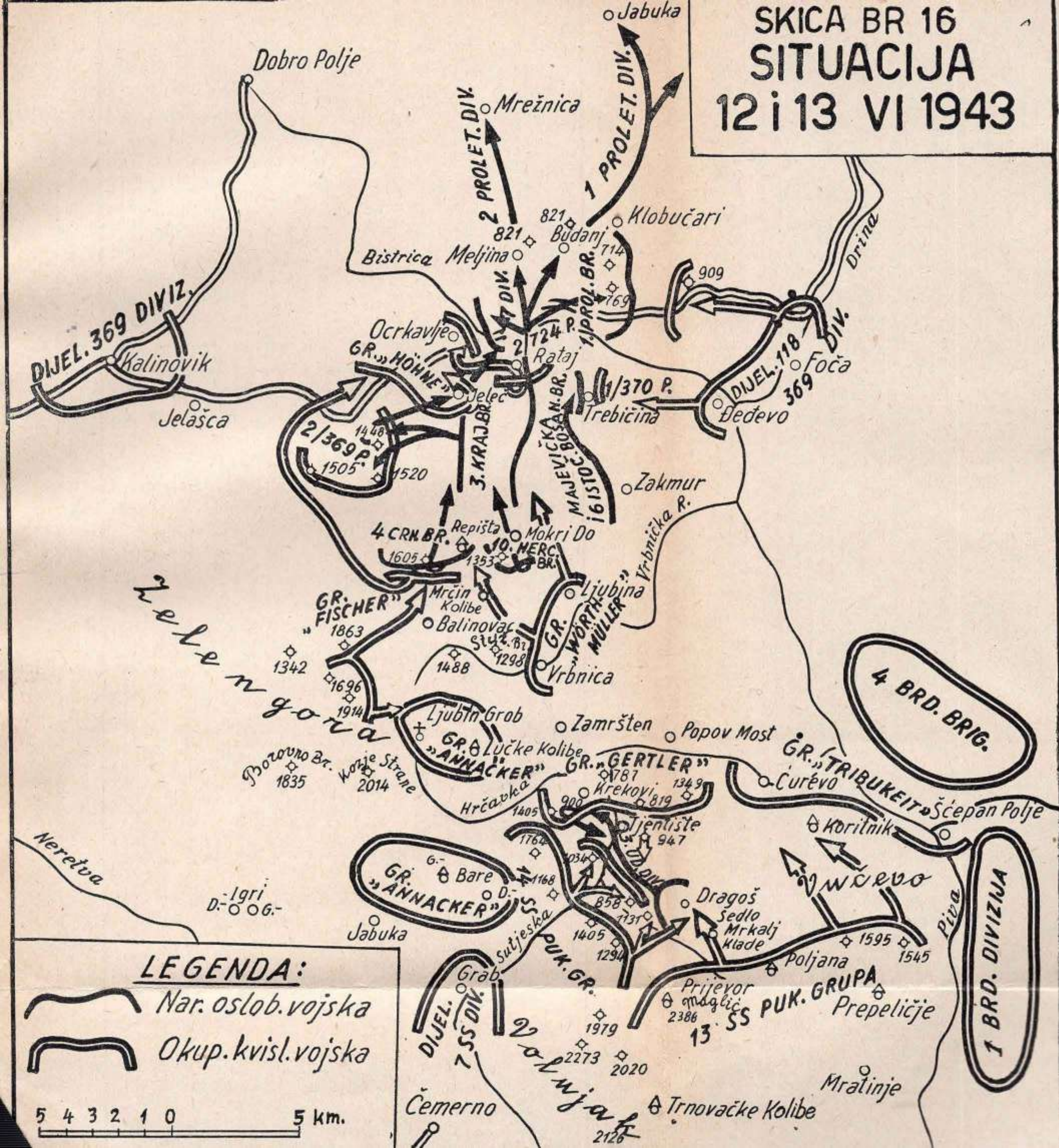
[161] Još za vrijeme borbi oko Košura, Borovna i Tjentišta Njemci su reperisali sve staze i kote oko s. Tjentišta tako da su uvijek imali stalno spremljene elemente za artiljerijsko gađanje i po noći.

brigadom i, sljedstveno tome, kakva konkretna naređenja su dobili pojedini bataljoni, jer se preživjeli učesnici ove drame ne slažu u svojim izjavama i sjećanjima. Može se samo sa sigurnošću reći da je plan 3 divizije da se samo 1 dalmatinskom brigadom organizira mostobran na Sutjesci, tamo gdje su se već nedeljama odvijale teške borbe i gdje je linija neprijateljskog obruča bila posjednuta vrlo jakim snagama — bio velika iluzija. Preko Sutjeske se moglo *eventuelno prijeći* ili onako kako su prešla dva lijevokrilna bataljona 1 dalmatinske brigade, t. j. ne ulaziti u borbu dok se ne iscrpe sve mogućnosti za prolaz kroz neprijateljski front bez borbe, ili nasilno, a to onda znači izići na Sutjesku jednovremeno sa sve tri brigade i dejstvom preko jednog pravca izići iz kritične zone što pre! Drugih mogućnosti nije bilo! Međutim, u organizaciji i izvođenju proboja neprijateljskog fronta na Sutjesci Operativni štab Druge grupe nije radio u duhu ni jednog ni drugog pravila. Pokušaj uspostavljanja mostobrana na Sutjesci propao je odmah u početku, a zajedno s njim 3 divizija je ostala i bez jedne brigade.[162] I kola su pošla nezaustavljivo niz brdo! Iza sloma 1 dalmatinske brigade na Sutjesci ređali su se u toku 12 juna događaji sve gori jedan od drugog.

3 udarna divizija je bila tako opkoljena da su je Njemci, držeći sve dominantne kote, vrlo lijepo pratili sa cijelog odsjeka fronta 7 SS divizije (vidi skicu 16). Svaki njen pokret u toku 11 juna bio je osmotren i za 12 jun Njemci su pojačali front grupe »Gertler« sa 2 bataljonom 738 puka koji su prebacili iz rejona Kozje Strane — Lučke Kolibe u dolinu Sutjeske, tako da je grupa »Gertler« u rejonu Ozren (k 1405) — Krekovi — Tjentište — Borovno — Kikalo imala 12 jula četiri pješadijska bataljona. Južno od nje, duž linije Kazani (k 1034) — Sutjeska — Brijeg (k 877) — Ploča (k 1407) — šuma Prijevor — Maglić nalazila su se oko četiri bataljona 7 SS divizije. Za 12 jun

---

[162] Odlazak svih bataljona 1 dalmatinske brigade, nekog ranije, a nekog kasnije, već prema tome gdje se koji našao i u kakvoj situaciji u toku noći 11/12 juna u pravcu Vrbničkih Koliba, rezultat je jedne orijentacione direktive, koju je dao štab 1 dalmatinske brigade pred prelazak Sutjeske.

SKICA BR 16
SITUACIJA
12 i 13 VI 1943
Jabuka
Dobro Polje
Mrežnica
2 PROLET. DIV.
1 PROLET. DIV.
821
Budanj
Klobučari
Meljina
Bistrica
714
769
909
Drina
DIJEL. 369 DIVIZ.
Kalinovik
Jelašca
Ocrkavlje
GR. „HÖHNE"
7 DIV.
2
724 P.
1. PROL. BR.
Rataj
Jelec
1/370 P.
Trebičina
Foča
DIJEL. 118 DIV.
369
Đeđevo
2/369 P.
1448
1505
1520
3. KRAJ. BR.
MAJEVIČKA N. BR.
i 6 ISTOČ. BOSAN.
Zakmur
Vrbnička R.
4 CRN. BR.
Repišta
Mokri Do
10. HERC. BR.
1605
1353
Ljubina
Mrčin Kolibe
GR. „FISCHER"
GR. „WÖRTH-MÜLLER"
Balinovac
1863
Stuž. Br.
1298
1342
1488
Vrbnica
1696
1914
Zelengora
Ljubin Grob
Zamršten
Popov Most
GR. „ANNACKER"
Lučke Kolibe
GR. „GERTLER"
GR. „TRIBUKEIT"
Ćurevo
Šćepan Polje
4 BRD. BRIG.
Borovno Br.
1835
Kozje Strane
2014
Hrčavka
1787
Krekovi
1349
819
900
1405
Tjentište
947
Koritnik
1764
3. DIV.
Neretva
GR. „ANNACKER"
Bare
1168
1034
Vučevo
Igri
D.- G.-
D.-
SS
Dragoš Sedlo
858
1131
Mrkalj Klade
Jabuka
Sutjeska
1405
1294
PUK. GR.
1595
1545
Piva
Poljana
1 BRD. DIVIZIJA
Grab
SS PUK. GRUPA
Prijevor
Maglić
2386
13
Prepeličje
DIJEL. 7 SS DIV.
1979
2273
2020
Volujak
Mratinje
Trnovačke Kolibe
2126
Čemerno
LEGENDA:
Nar. oslob. vojska
Okup. kvisl. vojska
5 4 3 2 1 0 5 km.

Njemci su predvidjeli da napadnu 3 diviziju oko Dragoš-Sedla i da je unište. Jednu kolonu iz SS divizije prebacili su iz Suhe u kanjon Perućice da 12 ujutro zauzmu kotu 858; paralelno s njom druga SS kolona je trebala da iz šume Prijevor zauzme k 1131 i da nastupajući dalje kroz šumu izbije na Dragoš Sedlo. Sa jugoistoka su upućene tri paralelne kolone u pravcu koliba Mrkalj Klade — jedna iz pravca koliba Poljane, druga iz pravca koliba Plan i treća iz pravca k 1943. Sa sjevera su dvije kolone grupe »Gertler« pošle također u pravcu Dragoš-Sedla, jedna pravcem Tjentište — Ravno Borje — Dragoš Sedlo i druga pravcem Borovno — k 947 — Vis (k 1712). U pozadinu divizije, na Vučevo, izbila je također jedna kolona 7 SS divizije.

Na lijevoj obali Sutjeske njemačke jedinice su poduzele opsežne mjere utvrđivanja svojih položaja, prvenstveno na planinskim stazama, prolazima i kotama, kako bi organizirano dočekali partizane na izlasku iz kanjona Sutjeske.

Perspektive 3 divizije za proboj iz obruča bile su potpuno bezizgledne. 12 juna se više nije moglo organizirano kretati ni naprijed ni nazad. Na svim stranama neprijatelj je bio daleko jači i u akciji, napadajući diviziju iz svih pravaca.

Najprije je došlo do ogorčene borbe oko Mrkalj-Klada, kod zaštitnice, u kojoj su dva bataljona 5 crnogorske brigade teško izdržala napade Njemaca. Onda je došlo do borbe na pravcu Sutjeska — Dragoš Sedlo. Uspješno je odbačena i ova njemačka kolona, pa se dobivao utisak da je možda neprijatelj u dolini Sutjeske s najslabijim snagama. Dublje izviđanje preko Sutjeske nije vršeno niti je to bilo mogućno.

Paralelno s borbama na osiguranjima, vršene su pripreme jedinica i bolnice za pokret. Poslije duge diskusije o raznim pravcima i mogućnostima izlaska iz okruženja, stalo se ponovno na stanovište da se ide prema Sutjesci za 1 dalmatinskom brigadom u pravcu glavnih snaga Udarne grupe.

Kao glavna snaga za proboj preko Sutjeske određena je 5 crnogorska proleterska brigada, pojačana jednim

bataljonom 3 sandžačke. Njen zadatak je bio da forsira Sutjesku odmah s večeri i iskoristi noć za forsiranje proboja u pravcu zapada.

Ali za vrijeme priprema jedinica i bolnice za pokret i kada je glavnina snaga krenula s Dragoš-Sedla prema Sutjesci, njemačka kolona koja je nadirala od Borovna razbila je bočno obezbjeđenje 3 sandžačke brigade oko kote 947 i produžila preko k 947 prema Dragoš-Sedlu ususret 5 crnogorskoj brigadi koja je pošla na Sutjesku. Nije preostajalo drugo nego obračunati se i s ovom kolonom, a zatim produžiti na Sutjesku. U protivnapad su upućena dva bataljona 5 crnogorske brigade, koji su svoj zadatak dobro izvršili. Razbili su Njemce na juriš, proganjajući ih kroz šumu nazad prema Borovnu. Ali u tom gonjenju razbili su i sami sebe. Čete su se razvukle po šumi, gdje ih je zatekao mrak,pa je izgubljeno jako mnogo vremena, dok su se skupile i vratile na mjesto prikupljanja za pokret na Sutjesku. Dok se 5 brigada ponovno prikupila i sišla na lijevu obalu Sutjeske, noć je prošla i dan ju je zatekao pred rijekom. Već sama ta činjenica bila je katastrofalna. Umjesto da je prebacivanje preko Sutjeske počelo 12 juna naveče, počelo je 13 juna ujutro.

5 brigada je sišla na Sutjesku i njeni prvi bataljoni prebacili su se u svitanje preko vode, ali na neprijatelja nisu nigdje naišli! Kanjon Sutjeske, južno od Tjentišta, bio je prazan! I brigada je krenula dalje u Tjentište. Odmah iza nje u razmaku 1—2 kilometra nastupila je 3 sandžačka brigada, a zatim bolnica i izbjeglice.

Pod teškom impresijom opće situacije, u strahu da će ostati iza jedinica, u očekivanju da će borba u Sutjesci planuti svaki čas, ranjenici i izbjeglice su upadali u kolone nekih bataljona, nastojeći da što prije pređu preko vode i dokopaju se lijeve obale rijeke jer su smatrali da je najvažnije prijeći preko vode i ići sa jedinicama — pa su kočili i pokret i prebacivanje pojedinih bataljona.

Krećući se oprezno niz Sutjesku, tri bataljona 5 crnogorske brigade su ušla i u Tjentište — ali opet bez kontakta s neprijateljem! Iz Tjentišta se brigada razvila u dvije kolone, desnu — jačine tri bataljona, koja je pošla

iz Tjentišta kroz šumu u pravcu k 900, odmah južno ispod sela Krekovi, da bi izbila na Ozren (k 1405) i u potok Hrčavku, južno od Milinklade, i lijevu, jačine dva bataljona koja je pošla kroz Usovički Potok, da bi izbila na Hrčavku kroz prostor između Pleća i kote Ozren. Za ovom kolonom nastupila je i 3 sandžačka brigada. Bolnički ešelon je zadržan oko prijelaza, da bi mu se oslobodio prostor za pokret. U zaštitnici na Sutjesci izgleda da je ostao 3 bataljon 10 hercegovačke brigade.

U pokretu iz s. Tjentišta prema koti 900, izlazeći iz šume na jedan mali proplanak ispred same kote, desna kolona 5 brigade primila je iznenadno s male daljine ubitačnu vatru iz rovova. Na glas komandanta divizije Save Kovačevića bataljoni su odmah iz pokreta prešli na juriš, ali su odbijeni. Nakon sukoba desne kolone ispod kote 900, planula je borba i u Usovičkom Potoku, kod lijeve kolone. I ona je prešla na juriš, ali je isto bila odbijena. Razvila se krvava borba na bliskom odstojanju. Kako je koja jedinica 3 sandžačke brigade pristizala iza ovih kolona ubacivana je u borbu. Međutim, snažna neprijateljska vatra koja je u samom početku dočekala kolone partizana koje su nastupale i na vrlo nepogodnom terenu, ukočilo je širenje fronta i manevriranje krilima, i već u prvim jurišima pokosila je prve redove boraca prikivajući ostale za zemlju. U prvim jurišima poginuo je i komandant divizije Sava Kovačević. Smrt proslavljenog revolucionara i legendarnog partizanskog komandanta pronijela se brzo kroz jedinice i ostavila je porazan utisak na borce.

Na odstojanju od 50 do 150 metara borba je trajala do 11 sati. Tada je 118 lovačka divizija intervenirala novim snagama, koje su stigle od Popovog Mosta, dejstvujući uz desnu i lijevu obalu Sutjeske, obuhvativši diviziju i bolnicu jakom vatrom s desnog boka i iz pozadine. U toj situaciji štab divizije je naredio da se snage divizije rokiraju ulijevo prema Usovičkom Potoku, ne bi li se kroz šumu lakše izvršio proboj. Ali kad su jedinice pokrenute ulijevo, pritisnute snažnom vatrom s fronta i desnog boka, koja se sve više širila u pozadinu, organizirani otpor je počeo brzo da popušta. Nakon pola sata divizija je bila

razbijena i masakrirana. Negdje oko 13.00 sati istu sudbinu je doživjela i bolnica. Njemačke jedinice su se bacile na nju strijeljajući na licu mjesta sve što nije bilo u stanju da se dobro kreće. Izvršavajući još jedan čudovištan zločin, Njemci su u kanjonu Sutjeske pobili 13 i 14 juna preko 900 ranjenika i bolesnika, a zarobili preko 1.000 ljudi što boraca, ranjenika ili izbjeglica.[163] Jedan dio ranjenika i bolesnika, mnogo manji, uspio se izvući iz Sutjeske probijajući se kroz šumu sa pojedinim grupama partizana ili nazad u Crnu Goru, ili u istočnu Bosnu, ili u Hercegovinu.

Poslije sloma u Sutjesci preživjeli borci i rukovodioci 3 divizije probijali su se po grupama od 10 do 50 boraca u četiri pravca — jedni prema cesti Kalinovik — Foča, drugi prema Hercegovini, treći nazad prema Crnoj Gori, a četvrti prema Sandžaku. Oko 1 jula došlo je u sastav Udarne grupe u istočnoj Bosni od 1 dalmatinske brigade oko 200—250 boraca sa štabom brigade, od 5 crnogorske brigade oko 150 boraca s političkim komesarom brigade i oko 60 boraca iz 3 sandžačke brigade. U Crnoj Gori prikupilo se oko 200 boraca i rukovodilaca iz 5 crnogorske i bolnice, a u Sandžaku se prikupilo do 100 boraca i rukovodilaca 3 sandžačke brigade. U Hercegovinu su izbili najprije 3 bataljona 10 hercegovačke brigade, a kroz nekoliko dana i jedan bataljon 1 dalmatinske brigade, svaki jačine oko 100—130 boraca. Iz doline Sutjeske i Zelengore izišlo je od 3 udarne divizije oko 1.000 boraca i rukovodilaca, po prilici nešto manje od jedne trećine njenog sastava. Od bolnice se uspio spasiti tek mali dio ranjenih boraca.

14 juna su 369 pješadijski puk 369 divizije i dijelovi 118 lovačke divizije počeli jakim i sistematskim pritiskom na zaštitnicu Udarne grupe — 7 banijsku diviziju, u cilju da oslobode cestu Kalinovik — Foča, i da — kako

---

[163] Njemci su zabilježili da su zarobili 1.420 ljudi, što je vrlo vjerojatno i točno. Zarobljeni ranjenici, izbjeglice i nešto partizana prebačeni su u logore u Zenici, Sarajevu i Zemunu, a zatim koji su tu preživjeli otjerani su u Norvešku i Njemačku. Nekolicina ljudi preživjela je sve te patnje i vratila se po završetku rata iz Njemačke i Norveške u domovinu.

sami Njemci kažu — »... prisile partizane, koji odstupaju na sjever, na borbu i da ih se tuče sjeverno od ceste.« U toku dana 14 juna i 15 juna do podne vođena je žestoka borba duž cijelog fronta, u kojoj su Njemci uspjeli da oslobode cestu i potisnu brigade 7 banijske divizije nešto na sjever do linije Budanjski Vrh (k 821) — Gradina (k 821) — p. Rijeka — s. Mrežica.

15 juna poslije podne obje strane su prekinule borbeni kontakt i žurno se izgubile sa bojišta; 7 banijska divizija se po naređenju Vrhovnog štaba povukla na sjever u pravcu Jahorine na prostoriju sela Mazlina i Jabuka, a 369 pješadijski puk je otišao u pravcu Kalinovika. Dijelovi 118 lovačke divizije su se isto povukli u pravcu Foče.

Što se dogodilo?

Jaki napadi Njemaca sa ceste Kalinovik — Foča na zaštitnicu Udarne grupe, ponovno intenzivno vazduhoplovno izviđanje i bombardiranje jedinica, zatim velika blizina njemačkih divizija koje su se, uslijed završetka ofanzive, mogle brzo povući iz Sutjeske, Maglića i Zelengore i poći u potjeru za Udarnom grupom, bile su činjenice koje su 14 juna privukle veliku pažnju Vrhovnog štaba. Činjenice koje su upozoravale da položaj Udarne grupe u širem prostoru Jahorine može postati ponovo osjetljiv, jer sve opasnosti od većih neprijateljskih napada još nisu bile prevaziđene. Oko Jahorine se nalaze dobre komunikacije, koje Njemcima mogu poslužiti za brzo prebacivanje svojih trupa na sve pravce koji vode prema Udarnoj grupi. Na cesti Kalinovik — Foča već se nalazila 369 divizija sa svojim pojačanjima, a ispred Udarne grupe nalazila se željeznička pruga Sarajevo — Višegrad, jedina željeznička veza između Bosne i Srbije, dakle, vrlo osjetljiva saobraćajnica koju će Njemci sigurno imati pod stalnom kontrolom.

Izlaganje ponovo napadu jakih snaga okupatora i izdajnika sada, kada je Udarna grupa izišla iz jedne teške ofanzive sa vrlo velikim gubicima, sa premorenim ljudstvom, Vrhovni štab je odlučio da svakako izbjegne i ostavi glavne njemačke snage iza sebe. Svim divizijama je naređeno da krenu na sjever i što prije pređu željezničku prugu Sarajevo — Višegrad. Da bi izbjegle stalno

praćenje njemačke avijacije, jedinicama su izdata stroga naređenja da noću maršuju, a danju da se odmaraju po šumama.

Ali i Njemci su osjetili 14 juna da će partizani otići dalje na sjever, u istočnu Bosnu i da će posebno ugroziti željezničku prugu. Zato je 15 juna general Lüters izdao naređenje 369 i 118 lovačkoj diviziji, puku »Brandenburg« 14 tenkovskoj četi i 3 četi 202 tenkovskog bataljona, da zauzmu novi borbeni raspored duž ceste Kalinovik — Trnovo, Pale — Stambolčić — Podgrab — Prača — Renovica — Osječani — Goražde — Ustikolina u cilju potjere za partizanima i da se partizani tuku južno od željezničke pruge Pale — Podgrab — Renovica. Zato je 369 puk i napustio borbu sa 7 banijskom divizijom i 15 juna po podne kamionima i usiljenim maršem prebacivao se preko Kalinovika i Trnova u pravcu sjevera na željezničku prugu Sarajevo — Renovica. 369 puk, ojačan još 369 izviđačkim bataljonom, 2 bataljonom »Brandenburg«, 369 protivtenkovskim bataljonom, 3 četom tenkova i sa dva oklopna vlaka, posjeo je položaje u vidu zasjeda, naročito na odsjeku Podgrab — Sjetlina, na kotama južno od željezničke pruge s. Pale — s. Stambolčić — s. Podgrab — s. Prača. Grupa »Ritzman« (1/370 p., 370 protivtenkovski bataljon 3/370 i dijelovi 12 tenkovske čete) zaposjela je cestu sjeverno od Kalinovika, od sela Šivolje, preko s. Trnovo do sela Jablanice, odakle je izviđala na sjeveroistok u pravcu Jahorine. Dvije borbene grupe 118 lovačke divizije — »Annacker« i »Tribukeit« — postavljene su: prva, duž ceste Renovica — Osječani, a druga duž linije Ustikolina — Stolac (k 1519).

Ali njemačke mjere više nisu mogle dati nekog ozbiljnijeg rezultata. Udarna grupa je marševala na sjever u pravcu željezničke pruge i planine Romanije, svake noći, odmičući sve dalje. U noćima 18/19 i 19/20 juna 1943, napadajući željezničku prugu paralelno na četiri osnovna pravca, i mjestimično uz vrlo jake borbe kao na pravcu Podgrad i Stambolčić, jedinice Udarne grupe su uspješno prešle i preko ove kritične linije. Operacije i bojevi u okviru Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive bile su u potpunosti završene.

III

ZAKLJUČAK

Peta ofanziva se završila 14 juna 1943 godine. I komandant njemačkih oružanih snaga u Hrvatskoj general-potpukovnik Lüters, koji je rukovodio okupatorsko-kvislinškim trupama u operaciji »Schwarz«, zabilježio je također u svoj »Izvještaj o borbi i iskustvima u poduhvatu »Schwarz« — da je operacija »Schwarz« ... bila završena 14 juna.«

Završetak, posebno rezultat ove dramatične bitke, bio je predmet pomne analize i zaključaka i jedne i druge zaraćene strane. Obje strane se slažu da su se partizani probili iz njemačko-talijanskog okruženja i da su otišli u pravcu istočne Bosne,[164] ali se u pogledu krajnjih rezultata

---

[164] U dnevni izvještaj Komande njemačkih trupa u Hrvatskoj o izvođenju operacije »Schwarz« zabilježeno je 16 juna sljedeće:

»Operacije »Schwarz« su završene. Grupa 369 pješadijske divizije *nastavlja progon neprijatelja, koji se povlači prema sjeveru. Neprijatelj je uspio da se probije prema sjeveru,* ali je bio napadnut bočno od 369 divizije, u saradnji sa avijacijom koja je vršila akciju niskog leta...« (Podvukao Đ. K.)

O završetku operacije »Schwarz« general-pukovnik Löhr, komandant njemačkih snaga na Jugoistoku — napisao je sljedeće:

»Naše trupe su pretrpjele od neprijatelja i napora osjetne gubitke. Pre svega 118 lovačka divizija. Ukoliko se sećam broj mrtvih iznosio je 3500 ne računajući one koji su docnije u bolnicama umrli. Trupe se nisu mogle dalje upotrebljavati bez

operacija — ne slažu. General-potpukovnik Lüters piše da se kao rezultat operacije »Schwarz« može smatrati da su — Titove snage, koje su se nalazile na crnogorsko-hercegovačkom prostoru — razbijene; da će ponovo stvaranje snaga — vjerojatno je mislio onakvih kakve su bile snage Udarne grupe prije ofanzive u Crnoj Gori — zahtjevati duže vrijeme; da je Tito pretrpio jak gubitak prestiža, koji će nastojati da prevaziđe — propagandom i pokušajem da sa terena Hrvatske i Slovenije stvori jake komunističke snage spremne za nove velike borbe.

Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Josip Broz-Tito, koji je rukovodio Udarnom grupom u ovoj velikoj borbi, dao je također po završetku ofanzive svoje mišljenje i svoju ocjenu njenih rezultata. On kaže:

Peta neprijateljska ofanziva protiv naših jedinica u Crnoj Gori i Sandžaku bila je pripremana mnogo pametnije,[165] *u dalekoj pozadini, potpunim strateškim opkoljavanjem s ciljem kasnijeg taktičkog stezanja obruča oko naših jedinica u Crnoj Gori. Takvo strategijsko opkoljavanje odmah u početku urodilo je tim uspjehom za neprijatelja što nam je bio osujećen naš plan za dalje ofanzivne operacije prema Metohiji i Kosovu, i prisililo nas da primimo odbrambene bojeve na vrlo nepovoljnom terenu za nas...*

... Tri neprijateljska obruča, na rijeci Sutjesci, na drumu Foča — Kalinovik i željezničkoj pruzi Sarajevo — Višegrad bila su probijena, a neprijateljski plan o potpunom uništenju naše herojske Udarne grupe propao je.

...

Besprimjerno herojstvo naših boraca i snalažljivost našeg komandnog kadra savladali su skoro nemoguće zapreke. Peta neprijateljska ofanziva i njen krah digao je

---

obnove i privođenja rezervi. Pored toga one bi se morale ponovo pregrupisati za novi poduhvat protiv partizana. Stanje u Grčkoj je zahtjevalo imperativno da se trupe pošalju tamo OKW se stoga odlučila da prilike na Balkanu uredi na novoj osnovi. Ona je naredila hitno odašiljanje 1 alpinske divizije, 104 i 107 lovačke divizije u Grčku...« (Arhiv VII JNA).

[165] Vrhovni komandant je upoređuje sa Četvrtom ofanzivom.

pred čitavim svijetom ugled naše slavne Narodnooslobodilačke vojske na visok stepen. Borci, komandiri, komandanti i politički komesari Prve, Druge, Treće i Sedme divizije ispunili su sjajno svoju dužnost prema narodu i pokazali sve one osobine koje moraju da posjeduju vojnici i komandni kadar Narodnooslobodilačke vojske. Moje priznanje i zahvalnost borcima, komandirima, komandantima i politkomesarima Prve, Druge, Treće i Sedme divizije i Prve majevičke i Šeste bosanske brigade. [166]

Slava palim herojima u toj velikoj i slavnoj borbi!

Historija je pokazala da je pobjeda bila na strani Tita i Udarne grupe, a da je Lüters-ova ocjena rezultata Pete ofanzive pokrivena plaštom propagande, plaštom koji je trebao da sakrije istinu, da četiri i po njemačke i tri i po talijanske divizije nisu uspjele da poslije jednomjesečnog hrvanja u operativnom okruženju savladaju četiri divizije Narodnooslobodilačke vojske.

Tito i Udarna grupa Vrhovnog štaba su pokazali već poslije 20 juna da im nije bila potrebna ni propaganda ni novo prikupljanje vojnih snaga iz Hrvatske i Slovenije za nove veće operacije i bojeve protiv Njemaca na teritoriju Bosne i Hercegovine. Za mjesec dana svoje protivofanzive kroz istočnu Bosnu, Udarna grupa je ubjedljivo pokazala Njemcima da nije razbijena, nego da je izišla iz Pete ofanzive sa ogromnom moralno-političkom i materijalnom snagom, jer je u vremenu od 20 juna do 1 avgusta 1943 zauzela utvrđene neprijateljske garnizone i gradove kao što su Vlasenica, Han Pijesak, Kladanj, Olovo, Srebrenica i Zvornik, stvarajući novi veliki slobodni teritorij u istočnoj Bosni, koji njemačko-kvislinška vojska kraj svih napora više nije uspjela razbiti.

Njemački fašistički saveznik — italijanska vojska, odnosno njene najviše komande u Crnoj Gori i Hercegovini, ili su prepričale ono što su njemačke komande i generali rekli o operaciji »Schwarz«, ili su tome dodali nešto svoga, što je bilo naduvano, smušeno i neozbiljno, točno onako kako su talijanske komande i talijanski generali gledali na svoje učestvovanje u ovoj velikoj

---

[166] Tito, *Peta ofanziva,* Zbornik II, 279, 281 s.

bitki[167] i kako su u njoj učestvovali. Svoj inferiorni položaj u ovoj ofanzivi nadoknađivali su velikim ocjenama i zaključcima, onako kako to dolikuje onima koji imaju velike koncepcije, a u životu ništa ozbiljnog ne mogu učiniti!

Po završetku ofanzive Komanda njemačkih snaga na Jugoistoku je izvršila novi raspored svojih trupa. 1 brdska i 104 lovačka divizija upućene su u Grčku za pojačanje njemačko-talijanskog fronta u slučaju invazije savezničkih trupa. 7 SS divizija je povučena na prostoriju Stolac — Gacko — Nevesinje — Mostar — Konjic; 118 lovačka divizija je otišla u Crnu Goru, a 369 divizija u istočnu i centralnu Bosnu. 4 domobranska brdska brigada je ostala na prostoriji Foča — Goražde. Za pojačanje okupatorsko-kvislinških snaga u istočnoj Bosni upućen je iz Srbije na prostoriju Rogatice 63 bugarski puk.

Talijanske trupe u Crnoj Gori i Sandžaku ostale su u starom rasporedu, nastojeći da uz pomoć četnika ponovo uspostave svoju vlast i kontrolu nad sjevernim dijelom Crne Gore. Zajedno s četnicima poduzimale su stalne napade na jedinice 3 divizije, koje su se prikupljale i reorganizirale na terenu Sandžaka, Crne Gore i istočne Hercegovine. Odnos okupatora, i Njemaca i Talijana, prema četnicima Draže Mihailovića postao je sada ponovo jedinstven i pozitivan. Ponovo su se prikupljale i naoružavale četničke jedinice u cijeloj zemlji, ali se četništvo kao vojna snaga više nije moglo afirmirati. Bez svestrane podrške okupatorskih jedinica oni se više nisu mogli samostalno upotrebljavati u akcijama protiv Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

---

[167] Komanda talijanskih trupa u Crnoj Gori dala je 17 juna izvještaj koji počinje: »Završen je operativni ciklus protiv Titovih partizanskih formacija koje su pokušale da iz Hrvatske[!] preko Crne Gore pređu u Albaniju[!], a koji je počeo 14 maja herojskim otporom u oblasti Pipera 383-eg pješadij. puka naknadno pojačanog dana 16 maja 127 pješ. pukom divizije »Firence«... itd. Ocjena da su se Titove partizanske formacije iz Hrvatske trebale prebaciti u Albaniju, i da je 383 puk pružio herojski otpor u oblasti Pipera — neozbiljne su za svaki komentar!

Njemačka ofanzivna operacija »Schwarz«, odnosno Peta ofanziva, trajala je pun mjesec dana. Po brojnosti okupatorskih trupa, po žestini bojeva i pedantnosti u izvođenju, ona se ističe iznad svih ofanzivnih pothvata okupatorskih jedinica u toku Narodnooslobodilačkog rata. Jedinice Narodnooslobodilačke vojske imale su u Oslobodilačkom ratu niz teških momenata, bile su mnogo puta opkoljavane i stavljane pred izvanredno teške probleme koje rat, a naročito ovakav, sam po sebi i često nameće, ali nigdje i nikad težina i dramatika borbe nije dostigla takve razmjere i takvu epopeju, kao što je bila borba Udarne grupe u toku ove ofanzive.

Prva okupatorsko-kvislinška ofanziva 1941 godine u Srbiji, zatim 1942 godine u Sloveniji, tragika Kozare i Kozarskog partizanskog odreda u mjesecu junu 1942, u kojima su stranice Oslobodilačkog rata ispisane herojizmom i slavom partizanskih odreda Jugoslavije, ne mogu se mjeriti s Petom ofanzivom. Svi oni koji su je prošli i preživjeli, od borca do Vrhovnog komandanta, smatraju je kao nešto najteže što su doživjeli u Oslobodilačkom ratu. Ta ofanziva je tražila od svakog vojnika i rukovodioca mnogo više fizičke snage i samoodricanja, revolucionarne svijesti i discipline, žrtvovanja za stvar zajednice i njene pobjede. To je bio rat koji nije priznavao nikakve konvencije, ofanziva, u kojoj su zarobljeništvo i smrt bili jedno te isto. To je bila borba na život i smrt u punom smislu riječi.

Proboj i izlaz iz okruženja Udarna grupa nije mogla rješavati principima »stare« partizanske taktike, iznenadnim udarom i izlaskom iz obruča u toku jedne noći. To je bila prošlost. Sada je trebalo voditi niz dobro koordiniranih bojeva, stvarajući potreban prostor i vrijeme za izlazak velike združene jedinice s velikom bolnicom, koja nije dozvoljavala da se odmah po operativnom okruženju brže bolje izvuče napolje. Sada je trebalo prihvatiti jednu stvarnu bitku, izvršiti niz bojeva i operacija pa da se dođe do pobjede.

Ponovno je na najtežu probu postavljena vojna organizacija Narodnooslobodilačke vojske, njena formacija,

karakter njenog naoružanja, njena taktika i strategija. Uz operacije raznog karaktera koje su izvodile jedinice I hrvatskog korpusa, 1 bosanskog korpusa i Udarne grupe u toku Četvrte ofanzive, ovo je bio najveći ispit. Ali i ova ofanziva je opravdala stvaranje velikih združenih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, mogućnosti stvaranja i razvoja jedne vojske iz partizanskih odreda i kroz partizanski rat. I ova ofanziva je pokazala da takva vojska — koja kombinira forme starog partizanskog rata s operativnim dejstvima jedne suvremeno združene jedinice — može opstati i da kvalitativno i kvantitativno nova vojna formacija može da živi i razvija se. Ali je historijska praksa pokazala da takva jedinica kao što je bila Udarna grupa, koja rješava strategijsko-operativne zadatke Oslobodilačkog rata, ne smije voditi sobom tako velike bolnice, jer ona znatno utječe na njena dejstva zadirući vrlo često u njihov karakter i suštinu, mijenjajući ih u negativnom smislu, naročito za vrijeme defanzivnih operacija.

Odlučujući faktor u pobjedi Udarne grupe nad okupatorsko-kvislinškim jedinicama bilo je njeno nesalomljivo unutarnje moralno-političko jedinstvo. To jedinstvo proisteklo iz revolucionarne i patriotske svijesti njenih boraca, iz opravdanosti njihove borbe, prevladalo je sve — i težak marš preko surovih i pustih planina, glad i fizički umor, bolest i svaku malodušnost i strah. Jedinice te grupe su prezrele smrt i kako je Marks rekao za pariske komunare — jurišale su na nebo!

U kritičnim danima od 4 do 12 juna borci Udarne grupe bacali su sve svoje teško oružje, artiljeriju i minobacače gledajući se nijemo i sa suzama u očima, jer su bili svjesni da je to oružje dio njih samih, krv i muka njihova i njihovih poginulih drugova, da će se bez njega sutra morati žrtvovati još više, da će se još snažnije morati ispriječiti gola ljudska snaga, svijest, kako bi se neprijatelj zaustavio i pobijedio. To oružje nije bilo ni dato ni poklonjeno, ono je bilo oteto u teškim borbama, ono je bilo oličenje slave i pobjede jedinica Udarne grupe.

Opadanjem brojnog stanja zakopavale su se i puške i mitraljezi, jer ih nije imao tko nositi. Pritisnute od ne-

prijatelja, u pustoj planini, jedinice su rashodovale i najveći dio svoje komore, noseći svoje ranjene drugove i jedući zajedno s njima travu i konje, koji su ih služili. Ali ona ni jednog jedinog momenta nije poremetila svoju vojnu organizaciju, ili se demoralizirala pred teškom i strašnom situacijom u kojoj se našla tih dana. Nakon tragike 3 divizije i bolnice u Sutjesci, kad je više od polovine njenog sastava poginulo, grupe preživjelih boraca i rukovodilaca nisu odustale od borbe, nego su se ponovno okupljale, sređivale i išle na proboj, sve dok nisu izišle iz Zelengore. A kad su izišle i našle se na terenu Crne Gore, Hercegovine i Sandžaka, započele su svoj vojnički i politički život spremajući se za nove borbe.

Zahvaljujući samo toj revolucionarnoj svijesti i tom unutrašnjem revolucionarnom vojničkom jedinstvu, Udarna grupa sa svojim Vrhovnim štabom Narodnooslobodilačke vojske — iako brojno i tehnički neuporedivo slabija — ispriječila se gorostasnom snagom ispred jedinica okupatora i kvislinga i neustrašivo išla svom cilju — k pobjedi!

Udarna grupa nije uspjela sačuvati i izvući bolnicu. Ali je ona poduzela sve, radila sve što je znala i što je bilo u njenoj moći. Debakl 3 divizije došao je kao rezultat njenog shvatanja dužnosti i odgovornosti za bolnicu, koju je ona pokušala da pod svaku cijenu spasi, bar pokretne ranjenike!

Iz Pete ofanzive izišla je Udarna grupa s teškim i vrlo velikim gubicima. Izgubila je oko trećine svoga boračkog sastava! Poginula je jedna divna plejada revolucionara i patriota, članova Komunističke partije i Saveza komunističke omladine, među kojima naročito velik broj komandira i političkih komesara vodova, četa i bataljona, prekaljenih boraca još iz prvih dana ustanka 1941 godine. U toj velikoj bitki poginuli su komandanti Sava Kovačević, komandant 3 divizije, Nina Maraković, komandant 7 banijske brigade, i Vasilije Đurović, komandant 4 proleterske brigade; članovi AVNOJ-a Veselin Masleša, dr. Sima Milošević i Nurija Pozderac, i najtalentiraniji jugoslavenski pjesnik Narodnooslobodilačkog rata i revolucije Ivan Goran Kovačić. Vršeći svoju humanu dužnost i svoj

revolucionarni poziv, zajedno s ranjenicima izgubila su živote 32 vojna liječnika, među kojima i nekoliko istaknutih jugoslavenskih specijalista.

Ocjenjujući svoje i neprijateljske trupe po završetku ofanzive, general-potpukovnik Lüters je napisao sljedeće:

8. Iskustva:

Trupe su vršile operacije na najtežem, velikim dijelom besputnom i neprolaznom krševitom zemljištu. Dolomitima sličnim planinama visokim do 2500 m. Atmosferske prilike su bile nepovoljne (hladnoća, kiše, snijeg).

Zahtjevima rata u planinama bile su dorasle samo 1. brdska divizija i SS divizija »Princ Eugen«. One su u svakoj situaciji bile nadmoćnije od neprijatelja.

Ostale divizije nisu bile ni obučene ni opremljene za borbe u planinama. Nedostajala su najprimitivnija iskustva. Stoga su vojnici iz poljskih divizija u planinama daleko zaostajali za neprijateljem, koji je dobro poznavao ovo zemljište.

Iskustva ovog poduhvata su ubjedljivo pokazala:

369. pješad. divizija je, usprkos najboljoj volji vodstva u odlučnim situacijama zatajila. Ona još nije podesna za upotrebu protiv suvremenog neprijatelja, a za suzbijanje bandi upotrebljiva je samo uslovno...

118. pješad. divizija, koja je nosila glavni teret borbe, sa svojom sadašnjom opremom, samo je uslovno sposobna za borbu u planinama. Udarci, koje je pretrpjela, štetno su djelovali na njen napadni elan. Za zadatke koji je očekuju poslije njene dugogodišnje upotrebe kao posadne trupe, bila bi joj potrebna još intenzivnija obuka.

Hrvatske jedinice (misli se na kvislinške jedinice — primjedba Đ. K.) pod hrvatskom komandom, osim časnih izuzetaka, imaju borbenu vrijednost koja je jedva vrijedna spomena.

Puk »Brandenburg« nije dorastao zahtjevima ovoga zemljišta. Zadatke za naročitu upotrebu koju je dobio u planinama, nije mogao da riješi, pošto mu je nedostajao osnovni uslov — sposobnost za borbu u planinama. Upotrebljen kao trupa, puk se u planinama vrlo hrabro borio, ali ipak iz već navedenih razloga nije se istakao.

b) Neprijatelj: Tok borbi je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizirane, vješto vođene i da raspolažu borbenim moralom, koji izaziva čuđenje. Neprijateljsko komandovanje bilo je izvanredno pokretno — i u odbrani — aktivno.

Karakteristični su bili masovni napadi prikupljenim snagama na jednom mjestu izvođeni pri atmosferskim prilikama povoljnim za neprijatelja (kad je nemoguć rad avijacije), i to tamo, gdje naša artiljerija nije mogla dobro da dejstvuje. Komunistima je uvijek polazilo za rukom da izjednače svoj nedostatak teškog naoružanja i da koristeći mrak, maglu i kišu dođu

na odstojanje bliske borbe, prsi u prsi. Pri ovome su se pokazali kao fanatični, krajnje uporni, dobri borci, koji odlično poznaju teško planinsko zemljište.

Naoružanje komunista je bilo dobro. Raspolažu začuđujući velikim brojem automatskog oružja (puškomitraljezima, teškim mitraljezima, minobacačima itd.) i usto obiljem municije. Svi se izvještaji slažu u tome, a i naši gubici dokazuju, da ovim oružjem umiju da rukuju. Prvorazrednom obavještajnom službom (pomoću stanovništva itd.), rafiniranim korišćenjem zemljišta i kamuflažom (i uniformama svih vrsta), uvijek im je pošlo za rukom da našim trupama postave klopke.

Nesumnjivo je da su komunisti veoma žilav protivnik, kome je dorasla samo jedinica, koja je opremljena i naoružana svim potrebama za vođenje borbe u planinama i koja je naviknuta na najveća tjelesna naprezanja.

c) *Naše trupe*

Okruženje neprijatelja u prvo vrijeme bilo je na još velikom prostoru i širokom frontu, te je uslijed toga u početku imalo slaba mjesta i otvore, koji su mogli da budu zatvoreni samo izviđačkim dijelovima, što je imalo za posljedicu: neprijatelju, koji je izvodio operacije po unutrašnjim operacijskim pravcima, data je mogućnost da iznenadnim, masiranim napadom na jedno slabo mjesto postigne proboj. Da bi se ova opasnost spriječila, na ugroženim mjestima držane su u pripravnosti *rezerve* (po jedan-dva bataljona na diviziju).

Blagovremeno privođenje snaga s drugih dijelova fronta, kad se saznalo za namjere proboja, ometali su dužina puta, neprijatelj i nepovoljno stanje puteva. Jedinice, koje su prevezene automobilima, pošto je količina transportnih sredstava bila vrlo ograničena, nisu imale tovarnu stoku, i zbog toga su mogle da budu upotrebljene samo za zadatke sa ograničenim ciljevima. Jedinice, koje su se kretale pješke, morale su da stignu kasno.

2) Stalno i ubjedljivo se pokazivala potreba da se prilikom prodiranja dolinom poduzme osiguranje pobočnicama upućenim preko uzvišenja s obiju strana doline; po ovoj potrebi divizije poljskog tipa nisu uvijek vodile računa. Posljedica ovoga su bili gubici, pošto neprijatelj najradije postavlja zasjede baš na istaknutim stjenovitim položajima.

4) Zbog osjećaja da su slabije od neprijatelja, koji se borio podmuklo — trupe često nisu težile da nerazjašnjene situacije rješavaju napadom, već su pribjegavale kružnoj odbrani, borbenom postupku, koji je neprijatelju dozvoljavao punu slobodu rada.

Potrebna je stalna i temeljita obuka u korišćenju zemljišta, izviđanju i obezbeđenju.

5) *Angažiranje avijacije* je potpuno odgovorilo postavljenim zahtjevima. Ipak je rđavo vrijeme povremeno ograničavalo njen rad. Avijacija je neprijatelju nanijela znatne gubitke. Više puta su naši napadi mogli da budu produženi tek poslije zalaganja avijacije. Često je bilo potrebno snabdijevanje iz vazduha, koje je vršeno bez zastoja.

6) *Veza.* Sredstva za vezu, koja su stajala na raspolaganju nisu bila dovoljna. Uprkos najširem iskorišćavanju svih mogućnosti i vještoj primjeni pomoćnih sredstava, nije uspjelo stvoriti potrebne veze. Divizijama se moralo komandovati preko radija (česte/atmosferske smetnje) čime je sa jedne strane nastala neobavještenost komandanta o situaciji, a s druge strane bilo je znatno umanjeno prenošenje zapovijesti i onemogućena obostrana izmjena misli. — Lüters.[168]

Analizu jedinica i njihovih dejstava u toku operacije »Schwarz«, kako svojih, tako i partizanskih, Lüters je nastojao da dade objektivno, utvrđujući i ocjenjujući prednosti i slabosti jedne i druge strane. Slabost njegovih ocjena je u tome što svoje procjene ne izvlači i iz stvarnih vojnih odnosa na bojištu, jer tada ne bi 7 SS i 1 brdska divizija dobile tako pohvalne ocjene. Sama 7 SS divizija bila je brojno jača od cijele Udarne grupe, za oko 4—5.000 vojnika! Brojni odnosi na bojištu i snabdjevanje igrali su u ovoj ofanzivi prvorazrednu ulogu.

Svojom teškom borbom u Crnoj Gori, Sandžaku i Hercegovini, Udarna grupa je u sklopu dejstava Narodnooslobodilačke vojske odigrala prvorazrednu ulogu, jer je privukla na sebe više od polovine njemačkih snaga u Jugoslaviji, oslobađajući ostale snage Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda u zemlji za veća i uspješnija dejstva protiv neprijatelja.

U vrijeme ove velike okupatorsko-kvislinške ofanzive ostale jedinice NOV i POJ u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Makedoniji razvile su velika ofanzivna dejstva, stvarajući niz novih slobodnih teritorija i novih jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Izrasli su iz te ofanzive novi korpusi, divizije i brigade Narodnooslobodilačke vojske i novi partizanski i diverzantski odredi. U Sloveniji su formirane tri nove brigade, 5 brigada »Simon Gregorčič«, 6 brigada »Ivan Gradnik« i 7 brigada »France Prešern«. Sa svojih sedam brigada Glavni štab NOV i PO za Sloveniju formirao je 2 jula 1943 dvije divizije — 14 i 15 slovenačku diviziju.

U Hrvatskoj, na teritoriji Slavonije, formirana je druga hrvatska korpusna grupacija — 1 slavonski korpus

[168] Arhiv VII JNA.

jačine dvije divizije, 12 i 28 divizija, tri partizanska i jedan poseban diverzantski odred. 1 hrvatski korpus formirao je dvije nove brigade, 3 i 4 banijsku brigadu, i jedan partizanski odred. Isto tako formirana je i u Bosni druga korpusna grupacija — 2 bosanski korpus. Vojvodina je formirala dvije divizije: 16 i 17 vojvođansku ukupne jačine pet brigada. U Srbiji su ojačali partizanski odredi, i Glavni štab za Srbiju vršio je prve pripreme za formiranje prvih brigada u Srbiji.

Uslijed ovako silnog razvoja oružanog ustanka i Oslobodilačkog rata u zemlji, poslije Pete ofanzive okupatorima i izdajnicima više nije bilo mogućno da izoliraju jače snage Narodnooslobodilačke vojske, odnosno da ih izolirano opkoljavaju jakim snagama na jednom teritoriju, jer je cijela zemlja uglavnom bila pokrivena jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, koje su dejstvovale stalno i ofanzivno u svim pravcima.

Veličina i značaj borbi Udarne grupe u toku Pete okupatorsko-kvislinške ofanzive koje su uslijedile kao nastavak one borbe i onih rezultata koje su glavne snage Narodnooslobodilačke vojske — 1 hrvatski korpus NOV, prvi bosanski korpus NOV i Udarna grupa VŠ — imale u periodu januar—maj 1943, bile su historijskog značaja, jer se Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije afirmirao kako u zemlji, tako i u inostranstvu. Na jugoslavenskom ratištu Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije su u toku velikih ofanziva neprijatelja, u periodu Četvrte i Pete ofanzive, u vrijeme velikih bitaka Saveznika u Sjevernoj Africi i na Istočnom frontu — rješavali su i riješili sami, svojim snagama, bitku strategijskog značaja i paralelno sa Saveznicima preuzeli strategijsko-operativnu inicijativu u svoje ruke na svom ratištu.

SADRŽAJ

PRVI DIO

PERIOD OD PEČETKA OFANZIVE

Strana

DRUGI DIO

TOK OPERACIJA

ĐURO KLADARIN

BITKA NA SUTJESCI

*

Tehnički urednik
Slobodan Mitić

*

Korektori
Vojislav Vujanić
Ružica Ivanović

Dato u štampu decembra 1958 god.
Štampanje završeno marta 1959 god.
Tiraž: 3 000

CENA 650 DIN.